ANT. STEPONAITIS, Lic. Ph.

ATSIMINIMAI

1914 — 1919

LIETUVIŲ VEIKLA ŠVEICARIJOJ DID. KARO METU

Jo Ekscelencijai
Arkiv. Pr. Karevičiui
nuolankiai skiria
K. A. Steponaitis
1940 V-15.

KAUNAS 1940 M.

IŠLEIDO IR ATSPAUDĖ
AKC. „ŽAIBO“ B-VĖ KAUNE
TIRAŽAS 1.000 EGZ.

PRATARTIS

Jau praėjo virš 20 metų, kaip praūžė Did. karas. Nespėjo Lietuva pasidžiaugti savo laisve, taip sunkiai iškovota, o karo dievaitis vėl suplasnojo kaimyninėse valstybėse, grūmodamas ir pačiai Lietuvai. Taigi, atsiranda, mano manymu, didelio reikalo įvertinti lietuvių veiklą įvairiuose kraštuose Did. karo metu.

Manau neapsiriksiu teigdamas, jog Šveicarijos lietuvių veikla sulošė, jei ne didžiausią rolę, tai bent vieną iš svarbesnių užsieniuose karo metu. Tiesa, Š. Amerikos lietuviai patys daug padarė ir Šveicarijos veikimą finansavo. Didžiausios kovos už nepriklausomybę ėjo vistik Europoje.

Prisiminkime tik 6 lietuvių konferencijas (vad. Hagos 1, Berno 2 ir Lozanos 3), kuriose dalyvavo atstovai iš Lietuvos, iš Š. Amerikos, iš Rusijos ir kitur. Čia buvo svarstomas Lietuvos nepriklausomybės klausimas, čia taip pat buvo nagrinėjamas Lietuvos valstybės santvarkos klausimas su visomis smulkmenomis.

Be to, čia Šveicarijoj buvo įsteigtas komitetas, kuris suruošė Šv. Tėvo leistą „Lietuvių dieną" visame pasauly; Centralinis komitetas Lituanija iš čia šelpė lietuvius belaisvius, kurių centralinėse valstybėse buvo per 20.000.

Dėlto man atrodo, jog negalima leisti pamiršti tą veiklą, negalima taip pat leisti, kad laikas naikintų dokumentus. Tenka pažymėti, kad gana daug nuospaudų — nuorašų laikas jau padarė nebeįskaitomais (tokios buvo karo laiko priemonės ir medžiaga).

Lietuvių veiklą Šveicarijoj šiek tiek palietė atsiminimų rašytojai: M. Yčas, dr. J. Purickis ir kiti. Plačiai palietė šį klausimą, ypač politinę veiklą, dr. V. Bartuška savo knygoj: „Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais".

Šiame rašinyje aš stengiausi duoti trumpą, ryškų visos veiklos Šveicarijoj vaizdą, žymint dalykus chronologinėj tvarkoj ir pridurіant pabaigoj visų keturių organizacijų (Centralinio komiteto Lituanijos, Liet. informacijų biuro, Vykdomojo lietuvių dienos komiteto ir Liet. tautos tarybos) apyskaitas.

Šiam rašiniui panaudojau archyvinę medžiagą, parvežtą iš Šveicarijos ir sudėtą Central. valstybės archyve. Taip pat panaudojau savo dienoraščius ir kai kuriuos kitų leidinius, pasirodžiusius ligšiol spaudoje.

Aš esu nuoširdžiai dėkingas visiems tiems, kurie man padėjo šiame darbe: p. ministrui K. Bizauskui, p. refer. Kl. Prielgauskui ir arch. vedėjui dr. J. Stakauskui už leidimą ar pagalbą panaudoti archyvą.

Norėdamas geriau nušviesti belaisvių gyvenimą, aš kreipiausi per spaudą į visuomenę, prašydamas atsiųsti savo pergyvenimų nelaisvėj aprašymą; atsiųstų straipsnių autoriams aš tariu karštos padėkos žodį.

Autorius.

1939-XI-5.

ĮŽANGA

1. Karo pradžia. 2. Kelios mintys apie Šveicariją.

1. a) Sarajevo įvykių atbalsis Šveicarijoj. b) Karas įsiliepsnoja ir plinta. c) Nuotaikos Danijoj. d) Atgal Šveicarijon per Angliją.

2. a) Šveicarijos vidaus gyvenimas. b) Jos grožis. c) Jos gamtos išdaigos.

1. Karo pradžia

a. *Sarajevo įvykio atbalsis Šveicarijoj.* 1914 m. birželio mėnesio saulė negailestingai kepino mūsų studentiškas galvas, jau ir taip įkaitintas egzaminų. Vaikščioju po Salezijano (bendrabutis Friburge, Šveicarijoj) sodą su draugu Valantiejum ir kalbava apie kvotimus, besiartinančias atostogas ir t. t. Štai prieina prie mudviejų dar vienas studentas ir praneša, kad Sarajeve nužudytas Austro-Vengrijos įpėdinis Pranas Ferdinandas[1]).

Žinia įdomi ir baisi. Europos padangė ir taip jau buvo pritvinkusi sprogstamos medžiagos, todėl šis įvykis gali būti tąja kibirkštimi, kuri padegs tą medžiagą. Mane lyg šiurpas pakratė. Visi susimąstėme. Tarsi koks duslus aidas nudundėjo per Šveicarijos kalnus ir dingo tolumoj.

Negreit užsimezgė kalba. Ji buvo apie karo galimybes, apie jo pasėkas ir tautų likimą.

Friburgo universitete baigėsi egzaminai ir studentai spruko atostogų. Kadangi jie buvo suvažiavę iš įvairių kraštų, tai

---

[1]) Tas įvyko 1914 m. birž. 28 d.

ir pasipylė po visą pasaulį: Europą, Ameriką, Japoniją ir t. t. Vieni lietuviai išvyko Lietuvon, kiti — Amerikon, o aš pasukau Danijon. Mat, Jutlande tais laikais buvo gana daug lietuvių prie ūkio darbų, todėl dažnai per atostogas vykdavo tenai koks studentas, kunigas, lietuvis jų dvasinių reikalų aprūpinti. Studentams tas buvo paranku, nes buvo galima pamatyti ir pažinti tokią įdomią šalį, gauti nemokamą pragyvenimą pas vienuoles Juozapietes (Horsens'e) ir dar mažą uždarbį turėti. Čia atvykstantieji studentai aprūpindavo ir lenkų darbininkų dvasinius reikalus.

1914 m. liepos 23 d. išvykau Danijon per Vokietiją. Vokietijoj buvo jaučiamas neramumas, visi kalbėjo apie karo galimybes. Rusų rublio kursas pamaži krito. Vokiečiuose buvo jaučiama pakilusi dvasia, ypač reiškėsi išdidumas. Liepos 28 d. jau pasiekiau Horsens'ą.

b. *Karas suliepsnoja ir plinta.* Nuo Sarajevo įvykio iki karo pradžios praėjo beveik mėnuo. Austro-Vengrija nieko nedarė nepasitarus su Vokietija. Liepos 5 d. specialus austrų pasiuntinys grafas Hoyas atvyko Berlynan tartis. Vokiečiai, manydami, kad Rusija nesikiš į šį klausimą, pritarė Austrijos norui nubausti ir nusilpninti Serbiją. Austrai tarėsi dar su Italija ir tik liepos 23 d. (kada Prancūzijos prezidentas Poincaré [tarti Puankarė] išvažiavo iš Rusijos, kur tarėsi karo galimybių reikalais) pasiuntė griežtą ultimatumą Serbijai, reikalaudama atsakymo per 48 valandas. Ultimatumo turinys buvo toks: 1) uždaryti patriotinę serbų organizaciją, 2) pašalinti nedraugingus karininkus ir valdininkus ir 3) leisti Austro-Vengrijos valdininkams dalyvauti Sarajevo bylos tardyme.

Serbai principe priėmė ultimatumo sąlygas, tik nenorėjo sutikti su tais punktais, kur suverenumas įžeidžiamas. Bet atsakymo į ultimatumą išvakarėse serbai paskelbė mobilizaciją. Liepos 26 d. ir Austro-Vengrija paskelbė mobilizaciją. Tačiau karą paskelbė tik liep. 28 d.

Iš visa ko atrodo, kad Vokietija labiausiai norėjo karo, nes jų teritorijoj darėsi vis labiau ankšta, o karinis pasiruošimas buvo daug pažengęs. Ji nervinosi, matydama, kad prieš kiek laiko prancūzai, anglai ir rusai sudarė taikos entantę. Kada

Prancūzijoj buvo išrinktas prezidentu karingas Poincaré, Vokietijos susirūpinimas padidėjo.

Vokietijos kaizeris Vilius II buvo gana geruose santykiuose su caru Nikalojum II. Tačiau Nikalojus, kuris buvo daug jaunesnis už kaizerį, instinktyviai jautė, kad kaizeris nori panaudoti tą draugiškumą savo reikalams. Kaizeris kreipė caro mintį į Rytus, pats norėdamas įsistiprinti Europoj. To įrodymas, tai karas su Japonija. Kada austrai paskelbė karą Serbijai, Vilius dar vis siuntinėjo draugiškas telegramas carui ir įtikinėjo, kad neverta prileisti prie karo išsiplėtimo.

Tada ministr. Sazonovas ir gener. štabo virš. Januškevičius susirūpino, nes matė, kad Vilius tik nori užvilkinti Rusijos mobilizaciją, idant pats geriau pasiruoštų; viduj Vokietijos jis agitavo prieš rusus. Austro-Vengrijos užsienių reikalų ministras taip pat siuntinėjo telegramas įvairiems valdovams, norėdamas pėdas sumaišyti: vienur sakė, kad jis Serbiją nori tik nubausti, kitur, kad nori ją sunaikinti. Minėtieji Rusijos vadai 1914-VII-30 vakare pyškina telegramas į visą Rusiją, skelbdami visuotiną mobilizaciją, kuri turinti prasidėti vidurnaktį į liep. 31 d.

Rugpiūčio 1 d. Vilius siunčia ultimatumą Rusijai, kad ji per 12 valandų sustabdytų visą karišką pasiruošimą (mobil.). Nesulaukdamas teigiamo atsakymo, kaizeris rugp. 1 d. paskelbė karą Rusijai.

Tą pat rugp. 1 d. kaizeris paklausė Prancūziją, ką ji mananti daryti. Toji atsakė, kad ji pasielgsianti, kaip jai atrodys tinkamiau. Tą pat dieną prancūzai paskelbė mobilizaciją. Rugpiūčio 3 d. vokiečiai paskelbė karą prancūzams.

1914 m. rugp. 2 d. vokiečiai pareikalavo iš belgų, kad jie praleistų karines vokiečių jėgas į Prancūziją, žadėdami atlyginti visus nuostolius. Šie nesutiko ir pasišaukė anglus į pagalbą. Rugp. 4 d. vokiečiai įsilaužė į Belgiją.

Anglai ilgokai delsė su savo pasiryžimu pradėti karą. Užs. reikal. ministras Grey, paklaustas vokiečių, pasiūlė Europos valstybėms konferenciją. Vokiečiai su tuo nesutiko. Kada vokiečiai įsibrovė į Belgiją, tada minist. Grey rugp. 5 d. paskelbė vokiečiams karą. Rugp. 23 d. ir japonai paskelbė vokiečiams karą. Bendrai, per D. karą buvo 53 karo paskelbimai, iš kurių 12 priklauso centralinėms valstybėms.

1914 m. rugp. 2 d. danai sumobilizavo 18.000 kariuomenės. Tenka pažymėti, kad danai buvo nusiteikę priešvokiškai, tačiau jų kariškas pasiruošimas buvo menkas ir jie stengėsi būti neutralūs. Danai pyko ant norvegų, kurie darė gerą biznį, parduodami vokiečiams arklius ir kitus gyvulius. Nors ir patys danai pradžioj šiek tiek pasipelnė, parduodami vokiečiams šio bei to.

Kažin kodėl buvo manoma, kad šis karas galėsiąs tęstis tik 4 mėnesius, nes centr. valstybėms pritrūksią maisto ir amunicijos. Horsenso klebonas, geras senelis Kerff, jau po poros mėnesių nuo karo pradžios sakė, būk, kas tai rašęs iš Vokietijos į Daniją ir po pašto ženklu parašęs: „Wir hungern" (mes badaujame). Tačiau anglas Kitšeneris dar 1914 m. pareiškė, kad karas gali užsitęsti 4 metus; kaip vėliau paaiškėjo, jis neapsiriko.

Rugp. 30 d. Daniją pasiekė žinia apie baisų Liège'o sunaikinimą. Įspūdis buvo labai biaurus. Kada atėjo žinia (10-X) apie Antverpeno žuvimą, visus apėmė tiesiog siaubas. Laikraščiai rašė apie Belgijos įvykius ir tarp kitko pažymėjo: „Vyrai (belgai) važiuodami traukiniais buvo tylūs ir verkė...".

1914-XI-12 „Germania" (Nr. 522) rašo apie susprogdinimą anglų laivo „Nieger", kurį vokiečiai sunaikino keršindami už paskandinimą laivo „Emden".

Bendrai, karas pradžioje ėjo sėkmingai vokiečiams. Ir tas darė slėgiančio įspūdžio entantės šalininkams.

1914 m. spalių 16 d. savo dienorašty esu pažymėjęs: „Jau trečias mėnuo baigiasi, kaip Europoj viešpatauja melas, kerštas ir mirtis. Laikraščiai meluoja įšsijuosę...". O spalių 18 d.: „Visi užsidegę kerštu ir niekas apie taiką nekalba"[1]).

---

[1]) Kada šias mintis, pažymėtas anuomet dienorašty, palyginame su šių dienų gyvenimu (1939 m.), tai matome, koks didelis skirtumas pasaulio dorovės sąvokoje. Tada tik karo metu buvo meluojama, apgaudinėjama, o dabar ir taikos metu žmonija maitinasi apgaule, kerštu, nesąžiningumu. Imkime kai kuriuos neva mokslo žmones Vokietijoj: kaip melagingai jie nori pateisinti vokiečių pretenzijas į Pabaltijį ar kitus kraštus. Žiūr.: Hitlerio „Mein Kampf", Dr. Gustavo Paulio knyga „Rasse u. Staat im Nordostenraum", München, 1937; pagalios Dr. Fr. Langes „Deutsche Kulturkarte" ir kit. Arba vėl, kokių priemonių griebiasi kai kurios valstybės savo sienų praplėtimui, užkariavimams: karo neskelbia, o svetimas žemes grobia. Ir kyla klausimas: kur nueis pasaulis su tokiais dorovės dėsniais?! Pagaliau ir naujų karų sulaukėm.

Vistik pasigirsta ir taikos balsas. 1914 m. lapkr. 1 d. pop. Benediktas XV išleidžia encikliką, ragindamas tautas prie taikos. Jis aprašo liūdną pasaulio būklę; pažymi, kad Dievo negerbimas, autoriteto nepaisymas veda prie palaidumo ir klasių kovos; pabaigoj ragina valstybių vadus prie susitaikymo[1]). Tačiau šis Bažnyčios vadovo balsas, tai buvo tyre šaukiančio balsas. Kokiu disonansu jis atrodė, palyginus jį su tų laikų nuotaika, aspiracijomis?!

O kai kas net stengėsi pateisinti savo žygius. Taip 1914 m. lapkr. 26 d. prof. G. J. Ebers str.: „Der Krieg und das Völkerrecht" taip rašo: „...So wie unser Friedenskaiser mit reinem Gewissen und reiner Hand das Schwert ergriffen hat, er es auch als Sieger wird unbeflecht wieder in die Scheide stossen können"[2]).

Kancleris Bethmann Hollweg savo kalboje reichstage gruod. 2 d., liesdamas karo priežastis, taip pat stengiasi vokiečius pateisinti.

c. *Nuotaikos Danijoj.* Dabar dirstelkim į pačią Daniją. Ši šalis, prieš 1000 metų buvusi piratų šalis, dabar gali būti kultūros ir darbštumo pavyzdžiu kitiems. Krikščionybės dėsniai perdirbo šią tautą ir paragino prisirišti prie žemės, ją dirbti ir ūkio srity pasiekti didelę pažangą. Tiesa, kadangi aš atvykau iš Šveicarijos, kuri kultūros atžvilgiu, mano manymu, stovi bent ne žemiau, tai čionykštis vaizdas ne taip jau nustebino; kada aš pamačiau Danijos karves, ganomas dieną ir naktį ore, tai jos atrodė daug menkesnės ir labiau suvargusios už šveicariškes. Bet, jeigu atsižvelgti į augalotus javus, į gražiai pastatytas ir švariai užlaikomas trobas, tai tenka pripažinti, kad Danija yra kultūringa šalis ir joje gyvenanti nedidelė tauta yra laiminga. Jos gerovė, jos likimas yra surištas ne tik su pienininkyste, bet ir su žvejyba, su plačia prekyba.

Į Daniją, ypač į Jutlandą, vasaros darbams atvyksta gana daug darbininkų iš Lenkijos, daugiausia iš Galicijos. Yra čia

---

1) Žiūr. laikr. „Germania", Wirtschaftliche Beilage Nr. 39.

2) Žiūr. „Germania" Nr. 555 ir gruod. 3 d. „...Kaip mūsų taikingas kaizeris su tyra sąžine ir ranka ėmėsi kardo, taip jis kaipo nugalėtojas galės jį nesuteptą į makštis įkišti".

nemaža ir lietuvių (dvare Boller[1]) ir kitur). Taigi čia teko aprūpinti dvasinius reikalus ir lietuvių ir lenkų. Pasibaigus laukų darbams, kilo darbininkų grįžimo Lenkijon klausimas. Teko teirautis per konsulus, per Berlyno ministerijas, dėl galimybės vykti namon. Iš surinktų žinių paaiškėjo, kad grįžimas sunkus, ir, jeigu kas ryžtųsi važiuoti, tai dokumentai turi būti visai tvarkoj. Kadangi būdavo masiniai važiavimai, tai ne visi turėdavo atskirus pasus. Daugumoj buvo moterys darbininkės. Kada atsirado kliūčių dėl grįžimo namon, kilo tiesiog panika. Susijaudinusios moterys šaukė: „Jei kelionėj ir žūsim, tai vis arčiau savo mylimo krašto!"...

Darbdaviai ragino jas pasilikti: siūlė darbo ir uždarbio per žiemą (75 ör'as dienai). Bet kitos sąlygos nebuvo tinkamos: butai pritaikyti vasarai, be krosnių, šalti; o žiemos čia žiaurios ne tiek dėl šalčio, kiek dėl drėgnumo. Temperatūra tais metais buvo tokia: nuo lapkr. 15 iki 20 d. siekė 10—12 laip. šalčio, gruodžio 3 d. griaudė ir griaustinis sudegino namų; paskiau vėl atšalo. Vėjai čia labai stiprūs, tiek stiprūs, kad kartais pajudina net mūrinį gyvenamą namą[2]).

1914 metai baigiasi. Karas vis labiau plečiasi ir stiprėja. Jis vyksta sausumoj ir jūrose. Kaip tik tuo laiku vokiečiai užblokavo minomis Šiaurės jūrą, palikdami laisvą kelią pro Farno salas. Paprastu laiku laivas iš Kopenhagos į Londoną nuvažiuodavo per 24 val., o dabar reikėjo 3 dienų pasiekti Londoną nurodytu laisvu nuo minų keliu. Be to, šis kelias buvo pavojingas, nes vėjas čia atnešdavo atitrūkusių minų. Laikraščiai dažnai įspėdavo keliauninkus dėl plaukiojančių minų.

Mano supratimas apie karą buvo menkas, netikslus. Ir nenuostabu: sunku viską įsivaizduoti, kol pats nepergyveni. Laikraščių paduodamos žinios dažnai buvo perdėtos, iškraipytos.

---

[1]) Dvare Boller teko susipažinti su Giedraičiu, veikliu apsišvietusiu vaikinu iš Lietuvos. Jis buvo šios išeivių kolonijos organizatorium.

[2]) Apie Danijos vėjus liudija ir 1938 metai. Nuo Velykų (IV-17) pradėjo pūsti vėjai, kurie išnešiojo sausą žemę ir sunaikino tris pasėlius, sėjamus vienas po kito. Sausa žemė susimaišė su smėliu ir pasidarė tokios pūgos, kad aptemdė saulę ir didelius plotus užklojo smėliu; smėlio pusnynai sustabdė traukinius ir autobusus. Jutlandas buvo panašus į tyrą. Smėlis skverbėsi į namus, spintas ir t. t., gesino žvakes. Ūkininkai pardavinėjo gyvulius, neturėdami kuo juos maitinti. (Žiūr. 1938 m. „Liet. aidą' Nr. 214, geguž. 14 d.).

Jiems rūpėjo duoti sutirštintą, ryškų karo vaizdą. Fantazija dar padidindavo tuos baisumus.

Vienur kitur spaudoj buvo pasirodžiusios žinutės apie Lenkijos prisikėlimą. Sąryšy su tuo kiol klausimas: kada Lietuva atgaus laisvę? Šiuo klausimu aš prirašiau į savo dienoraštį įvairių spėliojimų.

d. *Atgal į Šveicariją*. Bet, mano atostogos baigiasi. Reikia galvoti, kur krypti iš Danijos: Lietuvon ar Šveicarijon. Pulkas mano laiškų su klausimu kur vykti, nupleškėjo per Suomiją Lietuvon pas pažįstamus. Beveik visų buvo patarimas vykti Šveicarijon, nes iš Lietuvos daug kas išvažiuoja arba rengiasi išvažiuoti, taigi nėra būtino reikalo grįžti. Pasukau Šveicarijon, nors skaudu buvo važiuoti tolyn nuo savo mylimos vargstančios tėvynės.

1914 m. gruod. 17 d. Dangus apniauktas pilkais debesimis. Šiaurės jūra (Nordsee) ūžia, putoja. Apytemoms atvykstu į Kopenhagos uostą. Čia stovi „didžiulis" laivas, kuris veš 5 keleivius į Londoną vieninteliu, laisvu nuo minų, keliu pro Farn'o salas. Spauda įspėjo, kad tame „laisvame nuo minų" kelyje plaukioja klaidžiojančios minos. Draudė nuo tos rizikingos kelionės gerieji danai, draudė ir protas, bet ką reiškia parizikuoti jaunam žmogui?! O vis dėlto papurtė šiurpulys, kada pamačiau prie laivo būrelį žmonių, apsiašarojusių dėl keturių keleivių likimo; aš neturėjau čia, Kopenhagoj, pažįstamų, todėl nebuvo kam ašaroti; mano pažįstami liko Horsense ir jo apylinkėse.

Tamsi naktis visai apgulė Kopenhagą, mūsų „milžinas"[1]) sušvilpė kelis kartus ir nupūkštavo vingiuotu keliu, karo strategijos nurodytu.

Vėjas kaskart stiprėjo, bangos augo ir daužė laivą. Atrodė, jog laivas ne tiek eina pirmyn, kiek aukštyn ir žemyn.

Malonus skaitytojas teneklausia apie savijautą tokioj kelionėj: aš tik tiek pasakysiu, kad pamiršau visus pavojus nuo minų ir nustojau vilties, būdamas gyvas, pasiekti žemę (o negyvas, žinoma, nė tiek, nes numirėlius meta į jūrą)...

---

[1]) Tiesa, tas „milžinas" buvo šiek tiek didesnis už Nemuno garlaivius.

Žemę vis dėlto pasiekiau. Trečią dieną mūsų laivas prisiartino prie Anglijos krantų. Čia jūra ramesnė. Išlipu į laivo viršų. Po kiek laiko atsiranda antras, pagaliau trečias keleivis. Kalbamės. Vienas sako: „Dvyliktas kartas važiuoju tarp Danijos ir Anglijos ir tokios audros nemačiau“. Kiti vėl pažymi, kad daug kartų važiavę, bet tokios kankynės neturėję. Užteko, tiesa, pažiūrėti į keliauninkų išvaizdą, kad suprasti, ką jie yra pergyvenę: išblyškę veidai, nuovargio pilnos akys...

Gavęs žinių, kad tolimesnei kelionei Londonan yra pavojų iš submarinų pusės, mūsų laivas pasuko į uostą Hulle. Ilgai plaukėme upe, kurios krantai buvo apstatyti dirbtuvėmis. Jos smarkiai dundėjo, kaldamos ginklus karo dievaičiui. Iš čia pasileidau per Anglijos lygumas Londono link.

Londonas naktimis tamsus. Visur knibždėte knibžda kareivių. Jų spalva yra dominuojanti. Dar labiau tirštėja kareivių masės, besiartinant į kanalą. Kelionė jūromis pailgėjus, nes reikia plaukti į Boulogne. O tų pasų tikrinimų, įvairių formalumų, tai devynios galybės!

Paryžius taip pat nustojęs savo patrauklumo. Todėl, ilgai netrukęs, dūmiau Šveicarijon.

2. Kelios mintys apie Šveicariją

a. *Šveicarijos vidaus gyvenimas.* Šveicarija — tai tas kraštas, kur gražiai sugyvena 3 tautos: italai, prancūzai ir vokiečiai.

Šveicarija — tai kraštas, kur demokratija ir parlamentarizmas įgyvendinta visoj pilnumoj: atskiri kantonai tvarkosi savarankiškai, o visos šalies reikalus tvarko parlamentas; valstybės priešaky stovi prezidentas.

Šveicarija yra, pagaliau, tas kraštas, kur sodai neaptveriami, kur pakelės apsodintos vaisiniais medžiais, bet niekas svetimas jų vaisių neskina, medžių nelaužo; jei vynuogynai aptveriami, tai greičiau nuo vabalų, negu nuo žmonių ir, be to, tam, kad kartais gyvulys, įėjęs, neišmindžiotų; jeigu užsilipi ant kalno, 3—4 km aukščio, tai randi lentines palapines, o jose čiužinių ir antklodžių poilsiui, randi įvairių užkandžių (čekolado, konservų etc.), tik šeimininko nerandi; svetingi šveicarai

paruošia keliauninkams patogumų, o keliauninkai atsilygina už tai, įmesdami į tenai esančią dėžutę tiek pinigų, kiek nurodyta — užrašyta ant daiktų: ir gražu, ir gera, ir teisinga. Vieną kartą keliavo anglas turistas plentu, einančiu Lemano ežero krantais tarp miestų Vevey ir Montreaux; jis rado 5 fr. pinigą; nežinodams, kam tas pinigas priklauso, jis padėjo jį ant vynuogyno tvoros šalia kelio. Po 5 metų tas pats keliauninkas ėjo tuo pačiu keliu. Koks buvo jo nustebimas, kada jis pamatė tą patį pinigą, gulintį toj pačioj vietoj.

Šveicarija yra toji šalis per kurią kasmet pereina (pervažiuoja) maždaug 1 milijonas keliauninkų, atvykstančių čionai pasigėrėti gamtos grožiu, pailsėti, sveikatos pataisyti. Jeigu kiekvienas keliauninkas paliktų Šveicarijoj tik po 100 litų, tai į Šveicariją įplauktų 100 milijonų litų iš svetur. Iš tikrųjų įplaukia daug daugiau.

Šveicarai yra tie žmonės, kurie sugebėjo apginti laisvę anais laikais, kurie mokėjo pakelti krašto gerbūvį, kurie per Did. karą pajėgė išlaikyti neutralitetą, nors daug buvo pagundų jį sulaužyti.

Dabar pažiūrėkime į Šveicariją atidžiau: į jos gyventojus, ūkį, spaudą, istoriją ir t. t.

1930 m. statistika rodo, kad Šveicarijoj buvę 4 milijonai gyventojų, iš jų: vokiečių 72%, prancūzų 20,5%, italų 6%, romanų 1,1%; kiti kitų tautų. („Der Grosse Herder" Bd. 10, 1360 ss. 1935). Tikybų atžvilgiu tais pačiais metais buvo taip susiskirstę: protestantų 57,5%, katalikų 41%, žydų 0,5%.

Ūkis. 1/4 visos žemės dalis — neproduktingi kalnai: uolos ir sniegynai (kant. Uri ir Vallis pusiau neproduktingi). Didžiausia šalies dalis pavesta ganiavoms, o tik maža — pasėliams. Gyvulininkystė nuo 1905 m. vis kyla, geležies pramonė pakilo dvigubai, laikrodžių išdirbiniais Šveicarija nuo seniai garsi[1]). Elektros gamyba ir vartojimas paskutiniu laiku labai pakilo: 1924 m. buvo tik pusė, o 1931 m. jau 2/3 geležinkelių elektrifikuotų (t. y. traukiniai elektra varomi). Elektra gaminama tik vandens jėga; tam yra geros sąlygos: kalnų ežerai

---

1) Aš turiu kišeninį šveicar. laikrodį, kuris man ištikimai tarnauja 23 metus. Tik kelias spiruokles teko pakeisti. Šiaip eina tiksliai, paskambina — pažadina kada reikia; rodyklės nakčia matomos.

ir upės. Elektrą gamina 200 dirbtuvių, kurios 1932-3 m. pagamino per 3,8 milijardus kWh.

Šalies sutvarkymas yra toks, kad kai kas yra bendra visai valstybei (pinigai, saikai, geležinkeliai, paštas, civ. ir baud. įstatymai), o kai kas priklauso atskiriems kantonams. Demokratiškumas pasireiškia tame, kad liaudis turi iniciatyvą ir žino, kur, kas ir kaip daroma.

Karinę pareigą atlieka vyrai tarp 20 ir 48 m. amžiaus. Kareiviavimo laikotarpis tęsiasi porą-trejetą mėnesių. Prie karių paruošimo daug prisideda mokyklos ir šventadienių pratybos.

Spaudos atžvilgiu Šveicarija yra „turtingiausia pasaulio šalis", nes turi apie 400 politinių laikraščių, iš kurių 40% tiražas siekia per 2.000 egz. kiekvienas; tik 3 laikr. turi po 50.000 egz. Svarbesni yra šie: demokratų „Neue Zürcher Zeitung" (Zürich), „Nationalzeitung" (Basel) ir „Der Bund" (Bern). Katal.: „Vaterland" ir „Neue Zürcher Nachrichten".

Žymesni laikraščiai prancūzų kalba yra: „Journal de Génève" ir „Gazette de Lausanne".

Istorija. Per tautų kilnojimąsi Alpėse, kur dabar Šveicarija, apsigyveno alemanai ir burgundai. Dabartinius Šveicarijos plotus ilgokai valdė tai austrai, tai prancūzai, tai kiti. Pati Šveicarijos pradžia — 1291 m., kada trys kantonai, būtent, Švicas, Uri ir Untervaldenas padarė sąjungą kovoti dėl nepriklausomybės. Laikui bėgant prie jų prisidėjo ir kiti kantonai. Sąjungininkai sumušė austrus 1386 m. ties Sempach ir 1398 m. ties Näfels ir tuomi galutinai numetė austrų jungą. Kiek vėliau kilo karai su prancūzais, iš kurių priklausomybės išsilaisvino vakarinė Šveicarija.

Šveicariją labai suvargino vadinamieji tikybiniai karai, kurie kilo reformacijos dėliai. 1525 m. protestantizmas ėmė gilintis į Šveicariją. 1528 m. naują tikybą priėmė Bernas. Zvinglijus (gyv. Züriche), manė sukurti vieningą valstybę su naujos tikybos pagalba, bet jo planai nepavyko. Kovos tarp katalikų ir protestantų ėjo toliau. Žymesnės kovos buvo 1529-31 metais ir 1656—1712 m. Po jų — šiokia tokia taika.

Prie tikybinių kovų prisidėjo ir politiniai karai: 1536 m. užkariautas kantonas Vaud ir 1564 m. šiaurinė Savojų dalis. Habsburgų ir Burbonų karai taip pat turėjo įtakos į Šveicarijos reikalus.

Kilo taip pat luomų kovos, nes ponai — vogtai spaudė ūkininkus ir kitus gyventojus. Pažymėtinas 1653 m. ūkininkų karas su miestais Bernu ir Liucerna.

Prancūzų revoliucija palietė Šveicariją; čia įsikūrė vadinamoji „Helvecijos respublika" 1798—1813; Napoleonas įtraukė Šveicariją į savo planus, bet laisvės Šveicarija nenustojo; Vienos taika pripažino Šveicariją su 22 kantonais. Nuo 1815 iki 1847 m., besitvarkant viduje, dar kildavo kartais nesusipratimų pasaulėžvalgos ar pilitikos srityse; viršų paėmė parlamentarinė demokratija. Čia reikia pažymėti, kad nustatyti tvarką valstybėj, kurioj yra 22 laisvi kantonai, nebuvo lengvas dalykas.

Nuo 1848 m. miestas Bernas yra išrinktas sostine ir nustatytas valdymo būdas su dvejais rūmais. Iki 1918 m. liberalai parlamente turėjo daugumą. 1919 m. kilo ūkininkų partija. Nacionalistinis ir ūkininis pokarinis judėjimas paragino sukurti vadinamus „Nacionalistinį (tautinį) frontą" ir „Šveicarų (sąjungininkų) frontą".

Taigi, matome, kad šveicarai turėjo daug kovoti ir pakelti nemaža vargo iki sukūrė savo gražią laimingą tėviškę. Tose kovose jie išmoko vertinti vieni kitų nusistatymus, išmoko branginti savo tėvynę ir dabar laimingai gyvena, darbuodamiesi savo krašto ir visos žmonijos labui.

b. *Šveicarijos grožis.* Jei nori pamatyti Šveicarijos grožį, — tai štai jis. Numatai kelias liepos ar rugpiūčio mėnesio gražias dienas. Rudens, žiemos ir pavasario dienomis nė nemanyk lipti į aukštus (4 su virš tūkstančių metrų aukščio) kalnus. Tik vidurvasarį kalnuose būna mažiausiai sniego, dėl to tas laikas lipimui tinkamiausias.

Mauni ant savo kojų vad. kalninius batus, padarytus iš stiprios odos ir pakaustytus nykščio galo dydžio uknoliais; jų prikalta pilni padai ir kulnys. Apsivelki atitinkamais drabužiais, ant galvos užsimauni megztą vilnonį drabužį, panašų į kojinę; ties veidu pasilieka anga kvėpavimui ir matymui. Į ranką imi lazdą, kurios apatinis galas apkaltas nusmailinta geležimi, o kitas — panašus į girnakalį, tik tuo skirtumu, kad vienas girnakalio galas paplotas ir nusmailintas matikėlio pavidalu.

Ant pečių dedi krepšį, kurį pritvirtini per pažastis diržais. Jame įdėta maisto, mašinėlė arbatai virti ir sulankstytas žibintas (liktarna).

Būtini kelionės dalykai — kalniniai batai, minėtoji lazda ir žibintas.

Būtina lipimo trijų punktų taisyklė: jeigų lipdamas į aukštą statų kalną laikaisi abiem kojom atsirėmęs ir viena ranka įsikabinęs į kalną, tai kita ranka ieškai naujo kalno iškyšulio, už kurio galėtum užsikabinti; kada laikaisi abiem rankom ir viena koja, tai kita koja gali ieškoti naujos vietos, kur galėtum užsistoti. Jei šie trys punktai nebus respektuojami, kelionė nepavyks ir gali nudardėti prarajon.

Dar viena atsimintina taisyklė: į aukštąsias keliones neišdrįsk vykti be treniruotės, nes gausi galvosvaigį, nustosi jėgų ir neužlipsi. O treniruotė štai kokia: vieną dieną įlipk į kalną kokių 2 kilom. aukščio ir vėl nulipk; kitą dieną įlipk į 3 km aukščio kalną ir vėl nulipk; tik trečią, o dar geriau ketvirtą, dieną gali ryžtis į aukštąjį žygį.

Taip pasiruošęs sėdi į traukinį, kuris tave priveža artyn vieno aukštųjų Šveicarijos kalnų: Mont-Cervin (Matterhorn), Monte Rosa, Finsteraarhorn ar kitų.

Lipame. Apie 12 val. dieną pradedame savo kelionę. Sakau pradedame, nes retai kas leidžiasi į aukštus kalnus vienas. Tik geras alpinistas, gerai įgudęs laipioti, gali tai padaryti. Dažniausiai keliaujama grupėmis po 2—5 žmones, arba imama kalnų vadas. Kitaip — tai rizikuojama paklysti ar nugriūti ir užsimušti.

Pradžioj kalnai nestaigūs, esama dar ir takelio. Tolyn tenka vis staigiau kopti; 2—3 km aukštyje randama sniego ar ledų, — tai ledynas. Saulė jau leidžiasi, ima temti. Keliauninkai ieško Alpių grintelės, kurias rūpestingi „Alpių klūbo“ nariai pastatė čia aukštumoje iš lentų ir prinešė čiužinių bei maisto keleivių patogumui; tą viską jie sunešė ant savo pečių.

Čia „nakvojama“, t. y. kiekvienas išsiverda arbatos atsineštame inde, užkanda savo maisto ar rasto grintelėje, išsitiesia kokiam pusvalandžiui ar valandai ant čiužinių ir apie 23—24 val. leidžiasi tolimesnėn kelionėn, atsilyginęs, žinoma, nesamam šeimininkui už nakvynę ir valgius, jei tokių kas ėmė. Šei-

Šveicarijos gražuolis Mont Cervin 4482 m aukščio

mininko pareigas čia atliko, kaip aukščiau matėme, dėžutė. „Alpių klūbo“ nariai nebijo, kad kas nesumokės arba apsuks, nes jie sako: „Blogi žmonės nelipa į aukštus kalnus“.

Dabar jau keliauji, vienoj rankoj lazda pasiremdamas, o kitoj — žibintu nešinas. Žibintas apšviečia „keilą“. Tas „kelias“, tai aštrūs akmens kalno šono iškyšuliai, tai sutrikusio ledyno viršus ar nuolaidumas, tai vėl, kartais, status kalno šonas. Jei eini per ledą, išsikali duobutes savo girnakaliu, jei prieini sieną, tada užkabini ant rankų žemiau letenos lazdą ir žibintą ir rėplioji aukštyn, vis nepamiršdamas 3 punktų.

Jei šviečia mėnulis, tai jis palengvina kelionę. Jei jis nešviečia, tai būna sunkiau: yra daugiau pavojaus nuslysti ir nudardėti į parrają. Kartą, kai aš lipau, buvo jauno mėnulis. Labai gražus piautuvėlis (mėnulis) spinksėjo čia pat pro kalną, kuriuo lipau. Kai tik koja sprustelia, štai, rodos, ranka pasigriebsi už to malonaus piautuvėlio ir išsigelbėsi. Kartais vie-

noj ar kitoj pusėj pasigirsta tarsi patrankos šūvis: tai sprogo nuo šalčio uola ir atplyšę akmens su triukšmu nudardėjo žemyn.

Per kokią porą-trejetą valandų lipimo užkariauji ketvirtąjį kilometrą kalno. Dar pusė kilometro ir tikslas būtų pasiektas. Bet jėgos jau mažėja. Oras šaltas, žiaurus — apie 15° šalčio, tada kai ten žemai tarpukalnėse 20° šilumos. Nors turi savo krepšy šiltą megztinuką, bet jo neimi, nes prakaitas ir taip sunkiasi nuo sunkios kelionės. Megstinukas bus reikalingas kalno viršūnėje.

Antai rytuose pradeda aušti. Čia jau prasideda kelionės įdomumas. Priešingoj nuo aušros pusėj, tamsoje, pasirodo kokios tai balsganos būtybės: tai gretimų aukštų kalnų viršūnės. Kiek vėliau tos viršūnės ima rausti, vėl šviesėti, tai vėl gelsti. Tarpukalnėse dar vis viešpatauja tamsa. Kalnų viršūnės viena po kitos pasirodo, aiškėja. Šviesa pamažu leidžiasi žemyn, vis naujus reginius atidengdama. Pats skubi aukštyn ir aukštyn, kad pačiu svarbiausiu momentu, būtent, saulėtekiu, gėrėtumeis jau nuo pačios kalno viršūnės.

Švintant kelias aiškėja ir lengvėja, bet darosi labiau painus: norisi pažiūrėti į kalnų viršūnes, pasigerėti naujais reginiais, o čia žiūrėk, kur koją statai, atsimink taisykles. Šviesa nudengė prarajų paslaptis ir parodė jų baisumą; jei yra galvosvaigio pavojus, tai nė nežiūrėk žemyn, — tuoj nuriedėsi.

Nespėja saulutė patekėti, kai pasieki kalno viršūnę. Atrodo, jog visas pasaulis po kojomis; kur pažiūri — reginiai puikiausi.

Malonus skaitytojau, žiūrėk ir stebėkis: ten, žemumoj, tarpukalnės žaliuoja, upės putoja, ežerai spinksi, kaip veidrodžiai; miestai ir miesteliai ilsisi tame gražiame fone; dviejų-trijų kilometrų aukštumoj baigiasi gyvoji viešpatija ir prasideda ledo ir granito pasaulis; kietas ir galingas pasaulis; pakeli akis ligi tos aukštumos, kaip pats stovi, čia stūkso aukštieji kalnai galiūnai, išdidžiai pakėlę savo galvas; norisi ištiesti vienam kitam ranką ir pasisveikinti, nors tikrumoj jie už keliasdešimt ar kelių šimtų kilometrų: tyras švelnus oras akį suklaidina atstumo atžvilgiu; pažiūrai tolyn už jų — matai pietuose Italiją, vakaruose Prancūziją, šiaurėje Vokietiją, rytuose Tirolį; meti žvilgsnį ton pusėn, kur saulutė teka — ten tolumoj išsivaizduoji savo brangią Tėvynę, apibertą šviesiais saulės spinduliais; pažiūrai

aukštyn — ten maloni mėlyna padangė... ir nepasijunti, kaip susikaupi pagerbti to gražaus pasaulio Galingąjį Kūrėją... Vaizdas vertas pamatyti. Kartais lipdamas taip pailsti, kad nustoji vilties ar į viršų užlipti, ar žemyn nusileisti, bet, kai pasiekęs viršūnę, gauni pasigėrėti, tai viską užmiršti: rodos, kad ir mirtum, tai pati mirtis būtų lengva. Gėriesi bendru reginiu, nori įsigilinti į kiekvieną smulkmeną, rodos, imtum ir sutrauktum su tyru oru į savo krūtinę visus vaizdus ir nusineštum žemyn ilgam atsiminimui. Bet deja, to nepajėgi padaryti: po poros valandų pasigėrėjimo turi su tuo rojumi atsisveikinti ir keliauti atgal, kol dar neatsirado kelionės pavojų.

O tie pavojai štai iš kur atsiranda. Naktį būna sušalę ledynai ir sniegas. Tada lengva pereiti net nuožulnias vietas. Kada saulutė pakyla aukštyn, ji įšildo orą, ir sniegas, kuris dengia ledynus, pasidaro sužliūgęs, slidus. Tada einant lengva nuslysti ir nudardėti tenai, iš kur gyvi negrįžta. Dėl to keleiviai pasigėri reginiais maždaug iki 8 val. ryto ir skuba žemyn, kad galėtų praeiti pavojingas vietas iki saulė nesušildė sniego.

Grįžimas atgal yra lengvesnis, negu kopimas aukštyn. Grįžtant einama smarkiau. Tada tik tyška kibirkštys iš po pakaustytų batų.

c. *Šveicarijos gamtos prašmatnybės.* 1913 m. atostogas praleidau Biurglene, kantone Uri. Keturių kantonų ežeras su apylinkėmis bene bus įdomiausia vieta Šveicarijoje.

Apsigyvenau pas vieną kunigą, kuris buvo kalbus, ir didelis kalnų mėgėjas. Grįžtame mudu vieną kartą iš Ket. kantonų ežero per Altdorfą. Šalia Altdorfo yra 2 kilom. aukščio kalnas Eggberg. Kada perėjom Altdorfą, minėtasai kunigas, rodydamas į kalną, sako: „Štai nuo šito kalno kartą nusirito akmuo maždaug pusės kub. metro dydžio. Pakalnėj jis atriedėjo iki mūrinio namo, pramušė jo abidvi sienas ir nuriedėjo toliau, namo nesugriaudamas. Blogesnis įvykis, — tęsė toliau draugas, — buvo 1910 m. Per Sekmines pūtė vėjas „foen" ir smarkiai lijo. Ten aukštai kalne vanduo pajudino mažų akmenukų būrį; šie besirisdami pajudino didesnį akmenukų skaičių ir taip pasidarė akmeninė griūtis, kuri riedėjo su dideliu triukšmu žemyn; apačioj pasitaikė namas, kurį toji akmenų lavina sutriuškino. Buvo jau naktis. Čia gyveno tėvai su 10 savo vaikų. Iš visų buvusių name išliko gyvas tik vienas vaikutis, kuris buvo

rastas šalia nugriuvusio balkio. Šeimos tėvas ir vienas sūnus ėjo sargybą Altdorfe ir tuo būdu išliko gyvi; kiti visi 9 asmens žuvo..."

Pats Biurglenas, anot žmonių pasakos, esąs Viliaus Telio tėviškė. Čia jo garbei yra pastatyta koplyčia, čia paminklas stovi ant kranto upeliuko toj vietoj, kur V. Telis išgelbėjęs tenai įpuolusį vaiką. Vilius Telis, anot Šilerio, esąs didvyris, kuris sukėlęs Šveicarijos gyventojus prieš austrus ir tokiu būdu Šveicarija iškovojusi sau laisvę. Už tai šveicariečiai V. Telį laiko didelėj pagarboj, jo atminimui daug paminklų pristatė. O istorikai sako, kad tikrojo Teliaus niekuomet negyventa, tai esąs tik Šilerio sukurtas didvyris.

Einava kartą su draugu iš Biurgleno tarpukalne aukštyn. Tenka pažymėti, kad visa ši apylinkė labai kalnuota, netoli net snieguočių esama. Tas upeliuko krantas, kuriuo mudu ėjova, buvo platesnis, atlašesnis, o ansai labai staigus, aukštas. Vienoj vietoj draugas man sako: „Matai šį apgriuvusį kalną anoj pusėj upelio. 1883 m. vieną sekmadienį čia buvo toks atsitikimas. Štai šitoj pusėj buvo kelios grintelės. Sekmadienio vakarą čionykščiai gyventojai susirinko vienoj vietoj ir, susėdę ant žolės, kalbėjosi. Staiga išgirdo, kad priešais stovintis kalnas braška. Visi nusigandę šoko bėgti į savo grinčias. Tik vienas žmogus, šlubas, matydamas, kad nesuspės į grinčią, ėmė lipti nuokalnium aukštyn. Tuo tarpu griuvo kalno šonas ir palaidojo grinteles su žmonėmis. Išliko tik tas šlubis, kuris spėjo užlipti tiek aukštai, kad griūvantis kalnas jo nepasiekė. Nuo šio griuvimo žemė sudrebėjo, dulkių pakilo tiek, kad visa tarpukalnė iki Biurgleno paskendo tamsoj. Daug turėjo darbo apylinkės žmonės, kol pravalė tarpukalnę; daug jiems padėjo ir šis upeliukas, nunešdamas griuvėsius tolyn. Štai dar ir dabar žymu, kiek pasiekė griūvantis kalnas. Nugriuvusio kalno šonas lig šiol dar neapaugo medžiais..."

Taip bekeliaudami mudu nuėjova dar toliau į vieną kaimą, kuris tik vidudienį mato saulę. Jį supa toki aukšti kalnai, kad saulė tik vidudienį gali pažvelgti gilumon. Atrodo, jog tie žmonės šuliny gyvena. Pats kaimas, tiesa, nedidelis, vos keliolika gyventojų.

Švico kantone, netoli nuo miestelio Kiusnacht, buvo kitas miestelis kalno papėdėj. Prieš keliasdešimt metų, vieną šventa-

dienį, per vidudienio pamaldas tas kalnas griuvo ir griuvėsiuose palaidojo visą miestelį. Liko tik tie, kurie buvo kur nors iškeliavę.

Kartą su vienu berniėčiu ekskursavau pietinėj Šveicarijos daly. Kada mudu, įlipę į aukštą kalną, gėrėjomės gražiais vaizdais, jis prabilo į mane: „Matai, Tamsta, tą platų snieguotį Berno Alpių grupėje. Pernai atvyko pas mane du bazeliečiai ir kvietė mane padaryti ekskursiją (žygį) į tą kalną. Aš atsisakiau. Ne lengva buvo atsisakyti nuo draugų pasiūlymo, bet koks tai nujautimas ragino mane tai padaryti. Išėjo juodu vieni. Išėjo ir... nebegrįžo. Tik po kiek laiko rado juodu negyvu, ir vieno galva net per dešimtį metrų buvo nulėkusi nuo kūno: matyt, pataikė į aštrią briauną, kuri nupiovė galvą. Jų griuvimo priežastis buvo, greičiausiai, pavėluotas grįžimas atgal, kada jau ledyno sniegas buvo pažliugęs...“

Daugiausia išdaigų ir nelaimių padaro sniego ar akmenų griūtys. Šios paskutinės pasitaiko rečiau; jos sukelia baisų tratėjimą, trenksmą, nuo kurio uolos dreba.

Sniego griūtys pasitaiko labai dažnai ir daug žmonių gyvybių palaidoja. Ypač dažnai pasitaiko pavasariais; tada jos užgriūva ištisus kaimus ar miestelius, užberia kelius ir nutraukia visokį susisiekimą. Daug tenka pasidarbuoti, kol tuos kelius nuvalo.

Kaip aukščiau esu sakęs, į aukštus kalnus galima lipti tik vasarą, bet ir tada pasitaiko sniego griūčių, kurios sumala arba bent sužaloja keliauninkus.

Jeigu sniego griūtis susitinka pakeliui mišką, tai kartais miškas atsilaiko ir sustabdo griūtį, o kartais ir jį sulaužo, nušluoja. Dažnai tenka matyti medžiai (dažniausiai eglės), kurių liemens žemyn kabo, jų smulkesnės šakos ir žievė nubrauktos, nučiulptos sniego; jų aplaužytos šaknys šiaip taip laikosi uolos plyšiuose. Klaikus, šiurpus vaizdas! Ir kiek žmonių gyvybių kasmet nuneša tos griūtys?!

Arba vėl, kiek triukšmo ir nuostolių padaro potvyniai — pavasarį ar po staigaus lietaus! Toki potvyniai išgriauna krantus ir pasidaro naujas vagas, puikias pievas išaria ir paverčia akmenų krūvomis, nuneša tiltus, išardo plentus ir geležinkelius.

O plentą pravesti, ar geležinkelį nutiesti tenai, tai ne tas, kas lygioj Lietuvoj. Tam reikalinga daug uolų išsprogdinti, tunelius uolose iškalti. Dažnai pasitaiko, kad nuvedus plentą, ima slinkti kalnas drauge su plentu. Norint slinkimą sulaikyti, reikia daryti sutvirtinimas — atrama, pradedant kokiu kilometru, ar puse kilometro, žemiau. Kiek darbo ir cemento tas pareikalauja!

Daug keistenybių ir prašmatnybių yra Šveicarijoj. Jų visų neišpasakosi. Jos prisideda prie Šveicarijos įdomumo, patrauklumo.

PIRMOJI DALIS

1915—1916 m.

ŠVEICARIJOJ VEIKLA KRISTALIZUOJASI

I. LIETUVIAI ĮVAIRIUOSE KRAŠTUOSE

1. Šveicarijoj 2. Š. Amerikoj 3. Didž. Britanijoj 4. Šelpimo pradžia sunki.

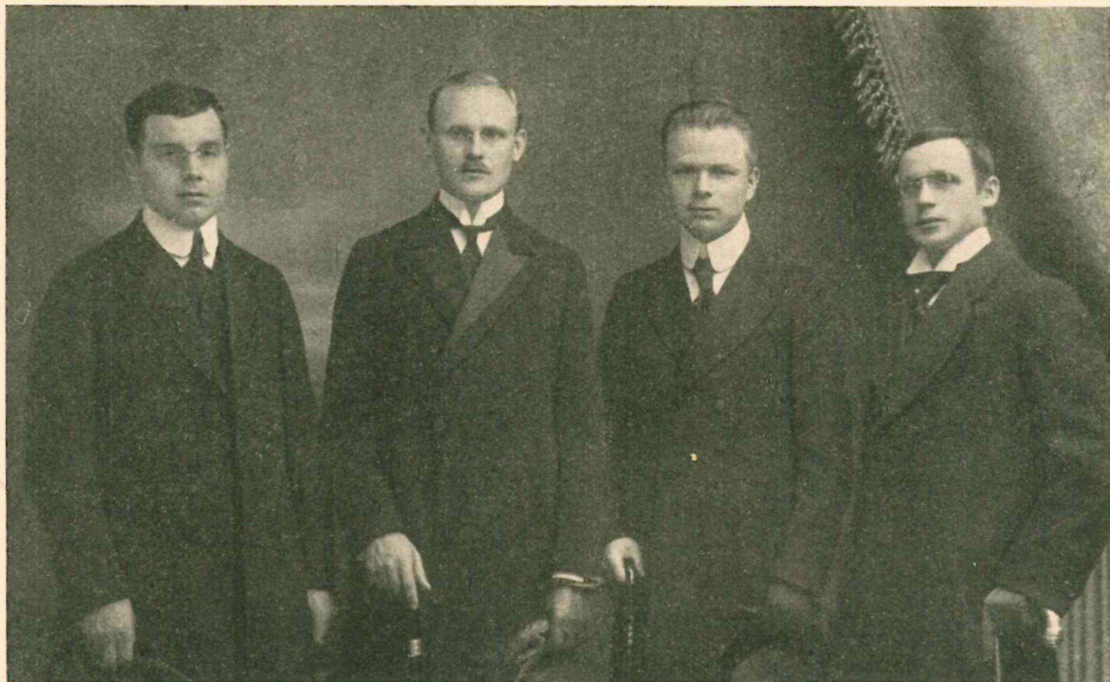
1. Lietuviai Šveicarijoj

Šveicarija, kaip dabar, taip ir seniau traukė prie savęs įvairias tautas savo gamtos gražumu, savo kultūra bei žmoniškumu, savo svetingumu ir t. t.

Lietuviams Šveicarija jau nuo seniau pažįstama. Juos čia patraukė mokslo įstaigos. Slėpdamiesi nuo caro valdžios, bėgo lietuviai pasisemti šviesos. Žymi dalis mūsų veikėjų yra išėjus aukštuosius mokslus tenai.

1899 m. Šveicarijoj, Friburge, įsikūrė akademinė draugija Rūta, kuri per D. karą pasivadino Lituanija ir ėmė veikti plačiau, negu yra akad. draugijos apimtis.

Nemaža lietuvių užklupo Šveicarijoj Did. karas. 1914 m. birželio 16 d. Rūtos susirinkime dalyvavo 11 narių: kunigai Ig. Česaitis, Dzimidavičius, Kasperavičius, A. Keraitis, V. Kulikauskas, Mylimas, J. Purickis, Juoz. Ruškys, A. Steponaitis,

Iš kairės į dešinę: Juoz. Purickis (studentas); dr. J. Bielskis (Amerikos liet. delegatas Lietuvon 1916 m.), Ant. Steponaitis (studentas), Vl. Daumantas (stud.). Šie 3 studentai 1915 m. pabaigoj įkūrė pašalpinį komitetą Lituaniją Šveicarijoj.

teol. J. Valantiejus, stud. A. Valantiejus ir svečias L. Bistras. Tai buvo priešpaskutinis Rūtos susirinkimas prieš atostogas. Apie liepos vidurį beveik visi lietuviai apleido Šveicariją.

Po atostogų sugrįžo tik mažas jų skaičius. 1914 m. lapkr. 8 d. Rūtos susirinkime dalyvauja tik 5 asmens: J. Česaitis, V. Dzimidavičius, Kulikauskas, J. Purickis ir naujai atvykęs M. Cibulskis (iš J. A. V.). 1914 metų pabaigoj sugrįžta iš Danijos kun. Steponaitis; bet 1915 m. sausio pabaigoj išvažiuoja į Ameriką kun. V. Kulikauskas.

Likusieji lietuviai tęsia savo mokslą, darbuojasi Rūtoje. Darbas, žinoma, sunkiai eina, nes visus nervina karas, visi galvoja apie ateitį.

Čia siūlosi ir naujoviški klausimai: karas griauna valstybes, griauna senąją santvarką ir atskleidžia geresnes perspektyvas pavergtoms tautoms. Tai mato pavergtųjų tautų atstovai ir galvoja, kas daryti, kaip pareikšti pasauliui apie savo buvimą, kaip ginti savo teises dabar ir taikos tarybų metu. Tas kvaršino ir lietuvių galvas ir kiekvienas statė klausimą: ką jis pats turi daryti. Lietuvius, gyvenančius laisvoj Šveicarijoj, dar labiau domino šis klausimas.

Lenkai, gyveną Šv-joj, per kunigaikštį Puziną padarė pasiūlymą lietuviams prisidėti prie lenkų ruošiamos enciklopedinės brošiūros (poligrafijos) ir prašė parašyti apie Lietuvos ekonominę, kultūrinę ir politinę būseną. Stud. Purickis iškėlė šį klausimą Rūtos susirinkime 1914. lapkr. 8 d. Tada šis klausimas buvo padiskutuotas ir atidėtas vėlesniam sprendimui, nes nelengva buvo surasti medžiagos tokiam rašiniui. Brošiūros klausimas vėl iškilo posėdyje 1915 sausio 2 d., kada jau buvo sugrįžęs kun. Steponaitis. Šis (Step.) pranešė, kad, būdamas Paryžiuj, kalbėjęs su p. J. Gabriu, kuris užsiminė, kad jis dalyvavęs Amerikos lietuvių seime, įvykusiame Chicagoj spalių 21—22 dienomis, ir, kad jam esanti pavesta tokia informacinė brošiūra parašyti. Nutarta parašyti apie tai p. Gabriui ir pasisiūlyti su savo pagalba, jei reikės. Gabrys padėkojo už tokią žinią ir pranešė, kad tuoj atvyksiąs Friburgan, važiuodamas Romon.

2. Lietuviai Š. Amerikoj

Čia tenka kiek apsistoti prie Š. Amerikos lietuvių veiklos. Jie gyvena kultūringoj laisvoj šaly, taigi turi gerą progą savo senosios tėvynės klausimu susirūpinti. Pradžią tam padarė katalikai. Jie kvietė visas sroves pasitarimams ir bendram darbui. Tuo laiku Amerikoj buvo kun. dr. M. Gustaitis iš Lietuvos ir J. Gabrys iš Paryžiaus. Socialistai ir tautininkai atsisakė suvažiuoti, nes jiem nepatiko, kad katalikai paėmė iniciatyvą, ir matė, kad sau lygių teisių negaus, o gaus tik proporcingai. Tada katalikai suvažiavo Čikagon (Chicago) ir tarėsi dvi dienas (1914 spalių 21—22). Čia buvo nustatyta, kad reikia sujungti visą Lietuvą, t. y., Kauno, Vilniaus, Gardino ir Suvalkų gub., drauge su M. Lietuva iki Įsručio. Šią mintį ginti pavedė J. Gabriui Paryžiuje. Tam reikalinga atitinkama informacinė brošiūra.

Be to, nutarta: 1) steigti Tautos fondą; į šio fondo komitetą įeitų 26 asmens, iš įvairių pasaulio dalių lietuviai; fondą valdys centralinis komitetas; fondo pirmininku išrinktas Balt. Vaišnora, sekret. — adv. Šlažys ir iždo globėju — K. Pakštas.

2) Išrinkti Tautos tarybą, į kurią įeitų visų srovių atstovai: nuo tūkstantinių organizacijų po vieną, o nuo 5000 po 2 atstovu; nuo katalikų į tarybos prezidiumą įėjo Rutkauskas, kun. Vasys (Vasiliauskas) ir kun. Kemėšis.

Dar spalių mėn. pabaigoj Nju-Jorke (New-York) suvažiavo socialistai ir tautininkai tartis tais pačiais reikalais. Bet ir čia jie nesusitarė ir išsiskirstė. Tautininkai įkūrė Autonomijos fondą, o socialistai Lietuvių gelbėjimo fondą.

Katalikai per I metus surinko 30.000 dol. Visas fondo lėšas jie buvo nusistatę šitaip padalinti: 70% Lietuvai, 20% propagandai ir 10% atsargos kapitalan.

Katalikai, matydami, kad su kitomis srovėmis negalima susitarti, suvažiavo 1915 m. vasario 10 d. Čikagon ir nustatė Tautos tarybai konstituciją.

1915 m. geg. 31 d. (Decoration Day) buvo surinkti parašai po prašymais, kurie buvo numatyti siųsti kariaujančioms valstybėms lietuvių klausimu.

1915 m. pradžioj nutarta siųsti atstovus Lietuvon, kad jie vietoj ištirtų reikalus. Vėl buvo tartasi su įvairiomis srovėmis dėl vieningos veiklos, dėl delegatų siuntimo. Ilgi debatai, o rezultatai menki. Teko vykti tik katalikų delegatams: dr. V. Bartuškai ir dr. J. Bielskiui. Delegatai išvyko 1916 kovo 16 d. iš Nju-Jorko per Stockholmą Lietuvon. Grįžo atgal per Šveicariją.

Delegatai daug pergyveno kelionėj ir Lietuvoj, daug žinių atvežė Šveicarijon ir Amerikon.[1])

3. Lietuviai D. Britanijoj

Nemažas skaičius lietuvių gyvena Anglijoj, Škotijoj. Su Anglijos lietuviais man teko gana gerai susipažinti, nes dažnai teko vykti tenai iš Šveicarijos šventėms (ypač Velykoms) klebonui kun. K. Matulaičiui į pagalbą. 1915 m. vasarą teko nuvykti Londonan ir pasidarbuoti British Muziejaus knygyne.

Kun. Matulaitis buvo visų lietuvių centras ir širdis: čia koncentravosi visi religiniai, tautiniai ir politiniai reikalai. Pas jį sustodavo ir kitų kraštų lietuviai, kurie keliavo iš Europos Amerikon ir atvirkščiai.

Kada karas prispaudė Lietuvą, visi D. Britanijos lietuviai susimąstė, susirūpino, kas daryti, kuo padėti saviškiams, Lietuvai. Bet visų akys sužiūro Londonan, kas tenai manoma ir daroma.

Škotijos lietuvių tarpe darbavosi kun. A. Šveistrys, gyv. Glasgove (dab. gyv. Lietuvoj) ir kun. Juoz. Norbutas, „Išeivių Draugo" redaktorius, Mossend'e (dabar gyv. Kaune).

Man bebūnant Londone, atvykdavo delegacijos iš Škotijos pas kun. Matulaitį. Tokiu būdu ir aš turėjau progos susipažinti su Škotijos lietuviais, kas turėjo didelės svarbos ateities darbuotei.

Karas tuo tarpu vis stiprėjo, vis naujus plotus apimdavo. Kada vokiečių armija buvo sukoncentruota vakarų fronte, rusai įsibrovė į Prūsus ir žiauriai nuteriojo kraštą. Kada vokiečiai

---

[1]) Visos šios žinios apie Amerikos lietuvius yra imtos iš dr. V. Bartuškos knygos: „Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais", psl. 19—76.

sutraukė jėgas į rytų frontą, įvyko didelės kovos ties Mozūrų ežerais, kur žuvo beveik visa Samsonovo vadovaujama armija (1915-II-4-22). Pasklido gandų apie išdavystes rusų armijoj. Ypatingai kaltinami buvo Mesojiedovas[1]) ir Suchomlinovas. Bendrai, rusų pasiruošimas karui buvo menkas: tuoj pradėjo stigti ginklų, pervežimo priemonių ir t. t. Prie nelaimių padidinimo vėliau prisidėjo rasputinijada.

1915 metais vokiečių armija užėmė beveik visą Lietuvą. Ilgesnės kovos buvo prie Dubysos. Liepos 14—25 d. vokiečiai užėmė Šiaulius. Rugpj. 18 d. Londoną pasiekė žinia, kad paimtas Kaunas. Tas padarė didelį įspūdį, susinervinimą. Anglai nervinosi tuo labiau, kad rugpj. 17 d. vakare vok. cepelinas išmetė bombų Londone, iš kurių viena pataikė į ligoninę ir užmušė keliasdešimt žmonių. O čia ir didžiulis laivas „Luisitania" nuskandintas. Tuoj atėjo žinia (rugs. 4 d.), kad paimtas Gardinas, o kiek vėliau ir Liet. Brasta.

Nerimas ir nepasitikėjimas rusais vis augo. Pirma, būdavo, pasakai, kad esi iš Rusijos, tai anglas daro gražią šypseną, maloniai kalba, dažnai pakviečia alaus išgerti, o dabar jau kartais pasako ir dviprasmį komplimentą.

Rugsėjo 7 d. vokiečiai mėtė bombas Londono priemiesty Woolwich, o 8 d. vėl Londone. Ėmė sklisti gandai apie masinius cepelinų skridimus ir Londono bombardavimus netolimoj ateityj. Gyventojai erzinosi, naktimis nemigo.

Cepeilnų atvykimas darydavo nemaža triukšmo: imdavo kaukti sirenos, šaudyti zenitinės patrankos, prie to prisidėdavo bombų sprogimas, kildavo baisus alermas. Cepelinai atrodydavo kaip žibantys cigarai, bet jie būdavo taip aukštai, kad armotų šūviai jų nepasiekdavo.

Pasitaikydavo ir kurijozų: išgirdęs triukšmą, išbėgs į lauką koks londonietis ir pradeda šaudyti į cepeliną iš kišeninio revolverio.

---

[1]) Laikr. „The Daily News" (Londone) 1915-IX-12 rašo, kad Mesojiedovas jau 10 metų šnipinėjąs vokiečių naudai. Jis pavėlavęs pranešti apie Grand Duc'o nustatytą planą Renenkamfui ir tuomi išgelbėjęs vokiečių armiją nuo žuvimo anuomet; tas prisidėję prie rusų armijos žuvimo ties Mozūrų ežerais.

Rugsėjo 15 d. atėjo žinia, kad Vilnius paimtas vokiečių. „Jau Lietuva apvalyta nuo deguto“ — sušuko kleb. K. Matulaitis.

Kaipo karštas patriotas, prakilnus žmogus, Matulaitis, matė, kaip „valdo“ rusai Lietuvą. Jam tas buvo skaudu ir jis negalėjo pakęsti. Dėl to jis turėjo nešdintis iš savo tėvynės svetur. Pradžioj gyveno Š. Amerikoj, o paskui ilgus metus — Londone. Čia jis energingai gynė lietuvių reikalus nuo žydų, su kuriais turėjo garsią bylą, kuri baigėsi lietuvių naudai.[1])

4. Šelpimo pradžia sunki

Kadangi vokiečiai užėmė beveik visą Lietuvą, tai daug karo belaisvių ir civilinių imtinių atsidūšė Vokietijos nelaisvėje. Dar man būnant Londone, rašė kun. Česaitis iš Friburgo, kad stovykloj Giutersloh, Vestfalijoj yra belaisvių kunigų lietuvių. Londono lietuviai tuoj suaukojo 5 svarus sterlingų (129 fr.)[2]) belaisvių šelpimui. Šie 5 svarai, tai buvo tie laimingi išganingi pinigai, kurie padarė pradžią visai veiklai Šveicarijoj, kuri (veikla) išaugo į milijoninę apyvartą, kuri išgarsino Lietuvą po visą pasaulį ir prisidėjo prie laisvės atgavimo.

Kada aš su šiais 5 svarais st. grįžau Šveicarijon (mokslo semestro pradžioj), prasidėjo belaisvių šelpimo organizavimas.

Belaisvių šelpimo organizavimo sąlygos buvo sunkios: nei didesnių išteklių, nei žmonių. Likome tik trys akad. draug. Rūtos nariai: V. Dzimidavičius, J. Purickis ir A. Steponaitis; stud. M. Cibulskis išvyko, rodos, Amerikon, o I. Česaitis iš draugijos išstojo. Tuo tarpu belaisviai iš Vokietijos pradėjo vis dažniau rašinėti apie savo vargus. Kun. Strikas parašė iš Holzmindeno (dr. Viskantui), kad tenai esą 450 civilinių imtinių (moterų, senelių, vaikų) ir, kad esanti įkurta mokykla vaikams.

---

[1]) Kun. K. Matulaitis, besidarbuodamas lietuvių tarpe ir begyvandamas dūmingoj Londono daly, gana anksti nustojo sveikatos. Dabar jo viena pusė paraližuota ir jis, kaipo invalidas yra prisiglaudęs pas marijonus Marijampolėj. Nemaža yra žmonių, kurie gauna pensijas už įvairius nuopelnus. Kun. Matulaitis turėtų, mano manymu, gauti tinkamą pensiją, nes jo nuopelnai lietuvybei yra labai dideli.

[2]) Šv. frankas anais laikais buvo beveik lygus 2 litam; 5 šv. fr. beveik buvo lygūs 1 dol.

Belaisvių šelpimo klausimas iškeltas pirmame poatostoginiame Rūtos susirinkime ir nutarta:

1. Pakeisti mažai žinomą akad. draugijos vardą „Rūtą“ labiau žinomu „Lituania“, kaip tas jau prieš atostogas buvo numatyta[1]).

2. Įsteigti prie draug. Lituanija komitetą tuo pat vardu, kuris rūpintųsi lietuvių belaisvių, esančių centralinėse valstybėse, reikalais. To komiteto pirmininku išrinktas A. Steponaitis.

Metų pradžioj iškeltasis informacinės brošiūros klausimas, buvo nuolat aktualus. Štai jau 1915-VII-13 Rūtos susirinkime A. Steponaitis priminė, kad ne visi nariai parašė paimtąsias dalis. Dabar, rudenį, vėl kalbama apie rašinių baigimą.

Šveicarijoj gyveną lietuviai bando išeiti į spaudą su Lietuvos klausimais. Tik tas sunkiai vyksta, nes pavergtųjų tautų klausimas dar negali pramušti slėgiančius ūkus. Rūtiečiai savo posėdyje 1915 m. gegužės 30 d. nervingai kalba apie sunkumus, sutinkamus iš laikraščių redaktorių pusės. Bet rankų nenuleidžiama ir bandoma kartkartėmis pararšyti ką nors apie Lietuvą ir jos vargus.

II. LĖŠŲ ŠELPIMUI IEŠKOJIMAS

1. Lituanijos atsišaukimas. 2. Pirmieji belaisvių balsai. 3. Informavimas apie belaisvius per spaudą.

Trys yra uždaviniai Šveicarijos lietuviams: belaisvių šelpimas, spaudos informavimas ir informacinės brošiūros parašymas. Bet, tik 3 yra ir darbuotojai (Dzimidavičius, Purickis ir Steponaitis). J. Gabrys ir dr. Viskantas tik kartais pasirodo Friburgo padangėj, kaip meteorai, ir vėl kur tai pranyksta, matyt, ieškodami tinkamesnės dirvos veikimui. Kiti lietuviai tik vėliau atvyko Šveicarijon.

Trejukė ėmėsi darbo belaisvių klausimu. Du dalykai čia buvo svarbūs: 1) gauti pinigų, reikalingų belaisvių šelpimui ir 2) surasti belaisvius, išmėtytus centralinėse valstybėse, juos

---

[1]) „Pirmame Nepriklausomos Lietuvos Dešimtmety“ psl. 44 klaidingai pažymėta, kad Rūta pakeitė vardą į Lituaniją 1913 m.: tas padaryta tik 1915 m.

sutraukti į mažą skaičių stovyklų ir vietoj sukurti komitetus, kurie priimtų pašalpas ir jas tinkamai išdalintų.

Pinigų mes galėjome tikėtis tik iš savųjų ar tai iš D. Britanijos, ar tai iš Š. Amerikos. Tenai ir kreiptasi. Lengviau buvo su D. Britanijos lietuviais, su kuriais jau buvome suėję į pažintį ir, kurie jau pradžią padarė paaukodami 5 svar. sterl. Patarlė sako: dvigubai duoda, kas greitai duoda. Amerikos lietuviai tik vėliau atėjo į pagalbą savo lėšomis, tiesa, gausiomis.

1. Lituanijos atsišaukimas

Kas gi buvo daroma lėšų sumedžiojimui? Naujai įkurtas komitetas Lituanija (Comité de secours pour les prisonniers de guerre lituaniens) siuntinėjo raštus, kuriuose buvo nurodoma Lietuvos sunaikinimas ir belaisvių vargai. Tie raštai buvo siunčiami „Išeivių Draugui“ (Škotijoj) ir įvairiems Š. Amerikos laikraščiams — „Darbininkui“, „Draugui“, „Garsui“, „Žvaigždei“ ir kitiems, o taip pat buvo rašoma ir pažįstamiems asmenims.

Pirmas atsišaukimas, pasiųstas Amerikon, taip atrodė (atpasakotas sutrumpintai):

„Nelaimių audros suūžė ant mūsų tėvynės. Baisus karas nuteriojo brangiąją Lietuvą...

Lietuvos turtai ugnimi sudeginti, jos sūnūs išžudyti arba našlaičiais bastosi po platųjį pasaulį. Mūsų brolių kūnais išklota tėvynė ir visas karo laukas.

Pažvelk į Lietuvą — tai tikras kapinynas: ūkininkas jau neina prie žagrės, nes neturi ką sėti; dirbtuvių tik apdegę griobai riogso; prekyba nustojo pirkikų ir pardavėjų; šeimininkas, kuris turėjo apleist savo namą frontams besikeičiant, nepažįsta savo gimtojo krašto, neranda savo trobavietės . . . taip nuteriotas kraštas.

Pažvelk į plačiąją Rusiją ir šaltąjį Sibirą — ten rasi šimtus tūkstančių savo brolių lietuvių, išblyškusių ir pastirusių nuo šalčio ir bado. Ten jie palydi savo sveikatą ir gyvastį; žuvus

jiems tėvynėj, bent kaulai ilsėtųsi mylimoj šaly, o ten... vilkai palaidos kūnus, varnai apraudos!..

Tai dar ne viskas: tūkstančiai mūsų brolių dejuoja nelaisvėj. Iš Vokietijos ir Austrijos plotų girdisi liūdni lietuvių balsai: „Duonos mums, mes alkstame, drabužių, nes šalta! Mes esame basi, apskurę". Ir tai šaukiasi ne tik kareiviai, bet ištisa daugybė moterų, senelių ir mažų vaikų. Vaikeliai, pirma negu pažino savo tėvynės grožybę ir atjautė jos motinišką pamylavimą, turėjo bėgti iš jos karo griausmų lydimi. Šaukiasi dabar jie prie savo motinos gimdytojos ir savo motinos tėvynės, bet veltui: pirmoji žuvus, antroji — toli. Jeigu kuri motina ir girdi vaikelio šauksmą, tai ji jam gali padėti vien savo ašaromis.

Kada per Belgiją perėjo karo audra, visas pasaulis liūdnai atsiduso ir ištiesė gausios pagalbos dešinę... O apie lietuvius kas žino, kas jais rūpinasi?! Nieks arba beveik nieks. Gal tik saviškiai bent kiek rūpinasi. Kita vertus: ar lietuviai neturi teisės būti gelbimi? Ne! Jie turi teisę būti sušelpti, nes jie vargsta ir kenčia nekaltai.

Belaisvių tarpe gal yra Tamstų tėvučiai ar broliai ar seserys, — tie, kurie Jus ant savo rankų nešiojo, kąsniu duonos ir meiliu žodeliu dalinos. Dabar jie kreipia prie Jūsų savo širdis, tiesia sulysusias rankas, šaukiasi pagalbos...

Dėl to mes, Friburgo lietuviai, atsižvelgdami į brolių šauksmus iš nelaisvės, kreipiamės prie Tamstų: neatsisakykit ištiesti pagalbos ranką tiems vargšams! Šelpkite juos kiek galėdami: pinigais, drabužiais, maistu, knygomis ir kitu kuo.

Naujai įkurtas komitetas Lituanija yra pasiryžęs patarpininkauti: už gautus pinigus nupirkti maisto ir nusiųsti belaisviams..."

Friburgas (Šv.) 1915-XI-16).

2. Pirmieji belaisvių balsai

Vėliau nuolat siuntinėjom į lietuvių spaudą raginimų aukoti, informuodami saviškius žiniomis, gautomis nuo belaisvių.

Štai koks raštas yra gautas iš stovyklos Holzminden (Vok.), rašytas 1915 m. gruodžio 24 d. kun. Jono Striko ir mok. Aleksandro Velyko:

„Mes lietuvių mokyklos belaisviai mokiniai tariame nuoširdų „ačiū“ už globą kun. dr. Viskantui, komit. Lituanijai ir visiems tautiečiams. Už tai mes pasižadame gerai mokytis ir kasdieniniuose poteriuose karštai melsti Dangaus Karalienę už Jūsų sveikatą. Naujų 1916 Metų proga siunčiame mes savo ir mūsų tėvelių vardu linkėjimus visokeriopos palaimos.

Turime tvirtą viltį, kad Apvaizda išklausys mūsų maldas ir 1916 metais mūsų mylimoj Lietuvoj atsilankys ramybės angelas vietoj patrankų gaudimo. Tada mes asmeniškai galėsim padėkoti mūsų Geradariams. Pavesdami Tamstas ypatingai Aušros Vartų Dievo motinos globai, pasirašome dėkingi:

Anelė Vincevičiūtė 12 met.,
Alena Janulytė 10 met.,
Antanina Janulytė 12 met.,
Liudvina Keraitė 12 met.,
Juozas Rudaitis 13 met.,
Leonas Jokčas 13 met.,
Julijona Petrukaitė 12 met.,
Joana Dovydaitytė 11 met.,
Ieva Cibirkaitė 13 met.,
Ona Cibirkaitė 10 met.,
Jonas Bičkus 13 met.,
Antan. Masiliūnas 13 met.,
Kazim. Petrauskas 11 met.,
Vinc. Jakubaitis 11 met.,
Juoz. Janulis,
Kazim. Dovydaitis 13 met.,
Julius Masiliūnas 9 met.

Čia pasirašė tik 2 mokinių grupės. Trečioji dar neišmoko pasirašyti.

P. S. Aš gavau 2 siuntiniu su valgiais ir Aleksandras du 21-28-XII; knygų mokyklai ir šiaip pašalpos kitiems dar negavome; dėkojame už visa ir širdingai sveikiname Visus. (p.) Kun. Jonas Strikas, Alek. Velykas“.

Kiek vėliau (1916-I-5) Kaz. Petrauskas iš Holzmindeno rašo: „Būkit malonūs, kreipkitės į Honovero ar mūsų komendantūrą arba į ministeriją, prašydami, kad kaip galima greičiau sugrąžintų mums mūsų vaikus, kuriuos nuo mūsų, kada

buvome Ragainėj (Rytpr.), priverstinai paėmė prie darbų, mus gi atvežė čia į Holzmindeną. Paimtųjų tarpe yra nepilnamečių: Povilas Petrauskas 14 m., Ona Petrauskaitė 16 m.; jų adresas buvo: Staggen pas savininką Endriulaitį, paštas Monlienen. Jie paimti liepos mėnesį 1915 m. Toliau: Justina Masiliūnaitė 26 m., Elzbieta Masiliūnaitė 17 m. ir Elzb. Labenskaitė 27 m.; adr.: Pakarben ties Brandenburgu (Rytpr.). Pagaliau: Alek. Janulis 14 m. pas Fr. Penigkeitį Gudgaliuose ties Ragaine. Iš Tilžės paimti šie: Jul. Klovaitė 18 m., Juoz. Klova 14 m. ir Agota Vizgaitytė 17 m.

Šių vaikų motinos baisiai rūpinasi, nežinodamos, koks vaikų likimas, ypač jaunų merginų. Jeigu per Jūsų patarpininkavimą pas tam tikras valdžias bus sugrąžinti mums vaikai, ypač jaunos merginos, būsim labai dėkingi.

Su pagarba drauge ir už kitus (p.) K. Petrauskas".

3. Informavimas apie belaisvius per spaudą

O toliau, štai ką komitetas Lituanija parašė „Išeivių Draugui" (Škotijon) ir kun. Miliukui „Žvaigždės" readktoriui (Amerikon) 1916 m. vasario 28 d.:

„Gana ilgą laiką mes buvome liovęsi rašyti laikraščiuose apie belaisvius. Teisybę sakant, nebuvo kaip rašyti: iš D. Britanijos aukos buvo apstoję plaukti, o iš Amerikos nė nepradėjo; ką tada gelbės rašinėjimas belaisviam arba apie belaisvius, jeigu juos negalima šelpti?!

Atrodė, jog mes turėsime pasilikti kurčiais į jų šauksmus pagalbos ir jiems šelpimo siuntinėjimą nutraukti. Bet štai atvyko pas mus gerai žinomas visuomenės veikėjas J. Jonyla[1]) ir apsakė visas baisenybes, kurios randasi pas belaisvius. Ką mes iš belaisvių laiškų tik dalinai galėjome atspėti (laiškai cenzūruojami), jis apsakė vaizdžiai, ką pats yra matęs ir girdėjęs...

---

[1]) J. Jonyla, tai kun. J. Žilius, prieš karą gyvenęs Amerikoj, o per karą yra atvykęs Europon, norėdamas kuo nors Lietuvai padėti. Po karo jisai mirė Klaipėdoj.

Sunki belaisvių būklė yra priežastimi, kad kai kurie bando pabėgti, nors žino, kad už tokį bandymą laukia mirtis ar kokia didelė bausmė... Žinoma, yra vietų, kur belaisvių padėtis geresnė.

Labiausiai skundžiasi belaisviai dėl valgių. Kiekvienas gauna dienai 250 gr. duonos, ryte juodos kavos (be cukraus) puoduką, pietums lėkštę sriubos, į kurią įmeta valgomą šaukštą piaustytos mėsos, vakare vėl juoda kava arba silkė. Tai ir viskas. Belaisviai taip pat skundžiasi dėl drabužių stokos. Pažymėtina, kad su rusų pavaldiniais vokiečiai šiurkščiau elgiasi, kaip su prancūzais ar anglais.

Karo žiaurumo vaizdas. Nuliūdęs tėvas prie sūnaus kapo Prancūzijoj.

Šveicarijoj gyvenantieji lietuviai, pasitarę su atvykusiais svečiais, mušė telegramas į įvairias šalis pas savuosius. Jeigu mūsų broliai ir dabar nepasiskubins su aukomis, tai ne mūsų bus kaltė už jų vargus ir pražūtį. Atsiuntė, teisybė, D. Britanijos lietuviai arti dviejų tūkstančių frankų, bet belaisvių yra keliolika tūkstančių.

(Čia pat pridėtas kun. J. Striko laiškas 1916-II-4 iš Holzminden): „...Jau Jums žinoma, jog pas mus yra dvi mokyklos (vaikams ir suaugusiems), kuriose darbuojamės mudu su p. Velyku, kiek mūsų jėgos neša; tačiau sunku mums dėl vadovėlių

ir maldaknygių stokos. Šiuo klausimu rašiau kun. Vronkai, Tilžės klebonui, kad jis atsiųstų iš Tilžės, arba pasistengtų pargabenti iš Kauno... ir atsiųstų Jums sąskaitą, kaip jau rašėte. Jeigu Jums striuka su pinigais, tai ar negalėtumėte atrasti pagalbą pas mūsų brolius Amerikoje. Daiktus, kuriuos mums atsiunčiate, daliname daugeliui (suvirš 250) žmonių, taip, kad nedaug tenka kiekvienam, bet ir už tai esame Jums labai labai dėkingi, nes žinome, jog davėte sulig savo pajėgų.

Aš prašyčiau Jūsų komiteto siųsti į kelintus laikus po ryšulėlį valgio mūsų mokytojui p. Velykui, kuris nuo ryto ligi vakaro darbuojasi dėl savųjų... Rūpinamės mokyklomis ne tik tam, kad suteikus saviškiams truputį šviesos, bet ir tam, kad atitraukus juos nuo juodų minčių, kurios paprastai persekioja belaisvius. Nesigailėkite laiko ir darbo, kad tik galėtumėt pagelbėti belaisviams, o Dievas Jums atlygins". (p.) J. Strikas.

(Toliau vėl komit. „Lit." išvados). Kun. Strikas pataria nesigailėti nei laiko, nei darbo. Jau mes nuo seniai taip darome... Tik gaila, kad čia, Šveicarijoj, mūsų maža. Belaisviai tai tik dalelė to tautinio darbo, kuris užkrito ant mūsų pečių. Gera, kad atvyko „Centralinio komiteto" iš Petrogrado atstovas p. S. Šalkauskis. Kaip būtų gera, kad daugiau veikėjų atvyktų čionai!" (pas.) Komitetas Lituanija[1]).

Čia pacituoti keli laiškai, gauti iš nelaisvės ir pasiųsti lietuvių spaudai su tikslu supažindinti skaitytojus su belaisvių būsena ir pažadinti juos prie šelpimo. Vėliau buvo gaunama vis daugiau laiškų su nusiskundimais ir daugiau jų buvo siunčiama laikraščiams.

Šie laiškai, žinoma, negalėjo pilnai atvaizduoti belaisvių būklės, nes jie buvo rašomi rezervuotai iš atžvilgio į cenzūrą. Pradžioje, kol centralinėse valstybėse gyvenimas nebuvo sunkus, tai ir belaisviams nebuvo taip sunku. Tik vėliau visų būklė pablogėjo.

Geriau apie belaisvių gyvenimą ir vargus nušvies raštai, atsiųsti man 1938—9 metais tų asmenų, kurie patys po metus ar daugiau tą vargą vargo. Jiems mes leisime kalbėti vėliau, kitoje šios knygos vietoje.

---

[1]) Čia pacituotas Lituanijos rašinys yra paimtas iš juodraščio, kurį suradau pas save. Ar jis buvo atspausdintas laikraščiuose, dabar neatsimenu. „Iš. Drauge" turėjo būti įdėtas. *Step.*

Į laiškus ir į spaudoj paskelbtas žinias pirmiausia atsiliepė D. Britanijos lietuviai ir tik vėliau Š. Amerikos lietuviai. Komitetas Lituanija įsikūrė 1915-XI-7 ir iki 1916-I-16 iš Brit. lietuvių gavo 935 fr. 03 c. (tiesa, šioje sumoje 40 fr. 53 c. yra gauti nuo Giedraičio iš Danijos). Už tuos pinigus jau išsiųsta belaisviams 5 poros batų, 18 porų kojinių, 52 marškiniai, 248 kg duonos, 30 dėžučių „Maggi", 61 blokas šokolado, 14 sv. arbatos, 48 dėžut. kondensuoto pieno, keli asmeniniai siuntiniai maisto. Ir kasoj dar liko 303 fr. 56 c.

Karo aplinkybės labai trukdė korespondenciją. Laiškai keliaudavo ilgai, o kartais visai žūdavo arba cenzūros būdavo konfiskuoti. Jeigu buvo siunčiami apdrausti laiškai, tai kartais cenzūra (ar tai central. valstybių, ar tai entantės) pranešdavo, kad toks tai laiškas sulaikytas, o kartais nė nepranešdavo. Tekdavo rašinėti per valstybių atstovybes, ar tai per Raud. kryžių, ar kitokių priemonių imtis.

Sužinoję, kad 1916 m. lapkr. 1 d. yra paskirta Jung. Am. Valstybėse lietuviams diena, mes parašėm laišką p. J. Lapatai, Centralinio komiteto pirmininkui (Amerikoj), išdėstėm reikalą ir 1916 spalių 30 d. pasiuntėm per Horsens'o (Danijoj) kleboną. Tuo pat reikalu siuntėm kelis laiškus Amerikos raudon. kryžiui Vašingtone.

1916 m. iš J. A. V. lietuvių gavome taip: bal. 1 d. iš kun. Jakščio 166 fr. 10 c. ir geguž. 27 d. iš Amer. liet. tautos fondo 5170 fr. (1000 dol.). Vėliau (1917 m.) jau gautos didelės sumos, apie kurias bus pasakyta kitur.

Savo laiškuose, siųstuose 1916 m. kovo mėnesį į „Liet. balsą" (Petrap.) ir kai kuriuos Amer. laikraščius, Lituanija smarkiai nusiskundžia, jog nesiunčia pagalbos Amerikos lietuviai, o taip pat Lietuvių central. komitetas iš Rusijos[1]).

---

[1]) Šios žinios paimtos iš juodraščio, kuris dabar sunaikintas (laiškas išsiųsta 1916-III-16 Liet. balsui).

III. BELAISVIŲ REIKALŲ TVARKYMAS

1. Santykiai su valdžiomis. 2. Kontaktas su belaisviais. 3. Pirmųjų metų veiklos apyskaita (Lituanijos).

Kalbant apie belaisvių klausimo organizavimą, tenka paliesti valdžias, kurių žinioje belaisviai yra, ir pačius belaisvius, su kuriais teko susirašinėti, jiems pašalpą siųsti, jų dvasiniais reikalais rūpintis.

1. Santykiai su valdžiomis

Įsivaizduokime 1915 m. pabaigą. Ar daug kam yra žinomas lietuvių klausimas plačiam pasauly? Spaudoj vienur kitur pasirodo žinutė, kad kovos eina Baltijos pakrantėse, kad ten gyvena koki tai lietuviai, arba dažniau būdavo pažymėta, kad tai rusai ar lenkai ir tiek. Vokiečiai žiūri į Lietuvos plotus, kaipo į gerą kąsnį savo ekspansijai ir kolonizavimui. Lietuviškos instancijos (biurai) dar nespėjo pramušti debesis ir išeiti su lietuvių klausimu.

Ir štai, vieną gražią dieną Vokietijos ir Austro-Vengrijos karo ministerijos gauna nuo Lituanijos raštus, kuriuose klausiama, kiek yra stovyklose lietuvių, prašoma atskirti juos nuo rusų ir lenkų ir sukoncentruoti į mažesnį skaičių stovyklų; mat, Lituanija norinti juos šelpti maistu, drabužiais etc. Tokio pat turinio raštais užverčiamos stovyklų komendantūros. Be abejo, vokiečiai ir austrai nemažai nustebo, gavę tokius raštus ir į juos nelabai simpatingai žiūrėjo, kadangi tas duoda naują darbą, o žmonių tam darbui buvo maža. Bet belaisvių šelpimas iš svetur tuomet turėjo gan daug reikšmės dėliai maisto stokos centr. valstybėse. Taigi į šį dalyką rimtai pažiūrėjo vokiečiai ir pradėjo teikti žinių, kur ir kiek yra lietuvių, ir juos koncentruoti į atskiras stovyklas. Sunkiau buvo su austrais, pas kuriuos bendrai disciplina buvo kur kas mažesnė, negu pas vokiečius. Daug raštų parašyta austrams, o žinių iš jų mažai gauta. Tiesa, čia belaisvių lietuvių buvo nedaug.

Negalima sakyti, kad taip jau sklandžiai ėjo su Vokietija. Ilgai teko kovoti dėl vertikų, sugebančių cenzūruoti lietuvių

kalba rašytus laiškus. Nesklandžiai taip pat ėjo klausimas aprūpinti lietuvius saviškiais dvasininkais. Liet. knygų siuntinėjimas surasdavo kliūčių. Nemaža laiko reikėjo derėtis, kol civilinius imtinius pradėjo leisti namon[1]).

1916 m. birž. 28 d. Lituanija pakartotinai rašo Vokietijos karo ministerijai: 1) prašydama, kad paleistų civil. imtinius namon; 2) nurodydama, kad dar vis nėra cenzorių siunčiamoms knygoms ir todėl belaisviai jų negauna; 3) pažymėdama, kad Paderborno vyskupo dėka yra paskirti kai kur lietuviai kapelionai, bet dar daug kur dar vis trūksta jų, taigi gera būtų paskirti atskirus kapelionus, kurie apvažinėtų stovyklas, laikydami tenai pamaldas ir aprūpindami dvasinius reikalus[2]).

1916 m. rugp. 28 d. Lituanija rašo Paderborno vyskupui, prašydama padėti kelioms šeimoms, kurių pusė paimta nelaisvėn, o kita — namie, ir mažamečiai likę be globos; reiktų leisti tėvams grįžti prie vaikų. Toliau prašoma pagreitinti lietuvių sukoncentravimą į atskiras stovyklas; galų gale primenama apie 4 belaisvius kunigus, esančius Gütersloh (Vestf.), kuriuos būtų galima skirti kapelionais arba paleisti namon (kun. dek. Jarulaitis, kleb. J. Šimkūnas, kleb. Micheliūnas ir kleb. P. Lagis).

Paderborno vyskupas buvo paskirtas katalikų belaisvių, ypač civilinių, globėju; be to, buvo karo lauko vyskupas Jäppen, kurio žinioje buvo veikianti armija ir karo belaisviai.

2. Kontaktas su belaisviais

Pažiūrėkime dabar, kaip sueita į santykius su belaisviais. Kai kurie patys kreipėsi į lietuvius, gyvenančius Šveicarijoj. Bet, kada Lituanija išsiuntinėjo raštus komendantams ir gavo iš tenai pranešimų, tuojau pasiųsta lietuviams raštai, prašant suteikti smulkesnių žinių apie lietuvius, jų skaičių, materialinę būklę etc. Tiesą sakant, mūsų komitetas, neturėdamas lėšų, ilgą laiką ir „maitino“ juos vien

---

1) Šiuos klausimus judino ir Amer. liet. atstovas dr. V. Bartuška; žiūr. jo knyg.: „Liet. neprik. kryžiaus keliais“ psl. 51—52.

2) Šio laiško kopija likusi „Copie de lettres“ psl. 1—2, knygoje, buvusioje pas mane. Step.

raštais. 1916 m. Velykoms komitetas išsiuntinėjo lietuviams sveikinimą, spausdintą lietuviškai su greta esančiu vertimu į vokiečių kalbą. Tame sveikinime pareikšta linkėjimai linksmų švenčių, greit sugrįžti į savo tėvynę; priminta, kad siunčiama šiek tiek dovanų šventėms, ir galop prašoma atsiųsti žinių apie belaisvius.

Civil. imtiniai nelaisvėje. Aukščiau: vaikų mokykla (Holzmindene, Vok.) su mokytojais kun. Astasevičium ir Al. Velyku. Žemiau: liet. moterėlių grupė.

Atspausdintas sveikinimas Kalėdoms išsiuntinėtas 1916 m. gruod. 15 d. Tarp kitų čia įdėtas linkėjimas grįžti į laisvą tėvynę.

Kai tik sužinojo apie komiteto Lituanijos buvimą, tuoj pasipylė raštai nuo belaisvių su prašymais atsiųsti maisto, dra-

bužių, sužinoti apie savuosius Lietuvoj, Amerikoj, Rusijoj ar kitur.

Labai dažnu prašymu buvo knygų ir laikraščių prašymas. Mokyklos tiesiog atakavo mus, prašydamos vadovėlių. Gaila, kad ne lengva buvo tuo atžvilgiu padėti.

Kad būtų aiškiau, kaip belaisviai vertino spaudą, čia paduodu rašinį vieno belaisvio:

„Sekmadienio rytas. Sėdim mudu su draugu kambary ir bandom kalbėti apie šį, apie tą. Bet rezginys toks retas išeina: vienas žodis vos seka po kito, ir tai kur kas nuo to atsilikęs. Štai išsprunka pro lūpas gal jau tūkstantinį kartą: Nagi ar jau niekad nesugriebsiu jokio lapo, spausdinto mūsų kalboj. Tai negalimas daiktas!

— Bet tu turi begales pažįstamų ir draugų, kodėl nerašai jiems? — prikaišioja man draugas.

— Rašinėju, brolyti, jau antri metai į visas puses, o pasekmės vis tos pačios: nė nepykt.

— Na tai rašyk dar!

— Vėl rašyti? Bet kam? Kaip manai? Na palauk, parašysiu dar kartą p. B.[1]). Duok pieštuką. Tiktai, kaip čia geriau parašius, kad taip už širdies nustvertų. Nuo ko čia pradėjus... Didžiai Gerbiamas Drauge! Jau antri metai, kaip nesu matęs spausdinto žodžio mūsų kalboj..."

Staiga brakšt durys. Įeina pastorius: „Jums paketas". Paduoda didelį popierinį voką su mano adresu. Pakračiau — išbiro lietuviški laikraščiai. Sugriebėm mudu po vieną ir ėmėm šokinėt su jais po kambarį. Pašokinėję bandom skaityti, bet žodžiai juose kaip gyvi šokinėja ir nieku būdu negali jų sugaudyti mūsų akys. „Dabartis", „Lietuvių balsas"... tie žodžiai šokinėja, kaip iš proto išėję, tačiau juos vis pagavom, o tų smulkesnių — ne; nieku būdu nesugaudysi; reikia palaukti, kol aprims, arba, veikiau pakol mes patys nurimsime ir atsikvošėsim nuo netikėto džiaugsmo".

Taip rašo Juoz. Stankūnas, sėdėdamas stovykloj Burg bei Magdeburg. Šis rašinys gautas Šveicarijoj 1916 m. rugs. 29 d.

1916 m. rugs. 26 d. J. Stankūnas rašo Šveicarijon: „Gerbiamieji Tautiečiai! Pereitą sekmadienį apturėjau viršminėtą

---

1) Čia kalbama apie dr. Basanavičių. Stepon.

džiaugsmą, taip pasakius, dvasišką peną, o šiandien iš Jūsų geros širdies gavau ir kūnui pastiprinimą už kurį širdingai dėkoju". Toliau rašo, kad iš nuobodumo verčiąs į lietuvių kalbą knygą, parašytą vokiečių kalba.

Prie šio dokumento prisegta Lituanijos komiteto pastaba: „Šis vaizdelis puikiai nupiešia dvasinį belaisvių vargą. Jau mes daug kartų skelbėme visuomenei per laikraščius belaisvių vargus ir prašėme siuntinėti knygų, tačiau be Londono ir Argentinos lietuvių nieks neatsiliepė. Tilžėje nedaug ką galima rasti. Labiausiai reikalingos maldaknygės, vadovėliai (kalbos, tikybos, istorijos, geografijos) ir pasiskaitymo knygos. Nereikia užmiršti inteligentus, kuriems pravartu turėti mokslo knygų. Iš Rusijos galima būtų siųsti knygos per p. Savickį, Kopenhagoj, iš Amerikos gi per mūsų komitetą.

Friburgas, 1916-X-1. p. K. A. Steponaitis[1]).

Tikrai sakant, Tilžė'tai buvo vienatinis šaltinis iš kur gaudavome knygų. Į pagalbą čia atėjo p-lė Jagamastaitė, gyvenanti Tilžėje. Lituanija prašė juos siuntinėti knygas nurodytiems belaisviams ir apmokėdavo sąskaitas. Daug čia pasidarbavo p-lė J. ir daug paguodos ir naudos suteikė belaisviams. Kiek knygų buvo nusiųsta, — pamatysime iš veiklos apyskaitų.

Kaip belaisviai buvo pasiilgę spaudos, pacituosiu porą sakinių karin. Petro Mažilio rašto iš stovyklos Kleinmünchen (Akšt. Austrija) Wegscheid b. Linz. „Nieko čia mes negirdime, nieko nematome... Meldžiame žmonių geros širdies prisiųsti mums nors dvasios maisto, t. y., kokių nors senų laikraščio numerių. Laukiame. Su aukšta pagarba, vardan 300 asmenų Petras Mažilis ir Aleksis Velička — kauniečiai".

Apie belaisvių reikalus 1915 m. pabaigoj ir 1916 m. pradžioj gauta žinių ir nusiskundimų iš įvairių stovyklų. Tikslesnių žinių gauta iš tenai, kur buvo inteligentų, ir, kur lietuviai gerai susiorganizavo. Iš Liaubano rašo Jonas Valulis (1915-XII-12), kad čia esą 327 vyrai, 217 moterų, 177 vaikai, viso 721 asmuo. Skundžiasi, kad nesą lietuvio kunigo, nesą lėšų maistui, knygoms. Prašo pagalbos. Kaz. Jočionis 1916-I-28 rašo, kad 120 vaikų esą, bet vadovėlius turį tik 20 vaikų. O

---

[1]) Šis dokumentas yra asmenų registratoriuj — luobuose prie pav. Stankūnas.

1916-VI-27 rašo kun. Rusteika, mokytojui K. Jočionis ir K. Barkauskas, pranešdami, jog gavę 6 dėžes maisto ir išdalinę 650-čiai asmenų.

Iš virš mintėtų laiškų matome, kad į Liaubavą atvažiavo kun. Rusteika. 1916 m. baland. 28 d. kun. Strikas iš Holzmindeno išvažiavo namo, o į jo vietą atvažiavo kun. Astasevičius. Be to, ir kiti kunigai buvo vienur ar kitur skiriami, ir kapelionų klausimas pamaži ėmė tvarkytis, nors buvo galima dar geriau sutvarkyti ,atsižvelgiant į tai, kad gana didelis skaičius kunigų pateko į nelaisvę.

1916-I-19 „Iš. draugui" parašyta apie šiuos kunigus, patekusius nelaisvėn[1]) :

Stovykloje Gütersloh (Vestf.) yra 12 kun. iš Seinų vyskupijos: 1) k. k. Siaurusaitis, Virbalio kl.., 2) J. Šmulkštys, Plutiškių kl., 3) Baltrušaitis ir 4) Navickas, abu iš Pajevonio, 5) Naujokaitis, Virbalio vik., 6) J. Katilius, Smalėnų kl., (vėliau perkeltas į Mindeną kapelionu lietuviams), 7) Brundza, Šunskų vik., 8) Keblaitis, Sudargo kleb., 9) Vlastauskas, Jamino kl., 10) Rulkauskis, Štabino kl., 11) Katleuskis, Lipsko kl., 12) Rastauskas, Barklavo kl., iš Kauno vysk. 2: abu iš Gargždų Baltrėnas ir Didžgalvis.

Celle-Schlos, Hanover. yra kun. Špokevičius iš Kauno vysk., kun. Mot. Petrauskas iš Seinų ir kun. Vin. Astasevičius iš Seinų vysk.

1916 m. kovo 21 d. kun. Žilius atsiuntė iš Berlyno tokį lietuvių belaisvių sąrašą:

	lietuviai belaisviai		
1) Holzminden	152	adr.:	kun. Jon. Strikas
2) Lauban	748	„	mok. K. Jočionis
3) Havelberg	215	„	Pr. Plaušinaitis
4) Lechfeld (Bayern)	37	„	Pr. Jusaitis
5) Ebenberg-Landau	5	„	Ant. Gadliauskas
6) Erfurt	37	„	Jon. Starkus

---

1) Šias žinias aš paėmiau iš juodraščių, kuriuos čia pat sunaikinau, nes „Išeivių draugas" greičiausiai yra atspausdinęs ir tenai galima rasti. Panašių žinių buvo siuntinėta ir į „Liet. balsą" Petrapily.

7)	Arys Ostpr.	48	ardr.	Mykol. Montvydas
8)	Sagan	3	,,	Ant. Ūselis
9)	Zvikau (Sachs.)	17	,,	Teod. Lapinas
10)	Ohrdruss	16	,,	St. Skiotis
11)	Goerlitz	13	,,	Leon. Šakaitis
12)	Bautzen (Sachs.)	17	,,	Juoz. Dzeltuvas
13)	Guben (Schles.)	33	,,	Stas. Kodis
14)	Münster	47	,,	Mot. Andulis
15)	Golzern	7	,,	Vl. Dalšus
16)	Frankfurt a. O.	54	,,	Ant. Miškinis
17)	Zerbst	43	,,	Ant. Širnaitis
18)	Mannheim	13	,,	Tom. Šlekys
19)	Altdamm	85	,,	Jon. Bublys
20)	Münster in W.	8	,,	Ant. Petronaitis
21)	Döbeln (karin. stov.)	2	,,	Kon. Konis ir Vitkauskas
22)	Skalmierschütz	18	,,	Stas. Butkus
23)	Döbritz	9	,,	Jon. Tumas
24)	Merseburg	17	,,	Ant. Stonis
25)	Schneidemühle	51	,,	Mart. Pundis ir Jon. Šronelis
26)	Nürnberg	17	,,	Jon. Brazys
27)	Müncheberg i. Markt	11	,,	Sim. Gudelis
28)	Leba	18	,,	Jon. Vilkaitis
29)	Chemnitz	3	,,	?
30)	Wollin	3	,,	Ant. Šimulis
31)	Langensalza	30	,,	Stan. Vaitiekūnas
32)	Erfurt	20	,,	?
33)	Soltau	35	,,	Dan. Adomaitis
34)	Cassel	44	,,	Mat. Šukštis
35)	Stendal	10	,,	A. Jasukanis
36)	Gardelegen	7	,,	?
	Iš viso	1898		

Statistika, žinoma, nėra pilna. Tai tik pirmieji bandymai sugrupuoti lietuvius.

Vėliau gautomis žiniomis dar šiose stovyklose buvo didesnis skaičius lietuvių:

Brandenburg a. H.	150
Bütow Pomm.	150
Hammerstein	534

Parchim	400
Halbe	380
Cellelager	172
Puchheim	149
Oletzko	155
Bergerdam	108
Diedenhofen-Loth.	150
Heuberg-Baden	216
Iš viso	2564

3. Pirmųjų metų veiklos užbaiga

Maždaug 1916 m. pradžioj Lituanijos veikla buvo įėjusi į vėžes. Reikėjo tik lėšų turėti ir šelpimas būtų ėjęs visu smarkumu. Deja, tų lėšų buvo permaža.

Negalima buvo pasigirti ir darbininkų gausumu. 1916 m. pradžioj atvyko į Šveicariją p. St. Šalkauskis, bet jis į Lituanijos darbą nesiskubino. Tiesa, vėliau (nuo 1916 m. pabaigos) jis prisidėjo prie šelpimo ir daug pasidarbavo, ypač, kada reikėdavo apyskaitas paruošti.

Friburge apsigyveno ir dr. A. Viskantas, bet nuo komit. Lituanijos veiklos jis stovėjo toliau.

Apie birželio pabaigą stojo į darbą p. And. Muraška, kuris ilgą laiką dirbo Lituanijoj.

Taigi, pradžioje teko darbuotis mūsų trejukei. J. Purickis ilgesnį laiką buvo dar užimtas dizertacijos baigimu.

Šelpimo darbe (iki 1916 m. vidurio) padėjo marijonai, kurie Friburge turėjo savo namą, „Domus studiorum". Broliukai daug pasidarbavo prie daiktų išsiuntinėjimo. Ilgoką laiką Lituanija net neturėjo už ką butą ekspedicijai nusamdyti. Tekdavo supirkinėti daiktus, ten vietoje krauti juos į dėžes ir siuntinėti.

Vėliau, kada jau šiek tiek prasigyvenom, kada gavom nuolatinį darbuotoją Murašką, pasisamdėm biurui lokalį Av. du Midi 19 Friburge (1916-VII-10). 1916 m. pabaigoj darbe padėjo p. Gabrys, ypač savo tarpininkavimu įstaigose.

Darbuotojų ir lėšų trūkumas paragino mus pabandyti dėtis su Lietuvos dvarininkais ir įkurti vad. „Comité Général". Bet

tas nieko pozityvaus nedavė, nes dvarininkai traukė į lenkų pusę. Taigi, su jais teko tik ginčytis posėdžiuose, kol galų gale, po kelių mėnesių gyvavimo, tas komitetas iširo (1916 m. liepos 30 d.).

Metinė Lituanijos veikla šitaip atrodo (1916-XI-7):

Belaisvių yra apie 15.000. Su belaisviais, su įstaigomis ir su kitur gyvenančiais lietuviais susirašinėjama įvairiomis kalbomis. Parašyta 1808 laiškai. Lietuvon laiškai siunčiami per „Bureau International de la Paix" Berne.

Pradžioj belaisviams buvo galima siuntinėti visoki valgiai, o į pabaigą šveicarai pradėjo drausti sviestą, kiaušinius, kondensuotą pieną, sūrį, taukus, muilą, cukrų.

Pasiųsta 295 kg drabužių, gautų iš Londono, ir 15 kg, gautų iš šveicarų.

Pasiųsta 659 knygos: 349 kn. gautos iš Lituanijos, nuo Londono lietuvių ir kun. Česaičio; 65 kn. nuo P. Paugos iš Argentinos; kitos 245 pirktos Tilžėje, p-lei Jagomastaitei tarpininkaujant. Taip pat pasiųsta 200 rožančių ir 168 škaplieriai.

Prie išsiuntinėjimo daug padėjo „Office international d'expédition de vivres et vêtements aux prisonniers de guerre" Friburge ir „Section Russe" Berne savo tarpininkavimu.

1916 m. rupj. 25 d. pasidalinom darbą su p. Savickiu, kuris gyveno Kopenhagoj ir darbavosi prie Raud. kryžiaus; jam pavestos artimesnės prie Danijos stovyklos.

P a j a m o s :

	frankų
1. Didž. Britanijos lietuviai	9.642,31
2. Jungt. Amer. Valstybių lietuviai	5.336,10
3. Rusijos lietuviai	876,30
4. Grafui M. Tiškevičiui tarpininkaujant	861,60
5. Kitokios įplaukos	453,23
Iš viso	17.169,54

I š l a i d o s :

1. Biuro įtaisymas ir laikymas nuo liepos 20 d.	546,90
2. Darbininkų apmokėjimas	260,—
3. Kelionės belaisvių reikalais	1.357,05
4. Spaudiniai etc.	376,50

5. Paštas, telegrafas		315,45
6. Šelpimas maistu		9.412,42
7. Šelpimas pinigais		308,65
8. Drabužiais, avalyne		188,05
9. Knygos, devocional.		111,75
	Iš viso	12.876,77
	Kasoje lieka	4.292,77

Išsiųsti šie dalykai:

1. Duonos — 10.094 kg
2. Kondensuoto pieno — 2.307 dėžutės
3. Sriubų „Maggi" — 3.874 pakeliai
4. Buljono „Maggi" — 8.924 kubeliai
5. Šokolado — 143 blokai.

Be to, siųsta mažesniais kiekiais arbatos, sūrio, kokosinio sviesto, konfitūrų, mėsos, muilo.

Kelionių išlaidose pozicija stambi dėl to, kad kun. Steponaitis aplankė gana daug stovyklų Vokietijoj.

IV. SVARBESNIEJI POLITINIAI ĮVYKIAI 1916 m.

1. Pirmoji Berno konferencija vasario 12—14 d. 2. Hagos konferencija bal. 25—30 d. 3. Pirmoji Lozanos konferencija geg. 30 — birž. 4 d. 4. Antroji Lozanos konferencija liepos 2—4 d. 5. Amerikos delegatai — dr. Bartuška ir dr. Bielskis Šveicarijoj.

1. Pirmoji Berno konferencija

1916 m. vasario 6 d. Friburgan atvyko kun. Jon. Žilius (Jonas Jonyla). Čia jis užtruko apie 3 savaites ir pranešė daug žinių apie Lietuvą ir Vokietiją. Jis, būtent, pranešė, kad, užimant Vilnių, keli „Centr. komiteto" nariai likę ir jų žinioje esą 80.000 rusų rublių; Vilniaus lenkai gavę iš Vevey lenkų komiteto 300.000 markių ir pristeigę lenkiškų mokyklų Vilniaus krašte,

o lietuviams pinigų nedavę[1]); Marijampolėj, ekon. draug. „Žagrėj“, likę 80.000 rubl.; gimnazijos, gal būt, veiksiančios tik Vilniuj, Kaune ir Šiauliuose; kun. Žilius atvykęs Šveicarijon ieškoti subsidijų laikraščiui, kurį reikėtų leisti (lietuvių kalba) Berlyne arba Tilžėje, kuris būtų naudingas ir belaisviams ir Lietuvai ir užsieniams; papasakojo apie vargingą belaisvių būklę. Posėdžiuose (privatiniuose) šitie dalykai svarstyti ir pritarta: 1) laikraštį leisti Berlyne, į redaktorius kviesti p. M. Ašmį iš Maž. Lietuvos; 2) telegrafuoti p. M. Yčui, kad atsiųstų belaisvių šelpimui 20.000 rubl.; 3) telegrafuoti Amer. liet. fondui, prašant siųsti pinigų.

1916 m. vasario 24 d. kun. Žilius išvyko į Berlyną.

Kun. Žiliui, bebūnant Šveicarijoj, įvyko vad. I. Berno lietuvių konferencija 1916-II-12—14, kurioje buvo nutarta:

„I. Atsižvelgiant į tai,

1) kad Lietuva ištisus šimtmečius buvo laisva šalis,

2) kad lietuvių tauta niekuomet nesiliovė reikalavus savo nepriklausomybės,

3) kad ji (liet. tauta) sudaro etnišką vienetą, turi originalią ilgaamžę civilizaciją ir sudaro vieną politinį organizmą, kuris tęsiasi iki ribų, kur lietuviškai kalbama,

4) kad kraštas, taip labai karo sunaikintas, negali pakilti kitaip, kaip turėdamas visiškai laisvą, nepriklausomą, suverenią valdžią,

5) kad laisvos Lietuvos atstatymas prisidės prie visuotinos patvarios taikos Europoje,

6) kad karo pradžioj visi sąjungininkai yra paskelbę, jog šis karas esąs išlaisvinimo visų prispaustų tautų karu ir, kad jis tęsis iki visiško tautų laisvės principų laimėjimo,

7) kad vokiečių valdžia savo kanclerio lūpomis taip pat paskelbė Reichstage, jog jos armija išlaisvinusi Lietuvą,

nutarė reikalauti taikos konferencijoj visiškos Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės sugrąžinimo.

---

[1]) Lituania savo rašte 1916-III-16 „Liet. balsui“ Petrapily išdėsto, kad lenkai skelbia visam pasauliui, jog jų Centr. komitetas Vevey šelpiąs lietuvius Vilnijoj, o tuom tarpu jie tik lenkina per mokyklas; rašoma taip pat apie liet. protestą prieš lenkų elgesį.

J. Gabrys. Žymus veikėjas, ypač politikos srityje, per Didįjį karą.

II. Atsižvelgiant į tai,

1) kad lenkai bando skaityti Lietuvą buvusia ar esama Lenkijos provincija,

2) kad lenkai uzurpuoja Lietuvos teises,

3) kad lenkai bando atstovauti Lietuvą,

mes, Lietuvos atstovai, pareiškiame, jog, kai Lietuvių — lenkų valstyybė išnyko per jos padalinimą kaimynų tarpe XVIII amžiaus pabaigoj, *ipso facto* dingo faktiškai ir juridiškai unija. Lietuvių tauta, linkėdama Lenkijai atgauti savo laisvę etnografinėse ribose, nori pati valdyti savo žemę, ir visu smarkumu protestuoja prieš lenkų pasikėsinimus uzurpuoti lietuvių teises Lietuvoj.

III. Atsižvelgiant į tai, kad lenkai bando paveldėti Did. Lietuvos kunigaikštijos universitetą Vilniuje, lietuviai, pripažindami lygias teises visiems Lietuvos piliečiams, protestuoja prieš šią uzurpaciją ir pareiškia savo nusistatymą, kad šis garsus universitetas atitektų visos Lietuvos gyventojams, o ne tautinei lenkų mažumai“.

Priimta dar viena (IV) rezoliucija, liečianti inteligentų grąžinimą Lietuvon, bet ji neskelbtina spaudoj.[1])

Konf. dalyvavo kun. Žilius, J. Gabrys, J. Purickis, Viskantas, Dzimidavičius, Steponaitis, Tumėnas.

Kada I Berno konferencijos rezoliucijos buvo paskelbtos Šveicarų spaudoj, rusai tuomi nebuvo patenkinti, o neutralios valstybės gana palankiai sutiko laisvos Lietuvos idėją.

Ypač susierzino lenkai. Jie pradėjo ataką spaudoj prieš šias rezoliucijas.

Šių rezoliucijų klausimas atsidūrė „Gener. komitete" ir padidino ginčus, kurių ir taip daug buvo narių tarpe.

2. Hagos konferencija

Iš kun. Žiliaus pranešimo paaiškėjo, kad vokiečiai labiau skaitosi su užsienio lietuvių balsu, ypač paskelbtu spaudoj, negu su Lietuvos gyventojais. Jis painformavo apie tai Amerikos lietuvius. Šveicarijos lietuviai nuo to laiko dar uoliau informavo pasaulį per spaudą.

1916 m. balandžio 25—30 d. Šveicarijoje įvyko kita lietuvių konferencija, kuri atsargumo sumetimais buvo pavadinta Hagos konferencija. Joje buvo apsvarstyti Lietuvos suntykiai su Rusija ir išskaičiuotos skriaudos, padarytos Lietuvai.

Štai rezoliucijos:

„Lietuvos delegatai, susirinkę 1916 m. balandžio 25—30 d., atsižvelgdami į Vokietijos kanclerio balandžio 5 d. pareiškimą Reichstage, jog Lietuva nebūsianti sugrąžinta reakcinei Rusijai, laiko savo pareiga pareikšti, — netardami paskutinio žo-

---

1 Žinios apie kun. Žiliaus atvykimą Šveicarijon paimtos iš mano dienoraščio knygutės Nr. 4 ir Nr. 5. Rezoliucijų tekstas yra verstas iš „Pro Lituania" 1916 m. psl. 68—69.

Dr. M. Yčas savo Atsiminimuose III, psl. 16—17, pažymi, jog konfer. įvyko kovo mėn. 1—5 d., bet iš tikrųjų įvyko vasario 12—14 d. Data pakeista atsragumo sumetimais. Börje Colliander knygoj „Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland während der Okkupation 1915—1918" psl. 43 taip pat klaidingai mini konferencijos datą (kovo 1—5); jis remiasi „Pirmasis Dešimtmetis" psl. 45, kuris savo ruožtu vadovavosi klaidinga data.

džio, — civilizuotam pasauliui, kuris pradėjo pripažinti tautų teises, kad rusų jungas padarė jų tėvynei daug žalos, nes:

1. Rusija neteisėtai spaudė Lietuvą 120 metų (nuo 1796 m.), norėdama panaikinti net jos vardą, pavadindama ją „Šiaurės vakarų kraštu“;

2. Lietuvos tautinė administracija ir teisynas (garsusis Lietuvos statutas) buvo pakeisti rusiškais, kurie pasiliko svetimi lietuviams;

3. Vilniaus universitetas buvo panaikintas 1831 m., didelis mokyklų skaičius panaikintas, o kitos tapo rusifikacijos židiniais, kuriuose buvo uždraustas lietuvių kalbos, literatūros ir istorijos dėstymas;

4. Rusijos valdžia stengėsi primesti stačiatikybę lietuvių tautai, kuri ištikimai laikėsi savo tėvų tikybos (katalikybės); buvo žiaurus unitų persekiojimas; bažnyčios buvo uždarinėjamos ar atimamos net kariškomis priemonėmis su kraujo praliejimu, kaip antai, Kražiuose 1894;

5. Pavedė Lietuvą valdyti žiauriems sotrapams (kaip korikas Muravjovas ir kiti), kurie sutrukdė kultūros pažangą pusei šimtmečio;

6. Per 40 metų (1864—1904) draudė laikraščių ir knygų liet. kalba spausdinimą ir, jeigu lietuvių tauta stovi mokslo atžvilgiu aukščiau už rusų (Lietuvoj 52,01% mokančių rašyti, skaityti, o Rusijoj tik 29,38%), tai dėka savo darbštumo;

7. Rusų valdžia, sunaikinus kultūrines šalies įstaigas, panorėjo išplėšti pačią žemę, amžių bėgyje aplaistytą lietuvių krauju ir prakaitu, kolonizuodama ją rusų valstiečiais;

8. Karo pradžioje lietuviai atliko savo pareigą Rusijos atžvilgiu, nusiųsdami šimtus tūkstančių savo sūnų į rusų kariuomenę, kurie kovoja po rusų vėliava, bet rusų valdžia nepagalvojo apie savo pareigą pažadėti atstatytai Lietuvai autonomiją, kaip tai padarė Lenkijai;

9. Rusų valdžia, neatsižiūrėdama į visą lietuvių pasišventimą šio karo metu, įsakė savo pasitraukiančiai armijai viską naikinti Lietuvoje, ir šimtai tūkstančių lietuvių buvo jėga išvaryti iš savo krašto iki Sibiro plotų.

Dėl šių priežasčių Lietuva nebegali kęsti daugiau rusų jungo ir nesutiks už jokią kainą jam vėl pasiduoti. Bet ji mato

reikalą pabrėžti, jog nieku būdu nenori pakeisti vieną jungą kitu. Lietuva reikalauja grąžinti jai visišką nepriklausomybę".[1])

Hagos konferencijos rezoliucijos labai suerzino rusus. Rusijos atstovas Šveicarijoj kunigaikštis Bibikovas atsidėjęs teiravosi, kas dalyvavo toje konferencijoje ir grasino dalyviams, jog jie negalėsią grįžti Rusijon. Bet veikiančių lietuvių tas nenugąsdino. Vėlesni laikai parodė, kad jiems ir nereikėjo grįžti į Rusiją: jie grįžo į laisvą Lietuvą.

Kadangi Lietuva buvo vokiečių okupuota, todėl Šveicarijos lietuviams teko turėti reikalų su abiem kariaujančiom dalim; vieni lietuviai palaikė santykius labiau su vienais, kiti su antrais; kai kam teko susitikti ir su tais ir su kitais; reikėjo mokėti laviruoti; bet tas buvo nelengva, ypač dėl to, kad pačių lietuvių tarpe atsirado nesusipratimų.

Šie ginčai kilo labiau dėl taktikos, negu iš esmės. Vieni ir kiti buvo patriotai ir siekė laisvos Lietuvos, tik vieni norėjo eiti drauge su dvarininkais (dr. A. Viskantas), o kiti bijojo, kad dvarininkai nepasuktų į uniją su Lenkija. Žinoma, labai natūralu, jeigu dvarininkai susirūpino ir stengėsi darbuotis dėl Lietuvos laisvės. Deja, ateitis parodė, kad jie per daug krypsta į Lenkiją ir bandymas bendradarbiauti turėjo nutrūkti. O kai kurie įsikarščiavę lietuviai nuėjo per toli ir iš keršto trukdė kitiems darbą, apskųsdami juos entantės valstybėms.

3. Pirmoji Lozanos konferencija

1916 m. Šveicarijoj buvo ir daugiau liet. konferencijų. Gegužės pabaigoje atvažiavo atstovas M. Yčas.

Rusijos lietuviai norėjo sukoncentruoti veiklą Stockholme. Kada atst. Yčas važiavo į Vak. Europą su kitais Dūmos atstovais, jam buvo pavesta šis klausimas ištirti. Dėl to jis pasikvietė Steponaitį į Londoną (iš Šveic.) gegužės mėnesį ir norėjo patirti, ką mano Šveic. lietuviai. Sužinojęs, kad čia veikla jau įleidusi šaknis, jis pats atvyko (pakeliui į Romą) Šveicarijon. Čia, Lozanoj, ir įvyko konferencija, kuri pavadinta pirmąja (1916

---

[1] Rezoliucijos paimtos iš „Pro Lituania", 1916 m. psl. 106—7.

m. geg. 30 d. iki birž. 4 d.). Joje dalyvavo M. Yčas, dr. Bielskis (Amer. liet. atst.), p. Karuža (Amer. liet. atst.), J. Gabrys, V. Dzimidavičius, Purickis, St. Šalkauskis, A. Viskantas, D. Tumėnas ir A. Steponaitis.

Čia buvo svarstomi įvairūs klausimai, liečią lietuvių veiklą užsieniuose ir Lietuvos reikalus.

Štai jos nutarimai (sutrumpintai)[1]:

1. Atsižvelgiant į tai, jog dabar visai paaiškėjo, kad kariškoji vokiečių valdžia:

a—h) žiauriai elgiasi su Lietuvos gyventojais, naikina turtus, vargina žmones rekvizicijomis, mokesčiais ir sunkiais darbais, neleidžia spausdinti laikraščius...

konferencija protestuoja prieš šitokį valdžios režimą ir apeliuoja į kultūringąjį pasaulį su prašymu užstoti humanitarines, ekonomines ir politines lietuvių teises; be to, konferencija paveda tam tikrai komisijai sekti tolimesnius vokiečių valdžios žygius Lietuvoje ir skelbti pasauliui daromas lietuviams skriaudas.

2. Išklausius Amerikos liet. atstovų pranešimą, jog per 22 karo mėnesius dėl partinių ginčų neatliko savo uždavinio Lietuvos šelpimo ir atstatymo darbe, — konferencija apgailestauja tai ir pageidauja, kad būtų sudaryta vyriausia Amer. lietuvių taryba, kuri suvienytų visus Amer. lietuvius bendram tautiniam darbui.

3. Išklausius J. Gabrio pranešimą apie jo veiklą ir žygius išgauti Lietuvai pašalpą iš Rokfelerio komiteto — konferencija pripažįsta, kad ta veikla, drauge su kitų organizacijų ir asmenų žygiais, daug prisidėjo prie pašalpos Lietuvai išgavimo ir blokados sumažinimo...

4. Atsižvelgiant į tai, kad sugyvenimas dabartiniame Generalinio komiteto (Friburge) sąstate pasirodė negalimas, konferencija pritaria komiteto veiklos likvidavimui, pasiūlant lietuvių elementui išstoti iš komiteto.

5. Išklausius Lituanijos komit. pranešimą apie apverktiną lietuvių belaisvių būseną ir kuo veikiausios materijalinės bei moralinės jiems pagalbos reikalingumą, — konfer., reikšdama apgailestavimą, kad platesnė lietuvių visuomenė ligi šiol maža te-

---

[1]) M. Yčas savo atsiminimuose III 23—28 paduoda visą nutarimų tekstą.

atkreipė į tai dėmesio, reiškia pageidavimą, kad nuo šiol lietuviai duosniau aprūpintų pinigais įstaigas, tarnaujančias belaisvių šelpimui; be to, konferencija randa naudingu dalyku, kad Lituanijos komit. belaisviams šelpti taptų L. centralinio komiteto sekcija.

6. Lietuvos ekonominio ir kultūrinio atstatymo reikalu konferencija pritaria Amerikos prekybos ir pramonės bendrovės sumanymui įsteigti Lietuvoje centralinį banką, palaikomą pačių lietuvių kapitalais...

7. Išklausius atstovo M. Yčo pranešimą apie rusų valdžios pasiūlymą gabenti iš Amerikos į Prancūziją lietuvius darbininkus, — konferencija, matydama čia progą organizuoti lietuvių būrį grįžimui, karui pasibaigus, į Lietuvą, ir, atspėdama, jog toksai laikinas suorganizuotų lietuvių apsigyvenimas Prancūzijoje atliktų svarbią politinę rolę lietuvių gyvenime, reiškia šiam sumanymui pritarimą, jei tam bus tinkamos sąlygos.

8. Atsižvelgdama į tai, kad šiuo metu platus informavimas kultūringojo pasaulio apie Lietuvos reikalus yra svarbesnis negu kitados, — konferencija... nutarė: a) kad lietuvių reikalams reiks suorganizuoti plačiais pamatais kolegijinę tarybą ir kolegijinį informacijų biurą, b) kad biuras turi vykdyti pavestas funkcijas, o taryba — teikti direktyvas ir naudotis beapeliacinės kontrolės teise, c)kad biurą sudarys reorganizuotas L. Gabrio Liet. inf. biuras, papildytas dviem nariais, d) kad į šį reorganizuotą biurą turi įeiti dar du nariai (vienas iš Lietuvos, antras iš Amerikos), e) kad tarybą turi sudaryti parinkti šiam tikslui trys atstovai iš Lietuvos ir du iš Amerikos..., h) kad tarybos nariai renkami trejiems metams, o biuro — vieneriems, su teise būti išrinktiems ir toliau...

9. Apsvarsčiusi tikybinio Lietuvos gyvenimo organizaciją ir matydama, kad šioji organizacija tautiniu atžvilgiu nėra kaip reikiant sutvarkyta, — konf. nutarė, kad reikia parūpinti tinkamą apie tai memorijalą ir įteikti jį Šv. Sostui per tam tikrą delegaciją, įrodžius jame aktualius Bažnyčios Lietuvoje reikalus, o visų pirma lietuviškosios arkivyskupijos su sostu Vilniuje reikalingumą, o taip pat lietuviškosios vyskupijos Amerikoje.

10. Vienu balsu pripažindama atitinkančio Lietuvos reikalus universiteto reikalingumą, — konferencija kviečia lietuvių

visuomenę be paliovos rūpintis Vilniuj lietuvių universiteto įsteigimu ir paveda Informacijų biurui pagaminti šio universiteto įvykdymui planingą sumanymą bei tam tikrą memorijalą.

Pasibaigus šiai konferencijai, M. Yčas išvažiavo Italijon, norėdamas pavyti kitus Dūmos atstovus.

Tuo tarpu artinosi pavergtųjų tautų konferencija. Jos iniciatorius ir rengėjas buvo J. Gabrys. Buvo sukviesti 27 tautų atstovai. Iš Lietuvos čia dalyvavo A. Smetona (Surgautas), St. Kairys ir J. Šaulys[1]). Sunku buvo šioj konferencijoj išvengti ar vienos ar kitos kariaujančių valstybių interesų užgavimo, nes iš abiejų pusių pavergtųjų tautų atstovai buvo atvykę. Ši konferencija vis dėlto turėjo didelę reikšmę. Lietuviai čia pasisakė už pilną nepriklausomybę[2]).

4. Antroji Lozanos konferencija

Kadangi pirmojoj Lozanos konferencijoj nedalyvavo Lietuvos atstovai, tai buvo reikalo iš naujo pasitarti apie opius tų laikų klausimus. Tas ir padaryta liepos 2—4 d. Šioje konferencijoje, kuri tenka pavadinti antrąja Lozanos konferencija, dalyvavo visi tie, kurie buvo I konferencijoj, be M. Yčo, plus atvykusieji iš Lietuvos atstovai ir dr. Bartuška (Amerikos liet. atstovas).

Štai antrosios Lozanos konferencijos nutarimai, atpasakoti kai kur sutrumpintai:

I. „Konferencija ratifikuoja ir priima nutarimus lietuvių konferencijos, įvykusios nuo geg. 30 d. iki birželio 4 d. Lozanoj, išskyrus I (apie vokiečių elgimąsi Lietuvoje) ir VII (apie darbininkų gabenimą iš Amerikos į Prancūziją) punktus, kuriuos nutarta sulaikyti.

II. a) Priimdama pirmosios Lausannes konferencijos nutarimus, kuriais sutvarkytas jau gyvuojantis L. inf. biuras ir

---

1) M. Yčas Atsim. III, 26 klaidingai pažymi, jog čia dalyvavę taip pat prel. Maironis ir kan. K. Olšauskis. Jų nebuvo.

2) Apie pavergtųjų tautų konferencijos reikšmę ir kryptį plačiau žiūr. pas dr. Bartušką „Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais“ psl. 67—69.

padėtas pamatas būsimai Tarybai, — konferencija pataria, kad Lietuvos ir Amerikos lietuviai kuo veikiausiai atsiųstų į sumanytąją Tarybą savo atstovus.

b) Nutarta, kad Taryba ir savo vardu ir nariais būtų visai slapta įstaiga, o L. inf. biuras savo vardu turi būti viešas, visiems žinomas, tik jo nariai slepiami.

c) Ir Tarybos ir Inf. biuro nariai gauna visą jų pozicijai tinkamą išlaikymą.

d) Tarybos narius išlaiko tos srovės, kurioms jie atstovauja, o L. inf. biuro nariai apmokami iš bendrų, skiriamų politinei akcijai, pinigų. Iš tų pačių pinigų išlaikomas ir Lietuvos atstovas Berlyne...

IVa. Visa politinė veikla koncentruojama Šveicarijoj, čia laikomas Tarybos žinioje ir visas politinis fondas.

b) Politinės akcijos programą, kol suvažiuos Taryba, turi išdirbti ir vykdyti L. inf. biuras.

V. Šiame punkte kalbama apie mokytojų, gydytojų, specialistų trūkumą Lietuvoje ir nutaria, kad Amerikos, Rusijos ir Šveicarijos lietuviai rūpinsis jų gabenimu Lietuvon...

VI. Politinio takto klausimu konf. nutaria laikytis deklaracijos, paskelbtos tautų konferencijoje (1916 birželio 27—29 d. Lausanne), būtent, siekti politinės nepriklausomybės atgavimo...

VII. Konferencija, patyrusi iš Lietuvos atstovų, kad šiandien susitarimas su lenkuojančiu Lietuvos elementu yra visai negalimas, patvirtina I Loz. konfer-jos patarimą likviduoti įsteigtą lietuvių friburgiečių su Lietuvos lenkininkais Generalinį pašalpos komitetą ir pataria įvykdyti tai kuo veikiausiai."

Taip atrodo rezoliucijos. Iš Lietuvos į Šveic. liet. tarybą numatyti A. Smetona ir St. Kairys, o J. Šaulys į Berlyną. Inf. biuran bendradarbiais Gabriui paskirti: dr. J. Purickis — sekretorium ir V. Daumantas — iždininku.

Ne visi šiose konferencijose nutarti dalykai įvyko. Į numatytą Aukščiausiąją tarybą atstovai nebuvo atsiųsti (tik nuo Amerikos katalikų atvyko dr. Bartuška), todėl veikė tik tos Tarybos delegacija.

Dr. V. Bartuška. Amerikos liet. katalikų delegatas aplankyti Lietuvą 1916 m., o vėliau į organizacijas Šveicarijoj.

5. Amerikos delegatai Šveicarijoj

Kada Amerikos liet. atstovas dr. V. Bartuška (kitas atst. buvo dr. Bielskis) buvo Lietuvoj, jis norėjo aplankyti daugiau vietų, pažinti žmonių vargus. Matydamas, kaip vokiečiai spaudžia žmones rekvizicijomis ir kitais būdais, jis neiškentė neįspėjęs vokiečius - okupantus. Tas nepatiko militarinei vokiečių valdžiai ir ji suėmė dr. Bartušką, kalino ir nuteisė sumokėti 1000 markių baudos. Šveicarijoje gyvenantieji lietuviai (ypač J. Gabrys) užprotestavo prieš tokį vokiečių pasielgimą ir pareikalavo, kad suimtąjį tuoj paleistų. Kadangi tas viskas vyko „Pavergt. tautų konferencijos" išvakarėse, tai vokiečiai, bijodami kompromitacijos, paleido dr. Bartušką Šveicarijon ir grąžino pabaudą.

Negana to: vokiečiai atsiuntė Šveicarijon p. karin. Steputaitį[1]) ir baroną Ropą, kad sušvelnytų lietuvių tarpe įspūdį,

---

[1]) Karin. Steputaitis yra dvarponis iš Bakelių ties Stalupėnais. Jis kalba lietuviškai. Jo namai įrengti lietuvišku stiliumi. Jo auklėjimas buvo vokiškas, taigi ir simpatijos krypo vokiečių pusėn. Jis buvo „Dabarties", išeinančios Tilžėj redaktorius. Jis buvo tarpininkas tarp vokiečių

kilusį dėl Bartuškos suėmimo. Tiesa, minėtieji asmens dalyvavo ir „Pav. t. konferencijoj". Kadangi ėjo kalba apie belaisvių sutvarkymą stovyklose, tai jie užproponavo Amerikos atstovams atlankyti bent kelias stovyklas Vokietijoj.

Delegatai su tuo nesutiko. Bartuška norėjo pasiekti Romą lietuvių dienos reikalu ir pagaliau vykti Amerikon. Dr. Bielskis taip pat norėjo vykti per Italiją Amerikon, bet Italija nedavė jam leidimo; tada jis pasuko namon (Amerikon) per Vokietiją, Daniją.

Amer. liet. delegatai plačiai papasakojo apie Lietuvos vargus, apie žiaurų vokiečių elgesį, apie savo pergyvenimus ir t. t.

Dr. Bartuška įteikė (jau Šveicarijoj) centralinei vokiečių valdžiai memorijalą apie dalykų būseną Lietuvoje[1]).

V. PIRMOJI STEPONAIČIO KELIONĖ LIETUVON (1916 m. liepos mėn.)

1. Stendalio stovykloj. 2. Klaipėdos krašte. 3. Lietuvoj. 4. Vėl Berlyne. 5. Stovyklų sutvarkymas. 6. Pasikalbėjimas su viurtemburgiečiu.

Kadangi belaisvių šelpimo atžvilgiu svarbu buvo atlankyti stovyklas ir pažiūrėti, kaip tenai tautiečiai gyvena, kaip dalinamos mūsų pašalpos, kaip aprūpinti dvasiniai reikalai, tai man teko važiuoti Vokietijon. Ta proga, gavęs Hindenburgo leidimą, būdamas jau Berlyne, nuvykau ir Lietuvon.

Nors buvo įdomi ši kelionė, bet aš ją paminėsiu tik trumpai; vėlesnes keliones Lietuvon aprašysiu plačiau.

Paėmęs pasą A. Giedraičio pavarde, 1916 m. liepos 14 d. persiritau per Vokietijos sieną ties Bazeliu ir pasileidau Miulheimo link. Draugė važiavo dr. Bielskis. Mudu skubėjom, kad

---

ir lietuvių. Tarpininkų uždavinys paprastai sunkus, ir viena ir kita pusė dažnai būna nepatenkinta. Šveicar. lietuviai Steputaitį vadino „Vadovėliu", nes jis jiems, atvykstantiems iš kitų kraštų, vadovaudavo, bendrai keliaudavo su jais.

1) Plačiai savo kelionę dr. V. Bartuška aprašė savo knygoje psl. 43—71.

pavytume tris liet. vilniečius ir 2 baltgudžiu, kurie dalyvavo Tautų konferencijoj Lozanoje. Kažkodėl vokiečiai panorėjo parodyti tą didelės industrijos miestą Miulheimą.

1. Stovykloj Stendal

Iš Miulheimo, pakeliui į Berlyną, sustojome stovykloj Stendal Vestfalijoj.

Ši stovykla pastatyta lekiančiojo smėlio plotuose. Sukalta daugybė barakų iš lentų, aptverta spygliuotomis vielomis ir apgyvendinta čia dešimtys tūkstančių belaisvių. Čia rasi tylių susimąsčiusių anglų ir, tarsi, jų kontrastų — linksmų judrių prancūzų; rasi taip pat flegmatiškų rusų, kurie ramiai traukia „machorką" ir neramių lenkų, besibastančių iš kampo į kampą, iš kurių lūpų nejučiomis prasiveržia „psia trešć"; plačiakelnis marokietis nerimastauja, nustojęs laisvės, ir priekaištauja nuolat pilančiam šįmet lietui; plačiabrylis kanadietis nuobodžiauja tuose užtvaruose, o Dievo valiai atsidavęs lietuvis tyliai kuria kokius tai ateities planus.

Taip atrodo belaisviai iš paviršiaus. Bet, jei galėtum žmogus įeiti į jų širdis, tai klaikų vaizdą turėtum: pamatytum, kaip to linksmo prancūzo širdis veržiasi laisvėn ir plyšta iš skausmo, kaip tylaus anglo kumštis vis labiau gniaužiasi prieš vokiečius; ruso vaizduotė, pažadinta „machorkos", neša jį į neribotus tėvynės plotus, kur laisva, kur skamba armoškos balsai, kur savos dainos aida; lenkas savo mintimis lekia į „Skaistųjį Kalną" Čenstakave ir lieja ašaras; „Dieve, Dieve" — atsidūsta lietuvis, bebandydamas išrišti klausimą, kodėl šis baisusis karas įvyko ir kuo jis (liet.) kaltas, už ką baudžiamas!?... Nebent ateitis laisvę lemia![1])

Lietuvių, tiesa, mažai radome šioj stovykloj. Komendantas panorėjo parodyti dar ir daržus, kurie atsirado smiltynuose, įsikūrus čia stovyklai. Gražiai augo čia daržovės. Apie jas esu kitur užrašęs: „Bet labai apsiriktų faunas, jeigu atlėktų pasigėrėti šiais daržais: trąšų kvapas trenktų jį nė kiek negailestingiau, kaip trenkia smarkioji „Berta".

---

[1]) Šis belaisvių aprašymas paimtas iš ilgo rašinio (98 psl.) apie šią kelionę, kuris skiriamas sunaikinimui.

Liepos 15 d. vakare jau buvome Berlyne. Rytojaus dieną nuvykome apžiūrėti stovyklą Hammerstein. Kadangi ši stovykla toli nuo Berlyno, tai atvykome tik vakare. Joje laikomi beveik vieni rusai. Iš viso 60.000 belaisvių. Tai tikras skruzdėlynas. Pramogoms stovykla turi savo neblogą orkestrą (groja belaisviai), vaidinimų salę. Lietuvių čia taip pat maža.

2. Klaipėdos krašte

Berlyne atlankėm atitinkamas įstaigas belaisvių reikalu. Gavęs leidimą, išvažiavau Lietuvon drauge su trimis vilniečiais per Karaliaučių, Krancą, Tilžę, Kybartus. Mus lydėjo kar. Steputaitis. Visi buvome be ūpo, kuo tai susimąstę. Nemaža vargo turėjo Steputaitis, norėdamas mus išblaškyti. Ir kelionės kryptį parinko tokią, kuri mus labiau sudomintų, daugiau vokiškos kultūros parodytų. Bet į mus tas kažkaip priešingai veikė: kėlė kokią tai baimę, blogą nujautimą. Mes šiek tiek atsigavome tiktai Krance, jūroje išsimaudę. Inžinierius Kairys dabar dažniau maloniai nusišypsodavo pro ūsus ir savo sąmojais norėjo pralinksminti visada rimtai nusiteikusį Šaulį; mūsų būrelio vadovas A. Smetona smarkesnius žvilgsnius mėtė pro savo skriblių, kurį jis vadino panama.

Klaipėda (pastatyta 1253-4 metais Kuršių vyskupo) mus domino tik tiek, kiek ji yra Lietuvos „langas į Vak. Europą".

1916 m. liepos 22 d. jau buvome Šilutėj. Iš čia padarėme ekskursiją pas dvarin. Šoi (Scheu), apžiūrėjome jo durpynus (12.000 margų), įdomų muziejų; toliau, nuvažiavom į vad. „Bismarko koloniją", kurioje apgyvendinta 400 šeimų (apie 1600 žm.) toje vietoje, kur neseniai buvo balos, o dabar nusausintos dirvos; pagaliau pasiekėm tą vietą, kurioje įtaisyta pompa, traukianti-kelianti vandenį į Nemuną, ir tokiu būdu nusausinta 5.000 margų pievos. Tų pievų paviršius stovėjo žemiau už Nemuno vandens paviršių. „Vadovėlis" (kar. Steputaitis) buvo patenkintas, kad galėjo tiek įdomybių parodyti.

Pietus valgėme pas Krišt. Butkeraitį. Pasitiko mus pats šeimininkas, kalbindamas lietuviškai, o dukters pareiškė, kad nekalbančios lietuviškai. Šeimininkas, tai tas lietuvis, kuris, jaunesnis būdamas, daug kovojo už lietuvybę. Čia pasivaišinome gausiai, lietuviškai.

Vėliau aplankėme Simonaitienę Blauzdėnuose, kurios vyras neseniai mirė, o 4 sūnūs kare ir valdžia nepaleidžia nė vieno sūnaus prižiūrėti 120 margų ūkį[1]).

Štai ir Tilžė. Nuo seniai ji žinoma lietuviams, kaip knygų ir šviesos židinys, bet paskutiniu laiku ji blogai pasitarnavo lietuviams (tiesa, pripuolamai) : pro čia varė vokiečiai lietuvius į nelaisvę, ir čia buvo punktas, kur apylinkės gyventojai pasirinkdavo sau kas bernaitį, kas mergaitę, tarnybai, — suskaldydami tuo būdu ištisas šeimas.

Liepos 23 d. nuvykom į Rambyną. Nuo jo vaizdas toks gražus ir didingas, kad tikrai labai veikia į žmogų. P. Šlekys pasveikino atvykusius eilėmis. Čionai ir aš neiškenčiau nekalbėjęs. Įspūdžio pagautas aš nukeliavau toje kalboje į Lietuvos laisvę, į jos sūnų pareigą ištiesti vieni kitiems rankas ir eiti prie tautos laimės ir jos uždavinio pasauly. Tik vėliau susigriebiau ir ėmiau švelninti savo įsikarščiavimą.

Rambyną atlankė drauge su mumis diktokas Tilžės lietuvių būrelis. Šia proga teko plačiau išsikalbėti su Jagomastaite dėl knygų siuntinėjimo belaisviams.

Nuo Tilžės Steputaitis pasuko į savo dvarą ir tuomi baigėsi jo patarnavimas mūsų ekskursijai. Atsidėkodami mes iškėlėme jam pietus ir p. Surgautas pasakė atitinkamą kalbą.

Tilžėje buvo tik mažas būrelis susipratusių lietuvių. Juos pašiepdavo ne tik vokiečiai, bet dažnai ir saviškiai. Vokiškas raugas užslopinęs prūsus, veržėsi į lietuviškus plotus.

Lietuvon pasukome per Įsrutę. Stalupėnai, Eitkūnai, Kybartai sugriauti, beveik su žeme sulyginti. A. Smetonai ir Kairiui vokiečiai neleido sustoti Kaune, ir jie nuvažiavo tiesiog į Vilnių. Šaulys pasuko atgal į Berlyną. Man neleido nuvažiuoti į Kauną, todėl aš turėjau laukti Kybartuose 6 val., kol ateis traukinys, kuris sustoja Vilkavišky.

---

[1]) Tai bene bus tėviškė Simonaitytės, kuri dabar pagarsėjo literatūros kūriniais.

3. Lietuvoj

Tuomi ir baigėsi mūsų ekskursija ir mūsų „laisvės": vėl viskas atsidūrė „Ob. Osto" replėse.[1]) Įdomu, kaip man teko Marijampolėj kovoti su policija dėl praleidimo į tėviškę, kuri yra 4 km atstume nuo Marijampolės. Sako: Nėra leidime įrašyta, ir tiek. Nors telegramoj Hindenburgui aiškiai buvo paminėti Triobiškiai (kur tėvai gyveno). Vis dėlto galų gale leido atsilankyti tėviškėje.

Marijampolėn patekau liepos 26 d. per Šv. Onos atlaidus. Kitados per tuos atlaidus miestas plyšdavo, kaip sako, nuo minių žmonių, o dabar jis tuštokas. Klebonijoj radau pažįstamų kunigų, su kuriais buvo įdomu pasikalbėti. Valgių atžvilgiu tai palaikyta tradicija, nors vokiečių rekvizicijos žiaurios. Gėrimų, tiesa, nebuvo.

Nuo Marijampolės į rytus, pietus ir šiaurę visa apylinkė išdeginta, sunaikinta. Išdeginę, anot žmonių pasakos, vokiečiai, kartais net daiktų neleisdami išnešti. Čia buvo didelės kovos, todėl liko daug apkasų, griovių.

Eidamas į tėviškę, aš orientavausi sulig medžių, kurie ar tai apdegę ar neapdegę stovėjo trobavietėse. Bet pačioj savo tėviškėj tai formaliai paklydau: trobų nėra, viskas apaugę žolėmis, tas labai keistai atrodė man čia augusiam ir pripratusiam prie trobų. Pamatęs ką tai panašu į palapinę ar šunų būdą, pasukau tenai ir radau tėvukus, brolį ir seserį, kurie neseniai sugrįžo iš už fronto apkasų. Tokiose aplinkybėse tas pasimatymas buvo dar įdomesnis. Paklausimams ir kovų apsakinėjimams nebuvo galo.

Iš čia aplankiau porą kaimyninių vietų. Sužinoję apie mano atvykimą, žmonės ėjo su įvairiais nusiskundimais, prašymais sužinoti apie jų gimines Amerikoj, Rusijoj ar kitur. Mokytoja Rūškytė, parvažiavus iš Vilniaus, papasakojo apie tenykštį gyvenimą. Pasirodo, kad labiausiai vokiečiai spaudė Suvalkiją.

---

[1] „Ob. Ost" yra sutrumpinimas iš „Ober Ost", kas reikštų „Virš. arba aukštieji Rytai". Taip vokiečiai vadino Pabaltijo valstybes. „Oberostas" buvo karinės valdžios žinioje.

Atskirai gavau pasikalbėti su kun. A. Šmulkščiu ir kun. M. Petrausku. Ištisas 4 val. kalbėjomės apie įvairius dalykus ir kalba dar vis, rodos, liko neužbaigta.

Marijampolėj sužinojau, kad klier. Jonas Dailidė buvo išvežtas į Vokietiją už tai, kad organizavo šelpimo komitetus, netylėjo prieš vokiečių žiaurumus, nenusiimdavo kepurės prieš karininkus.

Griuvėsių ir žiaurumų įspūdžius dabar šiek tiek švelnino maloni vasara. Nors ir Lietuvoj buvo lyję daug, kaip ir Vokietijoj, bet vasara, — vis vasara. Kitoks buvo įspūdis, kada aš parvažiavau Lietuvon po 5 mėnesių, žiemą; bet apie tai vėliau.

Rugpiūčio 1 d. išvykau Berlynan. Kelyje sutikau tokią daugybę kareivių, vykstančių į „Ob. Ost", kad net baugu darėsi.

4. Vėl Berlyne

Sugrįžęs Berlynan p. Šaulio jau neradau; matyt, jį staiga iškvietė į Vilnių, kaip tai dažnai darydavo „Ob. Ostas", nenorėdamas, kad išvykusieji darytų kokius žygius, kurie jam nemalonūs.

Atsilankiau „Germanijos" redakcijoj (Vok. Centro organas). Pranešiau, ką girdėjęs Lietuvoj, prašiau dėti žinių ir straipsnių, kuriuos atsiųsime. Pažadėjo. Bendrai, pasikalbėjimas nebuvo sklandus ir nuoširdus.

Karo ministerijoj kalbėjau su pulk. Liubers (Luebbers). Jis pažadėjo: 1) parūpinti kapelionus ir cenzorius lietuviams belaisviams, 2) įsteigti Kaune biurą, kuris tarpininkautų laiškų persiutime belaisviams ir atgal, 3) sukoncentruoti liet. belaisvius į mažą skaičių stovyklų ir čia padėti steigti mokyklas, koncertus etc. Jis ne tik pritarė tam viskam, bet pažymėjo, kad tai abiem pusėm pravartu. Ateitis tačiau parodė, kad pažadėta daug, o padaryta buvo maža.

Berlyne atsilankė pas mane kunigas iš Vilniaus, kuris važiavo į Kenigsbriuk kapelionu belaisviams su 200 Mk. atlyginimo mėnesiui, apmokėta kelione ir 8 Mk. dienpinigių, kada važinės. Iš Vilniaus išvažiavo 3 kunigai, bet kiti du pas lenkus.

Rugp. 6 d. nuvažiavau į Holzmindeno stovyklą, kurioje lietuviai geriausiai susiorganizavę: dvi mokyklos (vaikų mokykloj dabar tik 20 mokinių, nes kiti paleisti namo), mokytojas Velykas, kapelionas Astasevičius, komitetas, kuris dalina gautą pašalpą. Vaikučiai padeklamavo, padainavo. Didžiausias visų prašymas, — išrūpinti leidimą grįžti namon. Ypač graudų įspūdį darė 109 metų senelė. Galvoji žmogus: kuo ji buvo pavojinga „Ob. Ostui"?!

5. Stovyklų sutvarkymas

Belaisvių stovyklos bendras vaizdas yra toks. Dažniausiai kur smėlėtoj vetoj statomi iš lentų barakai ir juose apgyvendinami keli ar keliasdešimt tūkstančių belaisvių. Barakai tai lyg ilgi kluonai, mažai pertvarstyti. Pasieniais, o kartais ir vidury, sukalti trimis eilėmis ant viens kito narai, kurie atstoja lovas. Ant tų narų suklota eilė šiaudinių čiužinių, ant kurių naktimis miega belaisviai. Mažos pagalvės taip pat šiaudinės. Užsiklojimui — vilnonės antklodės. Nors apšildymui yra geležinės krosnys, bet žiemą šaltoka. Švara — daug priklauso nuo pačių belaisvių, todėl kai kurių tautų švaresni barakai, o kai kurių mažiau švarūs.

Virtuvės dydis priklauso nuo belaisvių skaičiaus. Aptarnauja patys belaisviai. Yra mašinų bulvėms skusti, smegenims iš kaulų ištraukti ir kitokių.

Stovyklose yra maudyklės. Tai atskiras namas su cementinėmis grindimis, su vandens lietumi, krintančiu iš aukšto, ir kitokiais prietaisais.

Parazitų naikinimui yra atskiros dezinfekcinės mašinos, kuriose dezinfekuojami drabužiai ir skalbiniai.

Kiekviena didesnė stovykla turi dirbtuves: stalių, kurpių, kalvių, tapytojų ir t. t. Čia belaisviai dirba ir šiek tiek uždirba. Daug belaisvių dirba pas ūkininkus ar dvarininkus. Jeigu kurie belaisviai patenka pas žmoniškus šeimininkus, tai jiems čia būna geriau, negu stovyklose.

Daugumoj stovyklų yra skaityklos ar net knygynėliai. Knygų gausumas priklauso nuo to, kiek saviškiai atsiunčia.

Kai kuriose stovyklose yra mokyklos suaugusiems ar mažiems. Tam skiriamos patalpos, suolai, stalai, lentos ir kitos reikmens.

Esama kai kur taip pat ir salių lošimams, koncertams ir bendrai pasilinksminimams; jose yra estrada, dekoracijos, suolai.

Stovyklų sandėliai turi didelės reikšmės: čia laikomas prisiųstasis maistas, drabužiai. Jų tvarkymui reikalinga ištisa kanceliarija.

Stovyklos papuošime dalyvauja įvairių tautų belaisviai; jie lenktyniauja įvairių gėlių sodinime, darželių tvarkyme.

Nežiūrint, kad belaisviai turi tiek įvairių įstaigų, įrengimų, nelaisvė vis yra nelaisve ir gyvenimas čionai kartus, žiaurus, sunkiai pakenčiamas. Pažiūrėkime į tai, kas sudaro tą nepakenčiamumą.

Pirmiausia tai laisvės nustojimas, prie kurios žmogus iš prigimties linkęs. Čia prisideda dar šeimų suirimas, nežinojimas apie savųjų likimą ir t. t.

Belaisvis dažniausiai turi sėdėti savo barake apsuptame vielomis ir atitinkamu skaičium sargybinių. Tik paskirtomis valandomis gali pasivaikščioti ir pakvėpuoti tyresniu oru. Pasivaikščiojimo vieta dažniausiai tarpe barakų.

Vargina belaisvius taip pat menkas maistas, kurio porcija, be to, būna maža.

Prie stovyklų yra ir kitokių pastatų: komendanto įstaiga su didžiule raštine, kurioje darbuojasi daug civilinių ir kariškių, pastatai gyvuliams bei paukščiams ir įvairūs sandėliai (administracijai)[1]).

1916 m. belaisvių būklė buvo dar pakenčiamesnė, nes patys vokiečiai dar neturėjo tokio vargo, kaip karo pabaigoj. Kiek blogėjo vokiečių būklė, tiek, žinoma, sunkėjo belaisvių likimas.

---

1) Žinios apie stovyklų sutvarkymą yra paimtos iš straipsnio „Mūsų belaisviai“, parašyto 1916-IX-28 mano paties ir išsiuntinėto įvairioms redakcijoms D. Britanijoj, Rusijoj ir Amerikoj.

6. Pasikalbėjimas su viurtembergiečiu

Dar buvau nuvykęs į Paderborną pas vyskupą, kuris tikrai krikščioniškai žiūri į belaisvius ir jiems, kiek galėdamas, padeda. Ilgai su juo kalbėta, daug dalykų išsiaiškinta.

Kalbėta taip pat su karo lauko vyskupu Joeppen, kuris gyvena Berlyne.

Grįžau į Šveicariją per Stutgardą, nes čia norėjau pasikalbėti su „Deutsche Friedensgesellschaft" vadovybe, kuri patarpininkaudavo laiškų Lietuvon siuntinėjime.

Bekeliaudamas nusipirkau Viurtembergo laikraštį ir skaitau. Čia randu žinutę, kurią, būk, atsiuntusi viena artistė iš Šiaulių; joje rašoma, būk, vietos gyventojai sveikiną vokiečius kepurės pakėlimu; iš to daranti išvadą, jog lietuviai gerai sugyveną su vokiečiais. Padaviau vienam bavariečiui, sėdinčiam netoli manęs ir prašau paskaityti. Kada jis paskaitė, aš atsiliepiau:

— Štai kokias klaidingas žinias deda jūsų laikraščiai. Vokiečiai įsakė, kad gyventojai nusiimtų kepures prieš karininkus ir dabar skleidžia žinias, kad tai darą iš palankumo.

— Ar gali būti? — užklausė bavarietis. Tuom tarpu ir kiti susidomėjo.

— Aš ką tik grįžtu iš Lietuvos ir žinau šį dalyką, — tariau. — Buvo įsakyta, kad ir moterys sveikintų galvos linktelėjimu, bet lietuviai užprotestavo prieš tokį demoralizuojantį įsakymą. Aš žinau, kad nemaža vyrų buvo nubausta už kepurės nenusiėmimą net išsiuntimu į nelaisvę.

Bavariečiams buvo nesmagu tai girdėti. Aš jau nuo seniau žinojau, jog jie nesimpatizuoja su prūsokais. Jie dabar aiškinosi, kad karas, tai jie turį tylėti, o atsiskaitysią po karo. Bavariečių nuraminimui aš pasakiau, kad, kur Lietuvoj yra bavariečių katalikų, ten daugiau švelnumo, žmoniškumo.

Stutgarde mane sutrukdė porą dienų paso formalumai. Pasas, tiesa, buvo tvarkoj, tik policija aiškino, kad dėl važiavimo Šveicarijon, jie turį atsiklausti Berlyno.

Ramiai atsidusau, kada vėl patekau į Šveicariją.

ANTROJI DALIS

1917 M. ŠVEICARIJOJ VEIKLA STIPRĖJA

I. ANTROJI STEPONAIČIO KELIONĖ LIETUVON (per N. 1917 Metus)

1. Kelionės priežastys. 2. Įspūdžiai Berlyne. 3. Kaune. 4. Marijampolėje (okupacijos sunkumai ir ruošimasis sukilti). 5. Pasitarimai Kaune. 6. Per Berlyną į Kopenhagą ir Stockholmą.

1. Kelionės priežastys

Visai netikėtai įvyko, kad Naujus 1917 metus sutikau Lietuvoj[1]). Bet tos sutiktuvės buvo tokios liūdnos, kad aš jų, koi gyvas, nepamiršiu. Dėl ko jos buvo tokios liūdnos, pamatysime vėliau.

Po to, kai kun. Bartuška važinėjo Lietuvon ir jam buvo žadėta, jog vokiečiai atsižvelgs į Lietuvą ir į liet. belaisvius ir pagerins vienų ir kitų būklę, po to, kai man pačiam tas pats buvo pažadėta per I kelionę Lietuvon, žiūrėjom, kaip bus tie pažadai vykdomi.

---

[1]) Įdomu ir tas, kad šiandien (1939-III-22), kada aš imuosi tą kelionę aprašyti, laikraščiuose jau paskelbta žinia, kad Vokietija pareikalavo grąžinti Klaipėdą. Taigi, padangė vėl niaukiasi, perkūnija artinasi. Karo dievaitis plasnoja ant Europos.

Bet iš Lietuvos ir Vokietijos ateidavo žinios dažniausiai priešingos tiems pažadams. Jeigu belaisvių atžvilgiu ir buvo kai kas teigiamo daroma, tai iš Lietuvos prasprukdavo vis neraminančių žinių.

Šveicariją pasiekė gandai, kad Amerikos lietuvių diena davė didelį laimėjimą, kad apie milijonas frankų siunčiama Šveicarijon Lietuvos belaisvių šelpimui. Buvo reikalinga tas šelpimas tinkamai sutvarkyti. O to tvarkymo darbas jau ištisus metus ėjo; kai kas jau padaryta, bet nemaža buvo ir trūkumų.

1916 m. pabaigoj vokiečiai patys pasiūlė per savo ambasadą Šveicarijoj, kad kas nors iš lietuvių turėtų važiuoti Vokietijon ir Lietuvon tą klausimą galutinai išrišti ir sutvarkyti. Norinčių važiuoti nesirado. Mano kolegos buvo priešingi tokiam važiavimui, bendrai, nes anie važiavimai nedavė pakankamų rezultatų. Tada vokiečiai skubiai pranešė, kad jeigu važiuoti, tai dabar, nes vėliau gali tokios galimybės nebūti. Atsižvelgiant į tai, sušauktas Lituanijos posėdis 1916 m. gruod. 26 d.; po ilgų diskusijų nutarta, kad reikia važiuoti ir tą kelionę atlikti pavesta man.

2. Įspūdžiai Berlyne

Berne paėmiau Giedraičio pavarde dokumentus, kuriuose buvo pažymėta, kad esu Lietuvos pilietis ir jau gruod. 28 d. buvau Berlyne. Čia sužinojau, kad buvęs pasitarimas, kuriame dalyvavo iš Ob. Osto gener. Eisenhart-Rothe ir Steputaitis, iš Karo ministerijos ritmeister Borchard, iš Užsienių reik. minist. v. Trautmann ir sekret. Vesendonk. Čia tartasi apie Lietuvos ir belaisvių šelpimą. Borchardas nuvyko Šveicarijon ir pasiūlė minimą važiavimą.

Reikalinga nustatyti, kaip šelpti Lietuvą javais, drabužiais, mašinomis etc., kaip palaikyti korespondenciją tarp likusiųjų Lietuvoj ir belaisvių, kaip pačius belaisvius aprūpinti. Tuo tikslu esą reikalinga važiuoti Lietuvon, o paskui Kopenhagon ir Stockholman, kad tenai susitarus su lietuviais.

Nors dalykai buvo pačių vokiečių nutarti, bet vis dėlto kelias dienas reikėjo palaukti Berlyne, kad Ob. Ostas įsileistų Lietuvon. Čia reikia pažymėti, kad prie karo reikalų buvo pritai-

kinta ne tik kariškos jėgos, ne tik fronto tvarka, bet ir pats Vokietijos branduolys. Karo vadovybės žinioje buvo viskas.

Belaukdamas leidimo, aplankiau Vok. raudonąjį kryžių, kur tarėmės dėl laiškų persiuntinėjimo, dėl vertikų mokančių liet. kalbą ir t. t.

Aplankiau taip pat p. Steputaičio butą. Norėdamas išgelbėti nuo rusų puolimo, jis pargabeno čia vertingesnius dalykus iš savo dvaro — Bakelių. Šeimininkas parodė gana didelį knygyną, pažymėdamas, kad daug knygų jam sunaikino rusai jo dvare, parodė gražių lietuviško stiliaus baldų, parodė savo vaikučius — Vytautą ir Edmutę. Šeimininkė, labai inteligentiška moteris, gražiai svečius priėmė.

Turėdamas laiko bandžiau stebėti Berlyno gyventojus. Miestas, tiesa, nebuvo aptemdytas naktimis, kaip kitų kraštų sostapiliai, bet gyventojai atrodė prislėgti, paniurę, išblyškę. Teko matyti štai koks vaizdas: nuo Centralinio viešbučio, išilgai Fridriko gatvę, eina proletarų šeima; pirmiausia eina tėvas, paskui 4 vaikučiai apie 5—14 metų, o motina užbaigia tą virtinę; jų drabužiai ploni, apskurę, motinos galva aprišta skarele; vaikučiai verkia nuo šalčio ir bado, motina nepajėgia nuraminti, o tėvas žengia neatsigrįždamas, tarsi, nenorėdamas nei matyti tos liūdnos eisenos.

Dieve, kuo pavirto Berlynas?! Kitados „Silvestertag" buvo didžiausio judėjimo ir pasiruošimo prie N. metų sutikimo diena. Ūpas būdavo pakeltas, visur triukšmauja, linksma. O dabar... visai kitaip. Ūpas prislėgtas, maistas ribotas.

Galų gale gautas leidimas Lietuvon 4 dienoms, ir aš, lydimas p. Steputaičio, gruod. 31 d. 10$^1/_2$ val. vakare, apleidau Berlyną.

3. Kaune

Mūsų traukinys pasileido per slavų, o vėliau prūsų lygumas. Ir vietos ir laikas ir pati kelionė davė darbo vaizduotei. Kiek tautų jau sumalė, sunaikino vokiečiai. Šimtus metų Lietuva sėkmingai gynėsi nuo jų, o štai, dabar, šio karo metu, okupuota. Kas bus toliau? Ką duos 1917 metai?

Traukinys jau dunda per Suvalkiją. Plona eilutė sniego dengia degėsius, griuvėsius, apkasus. Ritamės Nemuno tiltu, kurio vidurys buvo rusų išsprogdintas. Vandeny plaukia stambus ižas, tarsi baltos gulbės. Stotyje sėdam į automobilį ir drožiam tuščiomis Kauno gatvėmis į karininkų gyvenimą III. (Offizier-Unterkunft III). Visi Kauno viešbučiai rekvizuoti karininkams. Kam kitam jie ir nereikalingi, nes nieks beveik šiaip ir neatvažiuoja: visas judėjimas sustabdytas. Čia gavau kambariuką, kuklų, bet gana švarų: čiužinys ir pagalvė šiaudiniai, antklodė vilnonė.

Kar. Steputaitis išvyko tartis su valdžia dėl tolimesnių planų.

Beveik tris valandas išsėdėjau viešbuty, belaukdamas grįžtančio Steputaičio. Mat, jis pareiškė pageidavimą, kad iš viešbučio neišeičiau. Tai tau, N. metų vakaras — galvojau — tai tau Lietuvos laisvė! Šveicarijoj gyvenusiam žmogui tas viskas keistai atrodė.

Galų gale grįžo Steputaitis su tokiais planais: rytoj (sausio 2 d.) vykstam į „Dabarties“ redakciją ir tenai atspausdinam būsimų pasitarimų programą, vėliau nuvykstam trumpam vizitui pas vysk. Karevičių, o 13 val. išvažiuojam į mano tėviškę, Triobiškius, per Marijampolę; sausio 3 d. grįžtam prieš piet į Kauną ir čia tariamės su vysk. Karevičium, A. Smetona (kuris atvyks iš Vilniaus) ir vokiečių atstovais pas vysk. Pr. Karevičių. Po to nuvyksim pas gener. Eisenhart-Rote pranešti, kas nustatyta.

Planai neblogi. Vakarienę valgau pas p. Steputaitį. Čia buvo ir p. Liūdžius. Besikalbant paaiškėjo, kad vokiečių valdžia nepatenkinta lietuviais, kadangi jie nepasitikį vokiečiais, šnipaują rusų naudai, laukią grįžtančių rusų, lietuviai Rusijoj lanką šnipinėjimo mokyklas ir paskui slaptai grįžtą Lietuvon veikti; dėl to reikalinga esą sušaudyti 5—7 šnipai į savaitę...

Aš pareiškiau nusistebėjimą, kaip tai galėtų būti, kad lietuviai lauktų rusų, kurie juos spaudė, ir neapkęstų vokiečių, apie kuriuos iki karo turėję gerą nuomonę.

Matydamas, kad mažai ką sužinosiu apie Lietuvą, jei nesusidursiu su savo žmonėmis be palydovų, aš nutariau panaudoti šv. Mišių progą. Pranešiau p. Steputaičiui, kad aš anksti

ryte turėsiu vykti į Karmelitus Mišių laikyti. Steputaitis ir Liūdžius stengėsi atkalbėti, aiškindami, kad tai būsią nepatogu, tai būsią prieš čionykščius nuostatus. Pakalbėjom padiskutavom ir palikom klausimą nebaigtu. To man tik ir reikėjo.

1917-I-2. Ar aš miegojau kiek naktį ar ne, sunku būtų pasakyti, nes buvo šalta. Anksti rytą aš jau Karmelituose. Po Mišių einu pas kleb. kun. Šovą, arbatos išgerti, sulig lietuviško papročio. Ne tiek čia rūpėjo užkandis, kiek pats reikalas. Paaiškinęs trumpai apie savo atvykimą, sakau, kad noriu žinių šiuose klausimuose: 1) ar pagerėjo Lietuvos būklė sulyginant su tuo, kaip buvo vasarą; 2) ar kauniečiai norėtų turėti atstovą Aukš. taryboj Šveicarijoj; 3) duokit mums žinių apie darbininkų ėmimą, nes pas mus įvairiausiai kalbama; 4) mes turime šiek tiek žinių iš Vilnijos ir Suvalkijos, bet neturim iš Kauno apylinkių. Vos suspėjo kun. Šova keliais gestais pareikšti savo nuomonę, kaip aš su juo atsisveikinau, pridurdamas, kad poryt šiuo laiku tikiuosiu atvykti čia pat Mišių laikyti.

„Dabarties“ redakcijoj susitikau su p. Kriaučiūnu. Porą sekundžių mudu likom du vienu ir spėjom viens kitą suprasti.

Vizitas pas vyskupą suteikė ekscelencijai progą pasakyti vokiečiams keletą teisybės žodžių.

4. Marijampolėje

(Okupacijos sunkumai ir ruošimasis sukilti)

13 val. išvykom su „Vadovėliu“ į Marijampolę, į Triobiškius. Jau saulė leidosi, kai mes pasukom su auto per Marijampolę į Trakiškių kelią, kuris eina 1 km atstu nuo mano tėviškės.

„Vadovėlis“ vis klausia, kur tėviškė. Aš atsidėjęs žiūrau, kad nepravažiuočiau nepastebėjęs. Tik staiga žiūrau — pakalnė, ir joje stovi Ievaravo dvaras. Šūkteliau šoferiui, kad sustotų, nes jau dvigubai per toli esame nuvažiavę. „Vadovėlis“ nenoromis šyptelėjo, kad aš savo tėviškės nesurandu. Ir iš tikro nelengva surasti: kada buvau parvažiavęs vasarą, — buvo galima orientuotis sulig apdegusių medžių stuobrių, kurių tarpe buvo ir žaliuojančių, o dabar, lapai nukritę, visur lygu, vienoda. Taip, paklydau savo tėviškėj, toj vietoj, kur tūkstančius kartų teko vaikščioti net tamsiausiomis naktimis.

Pasukom atgal. Kad vėl neatsidurčiau Marijampolėj, aš išlipau iš auto ir pasileidau pėsčias: mat, privažiuoti vis tiek nebuvo galima, nes tenai prieina tik mažas kelelis.

Nemaža nustebo saviškiai, pamatę mane. Jie, tiesa, labiau pažino mane iš balso, negu nuo „šviesaus“ žibinto, kuris tiek švietė grintelėj, kad vos pats buvo matomas. Dar labiau jie nustebo, kada aš pasakiau, kad tik 2 valandas turiu laiko iki išvykimo Marijampolėn.

Karo stovyklos vaizdas (Josefstadt, Austr.). Kieme vaikščioja belaisviai. Už jų barakai. Priešaky matome vielų tvorą (dalį), kuri supa stovyklą iš visų pusių.

Marijampoliečiai, sužinoję, kad aš važinėju su Steputaičiu, dideles akis padarė iš nusistebėjimo. Labiausiai įpykę ant jo, kad jis skleidžia klaidingas žinias per laikr. „Dabartį“: vokiečiai elgiasi su žmonėmis žiauriai, o jis vis skelbia, kad viskas tvarkoj, viskas gera.

Tik dabar supratau, kodėl vokiečiai nenorėjo leisti susitikti man vienam su žmonėmis: bijojo, kad šie neatpasakotų tų baisenybių, kurios vyko Lietuvoj. Ir štai ką sužinojau. Dauguma gyventojų pasitraukė į Rusiją. Nemaža žmonių pateko į Vokie-

tijos nelaisvę. Šalis labai karo nuteriota. Vokiečiai vargina žmones rekvizicijomis.

Nuo žmonių atimama beveik viskas, kas randama. Nors žmonės išmoko įvairių gudrybių, beslėpdami valgius, mantą ir net gyvulius (paslėpdavo juos šiaudų kūgiuose, požemiuose ir t. t.), bet vis dėlto sunku buvo išgelbėti nuo vokiečių. Gyvulius jau seniai atėmė, palikdami tik po 1 karvę šeimai; arklius paliko tik tuos, kurie sužeisti, niekam netinkami; jeigu kas laikė karvę, tai turėdavo pristatyti vokiečiams paskirtą kiekį sviesto, vis tiek ar karvė pieninga ar užtrūkus; žmonės turėdavo taip pat pristatinėti kiaušinių, ir net nebuvo klausiama, ar jie turi vištų, ar ne; jei ko neturi, — pirk kur nori ir atnešk. Turguje mažai kas iš valgių pasirodydavo, nes tuoj būdavo rekvizuojama, o šmugelio kainos būdavo 20 kartų didesnės už nustatytas[1]). Duonos taip trūkdavo, kad nevienas, bevilkdamas ant savo pečių miltus keliolika kilometrų, ir mirtį rasdavo patrūkęs. Jeigu kas nepristatydavo rekvizicijų, gaudavo pliekti. Už rekvizuotus daiktus išduodavo pajuokiančius raštus vietoj pakvitavimų.

Mokesčiai buvo įvairūs: pagalvinės, už pasus, už patikrinimus, už fotografijas; net šunes būdavo apdėti mokesčiais. Jeigu kas nesumokėjo, nuo to buvo atimama „Brotkartė“ (leidimas pirkti duonai) ir tada, — nors mirk badu.

Pabaudų buvo įvairiausių: už pavėlavimą sugrįžti vakare namon iki 10 val., už nepririšimą lentelės prie vežimo, už nepristatymą savo laiku rekvizicinių produktų. Jeigu kas padega laukuose šieno kūgį, artimieji kaimai moka po 100 markių; jeigu kas nupiauna telegrafo stulpą, aplinkiniai kaimai moka po

---

[1]) Panašiai buvo ir kitur Lietuvoj. Žiūr. Pr. Žadeikis „Didžiojo karo užrašai“, psl. 138, kur pasakyta, kad rugių, avižų, miežių centneris — 7 mark., kviečių — 8 mark., o privačioj prekyboj kainos 20 kartų aukštesnės.

B. Colliander knygoje „Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland“ psl. 58 randame štai kokių įdomių žinių apie rekvizicijas Lietuvoj:

1916—1917 (iki birželio 30 d.) derliaus statistika, padaryta karinės vokiečių valdžios Lietuvoje:

	Kvieičių tonų	rugių	miežių	avižų	mirgelio	peliuškų vikių, avižų	bulvių
Kariuomenei	2.965.234	5.629.853	3.230.914	25.478.303	190.946	560.141	32.801.359
Vietos gyv. maistui	1.951.851	8.573.705	5.503.782	5.674.907	735.888	942.438	7.684.254
Vokietijai	21.900	- 61.050	3.159.815	30	—	5.050	148.800
Iš viso	4.938.985	14.264.608	11.894.511	31.153.240	926.834	1.507.629	40.634.413

	Pašarai tonų	linai	daržovės	sviestas	sūris	kiaušinių vienetų	skerdžiamų gyvulių vienetų
Kariuomenei	157.537.839	52.600	640.424	862.557	409.705	6.833.375	12.190.832
Viet. gyventojams	334.591	27.350	159.700	36.766	35.927	652.786	2.026.876
Vokietijai	272.089	1.020.975	15.650	127.150	68.301	13.884.085	1.260
Iš viso	158.144.519	1.100.925	815.774	1.026.473	513.933	27.370.246	14.218.968

100 markių. Norėdami išgauti auksą, vokiečiai nustatė, kad leidimus nuvykti į kitą apskritį duos tiktai už auksą.

Prekyba visai sustojus, nes nėra ką parduoti ir pirkti. Visi produktai vokiečių žinioje. Apskričių viršininkai buvo absoliutūs viešpačiai; jų galybė buvo neaprėžta; su žmonėmis darė, ką norėjo. Jų pėdomis sekė žandarai ir net paprasti kariai.

Buvo priverstini darbai, nors spaudoj neigė vokiečiai. Tie priverstinieji darbai tai buvo griovių kasimas, kelių tiesimas, miškų kirtimas ir jų pervežimas arčiau prie stočių; vežė patys žmonės, nes arklių nebuvo. Numatydavo jaunesnį vyrą ar merginą, suimdavo kely, mieste ar net bažnyčioj ir varydavo į darbą, neatsižiūrėdami, ar tinkamai apsirengęs, ar sveikas.

Jeigu kas nepaklusdavo vokiečiams, arba buvo įtartas nepalankumu, tas tuoj atsidurdavo Vokietijos stovyklose.

Blogiausias dalykas, kurį sužinojau Suvalkijoj, tai buvo ruošimasis sukilti prieš vokiečius. Ko akys neišsprogo man iš kaktos, kada keli inteligentai apie tai pasakojo:

— O kur gausit ginklų? — paklausiau.

— Yra gerų žmonių vokiečių, kurie ketina pristatyti, — atsakė.

— Kaip, vokiečiai statys ginklą prieš vokiečius? Kaip Jūs galit apie tokius dalykus galvoti?

— Taip, mes galvojame visai rimtai. Vis tiek nėra gyvenimo, — atsakė.

Man pasidarė visai šiurpu: apie tokį bandymą kalba, kaip apie būtiną, net kokį tai natūralų. Tada man dingtelėjo į galvą, jau seniau girdėta, mintis: vokiečiai pasiryžę, jei ne daugiau, tai bent Suvalkiją, užimti ir kolonizuoti savaisiais. Ar čia nebus paruošiamasis darbas? Nori taip suspausti žmones, kad jie sukiltų, o paskui...

Bandžiau juos atkalbinėti, bet mačiau, kad tai į juos neveikia. Vienas dar pažymėjo: „Jeigu mes nebūtume stabdę žmonių, — tas jau būtų įvykęs faktas. Jei ir lauksime, tai ne vėliau, kaip iki pavasario“.

Tarp kita, štai koks dalykas teko išgirsti. Tai buvo Keturvalakių apylinkėj. Vienas vaikinas nuėjo pas kaimyną. Tuo laiku atvyko 4 žandarai, būk, slaptos spaustuvės ieškodami. Jie riktelėjo: „rankas aukštyn“, apžiūrėjo kišenes, bet ginklų ne-

rado. Tada vienas žandaras kirto žandan ateiviui vaikinui. Tas išsitraukė iš rankovės revolverį ir nušovė 2 žandarus, o trečią sužeidė. Ketvirtasis žandaras paleido kelias kulkas į vaikiną. Tas susmuko. Išlikęs gyvas žandaras susidėjo visus į vežimą ir išvyko Vilkaviškin. Vaikinas, kurs buvo tik pašautas, pamaži išlipo iš vežimo ir pasislėpė. Jo nesuranda ligšiol. Keršindami vokiečiai sudegino abejus namus — ūkius: ir tuos, kur buvo vaikinas atėjęs, ir tuos, iš kurių jis buvo kilęs.

Sausio 3 d. p. Steputaitis atvyko iš Kauno (kur jis nakvojo), su auto ir mudu nudrožėm Kaunan. Ilgai aš negalėjau pratarti žodžio po tų Marijampolės įspūdžių. Tuos įspūdžius gadino dar ir ta aplinkyybė, kad iš Marijampolės bažnyčios bokštų ėmė varpus, norėdami juos išvežti Vokietijon. Tiesa, mano prašymo dėka, jie buvo palikti.

Mana širdyje ir mintyse sukosi audra: ar dar tęsti tą tarybų komediją su vokiečiais ar atvirai pasisakyti prieš jų elgesį ir pradėti kovą. Šaltas kraujas ėmė viršų tuo labiau, kad aš turėjau atlikti savo uždavinį iki galo ir referuoti Šveicarijoj apie savo kelionę.

5. Pasitarimai Kaune

Kada atvykova į Kauną, pas vysk. Karevičių radome kun. kan. K. Šaulį, kun. Alekną, „Vienybės“ redaktorių ir S. Banaitį Buvo atvykęs ir A. Smetona, kurį globojo Liūdžius.

1. Ilgai kalbėta ir diskutuota dėl „Centralinio komiteto“ atgaivinimo. Vyskupas pasiūlė, ir visi lietuviai pritarė, kad reikia atgaivinti visus skyrius, kad gautas pašalpas dalintų tik lietuviai (o ne drauge ir valdžios atstovas, kaip siūlė vokiečiai), kad pakvitavimus siųstų per valdžios organus į Vilnių, o paskui į Šveicariją; valdžios organai galį kontroliuoti, ar pašalpos nėra sunaudotos kokiai agitacijai. Taip pat lietuviai pabrėžia, kad siunčiamos iš Amerikos lietuvių pašalpos turį tekti tik lietuviams, o ne drauge ir lenkams. P. Smetona pabrėžė, kad lenkai ir taip lenkiną Vilniaus gyventojus, steigdami mokyklas ir prieglaudas už pinigus, gautus iš Vevey (Šveicar.) komiteto.

2. Dėl laiškų persiuntimo belaisviams ir atgal tartasi trumpiau.

Iš posėdžio nuvykom pas gener. Eisenharth-Rothe, Bovarijos princo Leopoldo įgaliotinį, aukščiausią civilinės valdžios Ob. Oste atstovą. (Bavar. princas buvo aukščiausias karo atstovas Ob. Oste). Atvykome: vysk. atstovas kun. Alekna, A. Smetona, S. Banaitis, Steputaitis, Liūdžius ir aš. Generolas gyveno buv. komendanto namuose. Steputaitis, kuris buvo pesimistiškai nusiteikęs dėl priimtų rezoliucijų (nes nepraėjo suprojektuoti valdžios atstovai į skyrių komitetus), nuėjo referuoti generolui. Maždaug po 20 minučių atėjo generolas, maloniai su visais pasisveikino, pareiškė didelį pasitenkinimą dėl padarytų nutarimų.

Kai aš pareiškiau pasitenkinimą, kad galėsiu pranešti Šveicarijoj apie pradžią rimto darbo, generolas pasakė:

— Ne tik apie pradžią, bet ir apie tikrą, platų darbą galėsi Tamsta pranešti. (Žiūr. dienoraščio psl. 48).

A. Smetonai čia pat pranešė, kad jis galėsiąs Vilniuj leisti savaitinį laikraštį. Taip pat ir kun. Aleknai leido redaguoti laikraštį Kaune.

Iš šio vizito išėjome patenkinti ir nustebinti pasisekimu. Visa to palankumo paslaptis paaiškėjo tada, kai po kiek laiko sužinojome, kad gener. Eisenharth-Rothe yra iškeliamas iš Lietuvos.

Kada išėjom iš vizito, A. Smetonai buvo laikas išvažiuoti Vilniun. Norėdamas su juo pasikalbėti, pasišoviau palydėti jį iki stoties. Taip visi ir pasukom į stotį. Palydovai dėjo visas pastangas, kad mažiau galėtume pasikalbėti. Tas parodo, kaip buvo suvaržytas gyvenimas Lietuvoj.

Stotin patekome tik Smetona, Steputaitis ir aš. Smetona darė priekaištus vokiečiams dėl neleidimo 3 lietuvių į Šveicariją, kaip buvo numatyta, dėl bar. v. Ropo taktikos ir t. t.

Sausio 4 d. anksti rytą einu į Karmelitų bažn. Mišių laikyti, o po to pas kleboną „arbatos išgerti“. Čia randu Kriaučiūną, tuojau ateina Banaitis, dar kiek vėliau P. Dovydaitis. Kalbam apie situaciją. Jie pasakoja panašiai kaip suvalkiečiai. Kiek labiau nušviečia apie miškų naikinimą, mokytojų — kursantų terorizavimą, žydžiukių į mokyklas kišimą etc.

Kadangi jie buvo surašę memorandumą, todėl jį skaitė ir komentavo.

Taip, mums besikalbant, įbėgo vaikutis ir suriko: „šnipai"! Visi sujudo, tarsi bombai sprogus. Kun. Kemėšis (vyresnysis), kurs gyveno pas kleboną, išėjo pakalbėti su šnipais. Iš mūsų kompanijos vienas kitas pasišalino į gretimus kambarius, o kiti likome kalbėtis. Ar tai buvo tikrai šnipai, ar tik nepažįstami žmonės, aš taip ir nesužinojau.

Užtrukęs pas kun. Šovą iki 10 val., turėjau skubėti pas kun. Dambrauską ir vysk. Karevičių, nes 12 val. turėjau vykti pietų pas gen. Eisenharth-Rothe. Kun. Dambrauskas bendrai labai buvo įpykęs ant vokiečių, bet ypač už tai, kad dabar vokiečiai kasdien daro kratas Šv. Kazimiero knygyne.

Pas gen. Eisenharth-Rothe buvo pakviestas ir vysk. Karevičius. Čia dalyvavo apie 16 aukštų vokiečių valdininkų. Visi buvo apsirengę kariškai. Per pietus buvo kalbama įvairiomis temomis; politikos vengta.

Po pietų ilgiau teko pasikalbėti su švietimo ir tikybų atstovu apie Marijampolės gimnaziją. Jis nurodė priežastis, dėliai kurių neatidarė minimą gimnaziją[1]). Aš pasakiau, kad šiuo klausimu esu kalbėjęs su marijampoliečiais, ir kad, jų manymu, galima pašalinti kliūtis ir pradėti mokslą. (ps. 59 s.). Toliau jis taip pat nusiskundė, kad lietuviai vokiečiams esą nepalankūs, neišskiriant ir dvasininkų.

Išvažiuodamas iš Kauno, vos neužkliuvau už „Entlausungschein". Yra, mat, nustatyta, kad, kas tik išvažiuoja iš Lietuvos, turi pristatyti liudijimą, kad jis yra išsimaudęs ir apsišvarinęs nuo utėlių. Apie šitą ceremoniją aš nežinojau, o Steputaitis turi nuolatinį leidimą. Tik stoties komendanto dėka buvau praleistas.

---

[1]) Kaipo priežastis nurodė lėšų stoką, mokinių nebuvimą, mokytojų trūkumą, susisiekimo sunkumą, taip pat maisto nepriteklių etc. Žiūr. II kelionės psl. 59.

6. Per Berlyną į Kopenhagą ir Stockholmą

Sausio 5 d. (1917 m.) ryte jau buvome Berlyne. Čia dar kelias dienas užtrukom dėl dokumentų. Sausio 8 d. jau buvom Kopenhagoj, o 9 d. — Stockholme.

Ir su J. Savickiu Danijoj, ir su Aukštuoliu bei Šeinium Švedijoj buvo tos pačios kalbos: Lietuvos ir belaisvių šelpimas, laiškų siuntinėjimas ir t. t. Vienur ir kitur surasdavau progos painformuoti apie Lietuvą, apie vokiečių planus.

Čia atsitiktinai teko išgirsti Steputaičio nuomonę apie Lietuvos likimą. Geriausia, anot jo, būtų Lietuvai dėtis su vokiečiais. Savarankiškumo sunku tikėtis, nes nei viena nei kita kariaujančiųjų pusė jo nežada; karo apystovos šiuo atžvilgiu taip pat nieko gero nelemia. Tiktai lietuviai turėtų susiorientuoti ir pasisakyti, nes kitaip — juos neparems nei rusai nei vokiečiai. Vokiečiuose yra įvairių nusistatymų Lietuvos atžvilgiu. Vieni nori prijungti Lietuvą prie Vokietijos, kaipo provinciją, su plačia autonomija, tik be balso Reichstage, nes bijoma, kad R-ge nepersvertų svetimas elementas; kariuomenė, pinigai, geležinkeliai bus išvien, o kitus dalykus tvarkys patys lietuviai. Hakatistai nori besąlyginiai prijungti Lietuvą prie Vokietijos ir ją kolonizuoti. Socialistai bendrai nenori jokio užkariavimo. Dar esama ir kitų nuomonių.

Šis Steputaičio samprotavimas beveik atitiko tikrenybę. Bet vyraujančią rolę lošė hakatistai, nes Lietuvos naikinimo vaizdai buvo matomi. 1916 m. buvo kratų ir suiminėjimų metai. Vilniuje buvo daromos kratos Centraliniam lietuvių komitete ir pas atskirus asmenis. 1916 m. geg. 8 ir birželio 18 d. buvo kratos komitete. Suėmė ir išvežė Vokietijon visą eilę inteligentų: dr. Vileišį (liep. 18 d.), Janulaitį (lapkr. 18 d.), dr. Basanavičių ir Vileišienę (gruod. 3 d.); provincijoj areštuoti keli kunigai[1]).

Taigi, kaip suprasti vokiečių siūlymą kam nors iš Šveicarijos važiuoti Lietuvon, nustatyti šelpimo planus ir t. t. Čia slėpėsi kiti tikslai, kurie turėjo būti vokiečiams naudingi, bet jie neįvyko.

---

[1]) Apie suėmimus žinios paimtos iš kan. P. Dogelio str. „Per aspera ad astra", „Židinys" 1938 m. Nr. 5—6, psl. 739 s.

Tokia galvosena buvo pas vokiečius 1917 m. pradžioj, kada jie gana tvirtai laikėsi karo laukuose.

Kas buvo Stockholme, tas žino, kaip gražus ir įdomus šis miestas. Kai kas jį vadina antrąja Venecija, atsižvelgiant į tai, kad daug vandenų esama jame. Kada aš buvau, tie vandens buvo užšalę; užtat žiemos sportas klestėjo visoj pilnumoj. Taigi Stockholme galima užtikti tai, ko Venecijoj nėra: žiemos sportą, kalnelius, fiordus. Skandinavijos sostinės mums brangios ir moksliniais, istoriniais turtais.

Sausio 10 d. vakare išvykome atgal Berlynan. Ryte sėdom į laivą, kuris vežė mus į Stralzundą. Laive Steputaitis griebė savo dienoraštį ir ėmė žymėti įdomybes. Įdomus žmogus tas „Vadovėlis": per dieną jis užimtas įvairiais reikalais, o vakare, ar šiaip prie progos, jis ima savo dienoraštį ir rašo įspūdžius. Jau tryliktą sąsiuvinį (po 100—200 psl.) baigia prirašyti. Valdžia jam leido visur vežiotis dienoraštį. Svarbus, be abejonės, toks dienoraštis[1]).

Neturėdamas dienoraščio, aš atsidaviau svajonėms.

Sausio 13 d. viskas buvo paruošta išvažiavimui iš Berlyno vakare, bet netikėtai teko susitikti su J. Vileišių, kuris buvo nelaisvėj Čerske. Jam bevažiuojant į darbus Belgijon, teko išsilaisvinti, ir jis atvyko Berlynan. Norėdamas pasikalbėti apie belaisvius, aš pasilikau dar dienai Berlyne, ir mes apie viską plačiai išsikalbėjome.

Jis papasakojo, kad belaisvių būklė tikrai esanti baisi, kad daug mirštą nuo bado (pav. ryte, žiūrėk, šalia tavęs keli lavonai), kad reikėtų lietuvius sukoncentruoti ir šelpti. Jis pats tikėjęsis gauti darbo Berlyne. Steputaitis ketinęs padėti.

Sausio 16 d. jau buvau Friburge. Tris valandas pranešinėjau Lituanijos nariams apie tai, kas matyta, apie ką tartasi kelionėj. Mano pranešimas išspaudė ašaras klausytojams, neišskiriant ir tų, kurie buvo priešingi mano važiavimui. Visi pripažino, kad žinios svarbios, kad reikia imtis tinkamų priemonių savo tėvynės gelbėjimui. Man pavedė surašyti visus įspū-

---

[1]) Įdomu būtų palyginti Steputaičio ir Steponaičio dienoraščius. Apie šią kelionę, tiesa, aš galėjau parašyti tik sugrįžęs į Šveicariją. Manau, kad nemaža kuo skiriasi mūsų nusistatymai ir pažymėjimai.

džius. Nutarta parašyti informacinė brošiūra svetimomis kalbomis ir spaudoj informuoti apie Lietuvos būklę[1]).

II. LITUANIJOS VEIKLA

1. Veikimo sąlygos: veiklos praplėtimas, karo eiga, kitos liet. organizacijos. 2. Bandymas susitarti su vokiečiais dėl šelpimo: Lietuvoje būklė negerėja, bandymas įkurti komitetą ir leisti laikraštį Berlyne, pasitarimai su Erzbergeriu Šveicarijoj. 3. Belaivių šelpimas: stambios sumos pinigų Lituanijai iš Amerikos, kova už teises šelpti belaisvius, metinė Lituan. apyskaita.

1. Veikimo sąlygos

(Lituanijos veikl. praplėtimas, karo eiga, kitos liet. organizacijos).

1917 m. lietuvių veikla Šveicarijoj smarkiai sustiprėja. Be Lituanijos, čia veikia „L. Informacijų biuras“ ir įsisteigė „Liet. vykdomasis komitetas“, kurio uždavinys — suorganizuoti „Lietuvių dieną“ visame katalikiškame pasaulyje. Apie šias dvi pastarąsias institucijas vėliau pakalbėsime.

Jau 1916 m. pabaigoj pasirodė, kad reikia praplėsti komiteto Lituanijos veiklą. Prie jos (Lit.) prisidėjo J. Gabrys, kuris dabar jau apsigyveno Šveicarijoj. Kai kuriems lietuviams atrodė, kad gera būtų sujungti labdarybę su politika, padaryti vieną stiprią įstaigą ir tuo būdu veikti. Man atrodė, kad tas būtų žalinga ir veiklai ir pačiam tikslui. Mano nuomonė ėmė viršų. 1916 m. gruod. 15 d. belaisvių šelpimo komitetas praplėtė savo veiklą, apimdamas ir Lietuvos šelpimą, ir pasivadino „Lituanija, centralinis komitetas nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti“ (Lituania, comité central de secours aux victimes de la guerre en Lituanie). Valdybos sąstatas toks:

---

[1]) Šios žinios apie II mano kelionę Lietuvon paimtos iš atskiros dienoraščio knygutės, kur 97 puslapiuose (12°) aprašyta visa kelionė. Čia paimti tik tie dalykai, kurie dabar skelbtini; ir jie atpasakoti sutrumpintai.

pirmin. A. Steponaitis, v.-pirm. J. Gabrys, iždinink. V. Daumantas ir generalinis sekret. J. Purickis.

Šiame pat posėdyje nutarta: 1) atspausdinti atsišaukimus apie nuvargintą Lietuvą ir apie komiteto uždavinius prancūzų, anglų, vokiečių, olandų, italų, ispanų ir švedų kalbomis; 2) pasiųsti raštą Šv. Tėvui; 3) parašyti Tarpt. raudonajam kryžiui; 4) parašyti Amerikos raud. kryžiui prašymą atsiųsti pinigų iš sumų, surinktų tenai „Lietuvos dienoje"; 5) kreiptis į Rokfelerio skyrių Berne.

Lituanijos užsimojimai buvo gražūs, žygiai padaryti energingi, bet pats veikimas surado ne maža kliūčių. Karas vis stiprėjo ir gulė savo sunkia našta ant viso pasaulio. Tai pajautė ir Šveicarija, nors į karą nebuvo įtraukta. Įvairios blokados atsiliepė į jos maisto kontingentą, o tas savo keliu atsiliepė į belaisvių šelpimą. Sunki centralinių valstybių būklė neigiamai paveikė Lietuvą ir jos gyventojai vargo tikrą vargą. Amerikoj buvo surinktos gana didelės pinigų sumos, bet jos tenai ir gulėjo dėliai tenykščių lietuvių nesantaikos, dėliai neaiškumo ar siunčiamieji pinigai pasieks savo tikslą (šelpimo), kadangi karas pakirto teisingumo ir žmoniškumo dėsnius, o, be to, ir submarinai pastodavo kelią laiškams ar siuntiniams.

1916 m. gruod. 1 vienas vokietukas, kuris mokėsi Friburge, pasakė: „Šiandien aišku, kad mes laimėsime karą... Iki Kalėdų mes paimsime Bukareštą ir tada mūsų jėgos sustiprės ilgam laikui..." Bukareštas, tiesa, buvo paimtas gruod. 7 d., bet vokiečiai karo neišlošė. Paėmę Bukareštą, vokiečiai šūkavo, kad Konstantinopolis bus jų, kad Falkenheimas jau žygiuojąs į Makedoniją.

Apie gruodžio m. vidurį centralinės valstybės vis tik padarė pasiūlymą entantei kalbėti apie taiką. Anglai ir prancūzai nenorėjo apie tai nė klausyti; rusai, tačiau ir italai kitaip mąstė; popiežius, kiek tas nuo jo priklausė, buvo palankus taikai. Kaip žinome, taika anuomet neįvyko.

1917 m. vasario 1 d. vokiečiai paskelbė blokadą Anglijai. Vokiečiai pasiuntė padėką J. A. V. prezid. Vilsonui už taikos pasiūlymą, bet drauge įspėjo, kad bombarduosią visų kraštų laivus, kurie pasirodys blokados rajone. Tas supykdė J. A. V. vadovybę ir ji nutraukė dipl. santykius su Vokietija. Visos valstybės pažiūrėjo į tai su nusistebėjimu ir rimtumu. Vokie-

čiai dėl to nelabai nusiminė, matyt, nenumatydami, kad iš to gali karas su J. A. V. kilti ir turėti jiems blogų pasėkų.

1917 m. kovo 15 d. ateina žinia, jog Rusijoj revoliucija. Caras atsisakęs didž. kunigaikščio Mykolo, Mykolo sūnaus naudai. Revoliucija praėjo taip laimingai, kad rusų tauta džiaugėsi tuo lengvu perversmu. Bet visas sunkumas ir blogybė buvo ateity. 1917 m. kovo 31 d. rusai paskelbė lenkams laisvę.

Gegužės pabaigoj visi frontai lyg buvo aprimę. Rusų frontas visai susilpnėjo, nes kareiviai metė viską ir išbėgiojo namon. Kerenskis pajuto, kad gali būti blogai, jeigu anglai neleis padaryti atskiros taikos, todėl pats atvyko į frontą ir stengėsi palaikyti karingumo dvasią. Bet jau buvo per vėlu. Įvyko antroji revoliucija, bolševikai paėmė viršų ir Rusijoj prasidėjo nauja era. 1917 m. lapkričio mėnesį rusai padarė su vokiečiais atskirą taiką ir tuo pablogino entantės būklę.

1917 m. vasario 22 d. Lituanijos posėdy jau dalyvauja dr. V. Bartuška, J. A. V. lietuvių delegatas į „L. informacijų biūrą" ir kitas organizacijas.

Vasario 24 d. atvyksta Šveicarijon kan. K. Olšauskis. Jis atvyko iš Rusijos per Romą, kur išgavo Šv. Tėvo leidimą organizuoti „Lietuvos dieną" visame katalikiškame pasaulyje. Tam tikslui įkurtas Lozanoj vad. „Vykdomasis lietuvių komitetas" („Comité Ezécutif lituanien"), kuris sutraukia visus 6 čia veikiančius lietuvius ir pareikalauja iš jų daug intensyvaus darbo keliems mėnesiams.

Taigi įsikuria 4 organizacijos su 6 darbuotojais, būtent: 1) Lituanija, 2) L. informacijų biuras, 3) Liet. aukščiausios tarybos delegacija ir 4) Vykdomasis lietuvių komitetas.

Kiti lietuviai, esantieji Šveicarijoj, spiečiasi prie akadem. draugijos Lituanija, Friburge, užsiima mokslu ir politiniame ar labdaringame darbe nedalyvauja. Dr. A. Viskantas bando darbuotis su Lietuvos dvarininkais, bet ta veikla neturi pasisekimo.

Stas. Šalkauskis, jei ne nuolat, tai kartais padeda Lituanijos darbuose, ypač sąskaitybos srityje. Apie kitus bendradarbius pakalbėsime vėliau, kada jie stos į šį darbą.

Belaivių šelpimas sutinka vis naujų kliūčių. Vokiečiai dar nebaigia koncentruoti lietuvių į mažą stovyklų skaičių.

Austrai, deja, beveik niekad tinkamai į dalykus neatsižiūrėjo, nors daug kartų bandyta susirašinėti su Vienos raud. kryžium, su Užsienio reikalų ministerija. Gauta, tiesa, žinių, kad Austro-Vengrijoj esą apie 5.000 lietuvių belaisvių, kad bandoma

Atvaizde — pašalpos siuntinėjimo patalpos: Lituanijos pirm. Steponaitis su darbininkais; prieky dėžė su ženklais C. L. 324 = Comité Lituania Nr. 324; šalia C. L. būna prikalamas keturkampis tektūros gabalas su paskyrimo adresu. Belaisviams pašalpa buvo siuntinėjama dėžėmis po keliasdešimt kg. svorio ir asmeniniais siuntiniais po kelis kg. svorio.

juos sugrupuoti į mažą skaičių stovyklų. Kur lietuviai buvo susiorganizavę ir turėjo savo komitetus pašalpos dalinimui, tenai buvo siunčiama maisto. Taip pat ir atskiriems asmenims buvo siuntinėjama pašalpa.

Dar 1915 m. pabaigoj buvo užklausta Karo ministerija (Vienoj) apie belaisvius. 1917-IV-21 rašoma prof. A. Vilhelmui, Austrijos atstovui Berne, dėl belaisvių.

Nesulaukdama tinkamų pranešimų, Lituanija siunčia raštą 1916-VII-8 d. Raudon. kryžiui, prašydama žinių apie belaisvius. (Dok. 2).

Gal įdomesnis pranešimas gautas iš Antropologisch-Ethnographisches Institut der K. K. Universität in Wien (1917-IV-19), kad Bruck - Kiralyhida yra 600 lietuvių ir 5 karininkai. (Dok. 2).

1916-VII-3 d. Vadovice (Austrijoj) komendantūra atsiunčia 14 lietuvių belaisvių sąrašą. (Dok. 2).

Iš pranešimo 1917-IX-15 d. iš stovyklos Bruch-Kiralyhida (Vengr.) aiškėja, kad maistas ėjo apie porą mėnesių, taigi galėjo vasarą sugesti.

Kada J. A. V. paskelbė karą Vokietijai, Šveicarijon atvyko iš Austrijos vokietukas J. A. V. pilietis. Jis pasakojo, kad Austrijoj sunku gyventi: kiekvienas pilietis gaunąs po 200 gr duonos; bet tai ne duona, o tik kas tai panašaus į duoną; sviesto visai negauną; sūrio tik kartais; batų pora atsieinanti apie 150 kronų; varpai daugumoj suliedinti į armotas; pinigai geležiniai; bendrai, gyvenimas sunkus; austrai esą nepatenkinti vokiečiais, nes juos gerokai spaudžią. (Dienor. 8 psl. 22).

Čia paduodu sąrašą Vokietijos stovyklų, kuriose 1917 m. rugpjūčio 27 d. jau buvo sutvarkyti dalinimo komitetai:

1) Altdam Prūsuose, pirmin. Kavaliauskas, sekr. Soltanas.

2) Cottbus Pr., S. Mickevičius, K. Dobrovolskis ir J. Peras.

3) Čersk Rytpr., kun. Viliūnas ir Aug. Janulaitis.

4) Diedenhofen'as Lotring., St. Balčiūnas ir Tad. Drevinskis.

5) Dyrotz Prūs., Konst. Mozūraitis.

6) Frankfurtas a. O., Petr. Janušonis ir Juoz. Tekorius.

7) Guben, Silezijoj, St. Kuodis, Jon. Sadauskas ir Jok. Milūnas.

8) Heuberg, Badene, Petr. Kukulskis, Mik. Tumelis ir Petr. Markevičius.

9) Holzminden, Hann., kun. A. Astasevičius.

10) Königsbrück, Saksonijoj, kun. St. Šlamas.

11) Lauban, Sil., kun Petr. Rusteika.

12) Langensalza Saks., Ant. Petreikis.

13) Merseburg Saks., Jurg. Černiauskas.

14) Minden Vestf., Jonas Ramanauskas.

15) Nürnberg Bavar., Stankūnas, K. Sidaravičius ir J. Brazys.

16) Neuhammer Pr., A. Šėgžda.

17) Oberhofen Elsen'e, Pr. Vielavičius, Pr. Juraitis ir Jon. Navikas.

18) Sagan Silez., Alf. Balčiūnas.

19) Stendal Saks., Step. Dumčius.

20) Vitemberg Hale'j, Jon. Juknevičius ir Vinc. Lapinas.

21) Zerbst Saks., Pov. Viduolis, J. Keršenskis.

Štai belaisvių inteligentų sąrašas:

1) Galdikas Jur., kunigas, Stargardas, Pomer.,

2) Kurpis Pran., teismo sekr., Griuntal ties Sagan,

3) Pridotkas Jon., karin., Salzberg, Žem. Austrijoj,

4) Ruseckas Petr., karin., Crefeld,

5) Valuntas Ed., karin., Ešvege a. Verra,

6) Lukianskis Aleks., karin., Osnabriuk,

7) Stankūnas Juoz., ligoninės inspekt., Burg ties Magdeburgu,

8) Rusteika Petr., kun., Griuntal ties Sagan,

9) Mikeliūnas K., mokyt., Griuntal, ties Sagan,

10) Krumpliauskas K., mokyt., Griuntal ties Sagan,

11) Jonkaitis Kazys, mok., Griuntal ties Sagan,

12) Jočionis Kazys, mok., Skalmieržyc ties Kališu, Pozn.,

13) Šičkauskas Vyt., mok., Gardelegen, Sakson.,

14) Dimeinis Jon., karin., Torgau a. Elbe, Sakson.,

15) Mačiulaitis Jon., karin., Torgau a. Elbe, Briukenkop,

16) Starkevičius Jon., mokyt., Cassel, Niederzv.,

17) Narbutas Juoz., studentas, Krosen a. O.,

18) Olšauskis Konst., mokyt., Stendal, Sakson.,

19) Marcinkevičius Kaz., kar., Plasenburg, Bavarijoj,

20) Miknevičius, aukšt., kar., Plasenburg, Bavarijoj,

21) Bazilius, kar., Osnabriuk, Hanover.,

22) Šimkūnas, Juoz., kun., Osnabriuk, Hanover.,

23) Mackevičius Kaz., kar., Osnabriuk, Hanover.,

24) Latvelis, karin., Osnabriuk, Hanover.,

25) Daugėla, pašto vald., Osnabriuk, Hanover.,
26) Dr. Ukrinas, Osnabriuk., Hanover.,
27) Steponavičius, karin., Osnabriuk, Hanover.,
28) Čepulis Stas., kun., Čersk., Pamer.,
29) Dailidė Jon., akadem., Čersk, Pomer.,
30) Kasilevičius A., karin., Bad Blenhorst ties Nienburgu,
31) Krištolaitis J., kun., Čersk, Pom.

2. Bandymas susitarti su vokiečiais dėl šelpimo

(Lietuvoje būklė negerėja; bandymas įkurti komitetą ir leisti laikraštį Berlyne; pasitarimai su Erzbergeriu Šveicarijoj)

Dabar pažiūrėkime, kaip vykdomi nuostatai, padaryti Kaune sausio 3 d., dėl Centralinio komiteto atgaivinimo, dėl laiškų belaisviams siuntinėjimo ir aprūpinimo literatūra.

Per Šveicarijos spaudą buvo pavaryta akcija prieš vokiečių šiurkštų elgesį Lietuvoje, prieš žiaurias rekvizicijas, prieš visišką gyventojų laisvės suvaržymą, miškų naikinimą ir t. t.

Vokiečiai savo pažadų dėl Lietuvos ir belaisvių nepildė. Mus pasiekdavo žinios, kad Lietuvoje jokio pagerėjimo nesą.

Nesulaukdami pagerėjimų, ėmėme vėl bombarduoti vokiečius. Vasario 2 d. rašome Borchardui į karo ministeriją ir prašome tvarkyti belaisvius. Panašiai padaryti nutarta ir balandžio 22 d. posėdy.

1917 m. vasario 26 d. pasiųstas ilgas laiškas Steputaičiui, kur rašoma, kad nėra žinių apie nutarimų Kaune vykdymą ir prašoma tą klausimą pajudinti kur reikia ir mums pranešti.

Kovo 24 d. nuo Ašmio gauta žinia, kad į Berlyną atvyko A. Smetona ir kiti, bet Šveicarijon vykti negauna leidimo.

Smetona parašė laišką Steponaičiui kovo 19 d., kurį baronas Ropas atvežė kovo 29 d. Savo laiške Smetona rašo, kad jis su 2 draugais norėtų atvykti Šveicarijon, nes turėję daug ką aptarti; dabar, turbūt, ne greit teksią pasimatyti, nebent po mėnesio Stockholme, numatytoje konferencijoje. Tuo tarpu esąs jau gautas sutikimas leisti dienraštį Vilniuje, gera būtų atgaivinti teatrą ir kitas kultūrines įstaigas, ir klausia, ar Lituanija negalėtų atsiųsti pinigų. Tiems tikslams esą reikalinga 100.000 frankų. Labdarybė esanti apverktinoj būklėj, nes esama 70.000

markių skolos; tikėtasi piniginės pagalbos iš Amerikos, bet iš tenai nieko negauta. Žadėtą kun. Steponaičio Kaune pašalpą, numatytą atsiųsti dar prieš Velykas, jis vis dar tikįs sulauksiąs; šelpimui reiktų turėti bent po 70.000 markių kas mėnuo. Toliau sveikinimai.

Šis laiškas atėjo kaip tik tada, kada buvo didelė darbymetė su Liet. dienos organizavimu. Nepavyko sužinoti, kas šiuo reikalu padaryta. Pačiame laiške pažymėta, kad duotas atsakymas per Ašmį 1917 m. balandžio 11 d. Tačiau, koks tas atsakymas, neteko surasti nuorašo. Gal čionai bus pravartu pažymėti, kad, kai aš buvau Vokietijoj Liet. dienos klausimu ir iš tenai parašiau Šveicarijon, jog gera būtų nuvežti Lietuvon 25.000 markių, Lituanijos vald. posėdis gegužės 10 d. nerado galimu tai padaryti dėl pavojaus siųsti paštu pinigus (iki Berlyno) ir šiaip dėl neaiškumų, esančių tais laikais.

1917 m. balandžio 6 d. pats Ropas rašo, kad Lietuvoj bloga, nes čia netinkamai šeimininkaująs kunig. Izenburgas. Atsižvelgdama į tai Lituanija nutarė rašyti Reichstago atstovui (Centro) Erzbergeriui, kancleriui Betmanui Holvegui, Kölno kardinol. Scheidemanui ir Miuncheno vysk. Hartmanui.[1])

Gegužės 2 d. Steponaitis išvyko Vokietijon „Lietuvių dienos“ reikalais ir išbuvo iki geg. 24 d. Šalia „dienos“ reikalų jam teko tenai pajudinti šelpimo ir kitus klausimus.

Berlyne sužinojo, kad p. Ašmio anuomet minimi lietuviai, atvykusieji iš Vilniaus ir neleisti Šveicarijon, tai — A. Smetona, inž. Kairys ir Šaulys. Jie buvo atvykę klabinti valdžią dėl Lietuvos ateities. Šveicarijon stengėsi patekti, norėdami suteikti informacijų ir gauti pinigų.

Inž. Kairys įteikė Reichstago atstovui Kahn platų memorijalą apie blogą vokiečių šeimininkavimą Lietuvoj, o Smetona įteikė memorijalą atst. Zimermanui dėl Lietuvos ateities perspektyvų. Tais klausimais buvo kilę smarkūs ginčai Reichstage, nes kai kurie atstovai norėjo užginčyti žinias apie vokiečių žiaurumus Lietuvoj. Dėl Lietuvos ateities iš valdinių sferų sužinota, jog manoma padaryti Liet. kunigaikštystę. O tuo tarpu, būk, manoma, išrinkti Lietuvoj Tautos tarybą, kuri imtųsi tvarkyti reikalus. Vokiečiai, būk, nenorėję, kad čia būtų kieno nors pašalinė įtaka, todėl dabar ir Steponaičio neleido Lietuvon.

---

[1]) Žinios iš Step. dienoraščio.

Anot žinių iš Lietuvos, būklė tenai nėkiek nepagerėjusi. Čia, Berlyne, tvirtina, būk, Izenburgui buvusi pastatyta dilema: arba išvažiuoti iš Lietuvos (Ob. Ost), arba sušvelninti režimą; jis pasirinkęs šį antrąjį. Centralinis komitetas (Lietuvoj) dar nebuvo atgaivintas, bet, būk, dabar jau leidimas esąs; tačiau, kaip pamatysime vėliau, statuto paragrafai ne visi lietuviams priimtini. Dėl belaisvių taip pat šis tas daroma; leistas steigti Lituanijos skyrius ir liet. kalba laikraštis Berlyne, lietuviai vis labiau koncentruojami į atskiras stovyklas. Bet tas visa tik žadama, o įvykdymas toli.

Kai kurie prūsų lietuviai stengiasi pasidarbuoti Lietuvos laisvės kryptimi. Bet jie sutinka nemaža kliūčių iš valdžios pusės. Pav., p-lė Jagomastaitė paskelbė laikraščiuose, kad reiktų sušelpti lietuvius belaisvius savąja literatūra. Už tai pas ją padarė smarkią kratą ir davė suprasti, kad jos veikla nėra pageidaujama.[1])

J. Vileišio buvimas Berlyne turėjo didelės reikšmės, nes jis tarpininkavo tarp Lietuvos ir Šveicarijos.

Lituanijos skyriaus ir lietuv. laikraščio steigimo Berlyne klausimai buvo apsvarstyti Liet. posėdy birželio 12 d. (Šveicarijoj) ir galutinai priimti nutarimai birželio 21 d., o liepos 14 d. jau pasiųsta laiškas Borchardui į Berlyną.

Į Lituanijos komiteto skyrių buvo nurodyti šie asmens: M. Ašmys iš Karaliaučiaus, kun. St. Čepulis iš Celės pilies, dr. Gaigalaitis iš Berlyno, dr. Janulaitis iš Čersko, dek. Jarulaitis iš Osnabrück, mok. Kaz. Jočionis iš Liaubano, kar. Ruseckas iš Osnabrück, baronas Ropas iš Berlyno, karin. Stankūnas iš Burgo ties Magdeburgu, kar. Steputaitis iš Berlyno, Storastaitė iš Berlyno, Vydūnas iš Berlyno, mok. Velykas iš Holzmindeno ir Jon. Vileišis iš Berlyno. Minėtieji asmens turės išsirinkti sau vadovybę. Lituanijos nustatytas statutas pridedamas.

Laikraštį Lituanija tokį numatė: savaitinis, 8 puslapių, talpinantis: 1) žinių iš Lietuvos, 2) žinių iš užsienių, 3) kai ką iš politikos, 4) paieškojimai savo pažįstamų nelaisvėje arba Lietuvoje ar užsieniuose. Į redakciją siūlomi šie asmens: redakt.

---

[1]) Žinios apie mano veiklą Berlyne yra imtos iš dienoraščio kn. Nr. 8 psl. 26 ss.

dekanas Jarulaitis, vicered. Jonas Dailidė (teologas), nariai — Čepulis, Gaigalaitis, Stankūnas.[1])

Liepos 14 d. pasiųstas p. Borchardui Lituanijos komiteto skyriaus statutas (žiūr. atsp. dokum. 64 psl. 38—40).

Tame pat birž. 21 d. posėdyje nutarta pranešti vokiečiams, kad jų nuostatų projektas dėl Centralinio komiteto atgaivinimo Lietuvoje nepriimtinas, nes jame visas pašalpų dalinimas esąs pavestas vokiečių valdininkams ir visiškai skiriąsis nuo to, kas buvę nustatyta Kaune sausio 3 d. Liepos 15 d. parašytas laiškas Rytų Vadui (Oberbefehlshaber Ost, Bielostok, Litauen), kuriame išdėstytos nepriimtinumo priežastys ir prašoma panaikinti šiuos paragrafus:

I, 7 ... planas turi būti patvirtintas karinės valdžios šefo.

I, 8 Nurodytiems 6 a paragrafe punktams daiktus išduoda apskrities (miesto) viršininkas betarpiškai.

II, 4 Dalintinoji pašalpa turi būti Centralinio komiteto pasiųsta apskričių (miestų) viršininkams.

II, 7. Paskirtoji pašalpa bus dalinama apskr. (miestų) viršininkų nurodytų valdininkų (burmistro, viršaičio ar kitų) lietuvio dvasininko akivaizdoje ir, jei galima, bažnytinio komiteto posėdyje.

Su vokiečiais neva tariamasi, bet praktiškos naudos nei Lietuvai nei belaisviams vis nesimato. Tada Šveicarijos lietuviai pavarė smarkią ataką (birželio pabaigoj) prieš vokiečius spaudoj, keldami aikštėn jų žiaurumus Lietuvoj.

Kadangi prasidėjo pasitarimai tarp vokiečių ir rusų, todėl Lituanijos komitetas liepos 12 d. prašydamas, kad lietuvius civilius belaisvius iš Vokietijos paleistų namon, kaip kad leidžiami namo prūsų gyventojai, patekę Rusijon; tas reikėtų padaryti dėl to, kad jau seniai lietuviai vargstą nelaisvėj; ypač jiems trūkstą dvasinio aprūpinimo dėliai kunigų stokos, kada tuo tarpu Celės pily esą keliolika lietuvių dvasininkų.

Šis laiškas buvo įteiktas Erzbergeriui Brunene rugpj. 4 d.

Atst. Erzbergeris (kurį mes Kalnium vadinome) buvo katalikų atstovu Reichstage. Tai buvo geras, nuoširdus, judrus, greitos orientacijos žmogus. Lietuviams jis parodė daug palankumo ir stengėsi padėti. Kan. Olšauskis, dr. Bartuška, Erzber-

---

[1]) Žiūr. dokum. 64 psl. 41—42.

geris ir aš ilgai tarėmės Brunene (Šveic.) apie Lietuvą, jos ateities sutvarkymą, labdarybės klausimą, belaisvių likimą ir t. t. Kadangi atst. Erzbergerio autoritetas Vokietijoj augo ir, kadangi jis buvo palankus lietuviams, tai davė daug gerų pažadų, daug nuostatų aptarėm įvairiais atžvilgiais. Tas pasitarimas buvo tuo malonesnis, kad jis įvyko ant Keturių kantonų ežero kranto ir bevažiuojant per tą gražiausiąjį Šveicarijos ežerą.[1]) Nuostabūs Ket. kantonų ežero vaizdai, tur būt, daug prisidėjo prie šių pasitarimų sėkmingumo.

Kadangi lietuvių kapelionų belaisvių tarpe vis buvo permaža, todėl rugpj. 6 d. nutarta paveikti vokiečių karo ministeriją per Mgr. Marquetti (Vatikano atstovą Berne) ir Mgr. Pacelli (Vat. atst. Münchene, dabart. Popiežių).

Rugpj. 16 d. nutarta pasiųsti 10.000 markių į Berlyną liet. laikraščiui ir komiteto skyriui.

1917 m. rudenop draugijų veikla susilpnėjo, nes trys nariai (kan. K. Olšauskis, dr. Purickis ir Steponaitis) išvyko į Vilniaus konferenciją. Išvykusieji, žinoma, judino lietuvių reikalus Berlyne ir Vilniuje, ir judino dar sėkmingiau negu šiaip. Apie kelionę į Vilnių ir veiklą Lietuvoj bus atskirai. Čia tik tiek priminsiu, kad pačiai Vilniaus konferencijai mūsų nuvykimas ir tenai prakalbėjimas davė daug ko pozityvaus, tarsi, naują orientaciją.

Tačiau delegatai, sugrįžę Šveicarijon, konstatavo, kad Berlyne nesą nei komiteto skyriaus, nei laikraščio. Tiesa, vokiečiai norį įkurti kitą komitetą, būtent, iš Prūsų lietuvių, bet vėlesni laikai parodė, kad ir iš to niekas neišėjo. Laikraštį turėjo atstoti „Lietuvių aidas".

1917 m. lapkr. 15 d. Lituanijos posėdyje vis dėlto nutarta dar kartą rašyti Krašto apsaugos ministerijai (Berlyne) ir prašyti: 1) steigti vis tik Berlyne komitetą iš Did. Lietuvos narių, 2) paleisti civilinius belaisvius ir kariškius inteligentus (iš jų Dailidę, Stankūną Šveicarijon), 3) plačiai paskleisti „Liet. aidą" tarp belaisvių, 4) praleisti Šv. Kazimiero dr. knygas iš Kauno belaisviams, 5) aprūpinti belaisvius važiuojančius kape-

---

[1]) Ši žinia paimta iš dienoraščio Nr. 8 psl. 46—47. Tenai aprašyta su visais įspūdžiais.

lionais, 6) leisti siuntinėti pašalpą belaisviams iš Lietuvos, kaip tai darą lenkai.

Lapkričio 26 d. komitetas nusiuntė laišką visais viršminėtais klausimais Krašto apsaugos ministerijai, o jo nuorašus Oberostui, Ercbergeriui, Paderborno vysk. Šultei, karo lauko vysk. dr. Joeppen'ui.

3. Belaisvių šelpimas

(stambios sumos pinigų Lituanijai iš Amerikos; kova už teises šelpti belaisvius; metinė Lituanijos apyskaita)

Lituanijos pirm. Steponaitis, grįžęs iš Lietuvos 1917 m. sausio vidury, parsivežė liūdnų žinių iš Lietuvos, kuri buvo baisiai okupantų suspausta. Bet parsivežė taip pat nemaža pažadų iš vokiečių pusės dėl Lietuvos šelpimo, dėl belaisvių aprūpinimo ir t. t. Nors maža pasitikėta tiems pažadams, bet ištisus 1917 m. vis eina pertraktacijos dėl Centralinio komiteto Lietuvoj atgaivinimo, dėl belaisvių aprūpinimo spauda ir t. t.

Sausio 25 d. pasiųstas laiškas Lapatai, Centralinio komiteto pirmininkui, į Wilkes Barre Pa., Amerikoj, kuriame nupasakojama, kad Lituanijos pasiuntinys buvęs Lietuvoj, matęs tenai didelį vargą, kad nustatyta pašalpą siųsti per A. Smetoną ir vysk. Karevičių, kad esąs atgaivintas Centralinis komitetas su 120 skyrių, kad pašalpas skyriuose dalys patys lietuviai[1]).

Šiuo laiku pradeda plaukti iš Amerikos žymesnės sumos pinigų:

1) 1917 sausio 13 d. — Amerikos liet. tautos fondo (2.000 dol.)	10.416,— fr
2) 1917 vasario 21 d. — Amer. liet. centralinio komit. (10.000 dol.)	50.000,— „
3) 1917 vasario 24 d. — Amer. liet. central. komiteto (25.000 dol.)	124.527,75 „
4) 1918 birž. 30 d. — Amer. liet. tautos fondo (persiųsti į Lietuvą)	25.918,— „
Iš viso	210.861,75 fr.

Kadangi 1916 m. gauta 5.336,10 fr., taigi iš viso iš Amerikos lietuvių Lituanija lig šiol yra gavusi 216.197,85 fr.

---

[1]) Tikrenybėj, — buvo tik pažadėta.

Kun. Kemėšis 1916 m. gruodžio 7 d. (aš gavau tik 1917 m. kovo 12 d. per kun. Daumantą) rašo gana plačiai apie ginčus tarp Amer. liet. tarybos ir fondo ir stengiasi išaiškinti, kad tas sutrukdė pinigų siuntimą Šveicarijon.

Čia tenka pažymėti, kad dėl siunčiamų pinigų ar laiškų pasitaikydavo suklaidinimų. Atsitikdavo taip, kad išsiųstas čekis žūdavo, arba būdavo siunčiami keli laiškai su tuo pačiu pranešimu ar paklausimu. Mat, buvo manoma, kad jei vienas žus, tai kitas pasieks tikslą. Kartais laiškai ilgai užsigulėdavo cenzūrose. Taigi, galų gale, sunku buvo susivokti, ar čia siųstos kelios pinigų sumos, ar apie tą pačią rašoma keliuose laiškuose.

Taip, 1917 m. birželio 22 d., Lituanija rašo Amerikon, kad pastebėjusi Amer. lietuvių laikraščiuose pranešimą, būk Amerikos lietuvių komitetas atsiuntęs 60.000 dol. Lituanijai. Pažymi, jog tai neatitinką tikrenybei, nes Lituan. yra gavusi tik 35.000 dol., būtent, 10.000 ir 25 tūkst., o kitų 25.000 dol. dar negavusi, bet jie galį būti kelyje.

Čia tenka pridurti, jog tie 25.000 dol. niekuomet nepateko į Lituaniją. Šis klausimas buvo išaiškintas 1917 m. birž. 12 d. Lituanijos posėdy ir konstatuota, jog ši suma nebuvo gauta.

Jau 1917 m. pradžioj Šveicarų valdžia sumažino šelpimo organizacijoms išsiunčiamų valgių kiekį. Lituanijai buvo palikę tik 2.000 kg į mėnesį[1]). Tiek buvo per maža. Dėlto vasario 22 d. nutarta prisidėti prie kitų tautų organizacijų, kurios nori partraukti maisto iš Prancūzijos ir Ispanijos.

Ne tik siunčiamų dalykų kiekį mažino, bet apkrovė taip pat sunkinančiais formalumais. Kovo 15 d. jau buvo nustatyta, kad kiekvieną siuntinį lydėtų 7 įvairūs raštai.

Laikui bėgant šveicarai sumažino pašalpos kiekį iki 1.400 kg mėnesiui. Iš Prancūzijos ir Ispanijos kol kas nieko negauta. 1917 m. balandžio 5 d. nutarta energingiau ieškoti pašalpos kitur ir nustatyta išrūpinti 20.000 kg duonos, 500 kg mėsos konservų, 1000 kg sriubų konservų ir 100 kg vaisių konservų.

---

1) Žinia, paimta iš laiško, rašyto Ūkio departamentui 1917 m. vasario 16 d. (Dokum. 64, psl. 18). Šioje knygoje minimi dokumentai ir Nr. Nr. reiškia atskirus vienetus (sąsiuviniai, papkės ar kita) surašytus ir atskirais numeriais pažymėtus Užs. reik. ministerijos inventoriuj. Vėliau šie sąrašai turės būti pertvarkyti kitaip. Čia minimus dokumentus nereikia painioti su šios knygos gale minimais „documents".

1917 m. birželio 22 d. Lituanija rašo Ūkio depart. šefui Švarcui, prašydama atsižvelgti į 5000 liet. belaisvių civilių, ir leisti bent po 5000 kg maisto siųsti kas mėnuo.

1917 m. liepos 23 d. nutarta pargabenti 100 vaikų iš Lietuvos į Šveicariją. Mokytojų jiems partraukti iš Amerikos. Bet vaikų gabenimui reikėjo gauti leidimą iš kantonalinės valdžios, federalinės valdžios (Šveicarijoj), taip pat iš vokiečių karo ministerijos ir Oberosto. Ilgai susirašinėta su įvairiomis instancijomis, bet dalykas užkliuvo už federalinės Šveic. valdžios, kuri to leidimo nesuteikė, atsižvelgdama į daugelį priežasčių.

1917 m. rugpiūčio 27 d. Lituanijos posėdy buvo svarstomas rusų pasiūlymas paimti dalį maisto (miltų, cukraus, mėsos), kurį jie gausią iš Š. Amerikos. Nutarta pasinaudoti šia proga. Drauge nutarta paimti už 40.000 frankų iš Daniel Genevoje, nes rusai gaus tik vėliau.

1917 m. lapkričio 15 d. nutarta šelpti studentus, vykstančius Šveicarijon mokytis.

Kada J. A. V. paskelbė karą Vokietijai, Šveicarų gyvenimas dar pasunkėjo. Jau ir prieš tai buvo įvestos kortelės valgių normavimui, buvo varžomi kai kurių valgių išsiuntimai belaisviams, bet dabar valdžia rado reikalinga mažinti pačių šelpimo komitetų skaičių. Ūkio departamentas, savo raštu spalių 12 d., suredukavo komitetų skaičių iš 72 iki 14, ir Lituanijai patarė prisidėti prie kurio nors iš likusių gyvuoti komitetų. Lituanijos pirmininkas tuo laiku buvo Lietuvoj. Sugrįžęs padarė žygių, prašydamas leisti veikti Lituanijai savarankiškai. Pagaliau 5 lietuviai atstovai (iš dalyvavusių II Berno konferencijoj 2—10-XI) atsilankė pas Šveic. prezidentą Šultes'ą. Tarp kitų klausimų, jie pajudino ir Lituanijos klausimą. Ūkio departamentas savo raštu lapkričio 12 d. leido Lituanijai veikti savarankiškai, greta kitų valstybių komitetų[1]).

1917 m. lapkričio 15 d. nutarta nesiųsti pašalpos į tas vietas, iš kurių nebūna aiškaus pačių lietuvių pranešimo apie gavimą, ir siuntinėti tik lietuviškai kalbantiems.

Formalumai, sunkiną pašalpos siuntinėjimą, buvo šie: 1) norint pirkti maisto, pirma reikalingas valdžios leidimas

---

1) Žinios paimtos iš Lituanijos protokolų.

atitinkamą kiekį pirkti, 2) gauti leidimas išvežti tiek tai maisto per tokias tai pasienio muitines, 3) prižiūrėti, kad siunčiami dalykai tikrai nuskirtais keliais eitų, 4) vesti dienoraštį ir mėnesio gale pranešti, ar viskas išsiuntinėta, kaip buvo paskirta. Be to, kaip jau buvo aukščiau rašyta, kiekvieną siuntinį turi sekti 7 raštai — deklaracijos.

Pagaliau ir pačioje nelaisvėje pasirodė kai kurių trūkumų: žūdavo kartais pašalpos dalis pakeliui, arba kartais rusai ar lenkai paimdavo, aiškindami, jog jie šelpią lietuvius iš savo gaunamų pašalpų.

Reikėdavo tada aiškinti klausimas per komendantūras. Čia tenka pažymėti, kad šiuo atžvilgiu komendantūros daug padėdavo.

Aiškiau apie veiklą parodys 1916-XI-7—1917-XII-31 apyskaita, kuri čia sutrumpintai paduodama:

Centralinis komitetas Lituanija turi savo skyrių Barcelonoj ir taip pat palaiko santykius su p. Savickiu (Kopenhagoj), Petrapilio Centralinio komiteto įgaliotiniu. Kiekvienoj žymesnėj Vokietijos ir Austrijos stovykloj yra suorganizuoti komitetai atsiųstų pašalpų dalinimui. Lietuviškos mokyklos liko tik šiose stovyklose: Skalmieržycas, Griuntalis, Havelbergas ir Biutovas.

Piniginė apyvarta:

nuo 1916-XI-7 kasoje liko	4.389,32	fr.
subsidijų	184.272,16	„
aukų	5.885,74	„
procentų	2.305,82	„
perlaidų (debetas) persiuntimui	2.867,48	„
Iš viso	199.720,52	fr.

Išlaidos:

šelpimas maistu	22.156,72	fr.
šelpimas pinigais	5.737,70	„
administracijos išlaidos	9.806,45	„
kelionės belaisvių suorganizavimo reikalais ..	3.758,27	„
pašto ir telegrafo išlaidos	385,75	„
dvasiniai belaisvių reikalai (knygos etc.)	362,—	„
perlaidų pinigais	2.103,55	„
Iš viso	44.310,44	fr.

Taigi 1917 m. gruodžio 31 d. kasoje lieka .... 155.410,08 fr.

Aukų sumoje (5.885,74 fr.), stambesnės yra šios:

1916-XII-3.	Škotijos lietuviai per kun. Šveistrį..	2.440,—
1916-XII-12.	Mančesterio lietuviai per kun. Foltin	359,45
1917-I-11.	Surinkta per „Liet. balso" redakciją..	334,—
1917-III-20.	Dvas. Petrapilio akad. per kun. Starkų	186,67
1917-IV-17.	Rinkliavos Kanosh'oj per dr. Bielskį	1.019,70
1917-V-25.	Škotijos lietuviai per kun. Šveistrį iš Glasgovo	1.200,—
1917-XI-30.	kun. dr. Rėklaitis iš Petrapilio	145,—

Kitos aukos smulkesnės. Jos čia nėra minimos.

Maisto per tuos metus belaisviams išsiųsta:

1)	duonos	5.602 kg
2)	kondensuoto pieno	2.307 dėž.
3)	sriubų „Maggi" (Potages et Bouillons)	910 kg
4)	šokolado	2.063 kg
5)	konfitūrų - uogienės	197,5 kg
6)	mėsos konservų	256 kg

Belaisvių aprūpinimas knygomis taip atrodo: „Tėvynės mylėtojų dr." (Amerikoj) atsiuntė 5000 egz. lietuviškų knygų p. Savickio (Kopenhagoj) vardu; jis pasiuntė jas belaisviams. Jagomastaitė iš Tilžės pasiuntė knygų už 400 Mk. Šlapelienė taip pat atsiuntė knygų į Tilžę, kurios buvo išsiuntinėtos belaisviams.

Korespondencija. Besiplečiant Lituanijos veiklai, padaugėjo ir korespondencija. Per tuos metus ir mėnesį parašyta 4.563 laiškai bei raštai. Iš jų: 3.105 — dėl siuntinėjimo pašalpos, 718 — susirašinėjant su belaisviais ir 740 — susirašinėjant su Lietuva. Pinigais (smulkios sumos) Lietuvon arba belaisviams pasiųsta 2.103,55 frankai, kaip tai matome apyskaitoj. Po apyskaita pasirašė pirm. K. A. Steponaitis ir už sekr. Daumantas.

Revizijos komisijos aktas:

Mes, žemiau pasirašiusieji revizijos komisijos nariai, pasikvietę prisiekusį Lausanne's miesto skaitliuotoją ekspertą peržiūrėjome ir patikrinome visas Lituanijos komiteto knygas bei archyvą ir atradome, kad aukščiau įdėta apyskaita visose savo smulkmenose sutinka su teisybe.

Revizijos komisijos protokolas ir skaitliuotojo eksperto paliudijimas sudėti komiteto archyve.

Lausanne, 1918 m. kovo 15 d. Pas.: Dr. V. Bartuška, Dr. J. Purickis.[1]).

III. VYKDOMASIS LIETUVIŲ KOMITETAS

1. Trumpa „Liet. dienos" istorija. 2. Vyk. komiteto įsteigimas. 3. Darbas dieną ir naktį, spausdinant raštus įvairiomis kalbomis. 4. Raštų išsiuntinėjimas į visą pasaulį. 5. Kliūtys pinigų atsiuntimui ir kova dėl jų (kliūčių).

1. Trumpa „Liet. dienos" istorija

„Vykdomasis liet. komitetas" (Comité exécutif lituanien) įsteigtas 1917 m. vasario 28 d. Jo uždavinys buvo suruošti „Lietuvių dieną", leistą popiežiaus Benedikto XV, visame katalikiškame pasauly.

Lietuvių dienos istorija gana sunki ir įdomi. Sunkumai buvo viena dėl to, kad Lietuva buvo netekusi savarankiškumo ir jos vardas buvo rusų paslėptas, o kita, kad lenkai dėjo visas pastangas, ir tai per ilgus metus, neleisti lietuviams pasireikšti savarankiškais, neiškelti aikštėn savo vardo; jie norėjo nuolat pasilikti kokiais tai lietuvių globėjais ir stengėsi juos nutautinti, sulenkinti. Tai atsiekti lenkai bandė pačioj Lietuvoj, Vatikane ir visuose svarbesniuose pasaulio punktuose. Paryžiuj, Londone, New-Yorke ir kitur lenkai buvo padarę įtakos į tenykštes diplomatines, politines sferas šituo atžvilgiu.

Dėl to dabar, kada kilo „Liet. dienos" klausimas, visur sutikta daug kliūčių; teko kovoti su didelėmis lenkų pastangomis nepraleisti „Liet. dieną".

Daug žygių turėjo padaryti lietuviai Romoj, kol išgavo leidimą. Pirmasis tuo klausimu nuvyko tenai J. Gabrys, panaudodamas J. A. V. lietuvių pritarimą šiam klausimui. Jis buvo Romoj 1915 m. pabaigoj. Vėliau, 1916 m. gegužės pabaigoj,

[1]) Žiūr. Lituanijos protokolus psl. 84—94. (Dok. Nr. 79).

tenai lankėsi M. Yčas kelionės su rusų Dūmos atstovais proga. Liepos pradžioje dr. Bartuška, grįždamas iš savo kelionės Lietuvon į Ameriką, buvo pas Šv. Tėvą dienos klausimu ir įteikė Liet. kunigų raštą. Dar vėliau nuvyko Romon prof. P. Bučys, Petrapilio Centralinio liet. komiteto siunčiamas.

Popiežius Benediktas XV, kuris leido suruošti „Lietuvių dieną" ir padaryti rinkliavą visose katal. pasaulio bažnyčiose 1917 m. gegužės 20 d. karo suvargintos Lietuvos naudai.

Kiekvienas iš čia minimų asmenų, be abejonės, padarė įtakos Vatikano sferose, bet galutinai ledų nepralaužė. Per daug čia lenkai buvo įsistiprinę, kad taip greit pasiduotų. Mgr. Skirmunto ir kitų veikla prieš lietuvius čia buvo žymi.

Lenkų komitetas, įsikūręs Šveicarijoj ir surinkęs per „Lenkų dieną" 15 milijonų frankų (apie 30 milijonų litų), Vatikane ir visur skelbė, būk jie šelpią lietuvius ir net žydus[1]).

Ne tik asmeniškais atsilankymais, bet ir raštais judino „Liet. dienos" klausimą įvairiuose kraštuose gyvenantieji lietuviai. 1917 m. sausio 11 d. buvo pasiųstas memorijalas nuo visų katal. organizacijų Š. Amerikoj Šv. Tėvui. Sausio 12 d. kreipėsi Romon tuo pačiu klausimu ir Šveicarijos Liet. tautos taryba.

Kada kun. Steponaitis sugrįžo iš savo II kelionės Lietuvon ir pranešė apie didelį vargą, slėgiantį tėvynę, Centr. komit. Lituanija parašė (sausio 31 d.) ilgą laišką Šv. Tėvui, plačiai išdėstydama vargus, pažymėdama, kad iš kitur pašalpų negauną, kaip kad kitos tautos, ir galiausiai prašydama paskirti „Lietuvos dieną" viso pasaulio bažnyčiose[2]).

Visišką laimėjimą turėjo kan. K. Olšauskis, Centr. komit. įgaliotinis, atvykęs Romon iš Petrapilio. Savo energija ir iškalbingumu jis pralaužė paskutinius ledus ir gavo leidimą surengti „Liet. dieną" visame katalik. pasaulyj gegužės 20 dieną. Šv. Tėvas parašė raštą pasaulio vyskupams ir prijungė 20.000 lirų auką.

Taigi, laimėjimas didžiulis. „Liet. dienos" aukos sušelps nualintą kraštą ir iškels lietuvių vardą visame pasaulyje. Visokių unijų grandinės (varžtai) suteškėjo, rusų pastangos nuslopinti lietuvių vardą niekais nuėjo. Lietuva keliasi iš užmiršimų ir eina į gyvenimą. Džiaugiasi šiuo laimėjimu visi lietuviai. Šypsosi naujo gyvenimo spinduliai.

Su šiais laimėjimais atvyko kan. Olšauskis į Lozaną (Lausanne). Sukvietęs visus lietuvius veikėjus (6), jis padarė pranešimą apie savo žygius, apie sumanymus, sutiktus Romoj, ir apie galutiną laimėjimą.

Kan. Olšauskis parsivežė iš Vatikano: 1) raštą vysk. Karevičiui, 2) raštą viso pasaulio vyskupams.

---

[1]) Jau aukščiau matėme, kaip jie „šelpia" lietuvius, pristeigę Vilnijoj lenkiškų mokyklų.

[2]) Šio 4 puslapių rašto yra likęs juodraštis ir nuorašas.

Štai trumpai atpasakotas jų turinys:

1. Vyskupui Karevičiui. Vatikanas 1917 vasario 10 d. Nr. 26263.

Illustrissime ac Reverendissime Domine,

Šventasis Tėvas, gavęs žinių apie liūdną lietuvių tautos likimą, pergyveno didelį sielvartą.

Tas sielos skausmas tuo didesnis yra, kad lietuvių tauta lig šiol buvo pamiršta pasaulio, kuris taip gausiai sušelpė belgus ir lenkus.

Atsimindamas tai, kad lietuviai visados buvo ištikimi katalikų tikybai ir Bažnyčiai, Šv. Tėvas karštai prašo Dievą, kad Jo gailestingumas greitai juos pasiektų.

Savo užuojautos ir palankumo ženklan Šv. Tėvas prijungia savo kuklią auką 20.000 lirų.

Šv. Tėvas supranta, jog sunaikintas Lietuvos kraštas negali atsikelti kitaip, kaip visam pasauliui padedant. Taigi paveda Tau ir kitiems Lietuvos vyskupams kreiptis į viso pasaulio vyskupus, prašant juos surengti viešas pamaldas bažnyčiose ir padaryti rinkliavą sekmadienį po Kristaus į dangų žengimo šventės...

Šv. Tėvas tikisi, kad visi katalikai išklausys šį prašymą ir sulig galimybės padės aukomis.

Visiems, kurie išties lietuviams pagalbos ranką, Šv. Tėvas teikia specialų apaštal. palaiminimą.

Surinktas aukas tepasių, arba tiesiog, arba Šv. Sostui tarpininkaujant, Vykdomam liet. komitetui. kuris yra Lausanne, Šveicarijoj...[1])

(p.) P. Card. Gasparri.

2. Šv. Tėvo rašto, adresuoto visiems pasaulio vyskupams, turinys panašus į viršminėtąjį raštą, tik šiek tiek praplėstas, pritaikytas kitiems asmenims. Pasirašęs po šiuo raštu tas pats kardin. Gasparri.

---

[1]) Šis dokum. yra atspausdintas ištisas, lotynų kalboj, Dr. Bartuškos knygoj „Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais“ psl. 363—4.

2. Vykdom. komiteto įsteigimas

1917 m. vasario 28 d. nutarta steigti „Vykdomąjį liet. komitetą“. Valdybon išrinkti: pirm. kan. K. Olšauskis, vicepirm. dr. V. Bartuška, sekret. dr. Purickis, ižd. Vl. Daumantas, nariais: J. Gabrys ir A. Steponaitis. Šiame pat posėdyje buvo pakviestas Lituanijos komitetas į pagalbą. Ilgai svarstyta, kas pasirašys po vyskupų atsišaukimu, kadangi, kaip pranešė dr. Bartuška, Vilniaus administr. Michalkevičius atsisakė pasirašyti, o su vysk. A. Karosu, kuris gyvena Petrapily, sunku susisiekti. Manoma, kad bus geriausiai, jei pasirašys vysk. Karevičius visų vyskupų vardu. To atsišaukimo projektas pavesta sustatyti Bartuškai ir Purickiui.

Taip pat nutarta parašyti atsišaukimus ir komiteto vardu: vieną katalikams (paruoš Gabrys), kitą protestantams[1]) (sust. Steponaitis).

Tinkamos propagandos pavarymui spaudoje pakviestas „Liet. inform. biuras“.

Rasta reikalingu įsteigti komiteto skyrius svarbesniuose punktuose, kaip antai, Paryžiuj, Londone, Amerikoj. Numatyta, kad vėliau kom. nariams teks važiuoti į įvairias šalis: Olšauskiui — į Prancūziją, Ispaniją, Bartuškai — į Angliją, Purickiui — į Austriją, Daumantui — į Italiją, Steponaičiui — į Vokietiją, Gabriui — aplankyti Šveicarijos vyskupus.

Organizavimo darbams nutarta pasiskolinti 30.000 fr. iš Lituanijos. Savo būstine kom. aprinko „Pension Française“, Lozanoj.

Dienos organizavimą Š. Amerikoj pavesta vykdyti tenykščiam Tautos fondui, suteikiant jam atitinkamas instrukcijas ir medžiagą. Centr. liet. komitetui Petrapily pavesta surengti Dieną Rusijoj. Pats Vykd. komitetas siųs raštus Lenkijon, Belgijon, Olandijon, Vokietijon, Austrijon ir į visus tolimus kraštus.

---

[1]) Vėliau paaiškėjo, kad šis atsišaukimas nėra reikalingas, todėl ir liko neišsiuntinėtas.

3. Darbas dieną ir naktį, spausdinant raštus įvairiomis kalbomis

Komiteto atsišaukimus reikia išversti į šias kalbas: prancūzų, anglų, vokiečių, italų, ispanų, olandų, čekų, vengrų, lotynų, lenkų. Prancūzų kalba atspausdinti 50.000 egz., anglų ir vokiečių — po 30.000 egz., ispanų — 10.000, portugalų ir olandų — po 2.000 egz., kitų — sulig reikalo.

Dienos organizavimas buvo didelis darbas ir skubus. Į tą darbą pakviesta apie 20 žmonių (5 mašininkės, keli vertėjai, ekspeditoriai ir t. t.), įkinkyta 2 spaustuvės, kurios dirbo dieną ir naktį.

Pavestieji asmenys sustatė tokį projektą vysk. Karevičiui: „Jų Ekscelencijoms Šviesiesiems Broliams katalikų Arkivyskupams ir Vyskupams Lietuvos Vyskupų sveikinimas.

Baisusis karas prislėgė visą pasaulį ir ypatingu būdu sunaikino Lietuvą, kurios plotuose rungėsi didžiulės vokiečių ir rusų kariuomenės. Nuo vakarinių kraštų (Įsrutis, Gumbinė, Klaipėda) iki rytinių (Dvinskas, Aševas, Naročius, Kreva, Baranavičiai) ne sykį traukėsi per trejus metus nesuskaitomos kareivių daugybės, kuo smarkiausiai kovodamos. Todėl daugelis miestų (Jurbarkas, Šiauliai, Tauragė, Kalvarija) sunaikinta. Daug kaimų nuo žemės paviršiaus nušluota.

Žmonės, vieni pasitraukė į Rusiją, Sibirą, kiti, likę savo krašte, gyvena drėgnuose požemiuose ir miršta nuo bado ir ligų, treti pateko nelaisvėn. Dirbtuvės suardytos, ūkiai sunaikinti. Reikalinga greita pagalba.

Kun. K. Olšauskis, Žemaičių vysk. kapitulos kanauninkas, kreipėsi į Jo Šventenybę Benediktą XV, išdėstė lietuvių vargus ir nelaimes ir gavo leidimą suorganizuoti Lietuvių dieną; pats nuo savęs Šv. Tėvas parašė laišką į viso pasaulio vyskupus ir pridėjo malonią auką 20.000 lirų.

Pasiremdami viršminėtu, Lietuvos vyskupai kreipiasi į savo Brolius Vyskupus, nuoširdžiai prašydami pagalbos".

Toliau prašo Gr. Vyskupus atsižvelgti į tai, kad lietuvių tauta užsitarnauja katalikų paramos, nes, nors apsupta nekatalikų, yra ištikima Bažnyčiai. Dėl to prašo paraginti savo vyskupijų kunigus sekmadienį gegužės 20 d. po pamaldų pasakyti atitinkamus pamokslus ir padaryti rinkliavas.

Pastaboje prašo pasiųsti surinktas aukas į Šveicariją, Lausanne, Banque Fédérale, Vykd. komiteto vardu[1]).

Čia tenka pakalbėti apie dar vieną dokumentą, kuris buvo siuntinėjamas viso pasaulio katalikams: tai paties Vyk. komiteto raštas.. Šis raštas šiek tiek plačiau už kitus išdėsto lietuvių vargus. Štai jo turinys, atpasakotas sutrumpintai:

Pradžioj piešia Lietuvos sunaikinimą. Pažymi sunaikintus miestus, išardytą ekonominį gyvenimą, kurio nuostoliai siekia milijardą frankų.

Toliau pažymi, kad apie pusė milijono lietuvių pasitraukė Rusijon, Sibiran, kad šeimos išardytos, kad vaikai likę be globos ir be kąsnio duonos, seneliai miršta toli nuo savųjų.

Lietuvos vargą didina ta aplinkybė, kad kariaujantieji (vokiečiai ir rusai) pagrobė darbo įrankius, gyvulius, turtus, jeigu kurie buvo likę nuo ugnies ir sunaikinimo. Taigi dabar nėra kuo įdirbti žemę ir sėti. Kitoms sunaikintoms šalims į pagalbą atėjo pasaulis, o Lietuva lig šiol buvo užmiršta. Be pasaulio pagalbos Lietuva nepajėgs atsilaikyti ir gali virsti kapais.

Šv. Tėvas jau paaukojo vargstančiai Lietuvai 20.000 lirų. Žemaičių kapitulos narys, kan. K. Olšauskis, asmeniškai išaiškino Popiežiui apie Lietuvos vargus. Šis (Pop.) leido Lietuvos vyskupams kreiptis į pasaulio vyskupus ir prašyti jų žinioje esančių katalikų pagalbos, panašiai, kaip kad buvo sušelpti belgai ir lenkai.

Tam tikslui įsteigtas komitetas kreipiasi į visų prakilnias širdis ir prašo pagalbos vargstantiems lietuviams, nes jie norėtų išlikti gyvi ir darbuotis atnaujinto pasaulio žmonijos labui.

(p.) pirm. Konst. Olšauskis, Žemaičių kapitulos narys.

4. Raštų išsiuntinėjimas į visą pasaulį

Su pagamintais raštais kan. Olšauskis išvyko į Ispaniją, norėdamas suspėti išsiųsti juos iki balandžio 25 d.

---

[1]) Dr. Bartuškos knygoje „Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais“ šis dokumentas atspausdintas in extenso. Psl. 113—116. Ten pat randame aprašytus nesusipratimus, kilusius dėl minimo laiško.

J. Purickis po kiek laiko (kovo 28 d.) išvažiavo į Marseille, kad išsiųstų raštus į Aziją, Australiją, Afriką ir Okeaniją. Nuvykęs tenai, pirmiausia kreipėsi į generalinį rusų konsulą Bereznikovą. Nemaža turėjo bėdos su karine cenzūra, kuri būtų sutrukdžius visą siuntinį 5-6 savaites. Tik, kada konsulas pasiėmė visą atsakomybę ir ant kiekvieno siuntinio paketino uždėti savo spaudą, cenzūra praleido. Bet čia atsirado kita kliūtis: paštas priėmė tik tuos paketus, kurie svėrė ne daugiau 2 kg. Tada teko suorganizuoti visą biurą, kuris dirbo ištisą savaitę, kol siuntinius perrišo, peradresavo ir išsiuntė paštu apdraustai. Balandžio 10 d. išplaukė laivas Azijon, o balandžio 13 d. — Australijon. Išsiuntęs raštus Purickis aplankė Marseille ir Aix vyskupus, redakcijose įteikė atsišaukimus ir prašė įdėti žinių apie Lietuvą, apie rinkliavą. Visur rado palankumo. Važiuodamas per Lyoną taip pat aplankė redakcijas; kardinolo nerado namie. Delegatas padarė pranešimą apie savo kelionę balandžio 18 d.

Balandžio 20 d. padarė pranešimą apie savo kelionę kan. Olšauskis. Pirmiausia nuvyko į Barceloną, kur lietuvių-katalonų komitetas padėjo viską sutvarkyti ir išsiųsti per Kadix'ą, kad išvengti Gibraltaro cenzūros. Vėliau išsiuntinėta literatūra, skirta Ispanijai. Tai padaręs, nuvyko pas Ispanijos primą, Toledos arkivyskupą, kardinolą. Šis priėmė šaltai. Iš čia nuvyko pas Lisabonos (Portugalijoj) arkivyskupą, kuris priėmė gana palankiai ir pažadėjo įvykdyti rinkliavą. Delegatas norėjo aplankyti Ispanijos karalių, bet negavo audiencijos; įteikė tik atitinkamą raštą dėl rinkliavos ir dėl siuntimo medicinos pagalbos Lietuvon. Aplankęs dar kelis vyskupus ir šiaip žymesnius asmenis, delegatas sugrįžo atgal.

Tame pat posėdyje padarė pranešimą Bartuška apie savo žygius pas Šveicarijos vyskupus. Saloturno ir Churo vyskupai atsisakė išsiuntinėti laiškus ir patarė tai padaryti pačiam komitetui. St. Galeno ir Lugano vyskupai apsiėmė patys išsiuntinėti ir parodė daug palankumo. Pranešė taip pat, jog atlankė daug redakcijų, kurios apsiėmė įdėti žinių apie Lietuvos reikalus.

V. Daumantas posėdyje gegužės 8 d. praneša, kad italai griežtai atsisakė vizuoti jo pasą. Čia taip pat paaiškėjo, kad austrai neįsileido Vykd. komiteto raštų. Nutarta paprašyti

atskirai kiekvieną vyskupą, kad padarytų rinkliavą sekmadienį po Dievo Kūno šventės, birželio 10 d.

Austrijon raštai pateko tik gale 1917 m. Reikalinga buvo siųsti ir žmogų, bet įvairios kliūtys sulaikė. Taigi rinkliava čia išėjo menka.

Gegužės 2 d. Olšauskis nuvyko į Paryžių su raštais, skirtais Prancūzijai ir Anglijai. Juos išsiuntinėjęs, jis nuvyko pas kardinolą Amette, prašydamas įvykdyti rinkliavą Paryžiuj. Kardinolas nelabai buvo palankus ir žadėjo prašymą išpildyti tik tada, jei atneš leidimą nuo ministrų pirmininko Ribot. Bet šio leidimo negavo ir taip liko. Tada pirmininkas Olšauskis sumanė įkurti lietuvių-prancūzų komitetą, bet ir šis ėjo labai sunkiai: žymesni žmonės vis atsisakinėjo dėl to, kad lietuviai norį skirtis nuo lenkų. Pasirodo, kokia didelė yra lenkų įtaka Paryžiuj ir kaip labai jie kenkia „Liet. dienai". Tik, beveik mėnesį pasidarbavęs, pirm. įkūrė lietuvių - prancūzų komitetą iš 10 žymių žmonių (žurnalistų, profesorių, kunigų etc.). Visame darbe Olšauskiui padėjo Masade, rašytojas ir poetas. Gegužės 24 d. kanauninkas atsilankė pas prezid. Poincaré, kuris pažadėjo pravesti rinkliavą per Raud. kryžių.

Birželio 3 d. kun. Steponaitis padarė pranešimą apie savo vykimą Vokietijon Dienos reikalais (gegužės 7—24 d.). Berlyne iš užs. reikalų ministerijos išsiuntinėjo ryšulius su valdiniu spaudu į Vokietiją, Lietuvą, Lenkiją, Austriją ir Balkanus (į šias dvi pastarąsias išsiuntė tik laiškus, o raštai dar vis gulį Austrų pasiuntinybėj Berlyne). Nuo Erzbergerio gavo rekomendacijos laišką ir aplankė Paderborno, Miuncheno, Kelno, Freiburgo (Br.), Bambergo, Breslavo, arkivyskupus ar vyskupus. Taip pat aplankė minėtų vietų katal. redakcijas. Visur rado daug palankumo ir pritarimo rinkliavai. Rinkliavos dieną pats dalyvavo Šv. Jadvygos (Berlyne) bažnyčioje.

1917 m. birželio 15 d. posėdyje nutarta paprašyti Mgr. Pacelli, Vatikano nuncijų Vokietijai (gyv. Miunchene), kad surinktus Vokietijoj pinigus atsiųstų Vykdom. komitetui neiškeitęs į frankus.

Italija neįsileido kom. atstovo ir tenai skirti raštai užsigulėjo rusų atstovybėj, taigi birželio 20 d. nutarta parašyti Italijos vyskupams paaiškinamuosius laiškus ir visa išsiųsti Italijon.

Liepos 30 d. posėdy buvo pranešta, kad galų gale Romoj surasti tie siuntiniai ir dabar nutarta parašyti kan. Prapuoleniui ir rusų pasiunt. Bock'ui, kad išsiuntinėtų vyskupams. Vėliau kan. Prapuolenis prašė, kad kas atvažiuotų Romon, bet nebuvo kam važiuoti.

Informacinę brošiūrą apie Lietuvos vargus, kuri jau gana ilgą laiką ruošiama, nutarta atspausdinti prancūzų, anglų ir vokiečių kalbomis.

Biržeilo 28 d. nutarta parašyti laišką dėl Centr. komiteto Lietuvoje atgaivinimo Hindenburgui, Liudendorfui, Izenburgui ir Betman-Holvegui.

5. Kliūtys pinigų atsiuntimui ir kova dėl jų (kliūčių)

Liepos 30 d. tartasi dėl atsilankymo pas protestantus (Šveicarijoj) rinkliavos klausimu. Paaiškėjo, jog nebuvo galima surasti jokio centro, nuo kurio būtų galima surinkti žinių ir pradėti propagandą. Todėl pasitenkinta atsilankymu pas vieną kitą asmenį.

Rugpiūčio 13 d. svarstomas kardin. Hartmano laiškas, kuriame jis praneša, jog surinktieji Vokietijoj pinigai (apie pusė milijono markių) pasiųsti tiesiog vysk. Karevičiui ir tas padaryta valiutos keitimo nuostolių išvengimui. Posėdžio dalyviai šia žinia buvo suerzinti, nes popiežiaus ir komiteto buvo nustatyta viską surinkti į Šveicariją kontrolės ir apyskaitos patogumui. Vokietijos vyskupams, kaip ankščiau matėme, buvo pranešta per Mgr. Pacellį, kad pinigus siųstų Šveicarijon nekeitę į frankus. Posėdžio dalyvių buvo bijoma, kad vokiečiai nebūtų iškeitę markes į erzacrublius. Nutarta šiuo reikalu greitai susižinoti su vysk. Karevičium.

Šia proga nutarta pašalpą Lietuvai dalinti šiuo būdu: $^{1}/_{6}$ Suvalkijai, $^{2}/_{6}$ Kaunijai ir $^{3}/_{6}$ Vilnijai. Kadangi Suvalkija lig šiol nebuvo gavusi, todėl nutarta dabar Suvalkijai ir Kaunijai dalyti lygiomis.

Rugpiūčio 27 d. svarstomas pranešimas iš Anglijos. Jame rašo, kad iš tenai nebus praleisti pinigai Lietuvon, nes bijoma, kad jie nepatektų vokiečiams. Tas susirinkusiems atrodė keista. Nutarta pasiųsti Bartušką į Berną sužinoti, kas daroma su pašalpomis kitiems kraštams.

Tame pat posėdy nutarta pasiųsti 50.000 rublių Lietuvon, įteikiant pinigus vykstantiems tenai delegatams.

1917 m. spalių 8 d. nutarta paskirti Vilniaus komitetui, A. Smetonai prašant, 325.000 frankų.

Lapkr. 8 d. svarstoma žinios, kad Amer. raud. kryžius duoda 100.000 dol. Lenkijos vaikams, o lietuviams neduoda nė tų 127.000 dol., kurie buvo pernai surinkti per „Liet. dieną" Amerikoj (lapkr. 1 d.). Tai skaudus dalykas. Reiktų siųsti Amerikon delegatą, kuris visa tai išaiškintų ir išjudintų. Bet nėra žmogaus, kuris galėtų važiuoti, nes visi užimti darbais. Važiavimo klausimas atidėtas iki sausio mėn., o dabar nutarta vykti į J. A. V. pasiuntinybę Berne ir tenai kalbėti.

Paaiškėjo, kad prancūzai konfiskuoja beveik visus Vykd. komiteto laiškus. Nutarta parašyti raštus Prancūzijos minist. pirmininkui ir Krašto apsaugos ministrui, prašant sustabdyti konfiskavimą.

Komiteto delegatai atsilankė pas Anglijos atstovą ir padarė priekaištų dėl neįsileidimo delegato, dėl neleidimo išsiųsti Lietuvon pinigų etc. Atstovas paaiškino, jog tenai neleidžiama pinigų dėl to, kad Lietuva užtektinai produkuojanti maisto. Jeigu įleisti tenai pinigus ar maistą, tai tas atiteksią vokiečiams. O, ar siunčiami pinigai ir maistas į Lenkiją, — jis nežinąs. Delegatai paaiškino, kad siunčiamą pašalpą dalina lietuviai ir nieks vokiečiams netenką.

Delegatai kalbėjo taip pat ir su Raud. kryžiaus vadovybe (Šveicarijoj). Į jų priekaištus, kad lenkams duodą daug, o lietuviams nieko, atsakė, jog nežinia, ar lenkai dar ilgai gausią, o dėl Lietuvos, — tai nesą žinios, ar tenai galima ką nors pirkti. Delegatai išaiškino, kad pašalpas dalina patys lietuviai. Gera būtų, kad Raud. kryžius pasiųstų savo atstovą tenai. Šiai minčiai Raud. kr. vadovybė pritarė ir ketino pasitarti su J. A. V. atstovybe.

Sunkiau buvo delegatams prieiti prie Prancūzijos atstovybės. Vis dėlto pavyko pasikalbėti ir išaiškinti dalykus. Tačiau prancūzai nepamiršo priminti savo seną giesmelę, kad geriau būtų lietuviams eiti išvien su lenkais.

1918 m. sausio 25 d. nutarta surinkti visus dokumentus, liečiančius „Liet. dieną" ir atspausd. 500 egz.

Kovo 4 d. gauta Karevičiaus ir vok. valdžios raštai. Rašo, kad Lietuvoje veikią grynai lietuviški komitetai ir vokiečiai į jų veiklą visai nesikišą. Nutarta su tais raštais supažindinti entantės atstovybes ir paveikti, kad „Dienos" pinigai nebūtų kliudomi. Tačiau entantės atstovybės nelabai norėjo tam tikėti[1]).

Gegužės 24 d. dr. Bartuška praneša, ką girdėjęs Amer. raud. kryžiuje (Berne). Vašingtono Raud. kryž. nenoręs išleisti 127.000 dol. Lietuvon. Tada pakišta mintis, kad išleistų pabėgėliams, kurie dabar Rusijoj. Ta mintimi susidomėjo ir sakė referuosią Vašingtonui. Tarp kita pareiškė, jog atsiklausią Paderevskio ar Sapiehos. Bartuška užprotestavo dėl bet kokio lenkų kišimosi į lietuvių reikalus. Raud. kryž. vedėjas Vaithauzas (Whitehouse) paketino sužinoti ir pranešti, ar Amer. lietuviai kariai, vykstantieji į frontą aprūpinti dvasios reikalais. Delegatas taip pat atsilankė ir Prancūzų pasiuntinybėj.

Rugpiūčio 21 d. (1918 m.) konstatuota, kad dar vis konfiskuojami laiškai ir pinigai iš antantės pusės. Kadangi Šveicarijoj aukų gavimas taip sumažėjo, kad nepateisina išlaidų (pašto ženklai, daktiliografė etc.), todėl nutarta toliau propagandos nevaryti.

Lapkričio 21 d. svarstomas nuo seniai judinamas klausimas — baigti apyskaitą ir paskelbti „Osservatore Romano" rinkliavos davinius. Revizijos komisiją numatyta kviesti ne vėliau gruodžio 2 d.

Sekantis posėdis įvyko tik 1919 m. liepos 7 d. Dalyvavo prel. Olšauskis, J. Gabrys ir A. Steponaitis. Čia paaiškėjo, kad apyskaita nėra baigta ir „Oss. Romano" nepaskelbta. Ižd. Daumantas nebaigė tvarkyti iždo ir nepaskelbė apyskaitos. Skaityta Purickio telegrama ir Daumanto laiškas perduoti visų 4 organizacijų (Lituanijos, Inf. biuro, Vykdom. komiteto ir Tautos tarybos) turtą valdžiai. Posėdis rado reikalingu patiems sutvarkyti organizacijų apyskaitas ir tada perduoti. Nutarta tuo reikalu atsiklausti Liet. valdžios ir prašyti, kad ji paragintų Daumantą sutvarkyti organizacijų apyskaitas.

---

[1]) Kaip vėliau pasirodė, turėjo pagrindo netikėti, nes vokiečiai vis žadėjo laisvą veikimą organizaijoms, o iš tikrųjų nenorėjo duoti.

Kan. K. Olšauskis, kuris atvyko Šveicarijon 1917 m. pradžioj su Šv. Tėvo leidimu suruošti „Lietuvių dieną“ visame katalikiškame pasauly. Jis darbavosi visose liet. organizacijose Šveicarijoj.

Paskutinis Vykd. komiteto posėdis įvyko 1919 m. liepos 26 d. Kadangi iš valdžios negauta jokio atsakymo, todėl nutarta pasiųsti prel. Olšauskį Lietuvon, kad jis visus dalykus išaiškintų[1]).

IV. POLITINĖ LIETUVIŲ VEIKLA (1917)

1. L. informacijų biuras. 2. Aukščiausia liet. tarybos delegacija. 3. Lietuvių siekimai Rusijoj. 4. Sunkios derybos su vokiečiais. 5. Vilniaus konferencija (rugs. 18—23 d.) ir Stockholmo konferencija (spalių 18—20 d.).

1. Liet. informacijų biuras

1. *Liet. inform. biuro pradžia* siekia prieškarinius laikus. Jį įsteigė J. Gabrys Paryžiuj 1911-II-19. J. Gabrys 1904-5 metų Rusijos revoliucijos laikais pasižymėjo savo energinga veikla

[1]) Apie Vykd. kom. likvidavimą ir apyskaitą žiūr. toliau, skyriuje — „Šveic. organizacijų likvidavimas“.

prieš caro režimą (rusų mokytojų ir valdininkų šalinimas, lietuvių kalbos įvedimas į mokyklas, lietuvių viršaičių paskyrimas ir t. t.), todėl pateko į kalėjimus, o vėliau emigravo į Prancūziją.

Dar prieškariniais laikais jo biuras kėlė lietuvių vardą prancūzų spaudoj, aiškino pasauliui žalingą carizmo veiklą Lietuvoje. Bedirbdamas pavergtųjų tautų sąjungoj, jis panaudojo kiekvieną progą supažindinti kitus su lietuvių klausimu. 1912 m. pradėta leisti „Les Annalles de Nationalités".

Begyvendamas Paryžiuje jis susipažino su daugeliu asmenų, kurie per D. karą stovėjo valdžios sferose ir daug padėjo lietuviams, ypač per taikos derybas. Jei patys lietuviai nebūtų susiginčiję savo tarpe ir nebūtų pradėję tarpusavę kovą, ypač po konferencijos Lozanoj 1918 m. rugs. 5—16 d., tai Versalio derybose būt daug daugiau laimėta.

J. Gabrys 1915 m. lapkr. 3 d. apsigyveno Šveicarijoj, manydamas, kad čia, kaipo neutralioj šaly, sėkmingiau galės darbuotis; čia, mat, gyveno lietuvių, su kuriais buvo galima veikti. Iki 1916 m. liepos pabaigos informavimo darbe jis veikė vienas. Per lietuvių konferenciją 1916 m. birželio 27 d. buvo nutarta jam į pagalbą priskirti stud. J. Purickį ir stud. V. Daumantą.

Pirmiau inf. biuro uždaviniais buvo informuoti pasaulį per spaudą apie lietuvius, kas jie yra, kokia jų praeitis, kokios dabar aspiracijos, o taip pat atremti klaidingus skelbimus per spaudą apie lietuvius; be to: reikalui esant, siuntinėti žymioms įvairių kraštų asmenims raštus bei memorijalus lietuvių reikalais. Ir taip: 1916 liep. 29 nutarta reaguoti į Anglijos minist. E. Grey kalbą, kurioje, išvardindamas nukentėjusias tautas, nepaminėjo lietuvių, ir taip pat reaguoti į lordo R. Cecil'io kalbą, kurioje pažymėjo, jog Suvalkijoje nesą lietuvių. Rugp. mėnesį pasklinda gandai apie Lenkijos atstatymą. Taigi to mėnesio 11 d. biuro posėdy svarstomas klausimas, kaip reaguoti, jei lenkai užsimintų apie kokias nors unijas. Rugp. 21 d. kyla Lietuvos žemėlapio klausimas. Jį apsiima padaryti V. Daumantas. Tame pat posėdyje svarstomas informac. brošiūros apie Lietuvą klausimas. Šis klausimas jau nuo metų pradžios judinamas. Nutarta skubiai baigti.

Leidžiama informacinis laikraštis „Litauen" vokiečių kalba, kurį redaguoja Purickis. Ruošiamas memorijalas Lietuvos

nepriklausomybės klausimu, kurio norima atspausdinti 500 egz. ir išsiuntinėti valdžioms; jis reiktų išsiuntinėti prieš vokiečių kancl. kalbą rugsėjo 28 dieną; jį rašo Gabrys. Taip pat baigiamas rašyti memorijalas Viln. universiteto klausimu (numatytos 8 katedros), kurį rašo Purickis.

Žemėlapio klausimas stumiasi pirmyn, bet neina sparčiai, nes daug svarstymų ir ginčų sukelia ribų klausimas, istorinių ir etnografinių momentų žymėjimas.

Kalbama (X-9) apie įvairių lietuviškų atvirukų išleidimą; šio darbo imasi Daumantas.

Rašomas taip pat memorijalas Vilniaus arkivyskupo klausimu; šis darbas pavestas J. Purickiui.

Pirm. Gabrys (X-19) praneša, kad jis jau tariąsis su šveicarais dėl „Lietuvos atstatymo“ komiteto ir skaito jau paruoštą įstatų projektą. Nuo lapkričio mėn. pradeda eiti laikr. francūzų kalba — „Pro Lituania“. Jį redaguoja Gabrys.

2. Aukšt. liet. tarybos delegacija Šveicarijoj

Pirmoje Lozanos konferencijoje buvo nutarta steigti Šveicarijoj Aukščiausiąją lietuvių tarybą, į kurią turi atsiųsti atstovus visų kraštų lietuviai nuo srovių (9 asmens). Kol ši taryba susirinks, politinius Lietuvos reikalus ves Liet. informacijų biuras, kuris vadinsis minėtos tarybos delegacija. Ji (delegacija) tą uždavinį pildė iki 1917 m. Berno konferencijos.

Kaip matome, Delegacijos veikla beveik sutampa su Biuro veikla.

1916 m. lapkr. 5 d. vokiečiai paskelbė Lenkijos nepriklausomybę. Delegacijos nariai ilgai debatavo, ką lietuviai turi daryti, kaip panaudoti šią progą savo nepriklausomybei išgauti, kaip, pagaliau, reaguoti, jei lenkai kėsinsis į Lietuvą.

Kada lenkai derėjosi su vokiečiais dėl Lenkijos laisvės paskelbimo, jie (lenkai), be abejonės, prašė, kad Lietuva būtų priskirta prie Lenkijos, ir aiškino, jog tuo būdu pasidarys didesnė armija, kuri stos vokiečių pusėj. Ši mintis masino vokiečius, nors jau jie žinojo lietuvių pastangas nusikratyti lenkais. Lenkai reikalavo, kad bent Suvalkų ir Vilniaus gubernijos būtų prijungtos prie Lenkijos.

Lenkai buvo susinešę su Kuršo baronais ir sukėlė juose norą dėtis su lenkais.

Šveicarijos lietuviai labai susirūpino, kada, po Lenkijos nepriklausomybės paskelbimo, laikraščiai pradėjo rašyti apie Lietuvos prijungimą. Politinės įstaigos (Lietuvių tarybos delegacija ir Inform. biuras), kurių priešaky stovėjo Gabrys, darė žygių, norėdamos užkirsti tiems gandams kelią ir informuoti valdžias apie lietuvių nenorą dėtis su lenkais. Gabrys tuo reikalu tarėsi su rusų ir prancūzų atstovybėmis ir teiravosi, ar jos padės lietuviams išsisukti lenkų globos. Nei vieni, nei kiti, tada nieko tikro nepasakė.

Tada tarėsi su baronu Fr. Ropu, kuris tarpininkavo su vokiečiais. Kalbėdamas su juo Gabrys pareiškė protestą prieš lenkų kėsinimąsį į Vilnių, Suvalkiją. Ropas pareiškė, kad vokiečiai dar neturį tikros nuomonės dėl Lietuvos. Gabrys pasiūlė, kad, jei vokiečiai pripažins laisvą Lietuvą su sostine Vilniumi, tai lietuviai pastatysią apie 100.000 kariuomenės.

Vėliau (po Delegacijos posėdžio XI-29) Gabrys dar kartą kalbėjo su bar. Ropu ir referavo saviškiams štai ką: baronas sutinka su mintimi, kad Vilnius turi būti Lietuvos sostinė, kad admin. Michalkevičių reikalinga pašalinti ir išrinkti vyskupą lietuvį, kad valdžią turi sudaryti patys lietuviai ir t. t.; toliau Gabrys įrodinėja, kad reikalinga atšaukti iš Lietuvos Izenburgas; Ropas pareiškęs mintį, jog reikią sudrausti lietuvių puolimus per spaudą iš Šveicarijos; į tai pirmininkas atsako, jog tai bus padaryta, kada vokiečiai savo elgesiu neduos tam priežasties; tarp kita Ropas pažymėjo, jog vokiečiams darbininkai esą svarbiau, kaip kareiviai; pirmininkas pareiškė, kad konkrečiau bus galima tartis tik tada, kai atvyks atstovai iš Lietuvos.

Bendra situacija 1916 m. pabaigoj tokia, kad rusai nesiryžta gelbėti Lietuvos nuo Lenkijos, entantė daugumoj pritaria lenkų politikai. Nutarta parašyti memorijalus Lietuvos nepriklausomybės klausimu ir įteikti juos Delegacijos vardu Loid Džordžui, Brijanui, Trepovui[1]).

Norėdami nušviesti Aukščiausios liet. taut. tarybos delegacijos veiklą, čia duosim vieno memorijalo turinį, kuris liečia laisvos Lietuvos atstatymą.

---

[1]) Žinios apie Delegacijos veiklą paimtos iš Delegacijos protokolų.

Jis turi 19 spausdintų pusl. laišk. popieriaus formato (19×28 cm). Slaptai. Pavadinimas: Mémoire relatif à la reconstitution de la Lituanie indépendante. Projet élabaré par la délégation permanente du conseil national suprème lituanien.

Memorijalas susideda iš trijų dalių. I. Įžengiamosios pastabos: visos Lietuvos srovės siekia nepriklausomybės; kariaujančios valstybės paskelbė laisvą tautų apsisprendimą, norėdamos atsiekti tvirtą taiką po karo; čia cituojami Lordo W. Churchill'o, Lloyd George'o, Viviani'o, Briand'o, Bethmann Hollweg'o ir kitų žodžiai; praeities pavyzdžiai parodo, jog pasikėsinimas prieš tautų laisvę duoda blogas pasėkas.

II. Laisvos Lietuvos atstatymas. Už atstatymą kalba istorija: tryliktuoju amžium pradedant Lietuva išaugo į didelę valstybę nuo Baltijos iki Juodųjų jūrų; čia pridėti du žemėlapiai: XV ir XVI—XVIII amž. Rusai nepajėgė Lietuvos nutautinti, nežiūrint į Muravjovų žygius, į tikybinius persekiojimus, į spaudos draudimą, į Lietuvos kolonizavimą rusais. Priešingai: lietuviai išliko gyvi ir, atgavę šiek tiek laisvės nuo 1905 m., jie suspėjo sukurti savo draugijas: „Saulę", „Žiburį", „Rytą", „Šv. Kazimiero dr.", „Žagrę", „Viliją" etc.; garsūs menininkai (Čiurlionis, Rimša ir kiti) spiečiasi meno draugijoj, mūsų dainiai, kurie palaikė liaudy lietuvybės dvasią, sukūrė gan plačią literatūrą; dėl to nuo šiol lietuviai nori laisvai gyventi; konferencijoj, įvykusioj Berne 1916 m. kovo 1—5 d.[1]), lietuviai priėmė šią rezoliuciją: „Atsižvelgiant į tai: 1) kad Lietuva buvo laisva ištisus amžius, 2) kad lietuvių tauta niekad nesiliovė reikalauti laisvės, 3) kad lietuvių tauta sudaro etninį, civilizacinį ir psichologinį vienetą, 4) kad karo nuteriotoji Lietuva sėkmingiausiai gali pakilti iš griuvėsių tik atgavus savo laisvę, 5) kad nepriklausomos Lietuvos atstatymas geriausiai gali prisidėti pre tvirtos taikos Europoj, 6) kad visos entantės valstybės pasiskelbė kariaujančios už tautų laisvę ir 7) kad pati Vokietija savo kanclerio lūpomis paskelbė, jog jos armija „išlaisvino" Lietuvą, — lietuviai patriotai nutarė ieškoti taikos tarybose visiškos Lietuvos nepriklausomybės".

---

[1]) Iš tikrųjų ši konfer. įvyko vasario 12—14 d. Friburge, tik atsargumo sumetimais nurodyta kita vieta ir data.

Nepriklausoma Lietuva taip turi atrodyti: teritorija — čia nurodomi Lietuvos plotai apie 200.000 kv. km su dešimt milijonų gyventojų iš kurių 65% lietuvių, 10% baltgudžių, 10% žydų, 5% latvių, 10% kitų tautų; pridedamas žemėlapis, vaizduojąs būsimą Lietuvą; valdymo tvarka — konstitucinė monarchija, seimas; įstatymų pagrindan bus paimtas garsus „Lietuvos statutas"; sostinė — Vilnius.

III. Trečioje dalyje yra atremiami galimi užmetimai. Ypač plačiai atremtos lenkų pretenzijos prie unijos. Čia paduota ištrauka iš minimos 1916 m. Berno konferencijos nutarimų.

Ta pati Delegacija įteikė Šv. Tėvui Benediktui XV memorijalą Lietuvos bažnytinio sutvarkymo klausimu. Šis memorijalas atspausdintas prancūzų kalboj 14 puslapių gražiame popieriuje.

Delegacija įteikė dar vieną memorijalą kam reikia Vilniaus universiteto reikalu.

1916 m. lapk. 13 d. įsteigta „Lietuvos atstatymo draugija". Dalyvavo Gabrys, E. Chavannes, F. Grec, J. Purickis ir V. Daumantas. Draugijos tikslas — pažinti Lietuvos kraštą, jos turtus, padėti steigtis tenai ekonominėms organizacijoms ir t. t.. Pirm. išrinktas Gabrys, sekret. — E. Chavannes, ižd. — V. Daumantas.

1917 m. sausio 2 d. posėdy pirm. Gabrys praneša, kad jis vienas nesuspėjąs redaguoti „Pro Lituania" ir manąs, jog reiktų kviesti p-tę Pouvreau į pagalbą. Klausimas lieka nebaigtas. Toliau pranešama, kad „Litauen'o" platintojas Mitler silpnai dirbąs, reiktų pakeisti kitu. Be to, redakt. Purickis pažymi, jog ir jis nespėjąs aprėpti visų darbų: redagavimo „Litauen" ir kitų.

1917 m. pradžioj biuro ižde pritrūko pinigų ir tas pradėjo trukdyti spaudinius ir bendrai visą darbą. Pereitais metais įplaukų buvo vos 10.420 fr. 20 c. ir 1917 metams liko tik 2.885 fr. 20 c. Vasario pradžioj buvo tokia sunki būklė, kad spaustuvė atsisakė dirbti dėliai nesumokėtų skolų. O tuom tarpu propaganda spaudoj prašyte prašėsi.

Vasario 14 d. jau dalyvauja biuro posėdy Š. Amerikos lietuvių (katalikų) delegatas dr. Bartuška.

1917 m. kovo 1 d. Inf. biuras priėmė „Vykdomojo komiteto" pasiūlymą padėti suorganizuoti „Lietuvių dieną" visame kat. pasaulyje. Tam tikslui reikėjo padaryti katal. laikraščių

sąrašas, sueiti į santykius su telegr. agentūromis. Susitarta su žurnal. Tomsonu iš Londono, kuris turės informuoti anglų spaudą, ir su Rivet „Le Temps“ korespondentu, kad jis informuotų prancūzų spaudą.

Iškilus pavojui iš lenkų pusės, Lenkijos laisvę paskelbus, susirūpino Lietuvos lietuviai.

Gruod. 9 d. (1916) A. Smetona ir J. Šaulys pasiuntė raštą dr. Zimermanui, valstybės sekretoriui, išdėstydami klausimo svarbą ir prašydami leidimo asmeniškai pasimatyti ir geriau dalyką išspręsti. Į tai Zimermanas atsakė gana mandagiai, bet patarė tuo reikalu kreiptis į Oberostą.

Po šio nepasisekimo Berlynan nuvyko penki vadai (Dr. J. Basanavičius, gyd. A. Domaševičius, inž. S. Kairys, A. Smetona ir dr. J. Šaulys) 1917 m. vasario 17 d. įteikė Vilniaus—Suvalkų valdžiai protestą prieš lenkų pasikėsinimus į lietuvių reikalus[1]).

3. Lietuvių siekimai Rusijoj

Rusų revoliucija kovo mėnesy pakėlė centralinių valstybių dvasią, nustebino kovojančius entantės pusėj, padrąsino Rusijon pasitraukusius lietuvius ieškoti autonomijos ar net laisvės. Petrapily įvyko lietuvių konferencija 1917 m. vasario 24 d., kur pasisakyta už Lietuvos autonomiją federacijoj su Rusija. Už autonomiją pasisakė taip pat ukrainai ir latviai.

Kovo 26 d. išrinkta Liet. tautos taryba (Rusijoj) iš 12 narių. Čia turėjo prisidėti 6 baltgudžiai, 3 žydai, 2 lenkai ir 1 rusas. Ši taryba kovo 31 d. įteikė ministrui pirmin. kunigaikšč. Lvovui plačios autonomijos projektą. Vėliau susirinko lietuviai Minske ir tarėsi dėl tolimesnio Lietuvos likimo, ir rado reikalingu, kad patys lietuviai turėtų spręsti savo likimą. Dar vėliau (po 2 savaičių) karių susirinkimas nutarė, kad Lietuvos valdymo forma turi būti demokratinė.

---

1) Žiūr. B. Colliander „Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland während der Okkupation 1915—1918“, psl. 103 s.

1917 m. birž. 9 d. Petrapily susirinko Didysis seimas (apie 300 dalyvių lietuvių). Čia pakartotinai kalbėta apie Lietuvos nepriklausomybę. Bet atsirado ir kitokių nuomonių. Šilingas, Januškevičius išsireiškė už federaciją su Rusija. Visa socialistinė kairioji srovė laikėsi tos nuomonės, kad Lietuva pasiliktų federacijoj su nauja demokratine Rusija. Stovinčių už laisvę seime buvo daugiau: tai buvo katalikai ir pažangiečiai. Bene birž. 15 d. prieita prie balsavimų ir priimta: a) visos Lietuvos dalys turi būti sujungtos ir įkurta laisva neutrali valstybė, b) Lietuvos neutralitetas turi būti garantuotas taikos konferencijos, c) taikos konferencijoj turi dalyvauti lietuviai, d) Lietuvos valstybės forma turės būti nustatyta konstituantos, išrinktos slaptu, lygiu, visuotinu balsavimu[1]).

Kada ši rezoliucija buvo priimta, kairieji, apie 130 smenų, apleido salę, reikšdami nepasitenkinimą.

Toks nevieningumo pasireiškimas tais laikais turėjo didelės neigiamos reikšmės. Lietuviai galėjo laimėti nepriklausomybę tik būdami vieningi, tik dirbdami sutartinai. Matyt, kairieji su tuo mažai skaitėsi, o jiem labiau rūpėjo, kad jų būtų viršus, kad kiti pasiduotų jų įtakai.

Proviz. rusų valdžia nepadarė jokių žygių lietuvių judėjimo atžvilgiu, bet pats laikas dirbo visų Rusijos tautinių mažumų naudai. Didžiausią judėjimą parodė ukrainai, susirinkę Kieve ir aiškiai pasisakę už autonomiją. Į lietuvių reikalus vis tik atsižiūrėjo prov. valdžia ir atstovą M. Yčą paskyrė Lietuvos reikalų komisaru prie švietimo ministerijos.

Bendrai, Lietuvos klausimas Rusijoj darosi vis aiškesnis ir nepriklausomybės balsas atranda daugiau pritarimo. Vokietija tuom tarpu dar svajoja apie grobuoniškus tikslus ir neparodo Lietuvai jokio žmoniškesnio gesto. Tiesa, atsiranda prakilnesnių žmonių Reichstage ir šalia jo, kurie mato aneksionistų žygių žalingumą ir kelia balsą Lietuvos laisvės naudai.

Grįžtant prie Šveicarijos reikalų tenka pažymėti, kad 1917 m. birž. 3 d. perrinkta biuro valdyba, nes II Lozanos konferencija nustatė, kad pirmininkas turi būti renkamas 3 metams, o kiti nariai tik metams. Kiti nariai palikti savo vietose,

---

1) Žinios paimtos iš Colliander „Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland“, psl. 108—112.

o dr. Bartuška išrinktas vicepirmininku. Revizijos komisijon išrinkti kan. Olšauskis, dr. Bartuška ir kun. Steponaitis.

V. Daumantas pranešė, kad žemėlapis jau atiduotas spausdinimui; išlaidoms numatyta 10.000 fr.

Kada Rusijoj po revoliucijos buvo išrinkta nauja valdžia, pasikeitė ir atstovai. Šveicarijoj kunigaikštį Bibikovą, kuris buvo palankus lietuviams, pakeitė ponas Onou. Šis, paveiktas kai kurių lietuvių intrygų, buvo nepalankus liet. veikėjams. Buvo bandoma kaip nors dalyką išaiškinti (1917 m. bal. 19 d.) ir prieiti per Onou prie naujosios Rusijos valdžios su Lietuvos klausimu. Entantės atstovybės, paveiktos tų pačių intrygų, taip pat nepalankiai žiūrėjo į mus ir visą Lietuvą.

4. Sunkios derybos su vokiečiais

Balandžio antroj pusėj buvo pagrąsinta vokiečiams, kad, jei jie nepagerins Lietuvoj būklės, bus kovojama per spaudą. To pat mėnesio pabaigoj atvyko bar. Ropas, pranešdamas, kad vokiečiai mano išrinkti Lietuvos Tarybą ir paskelbti Lietuvą nepriklausomą. Į pasitarimus su juo (Berne) nuvyko Gabrys ir Daumantas. Kada per pasitarimus delegatai pasakė, kad, jei vokiečiai mano padėti Lietuvai, tai tepaskelbia ją laisva dabar, tuojau. Baronas aiškino, kad tuom kart tai padaryti esą nepatogu iš atžvilgio į lenkus ir rusus. Dėl to jie maną išrinkti tautos tarybą, anot jų, „Vertrauensrat'ą". Jis atvykęs čia susitarti su delegacija, kad tinkamai paskelbtų spaudoj, jog išrinkta taryba ir padarytas žygis į Lietuvos laisvę.

Delegacijos nariams tas viskas atrodė nauju akių muilinimu pažadais. O vokiečiai tuo laiku siuntė komunistus į Rusiją užblombuotuose vagonuose ir laukė, kada jie tenai padarys suirutę.

Kada vasarą vėl atvyko Ropas su įvairiais pasiūlymais ir norėjo pasimatyti su delegacijos nariais, ypač su pirm. Olšauskiu, šie pareiškė, kad gana tų visų tarybų ir akių muilinimų. Jeigu norima kalbėti, tai reiktų: 1) pašalinti iš Lietuvos Izenburgą, 2) išrinkti Lietuvos tarybą, 3) paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, 4) pavesti kraštą valdyti patiems lietuviams.

Matydama, kad su vokiečiais sunku susitarti, delegacija liepos 10 d. nutarė *sušaukti lietuvių seimą Šveicarijoj* rugsėjo mėnesį. Seimo darbų tvarką apsiėmė sustatyti Bartuška, Gabrys, Purickis. Nutarta išsiuntinėti laiškus su prašymais atsiųsti po 3 delegatus nuo kiekvienos srovės, nes numatoma spręsti Lietuvos nepriklausomybės klausimą. Tame pat posėdy Bartuška buvo išrinktas vykti Romon Vilniaus vyskupo klausimui išspręsti. Nuvykti tačiau neteko, nes italai nedavė vizos. Nutarta taip pat pasiųsti visų kraštų lietuviams platų pranešimą apie Šveicarijoj atliktus darbus ir atsiklausti jų nuomonės dėl Lietuvos ribų.

Vokiečiai, sužinoję apie sumanytąjį kongresą, nutarė paskubėti su Lietuvos klausimais.

Liudendorfas buvo manęs pavesti Kuršą ir Lietuvą Vokietijai, sujungiant jas personaline unija su Hohencolernų dinastija, o Lenkiją pastatyti Habsburgų valdžioje. Su šia mintimi sutiko ir kaizeris.

Liudendorfas norėjo sukurti „Pasitikėjimo tarybą" (Vertrauensrat) iš Basanavičiaus, Karevičiaus ir Smetonos. Bet lietuviai norėjo turėti plačią atstovybę — tarybą, ir tam tikslui nutarė *sušaukti gausią konferenciją Vilniuje.* Rugp. 1—4 d. Vilniaus lietuviai svarstė, kaip tinkamiau sušaukti konferenciją, kas joje turėtų dalyvauti ir t. t. Konferencija numatyta rugs. 18—22 d. Vilniuje.

Vokiečiai katalikai (Centras) stovėjo už Lietuvos nepriklausomybę ir siūlė valdovu Viurtembergo kunigaikštį Urachą.

Centro ats. Erzbergeris atvyko į Šveicariją, ir rugp. 4 d. su juo susitiko Brunene Olšauskis, Bartuška ir Steponaitis. Erzbergeris nušvietė visą klausimą taip, kaip jis atrodo Vokietijoj. Urachą jis charakterizavo kaipo gerą kataliką, sumanų ir prityrusį žmogų. Erzbergeris žadėjo atgaivinti Centralinį komitetą ir draugijas Lietuvoje: Saulę, Žiburį, Rytą. Taip pat ketino tarpininkauti Romoje, kad Vilniun būtų paskirtas vyskupas lietuvis.

Tuo metu lenkai pradėjo entantės spaudoj judinti Lenkijos išėjimą į jūras per Lietuvą klausimą. Reikėjo ginti Lietuvos neliečiamybę entantės spaudoje. Pradėta tartis su Rivet, Pa-

ryžiaus „Le Temps“ korespondentu Šveicarijoj. Jis kalbėjo apie 100.000 fr. honorarą, jei lietuviai nori, kad jų klausimas būtų ginamas. Rašant sutartį, reiktų sumokėti 20.000 frankų avansu. Kadangi laikas buvo svarbus ir klausimas skubus, todėl nutarta pasirašyti sutartį ir sumokėti avansu 20.000 frankų. Sutartyje buvo nurodyta, kad dės žinių, komunikatų ir straipsnių apie Lietuvos nepriklausomybę, jos santvarką ir t. t. Ateitis parodė, kad korespondentas nedėjo pakankamai žinių į „Le Temps“. Teko sutartį nutraukti[1]).

Rugp. 22 d. Erzbergeris telegrafavo iš Bruneno (Šveic.), kviesdamas Delegacijos narius pasikalbėti svarbiais reikalais. Nuvyko Bartuška, Purickis ir Olšauskis. Erzbergeris papasakojo, kaip Centrui pavykę Reichstage užšakuoti Liudendorfą, kaip Lietuvos nepriklausomybę palaikąs Centras ir socialdemokratai, nors nelengva kova buvusi su Alldeutsch'ais. Pasikalbėjimas buvo sklandus, nuotaika optimistiška.

Žinią apie Lietuvos nepriklausomybę buvo manoma panaudoti prieš rusus, kurie delsė padaryti gestą lietuviams, bet spalių revoliucija, įvykusi Rusijoj, nubloškė lietuvių klausimą.

5. Vilniaus konferencija (IX.18—22) ir Stockholmo konf. (X.18—20)

1917 m. rugsėjo 18—22 d. įvykusi konferencija išrinko Liet. valstybės tarybą iš 20 asmenų. Savo kalboje, priimant Tarybos prisistatymą, Izenburgas paminėjo, kad konferencijos išrinkti atstovai tarsis su militarine vokiečių valdžia dėl ateities sutvarkymo, kad vokiečiai padarysią Lietuvą kultūros židiniu. O apie Lietuvos laisvę, apie Tarybos šeimininkavimą, — nė žodžio. Tai dar vienas skaudus lietuvių apvilimas iš vokiečių pusės.

Apie šitą vokiečių žygį, Lietuvių tarybos išrinkimą, gana plačiai rašė entantės spauda: „République française“, „L'Echo de Paris“, „La petite République“ ir net „Le Temps“.

---

[1]) Dr. Bartuška savo knygoj psl. 146—148 plačiai aprašo šį klausimą.

Pasirodžius vokiečių spaudoj žiniai apie Lietuvos tarybą ir numatytus planus, pangermanistai pradėjo ataką prieš Lietuvą, ir ragino valdžią pasinaudoti proga ir prijungti ją prie Vokietijos.

Dr. Bartuška rugsėjo mėn. atsilankė pas „Le Temps" korespondentą Genevoj ir išaiškino jam, kiek kenkia Lietuvai entantės nepalankumas, stumdamas ją į vokiečių rankas, kaip nežmoniška yra nepraleisti Lietuvon pinigų, surinktų ar tai „Liet. dienoj" Amerikoj, ar tai visame pasauly, kada tenai esąs badas ir didelis mirtingumas.

1917 m. spalių mėn. vidury kan. Olšauskis ir dr. Purickis iš Lietuvos (po Vilniaus konfer.) per Berlyną nuvažiavo Stockholman į konferenciją[1]). Čia rado atvykusius iš Rusijos kun. Tumą, M. Yčą, Šilingą, Bartkevičienę; iš Amer. buvo atvykęs dr. Šliupas; čia dalyvavo ir įgaliotiniai — Aukštuolis, Savickas.

Konferencijos dalyviai buvo kažkaip šaltai nusistatę prieš Šveicarijos veikėjus ir darė jiems priekaištų, būk, jų veikla esanti bespalvė, neaiški, būk, perdaug provokiška. Matyt, kad tie šmeižtai, kurie buvo skleidžiami Šveicarijoj, pasiekė ir tolimą Rusiją. Mūsų delegatams teko šiuos klaidingus priekaištus atremti ir tinkamai išaiškinti.

Po tų ginčų prasidėjo pozityvūs pasitarimai. Mūsų delegatai pranešė, kaip einasi Lietuvoj, o anie, — kaip Rusijoj. Paaiškėjo, kad tenai didelis susikaldymas į partijas ir esą daug ginčų. Po 1917 m. birželio mėn. seimo atsirado Tautos taryba, Demokratinės dalies taryba ir Vykdomoji seimo komisija. Karininkų sąjungai pavesta sudaryti Aukščiausiąjį Lietuvos komitetą, kuris turi susitarti su įvairių partijų valdybomis. Šio komiteto vadovybėj buvo Grinius, Jablonskis, Mašiotas. Partijų — gana daug: 3 kairiosios (bolševikai, socialdemokratai ir internacionalai; šių pastarųjų — dar 3 grupės) ir 4 dešinio-

---

[1]) Dr. Bartuška, aprašydamas savo knygoj Šveic. lietuvių 3 delegatų vykimą į Lietuvą, laiko atžvilgiu padarė netikslumų; pv., psl. 152 sako, kad Olšauskis ir Purickis iš Stockholmo grįžo rugsėjo vidury ir rugs. 30 d. darę pranešimą Lozanoj; tuo tarpu iš tikrųjų spalių vidury jie tik išvyko į Stockholmą iš Berlyno. Antroji Stockholmo konferencija įvyko 1917 m. spalių 18—20 d.

sios (Santara, Pažanga, Krikš. demokratai ir katalikai). Prof. Voldemaras nupiešė klaidingas rusų pažiūras į Lietuvą.

Po ilgesnio svarstymo prieita prie šių rezoliucijų:

1) Stockholmo lietuvių konferencija sutinka su Vilniaus konferencijos rezoliucija (išvardina pirmą jos dalį);

2) pripažįsta išrinktą Tarybą tikra lietuvių atstove ir vyriausia lietuvių tautos vadove; konferencija, suprasdama jos sunkią būklę, atėjus reikalui, apsiima ją ginti, kiek ji laikysis nepriklausomybės šūkio;

3) nutarta sudaryti užsienyje (Šveicarijoj) bendrą lietuvių tarybą, kurioj dalyvautų Rusijos ir Amerikos liet. atstovai, ir kurią šelptų amerikiečiai savo lėšomis.

Rezoliucija priimta visais balsais. Mūsų delegatai grįžo atgal pro Berlyną. Erzbergeris iškėlė jiems pietus ir pakėlė tostą už Lietuvos nepriklausomybę. Čia delegatai susipažino su Masbachu. Vokiečiai buvo patenkinti, kad Stockholmo konferencija pripažino Lietuvos tarybą.

Delegatai atsilankė pas minist. pirm. Hertlingą ir kalbėjo Liet. tarybos reikalais, kunigaikščio Uracho klausimu. Kalbėtasi taip pat Lietuvos organizacijų atgaivinimo klausimu. Hertlingas pažadėjo pranešti apie šiuos klausimus princui Leopoldui, militarinės valdžios Lietuvoj vadui. Hertlingas įteikė delegatam rekomendaciją pas Mgr. Pacelį, Miunchene.

Mgr. Paceli priėmė palankiai. Kalbėta apie Liet. dieną, apie draugijas, apie pinigų siuntimą Lietuvon etc.

Tuo metu Olšauskis pasišalino, o Purickis ilgai kalbėjo apie Vilniaus vyskupiją, apie kandidatą į vyskupus, apie lenkininkų darbus tenai.

Iš Miuncheno delegatai nukeliavo į Kolmarą pas Vilių Urachą, Viurtembergo kunigaik. ir Štutgarto grafą. Su juo kalbėta ilgai. Labai smulkmeniškai klausinėjo apie Lietuvos gyvenimą. Buvo paliesta: miestai, pinigai, ribos, politika, partijos, žydai, literatūra, socialinės problemos ir t. t.

Iš savo pusės pareiškė norą pasišvęsti nepriklausomos Lietuvos labui. Šiuose pasikalbėjimuose dalyvavo ir Ferenbachas.

Delegatams sugrįžus Šveicarijon, teko apsvarstyti šias vokiečių pateiktas rezoliucijas — pageidavimus:

1) kad patvirtintume Lietuvos tarybos išrinkimo aktą;

2) kad pareikštume nuomonę dėl Rytprūsių; mat, Švabachas (žydas) pabūgo, kad, kada nors ateity, lietuviai, susidėję su lenkais, neužimtų Rytprūsių drauge su Karaliaučium; jei lietuviai dabar atsisakytų nuo Rytprūsių, tai vokiečiai padėtų sukurti didelę Lietuvą;

3) kad Šveicarijos liet. taryba išsižadėtų savo mandato Lietuvos tarybos naudai ir pripažintų ją aukščiausia įstaiga. Šveic. lietuvių taryba nutarė atmesti vokiečių pasiūlymus ir palikti sau ateity laisvą veikimą.

Tuo metu artinosi Berno konferencija. Delegacija, kuri dabar pasivadino taryba, ruošėsi konferencijos darbams[1]).

Berno konferencijoje paaiškėjo, kad reikalinga turėti Šveicarijoj daugiau lietuvių veikėjų. Nutarta pakviesti kun. J. Žilių. Taip pat buvo pagalvota apie pagalbininkus svetimtaučius ir surasta dr. Juoz. Eretas, šveicarietis, ir p. Padavani, korsikietis.

Dr. Eretas ką tik baigęs universitetą Friburge, gabus idealus vaikinas, ėmėsi lietuviško darbo su visu entuziazmu ir nuoširdumu. Tuoj susipažino su Lietuvos istorija, su jos kalba ir siekimais. Jis redagavo „Litauen", nes dr. Purickis dažnai išvažiuodavo Berlynan ir kitur.

P. Padavani, korsikietis, suprancūzėjęs italas, per karą pateko vokiečių nelaisvėn, bet buvo iškeistas su kitais belaisviais ir apsigyveno Šveicarijoj. Ir šio asmens parinkimas buvo laimingas. Tai buvo gabus, nuoširdus jaunuolis, kuris pamilo lietuvius ir su visu atsidavimu darbavosi. Jis redagavo „Pro Lituania" ir įvairius komunikatus spaudai prancūzų kalboj.

[1]) Žinios apie politinę veiklą, paliestą šiame straipsnyje, paimtos daugiausia iš Delegacijos ir L. inform. biuro protokolų. Žiūr. taip pat Dr. Bartuškos knygos psl. 132—156.

V. TREČIOJI KELIONĖ LIETUVON
(Vilniaus konfer. 1939.IX.18—22)

1. Pro Berlyną, Varšuvą, Balstogę į Vilnių. 2. Vilniaus konferencija. 3. Vilniaus vyskupijos klausimas. 4. Kaune ir Suvalkijoj. 5. Liet. Brastos griuvėsiai, įspūdžiai Varšuvoj, pažadai Berlyne.

1. Pro Berlyną, Varšuvą, Baltstogę į Vilnių

Kelionės tikslas: 1) sužinoti, kaip einasi Lietuvoj, 2) pravesti kelią bažnytinei rinkliavai pinigais ir suorganizuoti jų dalinimą Lietuvoj, 3) išrišti Vilniaus vyskupo klausimą, 4) pagreitinti belaisvių paliuosavimą ir likusiųjų suorganizavimą.

Pirmasis punktas apima, žinoma, ne tik dabartį, bet ir ateities perspektyvas.

Kadangi nebuvo žinios, ką leis vokiečiai važiuoti į Vilniaus konferenciją, ką ne, ir, kadangi buvo trumpas laikas iki išvažiavimo, todėl paduoti net 3 kandidatai: kan. K. Olšauskis (pseud. von Oldenburg), dr. J. Purickis (Pietaris) ir Steponaitis (A. Giedraitis). Po ilgoko svarstymo leido visus. Karo įvykių sumetimais turėjom vykti per Šafhauzeną, Gotmadingeną. Automobiliai negali privažiuoti prie Šveic. sienos arčiau kaip 15 km. (iš Šv. važiuojant). Jeigu kas bandytų važiuoti arčiau, tam gręsia nušovimas arba kitos bausmės. Sieną pervažiavome traukiniu. Nakvoti teko Singene, jau Vokietijos pusėj.

Berlynan atvykome rugs. 12 d. Čia užtrukome iki rugs. 18 d. Per tą laiką teko kalbėtis su Nadolny (Užs. reik. Ministerijoj), baronų Ropu, atst. Erzbergeriu ir Bochardu (Krašt. aps. ministerijoj).

Rezultatai, trumpai kalbant, toki: a) lietuvių klausima pažįsta ir juomi domisi, b) mus nenori leisti į Vilnių, aiškindami, būk, siena esanti uždaryta (nors J. Vileišis rugs. 17 d. išvažiuoja į Vilnių), c) Vileišis supažindino su sąlygomis, pastatytomis lietuviams pirma, negu buvo leista konferencija Vilniuj, kurioj turi būti išrinkta Lietuvos taryba: militarinė Lietuvos su Vokietija unija, jų tvirtovės Lietuvoj, bendri geležinkeliai ir paštas etc. Mums visiems tas atrodė nepriimtinu; d) Borchar-

das pasirodė nesukalbamas belaisvių atžvilgiu, e) gavome mes trys leidimą važiuoti Vilniun, bet tik per Varšuvą, Batstogę. Skirdami šį maršrutą, matyt, norėjo, kad mes pavėluotume į konferenciją.

Berlyne buvome sustoję viešbuty Adlon. Valgių maža ir tie brangūs. Už lašišos lakštelį mokama 6 mark., už kriaušę 2 mk. Cukraus, sviesto nėra; duonos 5 riekutės, neva 200 gr, dienai. Pavalgęs pietų už 12 mk. (be gėrimų) — jautiesi alkanas. Priemiesčių restoranuose šiek tiek pigiau. Dažniausi valgiai: grybai, bulvės, ropės, runkeliai. Drabužių gali pirkti tik vietos gyventojai ir tie, kurie išgyveno Vokietijoj bent mėnesį. Ir drabužiams reikalingos kortelės. Šilkai laisvi nuo kortelių, bet brangūs.

Rugs. 18—19 d. jau buvom Balstogėj. Čia mus priėmė gana palankiai. P. von Gail suteikė leidimą važiuoti, kur tik norėjom: Vilniun, Kaunan, Suvalkijon. Su p. Brandensteinu matėmės trumpai. Jis patarė nesikišti į konferencijos reikalus.

Balstogėj mums parodė karo metu įsteigtas dirbtuves (pynimo, mezgimo, siuvinėjimo, tašymo etc.), kur dirbo beveik vieni žydai, valgyklas (Volksküche), kur dalinama sriuba, pagaminta už valdžios pinigus (žinoma, prastai uždažyta, prasto sąstato). Aplankėme prieglaudas, kur vaikučių lenkiškai kalbama ir giedama, ligonines, kur džiovininkai merdėja ant sujuodusių skudurų. Čia yra pamišėlių ir šiaip ligonių. Nors trūksta čia gydytojų priežiūros, maisto, bet vargšams ir tokia prieglauda yra gera.

2. Vilniaus konferencija

Vilniuje 1917-IX-20—27. Vilniun atvažiavome vėlai vakare. Vos spėjome trumpai pasimatyti su A. Smetona, Šauliu ir kai kuriais kunigais. Rytojaus dieną anksti sukvietėm būrelį konferencijos dalyvių, daugiausia katalikų, sužinoti iš jų apie dalykų eigą ir juos painformuoti iš svetur.

Patyrėm, kad konferencija yra užėmus labai priešvokišką kryptį, todėl ji gali būti vokiečių išsklaidyta ir gali jokių rezultatų neatsiekti. Kalbėtojai kuoaštriausiai kritikavo militarinę valdžią, prikaišiodami jai žiaurumus, rekvizuojant paskutinį

gyvulį ir beveik paskutinį duonos kąsnį; prikaišiodami miškų naikinimą ir jo išvežimą Vokietijon; toliau prikaišiojo trijų dienų savaitėje baudžiavą, ėmimą į darbininkų batalionus, neatsižvelgiant nei į lytį, nei į sveikatą, nei į šeimyninę padėtį ir varginant tenai šalčiu ir badu; įvairūs mokesčiai ir nuolatinės beprasmės pabaudos pasidarė nebepakeliamos.

Mes atvykome tik trečią konferencijos dieną, kada jau žmonės buvo išsikalbėję ir išlieję visa, kas slėgė jų sielas.

Atrodė esant būtino reikalo painformuoti visą konferenciją apie užsienių politiką, kad dalyviai galėtų orientuotis, kaip laikytis, kokius nutarimus padaryti.

Tą uždavinį atlikti mes delegavome Pietarį (Purickį). Jis pranešė, kad entantės valstybės, užimtos savo vargais, mažai atsižiūri į lietuvius; daugiausia gali užtarti J. A. V. Rusai gerokai pakrikę patys, todėl sunku ko iš jų tikėtis. Taigi reikia skaitytis taip pat ir su centralinėmis valstybėmis.

Delegato informavimas buvo, tartum, šaltas vanduo į konferenciją. Ūpas pasikeitė. Bet, kada reikėjo priimti rezoliuciją, nustatančią santykius su Vokietija, labai ilgai svarstyta, ginčytasi. Laisvės troškimas ir nenoras pasiduoti vokiečių įtakai ragino ilgai galvoti. Priimtoji rezoliucija buvo tokia, kad iš jos visos spindėjo nepriklausomybės idėja, be palinkimo vienon ar kiton pusėn (centralinių ar entantės valstybių).

Daug vargo turėjo Vilniaus lietuviai kol išgavo leidimą sušaukti Vilniaus konferenciją. Mat, vokiečiai norėjo tik išrinkti Vertrauensrat (pasitikėjimo tarybą) ir tuomi pasitenkinti. O lietuviai norėjo turėti organą, kuriuo visas kraštas pasitikėtų. Tam buvo reikalinga plati konferencija. Pirmiausia gautas iš vokiečių leidimas sušaukti rengimo komitetą. Čia susirinko 17 veikėjų iš provincijos ir 4 iš Vilniaus. Jie posėdžiavo 1—4 d. rugp. ir nustatė darbų tvarką. Čia plačiai buvo diskutuota apie vokiečių reikalavimus jungtis su jais ir ieškota išeities iš to keblumo. Nutarta sušaukti lietuvių, po 3—5 iš apskrities, (apskr. buvo 33) respektuojant luomus, nusistatymus, partijas. Buvo numatyta 264 atstovai, o atvyko 214.

Konferencijos darbų tvarka buvo tokia:

1. Organizacinio komiteto pranešimas apie konferencijos sušaukimą.

2. Organizacinio komiteto pranešimas apie svarstytinus dalykus.

3. Lietuvos politika.

4. Lietuvos taryba:

a) jos tikslas, uždaviniai ir teisės,

b) veikimo sąlygos,

c) nariai.

5. Priemonės pagerinti dabartinę būseną.

6. Lietuvos valstybinis ženklas.

7. Konferencijos uždarymas.

Iš nutarimų pažymėtina: a) Lietuvos politika ir b) Liet. taryba.

a) Atsižvelgdama į Lietuvos interesus ir vadovaudamasi tikslais, kurie visiems lietuviams bendri, lietuvių konferencija nutarė:

1. Laisvam Lietuvos vystymuisi reikalinga sukurti nepriklausoma, demokratiniais pagrindais sutvarkyta, valstybė etnografinėse Lietuvos ribose su ūkinėmis korektyvomis.

Lietuvos mažumoms suteikiamos jų kultūriniam vystymuisi reikalingos sąlygos.

Galutiniam nepriklausomos Lietuvos dėsnių ir santykių su kaimyninėmis valstybėmis nustatymui reikalinga sušaukti Vilniuje konstituanta, visų gyventojų demokratiniais pamatais išrinkta.

2. Jeigu vokiečių reichas dar prieš taikos konferenciją paskelbtų Lietuvos valstybę ir taikos konferencijoj paremtų Lietuvos reikalus, tai konferencija, atsižvelgdama į tai, kad normaliu laiku Lietuvos interesai labiau linksta į vakarus, negu į rytus ar pietus, mato galimybę, jog būsimoji Lietuvos valstybė sueis į dar nustatytinus santykius su Vokietija, kiek tas nekenks Lietuvos nepriklausomybei[1]).

b) Po to, kai konferencija rado reikalinga išrinkti Lietuvos tarybą, nustatė šiuos dėsnius:

a) į Lietuvos tarybą įeina 20 lietuvių,

b) Lietuvos tarybai leidžiama koaptuoti naujus narius,

---

[1]) Vertimas yra padarytas iš P. Klimo knygos: „Der Werdegang des Litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung im Nowember 1918", psl. 62—63.

c) koaptuotieji nariai turi pilną teisę balsuoti,
d) koaptuotieji nariai negali sudaryti didesnio skaičiaus, kaip vieną ketvirtadalį išrinktųjų,
e) Tarybos narių skaičius iš mažumų numatytas penki ar šeši,
f) Liet. taryba nustato, kaip turi būti renkami nariai iš mažumų...,
g) priėmimo į Tarybą mažumoms sąlygos yra šios: jie turi sutikti su visų lietuvių nusistatymu dėl Lietuvos nepriklausomybės; jie neturi dalyvauti jokioj priešlietuviškoj veikloj ir turi bent suprasti lietuvių kalbą.

Nemažai pasidarbavo konferencija, kol išrinko Tarybą. Pirmuose rinkimuose praėjo daugiau katalikų. Kairieji buvo tuo nepatenkinti ir inž. Kairys jų vardu protestavo. Katalikai tinkamai atrėmė tuos priekaištus, kaip nepamatuotus, bet tėvynės labui nusileido ir užleido 2 vietas kairiesiems[1]). Tarybon išrinkta 20 asmenų. Būtent: J. Basanavičius, K. Bizauskas, M. Biržiška, P. Dovydaitis, Sal. Banaitis, St. Kairys, P. Klimas, D. Malinauskas, V. Mironas, S. Narutavičius, A. Petrulis, A. Smetona, J. Smilgevičius, J. Staugaitis, J. Stulginskis, J. Šaulys, K. Šaulys, J. Šernas, J. Vailokaitis ir J. Vileišis. Prie jų dar turėjo prisidėti nuo mažumų koaptacijos keliu, bet tas greit neįvyko, kadangi baltgudžiai reiškė perdaug dideles pretenzijas, o žydams tada visai nerūpėjo Lietuvos nepriklausomybė, nes jie krypo į komunistinę Rusiją.

Vokiečiai nebuvo patenkinti konferencijos rezoliucijomis. Jie laukė, kad lietuviai pareikš jiems daugiau simpatijos. Kunig. Izenburgo kalba, pasakyta priimant naujai išrinktą Tarybą, taip pat buvo šalta. Pasakęs kalbą, jis (Izenb.) įteikė kiekvienam nariui po teką, tarsi, portfelį. Šveicarijos atstovams teko tose iškilmėse dalyvauti. Bet jos buvo santūrios, sausos. Izenburgas kalbėjo iš paaukštintos vietos, tur būt, norėdamas tuomi pažymėti savo pranašumą.

Taryba viename savo posėdy pasiūlė Purickiui ir Steponaičiui būti jos įgaliotiniais Šveicarijoj. Kadangi Steponaitis darbavosi labdarybėj, tai už pasiūlymą padėkojo ir atsisakė. Tada išrinko Purickį ir Daumantą.

[1]) Dėl keblesnių konferencijos klausimų vadovaujančią rolę užkulisiuos turėjo kun. A. Šmulkštys ir inž. S. Kairys.

3. Vilniaus vyskupijos klausimas

Labai svarbiu klausimu anais laikais buvo Vilniaus vyskupo klausimas. Vyskupiją tuomet valdė adminis. Michalkevičius, žinomas lenkininkas, daug žalos padaręs lietuviams, smarkiai propaguodamas lenkystę su skriauda lietuviams. Jis skirdavo lenkus kunigus į lietuviškas parapijas, o lietuvius kunigus į lenkiškas. Kilus riaušėms parapijose, jis palaikydavo lenkų pusę. Dabar įvedė į kapitulą smarkius lenkininkus.

Taigi, buvo būtinai reikalinga sutvarkyti Vilniaus vyskupijos klausimą ir sulaikyti tą propagandą, kuri buvo nukreipta prieš lietuvius. Tam buvo reikalinga stipri asmenybė, nes kapituloj buvo įsistiprinę lenkai, kurie buvo pasiryžę ginti savo pozicijas visu smarkumu.

Šveicarijos lietuviams atrodė, kad tą sunkią naštą galėtų paimti kan. K. Olšauskis, kuris buvo žinomas kaipo didelis patriotas, smarkus veikėjas, kuris ir „Liet. dieną" galutinai laimėjo pas Šv. Tėvą.

Nors į Vilnių buvo suvažiavę daug kunigų, bet nebuvo laiko susirinkti ir kandidato į vyskupus klausimą tinkamai apsvarstyti; tam tikri pasitarimai vis tik įvyko, — apsistota prie K. Olšauskio, kaipo kandidato į vyskupus.

Bevažinėjant mudviem su Purickiu po Lietuvą (jis po Vilniją, o aš — Suvalkiją), paaiškėjo, kad didelė dauguma kunigų pritaria Olšauskio kandidatūrai. Bet vėliau dalykai virto kitaip: kadangi Vatikane kan. Olšauskis neturėjo pakankamai palankumo, todėl buvo išrinktas Vilniaus vyskupu Matulevičius. Jam teko sunkus uždavinys valdyti šią vyskupiją. Nežiūrint į gabumus ir energiją, nežiūrint į jo ištvermę ir šventumą, jis tenai galėjo pasilikti tik kelis metus. Tokia stipri buvo lenkininkų veikla prieš lietuvius.

Bebūnant Vilniuj teko dalyvauti „Krikščionių draugijos" susirinkime. Ši draugija beveik metus veikė slaptai; dabar norima išeiti viešumon. Dabartinis vysk. M. Reinys skaitė įstatų projektą. Ši draugija turėjo būti lyg ir panaši į vokiečių „Centrą". Šiame susirinkime dalyvavo apie 70 žmonių.

Pamenu, kad vieną vakarą teatre buvo vaidinama „Eglė žalčių karalienė". Bent man šis liet. vaidinimas padarė didelį įspūdį.

4. Kaune ir Suvalkijoj

Rugsėjo 27 d. iškeliavome Kaunan. Tiesa, v. Oldenburg, norėdamas uoliai išlaikyti savo „incognito“, išvažiavo diena anksčiau. Kaune įspūdis menkas: viskas apmirę, apytuščia; žmonės paimti apatijos, pesimizmo, tarsi, pusgyviai. Vos suradom valgyklą, kurioje gavom pietų pavalgyti.

Kaune užtrukome porą dienų, bet nieko įdomesnio čia neradome. Kad ir vyko vienur kitur didesnis asmenų susibūrimas, tačiau kalbos kažkaip nesirišo, nieko svarbesnio nenutarta.

Rugs. 29 d. pasukau į Suvalkiją, kur žmonės gyvesni, sukalbamesni.

Garliavoj patekome į šv. Mykolo atlaidus. Karas sunaikino miestelį ir gražią erdvią mūrinę bažnyčią. Bokštai susprogdinti, sienos skylėtos, stogas šiaip taip sudurstytas. Nuo lubų nuolat krinta balti kalkinių dažų gabalėliai, tarsi pranešdami: bėkit, užgriūsim! Žmonių beveik pilna bažnyčia. Choras susispietęs bažnyčios kampe (vargonai nugriauti) savo maloniomis giesmėmis stengiasi pagražinti pamaldas ir sudaryti geresnį įspūdį tuose griuvėsiuose. O žmonės, užmiršę griuvimo pavojų, siunčia savo karštas skausmingas maldas pas Aukščiausiąjį ir prašo Jo, kad greičiau baigtųsi tos žudynės, vargai, kad greičiau ateitų laimingesni laikai...

Iš Garliavos patraukiau į garsius Suvalkijoj „dratus“. Tai buvo vieta miškuose (ties Kazlų Rūda), kur vokiečiai buvo suvarę pagautus darbininkus. Jie gyveno požemiuose. Visas plotas buvo apsuptas vielomis (dratais) ir saugomas kareivių. Dėl to ši vieta ir pavadinta „dratais“. Visa ši vieta panaši į kapinyną, tik vietoj kryžių čia matyti lentiniai kaminai, kyšantieji iš žemės.

Apylinkės žmonės labai bijojo šių „dratų“, nes čia menkas valgis, drėgnas požemių oras ir sunkus darbas, kertant mišką ir vežant jį savo jėgomis (be arklių ar motorų) į geležinkelio stotis. Taip naikino savo miškus patys lietuviai, vokiečių verčiami. Sunku buvo žiūrėti, kaip darbininkai apskurę, nuliūdę, išblyškę stūmė karus prikrautus medžių. „Važiuok iš čia, lėk, kur akys neša“, — surikau vežikui, pagautas gilaus skausmo.

Pakeliui užsukau tėviškėn, kur užtrukau kelias valandas. Kaimynai susirinko su įvairiais prašymais, ypač perdavimo žinių saviesiems į kitus kraštus.

Marijampolė gana apmirus. Čia norėjau kalbėti dėl gimnazijos atgaivinimo, bet nebuvo su kuo. Kadangi spalių 2 d. Gižuose atlaidai, todėl nuvykau tenai. Ir nepralaimėjau: radau kelis veiklesnius kunigus ir su jais aptariau ne tik bernaičių gimnazijos atgaivinimo reikalus, bet ir mergaičių gimnazijos (abi Marijampolėj).

Kaip anais laikais buvo sunkus susisiekimo klausimas, parodo ši smulkmena. Reikėjo nuvažiuoti iš Marijampolės į Seinus pas vysk. Karosą. Visą Oberostą teko apieškoti, kol gavom automobilį, rodos, net iš Vilniaus. Bet šis tuoj sugedo. Surastas kitas, bet ir tas sugedo. Netesėjo ir trečias; kelionę teko užbaigti arkliais.

Buvo manoma, kad Suvalkijos šelpimo centru teks padaryti Seinus. Vis tik nutarta tą rolę pavesti Marijampolei.

Seinuose įteikta 5.000 rublių kun. A. Petrauskui vietos reikalams. Iš „Liet. dienos" Marijampolės pavargėliams teko 6.000 rub. ir Kybartų — 4.000 rub. Be to, Suvalkijai įteikė vysk. Karevičius 5.000 rub.[1])

Tiek kalbėdami su Izenburgu Vilniuje, tiek su v. Gailium Kaune, tiek su gener. Hofmanu Lietuvių Brastoj, mūsų delegacija liesdavo 18 punktų. Svarbesni šie: 1) pakeisti rekvizicijų būdą ir žiaurų elgimąsi su žmonėmis, 2) panaikinti darbininkų batalionus, 3) įvesti Lietuvoj civilinę valdžią, 4) sugrąžinti civilinius belaisvius, o likusius aprūpinti kapelionais, knygomis etc. Svarbiausiu klausimu, žinoma, buvo Lietuvos laisvė. Suprantama, kad minėtieji asmenys gana palankiai tam pritarė. Tiesa, ateitis ką kitą parodė: pažadai liko pažadais.

5. Liet. Brastos griuvėsiai, įspūdžiai Varšuvoj, pažadai Berlyne

Mūsų kelionė atgal buvo per Lietuvių Brastą, Varšuvą, Berlyną.

Lietuvių Brasta taip sunaikinta, kad atrodo vien griuvėsių krūva. Mano dienorašty štai kas parašyta apie Brastos sunai-

---

[1]) Vysk. Pr. Karevičius savo laiške 1921-I-21 rašo, jog jis yra įteikęs 150.000 markių vysk. Karosui.

kinimą: „Graudžiai verks šio miesto gyventojai, sugrįžę ir pamatę griuvėsius. Kuris Lietuvos Jaremijas apraudos šį sunaikinimą?! Ne tik miestas, bet ir tvirtovė išsprogdinta, sunaikinta. Kiek turto sudėta į tą tvirtovę, o dabar vien milžiniški betono gabalai riogso!... Įdomu, ar bandys kas atstatyti miestą ir tvirtovę. O jeigu ir atstatys miestą, tai greičiausiai nors kiek nuošaliau griuvėsių".

Varšuvoj (X-8—9) nieko ypatingo: ta pati vokiečių priespauda, tuo tik skirtumu, kad lenkai popieriuj turi daugiau privilegijų. Pasakojama, kad pradžioj, kai tik atėję vokiečiai, žydeliai buvo nusiminę, bet greitai atkutę, kai sužinoję, jog vokiečiai „biorą" („ima"). Dabar visai gerą biznį darą.

Maža buvo galima susipažinti su Varšuva per vieną dieną. Gana didingą įpūdį daro rusų cerkvė, pastatyta Sasų aikštėje, dabar paversta įgulos bažnyčia[1]). Nuo bokštų, tiesa, nuluptas žalvaris, o apdengta skarda.

Bebūdami Berlyne (X-10—14) lankėmės pas Centro atstovus. Padarėme arbatėlę Centraliniame viešbuty, sukviesdami įvairių dalyvių. Vienas Erzbergeris žiūrėjo į dalykus giliau ir buvo optimistas. Kiti, arba buvo mažai susipažinę su lietuvių klausimu, arba žiūrėjo pro lenkų akinius. Baronas Ropas stengėsi lietuviams padėti, bet šie (liet.) skeptiškai į tai žiūrėjo.

Nuo Berlyno mūsų delegacija pasidalino: anie du nuvažiavo Stockholman, o aš — Šveicarijon. Dar, prieš važiuodami į Vilnių, kvietėm lietuvius iš Rusijos Stockholman į konferenciją. Šie ir atvyko; tik katalikų atstovai kažkodėl buvo prie sienos rusų sulaikyti. Konferencija Stockholme įvyko.

Aš pasukau Šveicarijon, norėdamas pranešti likusiems tenai apie tai, kas matyta, paraginti ruoštis konferencijai ir imtis savo darbo, kuris išvažiavus paprastai susitrukdo.

Mano kelionės draugai gana optimistiškai žiūrėjo į kelionės Lietuvon rezultatus, buvo patenkinti vokiečių pažadėjimais. Tačiau aš šaltai į tai žiūrėjau, nes jau ne kartą buvau girdėjęs tų pažadų.

Šveicarijon parvykau su mintimi nukelti toliau numatytą lietuvių konferenciją Lozanoj: tegul pirmiau paaiškėja, ar

---

[1]) Vėliau lenkai tą bažnyčią nugriovė. Aš nemanau, kad jie gerai padarė sunaikindami gražų kūrinį. Gal patriotizmas ir pateisina šį žygį?

ištesės vokiečiai pažadus, o tada bus galima konferencijoj vienaip ar kitaip pasisakyti. Be to, buvo numatyta ir tautų konferencija Šveicarijoj; buvo norima ir ši tolyn nukelti. Nors antroji konferencija (tautų) pavyko nukelti, pirmoji, tačiau, nepavyko[1]).

VI. ANTROJI BERNO KONFERENCIJA (1917-XI-2—10)[2]).

Dalyvauja:

5 Lietuvos tarybos nariai: A. Smetona, J. Šaulys, inž. St. Kairys, kun. Just. Staugaitis, kun. Alf. Petrulis,

svečias prel. Maironis iš Lietuvos,

kan. K. Olšauskis, Central. komiteto Petrograde įgaliotinis ir Vykdomojo komiteto pirmininkas (Lozanoj),

dr. Vin. Bartuška, Amer. liet. tarybos atstovas ir įgaliotinis Šveicarijoj,

dr. J. Purickis ir Vl. Daumantas, Liet. informac. biuro nariai ir Lietuvos tarybos įgaliotiniai Šveicarijoj,

J. Gabrys, Liet. inform. biuro vedėjas Šveicarijoj,

kun. A. Steponaitis, Centralinio komiteto Lituanija pirmininkas.

Konferenciją atidarė J. Gabrys, sveikindamas svečius, atvykusius iš Lietuvos.

Konfer. pirmininkais išrinkti kan. Olšauskis ir A. Smetona, sekretoriais — dr. Bartuška ir dr. Purickis.

Darbų tvarka:

1. Lietuvos valstybės atgaivinimas ir jos forma;
2. Lietuvos ribų klausimas;
3. santykiai su mažumomis;
4. priemonės ir taktika Lietuvos valstybei atgaivinti:

---

[1]) Kelionės Lietuvon aprašymas paimtas iš dienorašč. Nr. 8, psl. 57—74 mutatis mutandis.

[2]) Konferencijos protokolų knygos pradžioj klaidingai pažymėta, kad ji (konf.) įvyko spalių 2—10 d. Tikrumoj ji įvyko lapkr. 2—10 d. (Žiūr. Centr. archyve dokum. Nr. 80). Tą klaidą pakartojo ir Dr. Bartuška savo knygoj „Lietuvos nepriklaus. kryžiaus keliais“, psl. 157.

a) dabartinis Lietuvos sutvarkymas,
b) užsienio lietuvių veiklos derinimas,
c) bažnytiniai Lietuvos santykiai,
d) santykiai su centralinėmis valstybėmis,
e) santykiai su entantės valstybėmis,
f) santykiai su neutraliomis valstybėmis;

5. švietimas: a) pradinės, vidurinės bei aukštesniosios ir aukštosios (univ.) mokyklos, b) archyvai ir knygynai;

6. Lietuvos ekonomija: a) Lietuvos šelpimas, b) Liet. atstatymas, c) ekonominio gyvenimo sutvarkymas;

7. inteligentinių jėgų sunaudojimas;

8. finansinė ir monetarinė sistema Lietuvoje;

9. Lietuvos teisės ir statuto klausimas;

10. laisvi sumanymai.

Konferencijos pradžioj buvo pranešimai iš įvairių kraštų. Dr. Purickis pranešė apie Stockholmo konferenciją, kurioje neseniai dalyvavo, dr. Bartuška pranešė apie politinę Š. Amer. lietuvių veiklą ir J. Gabrys — apie Šveicarijos lietuvių veiklą. Tie pranešimai tęsėsi pusantros dienos.

1. Ilgai kalbėta apie *Lietuvos valstybės atstatymą ir jos formą*. Vieni buvo linkę prie konstitucinės monarchijos, kiti prie respublikos, dar kiti siūlė atidėti šį klausimą iki konstituantos. Galiausiai priimta tokia rezoliucija:

„Lietuvos valstybės atgaivinimo klausime Lietuvių Berno konferencija prisideda prie Lietuvos konferencijos Vilniuje rezoliucijos, būtent: reikalauti nepriklausomos Lietuvos, demokratiniu būdu sutvarkytos. Berno konferencija, matydama, kad, dar karui nesibaigus, teks nustatyti Lietuvos valstybės forma, ir, turėdama galvoj dabartinės politikos sąlygas, bei pačios Lietuvos visuomenės būklę, daugumoje mano, jog šiandien Lietuvai būtų naudingesnė konstitucinė monarchija, demokratiniai parlamentariniu būdu tvarkoma. Tačiau konferencija pažymi, kad Lietuvos valdymo formą nustatys legaliu tinkamu būdu Lietuvos taryba“.

Pirmąją šios rezoliucijos dalį konferencija pripažino skelbtina, o antrąją neskelbtina viešumon.

2. Lietuvos ribų klausimas

Diskusijos šiuo klausimu užsitęsė daugiau 2 dienų. Dabartiniu metu šie dalykai neskelbtini, bet tai įdomi medžiaga būsimoms kartoms. Čia paliesti etnografiniai, istoriniai, ekonominiai ir kitoki motyvai. Priimta rezoliucija, kuri pažymėta neskelbtina. Jos pradžia taip atrodo: Berno konferencija sutinka su Lietuvos konferencijos (Vilniuje) rezoliucija, būtent, reikalauja nepriklausomos Lietuvos etnografinėse ribose, su reikalingomis, ekonominiu ar kitais atžvilgiais, korektyvomis. Konferencija mano, kad ribų klausimą reikėtų tuojau pradėti rišti. Jos manymu etnografinin Lietuvos plotan įeina visa Kauno ir Suvalkų gubernijos, šiaurinė dalis Balstogės apskrities, Gardino gub.... visa Vilniaus gubernija...

Tarp ekonominių korektyvų konferencija nužiūri, kaipo svarbiausią reikalą, — Lietuvai uostą.[1])

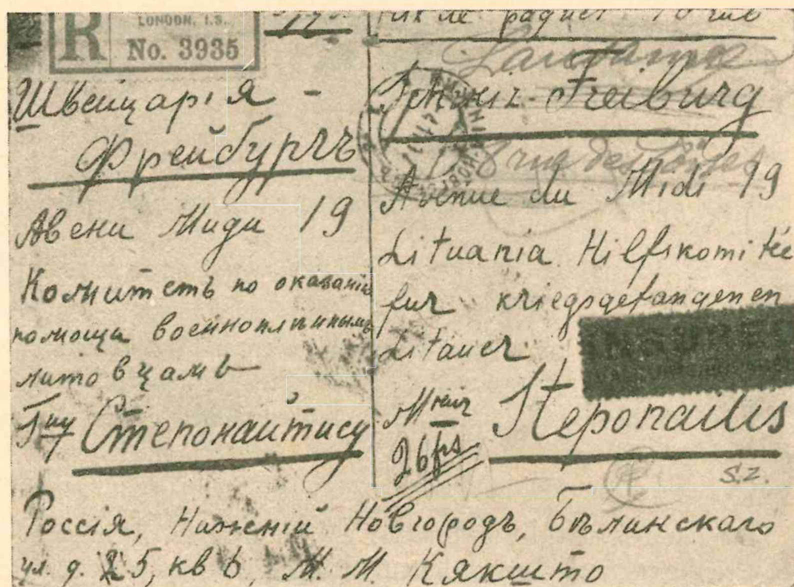
3. Santykių su mažumomis klausimas

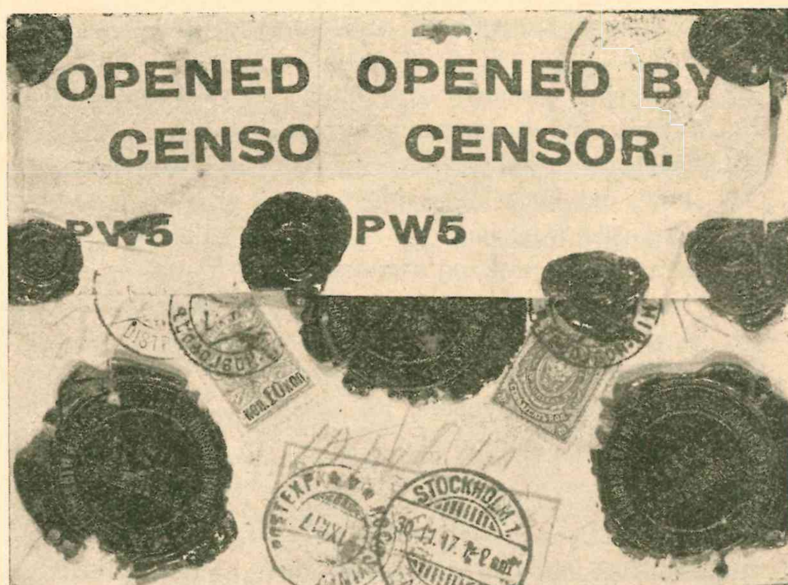
taip pat sukėlė ilgas diskusijas. Priimtų rezoliucijų skelbimas dabar nebūtų vietoje.

Čia kilo klausimas, kaip žiūrėti į Lietuvos lenkininkų pasielgimą, kurie 1917 m. gegužės 25 d. įteikė Vokietijos kancleriui memorijalą su 44 parašais, prašydami prijungti Lietuvą prie Lenkijos. Priimta rezoliucija, kuri apims šį ir kitus panašius klausimus: „II. L. Berno konferencija atsižvelgdama į tai, kad kai kurios Lietuvos grupės ir atskiri asmens iš tautinių mažumų varė ir tebevaro priešingą nepriklausomai Lietuvos valstybei politinę akciją, kurios ryškiausiu pavyzdžiu yra memorijalas grupės 44-rių Lietuvos lenkų, reikalaująs prijungimo Lietuvos prie Lenkijos — šiuomi pareiškia, kad panašūs žygiai smerktini iš viso ir turi būti baudžiami ir todėl kreipiasi į Lietuvos tarybą, kad ji ateity, prasikaltusius tuo būdu Lietuvos piliečius, trauktų atsakomybėn, kaipo krašto išdavikus."

Šiame pat posėdy iškeltas sumanymas konferencijos delegacijai atsilankyti pas Šveicarijos prezidentą (Šultes). Suma-

[1]) Daug dalykų iš šios konferencijos čia išleidžiu taktikos sumetimais. Stepon.

Taip atrodo laiškas, keliavęs D. karo metu iš Rusijos į Šveicariją. Matome, kiek jis turi atspaudų, cenzorių pažymėjimų ant voko. Pats laiškas būdavo iškryžiuotas įvairiais skysčiais, kurie turėjo parodyti slaptą šriftą. Nepatinkamos teksto vietos išbraukiamos tušu. (Aukščiau adresas, žemiau — antroji voko pusė).

nymas priimtas ir išrinkti 5 dalyviai: 3 iš Lietuvos — Smetona, Kairys ir Staugaitis, ir 2 iš Šveicarijos — Olšauskis ir Steponaitis.

4. Priemonės ir taktika Lietuvos valstybei atstatyti

a) Diskutuojama *Lietuvos tarybos kompetencija* ir priimta ši rezoliucija:

„Liet. Berno konferencija, pripažindama Lietuvos tarybą, išrinktą Vilniaus konferencijos 1917 m. rugs. 18—22 d. tikra Lietuvos atstove, vyriausia lietuvių tautos vadove ir nepriklausomos Lietuvos valdžios branduoliu, reikalauja šiai Tarybai tinkamos kompetencijos, būtent:

1. Lietuvos ūkiui sutvarkyti: a) rekvizicijos, b) karo nuostoliai, c) išgriautų kaimų ir miestų atstatymas, d) agrarinė reforma, e) valstybės turtai ir t. t.,
2. visuomenės gyvenimui nustatyti: draugijos, spauda ir t. t.,
3. patikrinti skundus prieš okupacinę valdžią kas dėl rekvizicijų ir kitų karo sunkenybių,
4. švietimo reikaluose,
5. kulto dalykuose,
6. finansus tvarkyti,
7. pramonę ir prekybą organizuoti,
8. teisių dalykams (Lietuvos konstitucija ir teisių kodeksas),
9. policijos žinybai,
10. krašto savivaldybėms,
11. mokslo ir meno žinybai.

b) *Užsienio lietuvių veiklos gairės.* 1) Pirmiausia kalbama apie Šveicarijos lietuvius. Jie veikia nuo seniai. Buvusios lietuvių konferencijos jų darbą pagyrė ir nutarė atsiųsti daugiau darbuotojų, ypač į Tautos tarybą; nutarė taip pat parūpinti lėšų politinei veiklai. Bet neatsiuntė nei darbuotojų, nei lėšų pakankamai. Kadangi darbo daug, tai jis negalėjo eiti visu spartumu. O čia pradėjo kenkti tam darbui kai kurie saviškiai, siuntinėdami valdžioms melagingas žinias ir tuomi klai-

dindami jas. Dėl to, ypač entantės valdžios, pradėjo trukdyti veikėjams važiavimą į kitus kraštus ir bendrai veikimą. Šveicarijos lietuvai siūlė konferencijai, kad pasmerktų kenkėjus ir tuomi padėtų atgauti veiklai vėl tinkamas sąlygas; prašė taip pat konferencijos, kad atsiųstų į pagalbą veikėjų ir lėšų.

Išrinkta komisija iš konferencijos narių, kuri turi susipažinti su Šveicarijos lietuvių veikla (peržiūrėdama protokolus, raštus ir t. t.) ir pranešti konferencijai. Komisijon buvo išrinkti: Smetona, Kairys, Šaulys, Staugaitis.

Po kiek laiko komisija padarė pranešimą. Pažymi, kad padaryta daug: memorijalai, laikraščiai: „Litauen" ir „Pro Lituania", žemėlapis, informacinių brošiūrų leidimas, informacijos spaudoje; komis. apgailestauja, kad toji veikla nebuvo pradėta dar anksčiau.

Komisija pareiškė pageidavimų, kurie vėliau yra apimti rezoliucijose.

Po pranešimo prasidėjo diskusijos, kuriose buvo padaryti keli priekaištai J. Gabriui dėl jo taktikos. Gabrys užsigauna ir smarkiai replikuoja, pareikšdamas, kad jis atsisakysiąs nuo veikimo, jeigu jam neduosią tinkamų veikimui sąlygų ir jeigu darysią priekaištų.[1]) Diskusijų dalyviai pareiškė, kad jie taip aštriai klausimo nestatę, o norėję tik pabrėžti, kad reikalingas kolegijalus veikimas, reikalinga esą daugiau atvirumo. Tolimesnės diskusijos dalyką nušvietė, klausimą sušvelnino, ir prieita prie bendro susitarimo; taip pat nustatyti santykiai tarp Tautos tarybos ir Informacijų biuro.

---

[1]) Čia turiu pažymėti, kad jau dabar kai kam sunku suprasti, koks sunkus buvo veikimas anais laikais, o vėliau tas bus dar sunkiau suprasti. D. karas, tartum, pakrikdė žmonių galvoseną ir tiek naujų perspektyvų atidarė, kad dažnai tas pats klausimas atskiriems asmenims vis kitaip atrodė ir sunku buvo susikalbėti. Dargi kilo nemaža kokio tai nepasitikėjimo, įtarimo. Aš pats pastebėjau, bevažinėdamas Lietuvon ir kitur: kalbi su savo aiškiausiu pažįstamu, ar net draugu, nuoširdžiai dėstai savo pažiūrą ir jauti, kad jis visa tai priima su didele abejone. Rodos, nebūtų pagrindo abejoti, bet tai atsitikdavo dėl dalykų pakrikimo, dėl bendro nusivylimo, o ne iš blogos valios. Dėl Gabrio tenka pasakyti, kad jis lig šiol veikime lošė vadovaujančią rolę. Laikai buvo neaiškūs, painūs, reikėjo paslaptys išlaikyti, reikėjo atsargumo dėl šnipinėjimo pavojaus; reikėjo, pagaliau, veikti tarp dviejų kariaujančių šalių ir išlaikyti korektiškumą. Taigi jam tekdavo kartais kai kas nutylėti, nedasakyti. Tas sukeldavo kituose įtarimą. Plačiau apie tai bus toliau.

Priimtos šios rezoliucijos:

1. „Politiškoji Lietuvių tautos tarybos ir Informacijų biuro veikla turi būti vedama kolegijaliu būdu visuose svarbesniuose dalykuose.

2. Lietuvių taryba (Conseil national lituanien) užsieniuose yra darbo vedamoji įstaiga, o Inform. biuras — vykdomoji įstaiga, priklausoma nuo Tarybos. Inf. biuro narių skaičius turi būti ne mažesnis už tris. Tas pats asmuo negali būti abiejų įstaigų pirmininku.

3. Veikimo statutą sudaro kiekviena įstaiga sau. Inf. biuro statutą tvirtina Taryba.

P a s t a b a. Konferencija skaito reikalinga nurodyti: santykių palaikymas su kovojančiomis valstybėmis reikėtų pavesti atskiriems asmenims: vieni su viena grupe, kiti su kita, kiek tas bus galima.“

Šia proga konferencija patvirtino šiuos narius į Lietuvių tautos tarybą: Dr. V. Bartušką, V. Daumantą, J. Gabrį, J. Purickį ir A. Steponaitį.

Taryba gali kooptuoti dar 6 narius $^{2}/_{3}$ balsų.

2) Taip pat svarstyta, kaip aprūpinti Berlyną. Vokiečiai yra davę sutikimą leisti Berlyne laikraštį „Das neue Litauen“. Reikalinga Berlynan pasiųsti žmonių, kurie sugebėtų ir laikraštį redaguoti ir šiaip gerai politikoj orientuotųsi. Mat, Berlynas tampa svarbiu punktu ir santykiuose su vokiečiais. Čia būtų reikalinga įsteigti Lietuvos atstovybę.

Ilgai kalbėtasi dėl kandidatų. Tiktų dr. Šaulys, bet Liet. taryba neatleidžia; tiktų taip pat Purickis, bet reikalingi veikėjai Šveicarijoj. Kalbėta apie Janulaičio, kun. Šmulkščio kandidatūrą.

Kadangi ne lengva buvo surasti kandidatus, tai konferencija paliko šį klausimą Liet. tarybai išspręsti.

c) *Bažnytinis klausimas Lietuvoje.* Kadangi dabar Vilniaus vyskupija vacat, todėl tinkamas laikas išrišti vyskupo ir arkivyskupijos klausimą. Purickis praneša, kas šiuo reikalu padaryta Lietuvoj, Berlyne ir pas Mgr. Pacelį. Vilniaus vyskupo klausimas visur atranda susidomėjimo, bet lenkų pastangos dar nepralaužtos. Gabrys pataria, kad šiuo reikalu Lietuvos delegacijos nariai, ypač kunigai, turėtų atsilankyti pas

Mgr. Marquetti Šveicarijoj ir Mgr. Pacelli Miunchene, Bartuška iškelia mintį, kad reikėtų dėti pastangos atskirti Lietuvą nuo Mogilevo, Varšuvos ir Varmijos įtakos ir sudaryti bažnytinį vienetą. Maironis sako, kad čia esą 3 klausimai: 1) arkivyskupo, 2) vyskupo ir 3) seminarijų. Labiausiai tuo turėtų susirūpinti Liet. taryba, bet turėtų veikti ir kiti, ypač dvasininkai.

Paaiškėjo, kad į Vilniaus kapitulą įvesti nauji nariai: kun. Michalkevičius (admin.), Volodzka (dekan.), Ušila (sem. rekt.), Liubianiec (inspekt.) ir Kukta (kleb.). Tik vienas Kukta lietuvis, o kiti lenkininkai. Nuo seniau kapituloj buvo: prelatai — Baika, Sadauskas (Petro s.), Hanusevičius ir Savickis.

Priimtos šios rezoliucijos:

„I. Liet. Berno konferencija, gerai suprasdama, kaip svarbi Lietuvai Vilniaus vyskupija ir pripažindama dabartinę jos būklę visai nenormalia, kreipiasi į Liet. tarybą, kad pasirūpintų kuo greičiausiai tą nenormalumą pašalinti; tam tikslui Liet. taryba turėtų: a) kreiptis į Šv. Tėvą su memorijalu, kuriame būtų nušviesta Viln. vyskupijos būklė ir prašoma paskirti Vilniaus vyskupu lietuvį, b) užkirsti kelią lenkininkų dvasiai ir sistemai, kuri dabar viešpatauja Vilniaus R. kat. dvasinėj seminarijoj, c) įvesti lietuvių kalbos, literatūros ir istorijos dėstymą seminarijoj.

II. Pasiųsti delegaciją, sudarytą iš konferencijos dalyvių, pas Mgr. Marquetti, Šv. Sosto atstovą Šveicarijoj, idant painformuotų jį apie Vilniaus vyskupijos ir kitų vyskupijų reikalus ir įteiktų atitinkamą raštą. Toji delegacija atsilankys taip pat Berlyne pas Centro atstovus.

III. Konferencija protestuoja prieš Vilniaus bažnytinę vadovybę, kuri neseniai Vilniaus kapitulon įvedė asmenis, pasižymėjusius kenksminga veikla prieš lietuvių tautą, ir prašo L. tarybą, kad ji pasirūpintų, idant tas aktas būtų atitaisytas.

IV. Konferencija, žinodama, kad Seinų vyskupijoj, ypač dvas. seminarijoj yra varomas nutautinimas ir kad Kauno vyskupijoj ir bažnyčiose varoma lenkų agitacija, nutarė prašyti L. tarybą, kad ji saugotų lietuvių tautos teises ir griebtųsi visų priemonių lietuvių nutautinimui per bažnyčias sustabdyti.

V. Kadangi Vilniaus vyskupijos valdytojas Michalkevičius, būdamas oficialiu asmenimi, yra pasirašęs po garsiuoju 44

asmenų memorijalu, konferencija prašo L. tarybą padaryti žygių Vatikane, idant minimas valdytojas greitai būtų atšauktas.[1])

d) *Santykiai su įvairiomis valstybėmis:* centralinėmis, entantės ir neutraliomis — nekariaujančiomis.

Lietuva buvo centralinių valstybių okupacijoj. Vokiečiai jau kalbėjo apie nepriklausomybę. Entantės valstybės dar tik šykščiai užsimindavo apie ją. Ilgai tartasi, kokios taktikos laikytis su vienomis ir kitomis; daug nuomonių pareikšta. Bendra buvo nuomonė, kad nesiangažuoti kol kas perdaug nei su vienomis nei su kitomis valstybėmis, o informuoti apie lietuvių troškimus vienus ir kitus ir stengtis išgauti daugiau pažadų lasvės kryptimi. Toks bus tinkamiausias pasiruošimas taikos konferencijai.

Su neutralinėmis valstybėmis stengtasi palaikyti kuo geriausius santykius ir geriau juos informuoti.

Rezoliucija priimta šitokia:

„Stovėdama ant Liet. konferencijos (Vilniuje) nutarimų pamatų ir išeidama iš lietuvių tautos apsisprendimo teisės, Berno konferencija, atsimindama, jog Lietuvos politikos, kultūros ir ekonomijos reikalai ne tiek linksta į rytus ir pietus, kiek į vakarus iš vienos pusės, o iš antrosios, jog Lietuvos valstybinį siekimą remti gali labiau suinteresuotos šiuo metu centralinės valstybės, ypač Vokietija, nutarė, jog lietuvių politika:

1. centralinėse valstybėse, ypač Vokietijoj, privalo siekti Lietuvos nepriklausomos valstybės akto išgavimo dar prieš karo galą ir taikos konferenciją;

2. entantės valstybėse siekti to, kad jos pripažintų lietuvių tautai apsisprendimo teisę ir remtų jau dabar, kiek tai galima, o ypač taikos konferencijoj Lietuvos nepriklausomybės reikalavimus;

3. Lietuva privalo įgyti kuo daugiausia simpatijų neutraliuose kraštuose savo nepriklausomybei atsiekti ir rūpintis, kad jos remtų mūsų nepriklausomybę taikos konferencijos metu."

---

[1]) Šios rezoliucijos nevisai tvarkingai surašytos konferencijos protokoluose. Dr. Bartuška savo knygoje taip pat kai ką įtraukė į rezoliucijas, kas priklauso prie protokolo (psl. 161—162). Rašydamas šias rezoliucijas, aš panaudojau konferencijos aprašymą, kurį pats anuomet surašiau dviejose knygutėse. *Stepon.*

Konferencija toliau svarstė, kad reiktų turėti atstovus Londone, Paryžiuj, Berlyne, Vienoj ir kitur.

5. Švietimas

Dėl pradinių mokyklų, pasidalinus mintimis, priimta ši rezoliucija:

„Liet. Berno konferencija, išeidama iš to supratimo, kad Lietuvoj švietimas visoj pilnumoj turi būti pritaikytas krašto gyventojų reikalams ir artimiausioj ateity turi būti pravestas Liet. tarybos žiniai, laiko būtinai reikalingu, kad jau tuojau visose pradinėse mokyklose būtų pašalintas privalomas vokiečių kalbos dėstymas."

Kiek ilgiau apsistota prie universiteto. Gabrys pranešė, kad pernai buvęs paruoštas memorijalas universiteto reikalu ir įteiktas Liudendorfui, Hindenburgui ir princui Leopoldui. Leopoldas pranešęs, jog sunku šiais laikais tenai minimus reikalavimus įvykdyti. Purickis, Kairys, Smetona kalbėjo, kad jau esą galima ruošti patalpas, organizuoti knygyną, steigti kelis fakultetus (lituanistikos, teologijos, teisių, filosofijos), kviesti profesorius iš savųjų, o taip pat užsieniečių. Smetona pranešė, kad universiteto rūmai esą užimti ligonine ir vokiečiai ne labai noriai užleisią. Galop priimta rezoliucija:

„Liet. Berno konferencija, matydama aukštosios mokyklos Lietuvoj būtiną reikalą, kreipiasi į Liet. tarybą, kad ji pasirūpintų dar karo metu gauti iš vokiečių valdžios leidimą lietuvių Vilniaus universitetui atgaivinti; Taryba privalo gauti buvusius universiteto rūmus su archyvu ir knygynu, kviesti mokslo vyrus profesoriais ir daryti kitus pasiruošimo darbus."

6. Lietuvos šelpimas

Po trumpų diskusijų priimtos šios rezoliucijos:

1. „Liet. Berno konferencija prašo Amerikos lietuvius visomis jėgomis rinkti merdėjančiai tėvynei pašalpą ir kuogreičiausiai siųsti Lietuvon, kuri pirmiausia reikalauja pagalbos".

2. „Konferencija nutarė siųsti delegaciją pas J. A. V. pasiuntinį Berne prašyti, kad J. A. V. valdžia netrukdytų persiųsti surinktų per Lietuvių dieną 130.000 dol. į Centralinį komitetą, vardu Lituanija, Šveicarijoj, kuris lengvai galės tuos pinigus įteikti pašalpinėms Lietuvos organizacijoms, remdamasis tokiu pinigų paskirstymo būdu, kuris yra pripažintas lietuvių visuomenės Amerikoje."

3. „Konferencija dėkoja Šv. Tėvui už paskirtą viso pasaulio bažnyčiose rinkliavą nuvargintai Lietuvai ir prašo tų vyskupų, kurie rinkliavos dar nepadarė, kuo greičiausiai ją padaryti, o surinktus pinigus atsiųsti Vykdomajam komitetui Lozanoj, sulig Šv. Tėvo ir Lietuvos vyskupų nurodymo."

4. „Pašalinti galimiems dvejojimams, kad renkami pasaulyje pinigai nukentėjusiai Lietuvai gali neatsiekti savo tikslo, konferencija pareiškia, kad Lietuvoje veikia šelpimo komitetai, pradžioje karo suorganizuoti, ir turį galimumo gauti pašalpas, siunčiamas Lietuvai."

5. „Liet. Berno konferencija, konstatuodama faktą, kad lenkų šelpimo draugijos Europoj yra kėsinusios paveržti bent dalį aukų, surinktų per Šv. Tėvo paskelbtą Lietuvos naudai dieną, stebisi, kad tos organizacijos, jau pirma gavusios Lenkijos bei Lietuvos vardu paskelbtą Šv. Tėvo dieną ir suvartojusios surinktus pinigus vien lenkų reikalams, laiko sau galimu daiktu dar siekti prie surinktos pašalpos suvargusiai Lietuvai ir kelia prieš tas pastangas griežtą protestą."

6. „Konferencija protestuoja prieš tai, kad iš 100.000 rublių, siųstų 1916 m. Tatjanos komiteto Lietuvių centraliniam komitetui Vilniuje per kunigaikštį Zdzislavą Liubomirskį Varšuvoje, minėtasai Lietuvių komitetas lig šiol tėra gavęs tik 10.000 rubl., nors visais galimais būdais mėgino negautus 90.000 rublių surasti".[1])

Konferencija posėdžiavo 8 dienas ir daug dalykų nutarė. Bet paskutinių klausimų, numatytų darbų tvarkoj konferencijos pradžioj, nesvarstė.

Konferencijos darbų užbaigimas. Svarstoma, kur gauti lėšų numatytai veiklai, ypač užsieny. Lig šiol daugiausia paramos labdarybės ir politikos veiklai gauta nuo Š. Amerikos lie-

---

[1]) Bartuška savo knygoje pastebi, jog tų 90.000 rubl. klausimas lig šiol (1937 m.) nėra paaiškėjęs ir nėra žinios, kur tie pinigai dingę.

tuvių katalikų. Nutarta pareikšti jiems gilią padėką. (Politikai iš tenai gauta 80.000 fr.). Ateityje Šveicarijos politinė veikla reikalaus 10—15 tūkst. frankų, o Berlyno — apie 10.000 markių mėnesiui. Nutarta pasiskolinti iš labdarybės draugijų 325.000 frankų. Šią sumą išmokės Lietuvos taryba pašalpinėms organizacijoms Lietuvoje. Dabar sustatytas raštas, po kuriuo pasirašė atvykusieji Liet. tarybos nariai.

Šv. Tėvui konferencija pasiuntė tokią telegramą:

„Mes, lietuviai, susirinkę iš Lietuvos, Rusijos ir Amerikos į Berno konferenciją neutralioj Šveicarijoj pasitarti apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą ir jos gyvus dabarties reikalus, naudodamiesi ta proga, reiškiame Jūsų Šventenybei nuoširdžią padėką už paskirtą Lietuvai dieną aukoms rinkti pasaulio bažnyčiose, pareiškiame savo sūniškus jausmus Apaštališkam Sostui, pabrėžiame reikalingumą, kad Jūsų Šventenybė dalyvautų būsimoj taikos konferencijoj, užtardami, kaipo katalikų Tėvas, mūsų ir kitų mažų tautų pamintas teises ir meldžiame Jūsų Šventenybę savo darbams apaštališko palaiminimo“.

VII. 1917 M. UŽBAIGA

1. Lietuvos valst. tarybos kovos su vokiečiais dėl nepriklausomybės. 2. Lietuvos mažumų klausimas ir viešo Lietuvos nuo Rusijos atsipalaidavimo aktas.

1. Lietuvos valst. tarybos kovos su vokiečiais dėl nepriklausomybės

Išrinktoji Lietuvos valstybės taryba tuoj bandė veikti ir stengėsi šalinti svarbiausius nenormalumus - trūkumus Lietuvoj, kaip antai: 1) priverčiamojo darbo batalionus, 2) rekvizicijų žiaurumus, 3) banditizmą ir t. t.

1917 m. spalių 20 d. Lietuvos taryba siunčia ilgą memorijalą[1]) kancleriui, Oberostui ir princui Leopoldui, kuriame

---

1) Šis memorijalas yra atspausdintas P. Klimo knygoj „Der Werdegang des Litauischen Staates“ (psl. 70—89) ir užima 19 spausdintų puslapių, o jo priedas, vadinamas „Rekapitulationen“, užima dar 3 puslapius.

nuodugniai išdėsto įvairius trūkumus ir skaudulius, esančius Lietuvoj. Čia liečiamos rekvizicijos, priverčiamasis darbas, banditai, žiaurus elgimasis su gyventojais, mokyklos, miškų naikinimas, sveikatos klausimas ir t. t.

Lydimam rašte Lietuvos taryba kalba apie reikalą leisti jai bendradarbiauti su militarine valdžia, tarpininkauti ginčytinuose klausimuose tarp visuomenės ir milit. valdžios, leisti pagaliau Tarybai paimti į savo rankas civilinės valdžios uždavinius Lietuvoj ir t. t.[1]).

Bet vokiečiai kažkaip keistai buvo nusistatę prieš Tarybą, nepritarė jos veiklai ir valdė Lietuvą taip, kaip seniau. Okupacinė valdžia uždraudė net spausdinti konferencijos (Vilnaus) nutarimus, nenorėjo užleisti tinkamo namo, kur Taryba galėtų posėdžiauti, kur, besikuriant valdžiai, galėtų vystyti savo veiksmus. Vokiečių politikai Lietuvos atžvilgiu didelės įtakos turėjo Reichstago atstovas Erzbergeris jau nuo vidurio 1917 m. Ir pačiame Reichstage ir šiaip savo žygiais valdžioje jisai stengėsi išjudinti Lietuvos klausimą ir tai teigiamoj, lietuviams priimtinoj, formoj.

B. Colliander savo disertacijoj stengiasi išaiškinti, kodėl Erzbergeris buvo toks palankus lietuviams, ir mano, kad taip daręs katalikiškais ar partijos sumetimais[2]). Aš sakyčiau, kad darė dėl to, kad labai humanišką sielą turėjo ir norėjo padėti daug vargusiai tautai. Gaila, kad už tai jis sulaukė žiauraus keršto nuo saviškių.

Kada Lietuvos atstovai grįžo iš Berno konferencijos pro Berlyną, jie čia sustojo, norėdami pasitarti su valdinėmis sferomis. Deja, maža ką gero jie čia atsiekė; ypač karinės sferos buvo nesukalbamos. Kitokį įspūdį padarė delegatams susitikimas su Reichstago nariais: Centras ir socialistai parodė daug nuoširdumo ir pritarimo Lietuvos klausimui; jie pasižadėjo ginti šį klausimą Reichstage. Tas Reichstago atstovų elgesys sutvirtino Tarybos atstovų dvasią ir pasiryžimą kovoti toliau už laisvę.

---

1) P. Klimas, ten pat psl. 68 s.

2) B. Colliander „Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland“, 128.

Kadangi laisvės klausimai ėjo taip sunkiai, todėl Lietuvos valst. taryba galvojo apie kunig. Urachą, ar kokį kitą valdovą, manydama, kad tuomi nusikratys aneksionizmo. Bet vokiečiai drauge su kaizeriu galvojo apie Personalunion su reichu ir į Uracho klausimą nelabai palankiai žiūrėjo.

Kada Erzbergeris išsitarė spaudoj apie Lietuvos valstybę, aneksionistai pakėlė audrą, įrodinėdami, kad reikia Lietuvą prijungti prie Vokietijos, ir baigta.

1917 m. lapkričio 26 d. Lietuvos delegatai (Tarybos pirm. A. Smetona, vicepirm. St. Kairys ir sekr. J. Šaulys) atsilankė pas Liudendorfą ir įteikė memorijalą, kuriame pasisako už karinę, muitų ir geležinkelių uniją, jei: a) būtų sustiprintas Tarybos autoritetas ir ji (Taryba) paimtų savo valdžion tuos plotus, kurie nėra būtinoj karo priklausomybėj... ir pažymi, kad bendradarbiavimas su dabartiniu civilinės okupac. valdžios šefu Izenburgu nėra įmanoma, b) jei būtų pripažinta Lietuva, susidedanti iš plotų, atimtų nuo Rusijos, ir su sostine Vilnium, c) jei vokiečių valdžia tuoj paskelbtų Lietuvą, kaipo nepriklausomą valstybę, ir tai paskelbtų pirma, negu minėtoji sutartis bus pasirašyta; sutarties smulkmenas Taryba nustatys drauge su vokiečių valdžia[1]).

Liudendorfas pritarė tik minčiai, kad Lietuva turėtų būti su sostine Vilnium, bet apie laisvės paskelbimą ir Tarybos galią vien miglotai užsiminė.

Tačiau šį nepasisekimą atsvėrė kanclerio von Hertlingo kalba, pasakyta lapkr. 29 d. Reichstage, kurioje jis pasisakė už atimtų nuo Rusijos tautų laisvę. Lapkr. 30 d. buvo smarkūs debatai Reichstage. Socialistų atstovas David kritikavo militarinę valdžią ir siūlė, kad Lietuvos valdymas būtų perduotas Lietuvos tarybai. Pulkininkas v. Vrisbergas, grafas Vestarpas ir pulk. v. Grosleras gynė Oberosto valdžią. Ats. Erzbergeris visu smarkumu kritikavo Izenburgo šeimininkavimą.

---

[1]) Žiūr. B. Colliander psl. 143 P. Klimas psl. 98—99 paduoda ištisą dokumentą.

Polemika iš Reichstago perėjo į spaudą. Tų ginčų išdava buvo „Lietuvių - vokiečių" draugijos atsiradimo klausimas (1917-XI-30). Jos iniciatorius ir kūrėjas buvo baronas Ropas, gimęs Lietuvoj. Šios draugijos uždaviniu turėjo būti: nustatyti santykius tarp Lietuvos ir Vokietijos, sudaryti sklandaus bendardarbiavimo planą ir t. t. Jos centras turi būti Berlyne, o skyrius — Vilniuje. Draugijos organas — „Das neue Litauen".

A. a. Mykolo Ašmio, kilusio iš M. Lietuvos ir daug pasidarbavusio Lietuvos nepriklausomybės dirvoje, laidotuvių 1918 m. gruodžio 4 d. Lozanoj dalyviai. Iš kairės į dešinę: J. Dabužis, daktiliografė. I. Tamošaitis, K. Pakštas, (nepažįst.), J. Gabrys, p-lė Gentizon, J. Eretas, V. Bartuška, (nepažįst.), V. Daumantas, V. Mykolaitis, A. Steponaitis.

Prie draugijos priklausė visa eilė vokiečių veikėjų su įvairiausiais nusistatymais: pradedant kraštutiniu dešiniuoju grafu Vestarpu ir baigiant kairiuoju — redakt. Noske; be šių dar priklausė: M. Erzbergeris, dr. Gaigalaitis, grafas Keiserlingas,

prof. Veberis, patar. Goteinas, v. Richthofenas, dr. Pov. Rorbachas, banko direk. Šachtas, graf. v. Spee, H. Sudermanas ir kt.; gener. sekret. bar. v. Ropas[1]).

Liet. taryba, matydama, kad kitos išeities nėra, padarė sutartį Berlyne gruodžio 1 d., pažadėdama militarinę, susisiekimo, pašto ir piniginę uniją. Susitarimo protokolą pasirašė pirmininkas A. Smetona, nariai: Kairys ir Šaulys; iš vokiečių — Užs. reik. min. tarėjas Nadolny.

Tarybos nariai, pasirašę minimą protokolą, išvyko Vilniun. Čia prasidėjo Tarybos posėdžiai, kuriuose buvo kritikuojama ir toliau vystoma sutartis. Gruodžio 5—7 d. padaryta kai kurie pakeitimai: kariuomenė yra renkama pačių lietuvių ir pasilieka savo krašte; susisiekimas taip pat turėtų būti lietuvių rankose; viską galutinai nustato konstituanta.

Gruodžio 10 d. Tarybos delegacija nuvyko į Kauną galutinam susitarimui su vokiečiais dėl nepriklausomybės paskelbimo. Bet čia sužinojo, kad kancleris nenori sutikti su Vilniaus, kaip sostinės, klausimu, su kariuomenės ir konstituantos nuostatais.

Tada gruodžio 11 d. Lietuvos taryba sustatė naują pareiškimą, būtent: „1. Lietuvos valst. taryba, būdama pripažinta vietos ir užsienio lietuvių vienatine įgaliota atstove, remdamosi laisvu tautų apsisprendimo principu ir Vilniaus konferencijos 1917 m. rugs. 18—22 d. nutarimu, skelbia laisvos valstybės atstatymą su sostine Vilnium ir jos (valst.) atpalaidavimą nuo visokių ryšių, kuriais ji buvo surišta su kitomis tautomis.

2. Šios valstybės įkūrimui ir jos interesų gynimui taikos konferencijoj, Lietuvos taryba prašo vokiečių reichą padėti. Kadangi atstatomos Lietuvos interesai linkę į Vokietiją, — Taryba daro amžiną sutartį tarp Lietuvos ir Vokietijos militariniu, susisiekimo, muitų ir monetarinės sistemos atžvilgiais“[2]). Šį pareiškimą pasirašė visi nariai.

---

[1]) Žiūr. R. Colliander psl. 146.

[2]) Vertimas padarytas iš P. Klimo veikalo psl. 107.

Bet ir šitas žygis pasiliko ilgą laiką be žinios, be pasirodymo viešumoj, ir be pasėkų, nors, kaip rodos, jis buvo naudingas vokiečiams. Grafas Hertlingas nepripažino šio akto. Dalykai vėl darėsi tamsūs, neaiškūs. Labiausiai buvo įkyrus atkirtimas Lietuvos nuo viso pasaulio ir nežmoniškas spaudimas.

1917 m. gruodžio 18 d. buvo 7 vadų pasitarimas Kreuznache. Čia kilo vakarinių Rusijos tautų klausimas, bet be jokio tinkamesnio išsprendimo.

2. Liet. mažumų klausimas ir viešo Lietuvos nuo Rusijos atsipalaidavimo aktas

Mažumų klausimas numatytoj Lietuvoj taip grupavosi. „Koronos“ lenkai svajojo apie uniją, o buvusios Austrijos lenkai, vadovaudamiesi tautų apsisprendimo principu, į Lietuvos savarankiškumą žiūrėjo palankiai. Dauguma lenkų skeptiškai žiūrėjo į Vilniaus tapimą Lietuvos sostine.

Gudai norėjo eiti išvien su Lietuva, bet jie buvo dvarininkų įtakoj, kurių dauguma buvo lenkai. Gudų vadų tarpe pasitaikydavo ir tokių, kurie už atlyginimą tarnavo vokiečiams. Bendrai, su gudais buvo gana sunku tartis dėl nevienodo jų vadų nusistatymo.

Su žydais taip pat buvo sunki kalba, kadangi jie didele viltimi žiūrėjo į revoliucinę Rusiją, o su Lietuvos klausimu nesiskaitė.

Rusų klausimo Lietuvoj tuo laiku visai nebuvo.

Rusija, begyvendama vidaus suirutės perijodą, mažai susidomėjimo rodė Lietuvai. Kada tenai įsistiprino bolševikai, jie panorėjo paimti savo globon ir Lietuvą. Kapsuką-Mickevičių paskyrė komisaru. Lietuvių tautos taryba Šveicarijoj suprato, kuo tas viskas kvepia ir pasistengė užbėgti kelią tiems pasikėsinimams. Ji paskelbė tokį atsiskyrimo nuo Rusijos aktą 1917 m. gruodžio 25 d.:

„Lietuva atsiskiria nuo Rusijos, atsižvelgdama į tai, kad Lietuva:

1. buvo nepriklausoma valstybė nuo 13 iki 18 amžiaus galo,

2. būdama pavergta Rusijos, niekuomet neatsisakė reikalauti sau nepriklausomybės ir stengėsi tai įrodyti net ginklų pagalba,

3. buvo begėdiškai niekinama, persekiojama rusų carų režimo ištisus 120 m., o po revoliucijos provizorinė rusų valdžia nebojo mūsų reikalavimų, nors mes reiškėme jai pasitikėjimą (pareiškimas 1917 m. balandžio 20 d.),

4. didžioji Lietuvos teritorijos dalis šiuo metu yra užimta vokiečių, o Rusija, atsidūrus naujoj būsenoj, kurią sudarė paskutiniai įvykiai (spalių revoliucija), negali vykdyti savo priedermių ir prievolių (devoirs et obligations) lietuvių tautai, kuri nors patyrusi persekiojimų per ištisą šimtmetį, vis tik vykdė ištikimai savo pareigas.

Lietuvių tautos taryba, vyriausia tėvynės reikalų saugotoja ir globėja, pareiškia:

1. kad lietuvių tauta nuo šios dienos (d'ores et déjà) atsipalaiduoja nuo visų ryšių su Rusija,

2. kad lietuvių tauta, remdamosi pavergtų tautų teisės apsisprendimu, kurį paskelbė kovojančios valstybės, turi teisę ir pareigą imti globoti savo likimą ir pasirūpinti svetimų valstybių nepriklausomybės pripažinimu"[1]).

Šis aktas buvo išsiuntinėtas visoms, kariaujančioms ir nekariaujančioms, valstybėms. Jis turi, be abejonės, didelės svarbos. Tai juridinis numetimas rusų jungo. Faktiną nuvertimą įvykdė vokiečiai, užimdami Lietuvą, bet jie buvo uždėję savo, dar sunkesnį, jungą. Iš šio jungo mus paliuosavo Vokietijos susmukimas, Versalio taikos sutartis. Vėlesnius pasikeitimus apgynė patys lietuviai.

---

[1]) Atsiskyrimo nuo Rusijos tekstas yra atspausdintas „Pro Lituania" 1917 m. gruodžio mėn. numery, psl. 329. Jo mintys yra paimtos iš I Berno konferencijos nutarimų.

TREČIOJI DALIS

1918-1919 METAI. LABDARYBĖ SILPNĖJA, POLITIKA STIPRĖJA

I. LITUANIJOS VEIKLA

1. Pašalpų siuntimo trukdymas. 2. Kan. Olšauskio veikla Berlyne. 3. Lituanijos 4 metų apyskaita ir veiklos charakteristika. 4. Dėl ko buvo šelpiami tik vaikai, seneliai ir ligoniai?

1. Pašalpų siuntimo trukdymas

1918 m. karas vis labiau slėgė pasaulį ir varžė labdarybę. Žmonėse nuolat reiškėsi daugiau nuovargio, suerzinimo. Labdarybės šaltiniai pradėjo išsekti. Daugelis tik žiūrėjo, kaip savo gyvybę išgelbėti, o apie kitus mažiau galvojo.

Drauge buvo jaučiama, kad karas turi baigtis. Tautos ir valstybės taip pat rūpinosi gyvybės klausimais: buvusios žiūrėjo, kaip išlikti, o kylančios visomis jėgomis stengėsi parodyti, kad štai ir jos esančios, taikos derybose ir jos neužmirštinos.

Tai gyvybinei tautų ir valstybių kovai geriausia dirva buvo spauda. Čia ir ėjo lenktyniavimai, rungtynės.

Tautų gyvybės klausimas buvo jaudinamas memorijalais, notomis, asmeniškais diplomatiniais informavimais etc.

Kaip karo pradžioje, taip ir dabar, labdarybė ir politika nebuvo priešingi veiksniai, bet vienas kitam teikė pagalbą. Čia labdarybė buvo toji, kuri tam tikru būdu politikai ruošdavo kelią.

Pažiūrėkime, kaip 1918 m. atrodo Lituanijos veikla.

Kova už galimybę siųsti belaisviams maisto, prasidėjusi 1917 m., dabar eina toliau ir kaskart sunkėja. Posėdyje (1918-I-9) svarstoma galimybė pirkti iš Italijos 1000 porų batų po 16 frankų (nominaliai paprasti batai tais laikais kaštuodavo 30—35 fran.). Taip pat svarstomas toliau pirkimo iš Prancūzijos per rusus maisto klausimas. Čia pat pranešama, kad prancūzų pasiuntinybė atsisakė duoti leidimą pirkti mums patiems iš Prancūzijos be rusų tarpininkavimo.

Kadangi mažėjo galimybė siųsti pašalpas belaisviams iš Šveicarijos, todėl šiame pat susirinkime nutarta pasiųsti 10.000 frankų p. Savickiui (Kopenh.), kad jis šelptų iš Danijos.

Su vokiečiais vis eina derybos dėl civilinių belaisvių paleidimo namon, dėl likusių aprūpinimo knygomis, dėl šelpimo Lietuvoje tvarkymo, kaip kad buvo pažymėta raštuose, išsiuntinėtuose įvairioms ministerijoms 1917 m. lapkr. 26 d. Su šios rūšies įpareigojimais siunčiami Vokietijon įgaliotiniai.

1918-II-5 d. posėdy svarstomas gautas Amerikos lietuvių tarybos raštas, kuriame prašoma papildomų žinių dėl numatytų atgabenti į Šveicariją 100 vaikų, ir dėl prašomų iš Amerikos mokytojų. Nutarta pranešti, kad šveicarų valdžia neleido įgabenti vaikų į Šveicariją, bet prašoma siųsti mokytojus, spėliojant, kad juos bus galima nusiųsti Lietuvon.

Šiuo metu atvyksta Šveicarijon Myk. Ašmys, Mažosios Liet. lietuvis, lankęs universitetą Karaliaučiuj ir daug pasidarbavęs per karą lietuvių naudai. Jis atvyksta Šveicarijos lietuviams į pagalbą. Kadangi jo sveikata silpna, todėl Lituanija nutaria (vasar. 22 d.) pasiųsti mėnesiui į bet kurią gydyklą.

Šveic. valdžia savo raštu vasario 26 d. praneša, kad ji dar sumažinanti išsiuntinėjamą belaisviams maisto kiekį, ir įspėja apie galimą visišką uždraudimą. Nutarta rankų nenuleisti ir ieškoti būdų maistui surasti. Kadangi rusų-vokiečių taikos § 8 kalba apie belaisvių paleidimą, todėl nutarta rūpintis, kad lietuviai belaisviai būtų leidžiami namon. Šiuo klausimu nutarta (kovo 4) parašyti: 1) Vokietijos kancleriui grafui Hertlingui, 2) Oberostui, 3) Vokietijos karo ministrui, 4) Lietuvos tarybai, 5) Lietuvių—vokiečių draugijai.

Tame pat posėdy nutarta pasiųsti Savickiui dar 5.000 frankų belaisvių šelpimui. Roterdame atsidūrė 43 lietuviai belaisviai (pasprukę iš Vokietijos).

Nutarta gauti iš jų smulkesnių žinių, pasiųsti jiems, kol kas, 500 frankų ir po 10 fr. kiekvienam vaikui.

Posėdyje, kovo 21 d., Steponaitis praneša, kad rusų komitetas Berne ketinąs perleist 5.000 kg maisto lietuviams (už pinigus) ir pastebi, kad juos reikią būtinai išsiųsti belaisviams balandžio mėnesį, nes vėliau rusai galį būti paleisti namon ir galimybė siųsti atpulsianti.

Ūkio departamente (Berne) pirmininkas sužinojęs, kad 5% iš Amerikos Šveicarijon įvežamų maisto prekių atitenka Raud. kryžiui ir dėl to vokiečiai pažadėję netorpeduoti tų laivų, o entantė sutikusi praleisti juos. Kadangi J. A. V. belaisvių dar maža, todėl perteklius tų produktų galės būti skiriamas kitų šalių belaisviams. Departamento skyriaus vedėjas labai užjautė lietuviams, nes ir jis paabejojo, ar vokiečiai paleis lietuvius iš nelaisvės, kadangi jiems (vok.) reikalingi darbininkai. Nutarta paimti iš rusų 4670 kg valg. dalykų, o taip pat rūpintis gauti maisto iš J. A. V.

Gabrys pranešė, kad esąs atvykęs iš Vokietijos generolas Fridrichas, su kuriuo vertėtų pakalbėti dėl belaisvių paleidimo. Išrinkti 2 valdybos nariai, kuriems pavesta pasikalbėti su gen. Fridrichu.

Nutarta siuntinėti kas mėnuo po 5.000 fr. Savickiui belaisvių šelpimui.

Draugija „Kirchliche Kriegshilfe Paderborn" (Bažnytinė pagalba kare) kreipėsi į Lituaniją, prašydama nurodyti, kur būtų galima gauti lietuviškų knygų belaisviams. Nurodytas Šv. Kazimiero knygynas Kaune ir lietuv. laikraščiai, spausdinami Lietuvoje.

Tame pat posėdy pranešama, kad iš vokiečių Karo ministerijos gauti 3 laiškai (vasario 16 d. ir kovo 5 ir 15 d.), kuriuose praneša, kas padaryta belaisvių atžvilgiu. Tiesa, tai toli gražu ne tas, ko buvo prašoma, bet šis tas vis tik padaryta: paleisti kai kurie belaisviai, likusieji organizuojami; įdomus lapas, kuriame pažymėta, jog 29 stovyklose esama 11.549 belaisvių.

Dėl paleidimo liet. belaisvių iš Austro-Vengrijos parašyti raštai grafui Czernin'ui ir Austr. karo ministerijai.

Balandžio 12 d. Daumantas ir Steponaitis pranešė, ką kalbėję su gener. Fridrichu Berne. Savo kalboj gener. pareiškęs, kad dabar esą reikalingi darbininkai, taigi sunku esą paleisti belaisvius. Po to kai įvyko taika su rusais, po to, kai paskelbta nepriklausoma Lietuva, tas jo pareiškimas atrodė labai keistas. Kada atstovai reagavo į tai ir išdėstė savo pažiūras, generolas pasižadėjo: 1) pasistengti greitai paleisti liet. belaisvius, 2) įkurti Berlyne lietuvių komitetą (jo dar vis nėra! Autorius), kuris padėtų suorganizuoti tą grįžimą, 3) pasiųsti pasitikėjimo žmones (belaisvius) apvažiuoti visas stovyklas ir surinkti žinias apie lietuvius belaisvius.

Gegužės 13 d. svarstyta, kaip sueiti į kontaktą su „Amerikos lietuvių kareivių globos" draugija, įsikūrusi Bostone, kurios pirm. yra Jon. Karosas, sekr. — J. Ramanauskas ir ižd. — M. Žibas. Nutarta taip pat susižinoti per Raud. kryžių, kiek yra lietuvių J. A. V. armijoj, veikiančioj Prancūzijoj ir kiek nelaisvėj.

Nuo Amer. liet. tarybos gauta 25.000 fr. persiuntimui į Lietuvą. Dauguma balsų nutarta tuos pinigus įteikti Vykdom. komitetui, kad jis persiųstų Lietuvon. Bet liepos pradžioj atvyko Tarybos atstovas ir tie pinigai įteikti jam. 1918 m. birž. 3 d. svarstoma, kodėl belaisviai dar neleidžiami namon. Birž. 24 d. aptartas Olšauskio laiškas, kuriame jis prašo 5000 markių kelionei į Austro-Vengriją ir Turkiją belaisvių reikalais. Nutarta pirma sušaukti konferenciją Šveicarijoj ir jon pakviesti K. Olšauskį.

2. Kan. Olšauskio veikla Berlyne

K. Olšauskis, sugrįžęs iš Berlyno, liepos 8 d. praneša posėdy, jog belaisviai suvargę, nevalgę, apskurę, nuo bado sutinę. Bet vokiečiai neleidžią jų namon, nes reikalingi darbininkai, o lietuviai esą geri darbininkai, jie „padedą vokiečiams išlošti karą".

K. Olšauskis smarkiai reagavęs karo ministerijoj, bet mažai ką laimėjęs.

Dalyko nušvietimui jis papasakojo, kad belaisviai duonos gauną tiek, kad sunku ir aptarti tą kiekį; bulvių visai nesą, mėsos gauną vos kartą kitą į mėnesį. Šiek tiek geriau esą tiems,

kurie dirbą ūkiuose. Bet dvaruose, giriose labai bloga; giriose patys belaisviai vežą medžius, nes arklių nesą. Vyskupas Karevičius pasiuntęs kun. Malakauską aplankyti stovyklas ir patarnauti belaisviams. Vokiečiai uždarę jį į Tuchel kaipo belaisvį. Paklausti vokiečiai pranešę, jog tai įvykę per apsirikimą.

Atsižvelgdamas į šį pranešimą, komitetas nutarė: 1) duoti 6.500 markių kan. Olšauskiui, kad jis galėtų aplankyti belaisvius Vokietijoj, Austrijoj ir Turkijoj; 2) įgalioti jį, kad nupirktų belaisviams maisto už 10.000 markių Ukrainoj ar Lietuvoj, 3) parašyti Savickiui, kad jis siųstų daugiau pašalpos belaisviams, ir kad siųstų, susižinant su K. Olšauskiu.

1918 m. rugpj. 28 d. svarstomas kun. Draugelio iš Vilniaus prašymas 15.000 markių moksleivių Lietuvon grąžinimui iš Rusijos ir O. Valaitytės iš Kauno prašymas 10.000 markių moterų sąjungos reikalams. Šių klausimų sprendimas atidėtas iki lietuvių konferencijos, kuri turės įvykti Šveicarijoj už 3—5 dienų, Lietuvos atstovams dalyvaujant.

Rugsėjo 5—12 d. įvyko konferencija, kurioje dalyvavo žymus skaičius atstovų iš Lietuvos. Tarp kitų dalykų buvo iškeltas Lituanijos klausimas. Konferencija padėkojo už belaisvių šelpimą ir kitų sričių darbuotę ir prašė dabar rūpintis belaisvių grąžinimu Lietuvon.

Iš atvykusių konferencijon atstovų (A. Smetonos, prof. Voldemaro ir kt.) sužinota, kad Berlynan siunčiami iš Vilniaus 4 asmenys, kurie rūpinsis belaisvių grąžinimu ir kitais reikalais; jie būsią subsidijuojami iš Vilniaus. Bet rugs. 21 d. nutarta įteikti ir Lituanijos pinigų 20.000 markių minimai veiklai per kan. Olšauskį.

Rugs. 21 d. nutarta šelpti Berlyne mok. Velyką, kuris, besidarbuodamas nelaisvėj, apsirgo džiova. Taip pat kan. Olšauskiui pavesta išsiųsti teol. J. Dailidę Šveicarijon. Kun. S. Draugeliui nutarta pasiųsti 5.000 markių moksleivių grąžinimui Lietuvon.

Vėliau paaiškėjo, kad vokiečiai neleido į Berlyną vykti ir tenai darbuotis anksčiau minėtiems 4 vilniečiams.

Lapkr. 22 d. kan. Olšauskis, sugrįžęs iš Berlyno, pranešė, jog vokiečiai užtikrinę, kad per 8 dienas paleisią visus civilinius belaisvius ir ligonius.

Be to, užėjus revoliucijai, belaisviai metą darbą, apleidžią stovyklas ir einą, kur kam patinka. Namon einą pėsti, nes nesą pakankamai traukinių.

Austrijon, Bulgarijon ir Turkijon K. Olšauskis negalėjęs nuvažiuoti, nes Austrija atsakiusi neigiamai, o anosdvi net nieko neatsakiusios. Austrija pranešusi, kad belaisviai jau esą leidžiami namon.

Tame pat posėdyje Lituanija nutarė kreiptis į Šveic. raudonąjį kryžių ir prezidentą Vilsoną ir prašyti, kad jie paragintų vokiečius greičiau paleisti belaisvius ir padėtų jiems sugrįžti tėvynėn.

K. Olšauskis pranešė, kad Kaune, Vilniuj ir Marijampolėj ruošiamos ligoninės grįžtantiems belaisviams ligoniams. Vilniečiai prašą vokiečius užleisti ligoniams Trinopolio dvarą ir pravoslavų seminariją. Kauniečiai prašą užleisti Kamendulų ir Karmelitų vienulynus. Prašoma taip pat 25.000 markių įrengimui.

Atsižvelgdamas į tokią dalykų būklę, komitetas nutarė visus pinigus, atliekamus nuo likvidacijos ir kai kurių asmenų šelpimo, pasiųsti Lietuvon ligoninių įrengimui, pavargėlių šelpimui.

Šelpiamiems asmenims (moksle) pranešta, kad bus pasiųstos jiems tam tikros sumos pinigų ir įspėta, kad tolimesniu likimu patys rūpintųsi.

Pranešta taip pat Savickiui, kad pinigai toliau nebus siuntinėjami.

Kadangi paaiškėjo, kad kan. Olšauskis negalėjo įteikti 5.000 markių kun. S. Draugeliui moksleivių gabenimui, nutarta šią sumą pavesti mokslus einančiai jaunuomenei.

Gruodžio 1 d. 8 val. 30 min. vakare mirė a. a. Myk. Ašmys. Sugrįžęs iš kurorto jis apsigyveno Lozanoj. Čia jį užklupo gripas. Tuoj nuvežtas į ligoninę po poros dienų mirė.

A. a. Ašmys yra kilęs iš Maž. Lietuvos. Mokslus ėjo Karaliaučiaus universitete, o mokslo laipsniui įgyti dizertaciją parašė Šveicarijoj. Profesoriai jį labai gerai įvertino. Tačiau egzaminų nespėjo išlaikyti.

Būdamas savo krašte ir Šveicarijoj a. a. M. Ašmys daug pasidarbavo lietuvybės idėjai. Jis buvo malonaus būdo, darbštus, idealus, karštas Lietuvos mylėtojas. Tačiau mirtis jį užklupo toli nuo savo krašto ir savųjų.

Palaidotas Lituanijos lėšomis. Nors buvo pasiųsta teiegrama namiškiams, bet jie laidotuvėse nedalyvavo, nes tų laikų sąlygos sutrukdė.[1])

Tebūna jam lengva gražiosios Šveicarijos žemelė!

3. Lituanijos 4 metų apyskaita ir veiklos charakteristika

Visą pusmetį nebuvo Lituanijos posėdžių. 1919 m. gegužės 22 d. įvyksta posėdis, kuriame dalyvauja tik J. Gabrys, K. Olšauskis ir Steponaitis. Kiti nariai: Purickis — Berlyne, Bartuška ir Daumantas — Lietuvoj.

Pirmininkas praneša, kad Vokietijoj dar esama apie 15.000 belaisvių, Olandijoj esą 23 lietuviai.[2]).

Kadangi įsikūrė Lietuvos raud. kryžius, tai Lituanijos pirmininkas ėmėsi tarpininkauti, norėdamas suvesti jį į santykius su Tarptautiniu raud. kryžium.

Prel. Olšauskis pranešė, jog jis daręs žygių pas valdžias Berlyne, Spaa ir Paryžiuj dėl lietuvių belaisvių paleidimo namon, dėl drabužiais bei maistu aprūpinimo. Prelatas drauge pranešė, kad savo misiją belaisvių klausimu yra baigęs. Posėdžiaujantieji jam karštai padėkojo už atliktus darbus, taip svarbius belaisviams.

Šiame pat posėdyje nutarta Lituaniją likviduoti. Likvidavimas pavesta pirm. Steponaičiui. Dokumentai dar metus turi pasilikti pirmininko žinioje, kad būtų galima duoti paaiškinimus, jei kas kreiptųsi su kokiais klausimais. Baldus nutarta perduoti Vykd. komitetui.

Tačiau pats likvidavimas užsitęsė gana ilgai, nes iždin. Daumantas nesutvarkė piniginių dalykų ir nenorėjo perduoti gana didelių sumų.

Priešpaskutinis Lituanijos posėdis įvyko Sasnavoj (Suvalkijoj), kuriame dalyvavo prel. Olšauskis, dr. Bartuška ir Steponaitis. Jis įvyko 1919 m. rugpj. 25 d. Čia buvo galutinai nutarta likviduoti Lituaniją ir kitas 3 veikusias Lozanoje organi-

---

[1]) Ar nevertėtų Ašmį pargabenti į Lietuvą, kurią jis taip mylėjo. Tas padaryti būtų nesunku, nes jo lavonas įdėtas į tris karstus.

[2]) Apie Olandijoj esančius lietuvius pradėjome gauti žinių, kad jie operuoja visokiais prasimanymais ir nenori grįžti Letuvon.

zacijas: Vykd. komitetą, Inf. biurą ir Liet. tautos tarybą. Likvidatoriais išrinkti dr. Bartuška ir kun. Steponaitis.

Paskutinė Lituanijos apyskaita, padaryta 1919 m. lapkr. 7 d., apimanti 4 metus veiklos, taip atrodo:

Pasyvas

	Frankų
1) Subsidijos	191.990,05
2) aukos	16.075,10
3) pelnas	4.631,47
4) perlaidos (debetas)	30.629,67
Iš viso:	243.326,29

Aktyvas

1) Administracijos išlaidos	30.412,47
2) kelionės išlaidos	7.144,54
3) pašto ir telegrafo išlaidos	1.080,60
4) šelpimas maistu	46.941,24
5) šelpimas pinigais (čia yra ir sumos, perleistos kitoms organiz., pav., Savickiui etc.)	123.676,58
6) šelpimas drabužiais	815,25
7) dvasiniai belaisvių reikalai (knygos, maldaknygės etc.)	653,25
8) perlaidos (kreditas)	30.629,67
9) likvidacijos išlaidos	1.972,69
Iš viso:	243.326,29

Pasiųsta belaisviams maisto ir kitko:

	kg
1) Duonos	18.696
2) kondensuoto pieno	2.307
3) „Maggi" ir kitų sriubų	1.262
4) šokolado	3.306
5) arbatos	56,5
6) cukraus	300
7) įvairių konservų	1.469
8) konfitūrų — uogienės	437
9) sūrio, kokosinio sviesto	9
10) muilo	313

Kaip matėme aukščiau, pašalpos organizavimas nėjo sklandžiai. Siunčiamieji raštai buvo trukdomi, o kartais cenzūros visai sulaikomi. Mūsų pasiuntiniams taip pat ne visada buvo leidžiama išvažiuoti į įvairius kraštus. Vis dėlto gana daug kraštų aplankyta, tartasi su valdžiomis ir labdaringomis įstaigomis, ypač Raud. kryžiaus valdybomis.

Su centralinėmis valstybėmis susitarimas taip pat buvo ne lengvas. Ne maža būdavo pažadama, bet maža įvykdoma. Vis dėl to kai kas atsiekta: belaisviai buvo sukoncentruoti į mažą stovyklų skaičių, kur buvo galima, — aprūpinti maistu, knygomis, padėta susirašinėti su saviškiais. Stovyklose buvo suorganizuoti komitetai iš lietuvių, kurie dalino atsiųstą pašalpą; buvo pakviesta daugiau cenzorių lietuviškiems laiškams, laikraščiams ar knygoms cenzūruoti. Dėta pastangų atgaivinti Centralinį šelpimo komitetą Lietuvoje. Tas viskas palaikė lietuviuose tautinį susipratimą, stiprino jų dvasią.

Kadangi susisiekimas su tėvyne, iš kur buvo galima gauti knygų, buvo sunkus, todėl pradžioj buvo siunčiamos knygos iš lietuvių studentų draugijos (Friburge), vėliau atsiuntė lietuviai iš Anglijos ir Argentinos, pagaliau p-lė Jagomastaitė išsiuntinėjo iš Tilžės už 500 markių iš Lituanijos lėšų, dar vėliau „Tėvynės mylėtojų dr.“ (Š. Amerikos) atsiuntė 5.000 egz. knygų belaisviams per p. Savickį (Kopenh.).

Prie palengvinimo susisiekimo ar susirašinėjimo daug prisidėjo ta aplinkybė, kad pirmininkas kasmet parvažiuodavo į Lietuvą, o taip pat, kad Lietuvos atstovai važiuodavo Šveicarijon į konferencijas. Iš viso parašyta 8.517 laiškų bei raštų. Lituanija gavo 3.864 laiškus. Be to, buvo siuntinėjami pinigai didesnėmis ar mažesnėmis sumomis. Iš viso tokiu būdu buvo pasiųsta 30.629 fr. 67 c. Lietuvon ir nelaisvėn.

Centralinis komitetas Lituanija buvo nuolatiniuose santykiuose su Tarptautiniu raudonuoju kryžiumi ir kitų šalių Raud. kryž. įstaigomis. Jų pagalba buvo organizuojama belaisviams pašalpa, ieškomi žuvusieji belaisviai ar šiaip Liet. piliečiai.

Lituanijos darbuose daugiausia dalyvavo valdyba: V. Bartuška, Vl. Daumantas, J. Gabrys, K. Olšauskis, J. Purickis ir A. Steponaitis.

Daug pasidarbavo komitete St. Šalkauskis ir A. Muraška. Kol Lituanijos buveinė buvo Friburge, veikti padėdavo kun. I. Česaitis ir vienuoliai marijonai.

Iš nelaisvėje buvusių lietuvių ilgai ir uoliai veikė mokytojai: Al. Velykas ir K. Jočionis; taip pat kapelionai kunigai: Astasevičius, Strikas, St. Čepulis, Jur. Galdikas, Vinc. Jarulaitis ir kiti.

Iš kitų, pasidarbavusių pažymėtini: Jon. Vileišis, J. Dailidė ir t. t. P. Savickis varė platų belaisvių šelpimo darbą iš Kopenhagos. Lituanija jam yra pasiuntusi 39.000 frankų.

Kaipo įstaigos, be minėtojo Raud. kryž., mums daug padėjo „Office International d'expédition de vivres et de vêtements aux prisonniers de guerre" (Friburg), „Bureau International de la Paix" (Berne), rusų pašalpiniai komitetai ir kiti.

Daugiausia mes turime būti dėkingi už svetingumą ir pagalbą įvairiais būdais šveicarų valdžiai ir visuomenei. Sunku būtų ir išskaičiuoti visus būdus, kuriais jie mums padėjo.

Viso šelpimo pagrindą sudarė lėšos. Šiuo būdu daugiausia prisidėjo Š. Amerikos lietuviai. Pagaliau seka D. Britanijos lietuviai, Rusijos, Danijos ir kitų kraštų lietuviai. Garbė jiems už duosnumą!

4. Dėl ko buvo šelpiami tik vaikai, seneliai ir ligoniai

Iš paskutinės apyskaitos matyti, kad mūsų apyvarta siekia 243.326 fr. 29 c. Liet. belaisvių, apytikriomis žiniomis, mes turėjom apie 30.000. Padalinkime atitinkamai, — gausime po 80 fr. kiekvienam. 80 fr. per kelis metus, tai visai maža pašalpa. Kas kita, kada mes šelpėme tik labiausiai reikalingus. Jų skaičius netoks buvo didelis, taigi ir pašalpa jiems buvo žymi.

Be to, ne visi belaisviai buvo reikalingi pašalpos. Tie, kurie dirbo pas ūkininkus, visiškai jos nebuvo reikailngi. Sveikieji galėjo šiek tiek ir patys užsidirbti. Tiesa, kada pati Vokietija atsidūrė dideliame varge maisto atžvilgiu, visų būklė pasunkėjo.

Be maisto, mes siuntinėjome raminančių raštų, šiek tiek knygų, derėjomės su valdžiomis dėl belaisvių būklės pagerini-

mo, stengėmės visur iškelti lietuvių vardą, saviškius sustiprinti tautiškai. Nežinau, kaip tas atrodo kitiems, bet man norėtųsi tikėti, kad mes, palyginamai mažomis išlaidomis, darėme didelį triukšmą. Žinoma, tai darė ne viena Lituanija, bet ir kitos lozaniškės lietuvių įstaigos.

II. POLITINĖ VEIKLA

1. Lietuvos tarybos veiklos stabdžiai. 2. Šveic. liet. tarybos diplomatiniai žygiai. 3. Nepriklausomybės paskelbimas vasario 16 d. ir vokiečių reagavimas. 4. Šveicarijos ir Amerikos lietuvių atėjimas pagalbon. 5. Šveic. lietuvių kova su pangermanistais. 6. Lietuvos valdovo klausimas. 7. Lietuvos klausimas entantės valstybėse.

1. Lietuvos valst. tarybos veiklos stabdžiai

1918 m. pradžioj buvo prislėgtas visas pasaulis drauge ir Lietuva. Lietuvių veikla buvo trukdoma daugybės matomų ir nematomų jėgų. Vokiečiai laikė Lietuvą suspaudę, kaip ir seniau. Valst. tarybai nedavė beveik jokios galimybės ką nors padaryti savo kraštui. Vargas ir badas dyrojo pro visus kampus.

Entantė nedavė Lietuvai jokių vilčių. Užsieniuose gyvenančių lietuvių darbas, žinoma, neliko be pasėkų. Jis, tarsi tas vandens lašas, tašė ir tašė uolą. Nuolatinis klausimo judinimas laikraščiuose „Pro Lituania“ ir „Litauen“ savo rolę sulošė. O, be to, nuolatinis bombardavimas kitataučių spaudoje vertė centralines valstybes ar entantę skaitytis su vieša opinija, koriguoti savo žiaurumą ar netinkamus žygius, padarytus lietuvių tautos ar šalies atžvilgiu.

Ilgai tęsėsi kova prieš kunigaik. Izenburgą-Birsteiną, kol pagaliau 1918-I-11 d. jis buvo nuverstas ir pašalintas iš Oberosto. Ilgai kankino Lietuvą tas savotiškas Muravjovas.

Su Izenburgo pašalinimu įvyko tam tikras Lietuvos pergrupavimas, būtent: sujungta, vokiečių vadinama, „Šiaurinė Lietuva (Kaunas—Vilnius) su „Pietine Lietuva“ (Baltstogė—

Gardinas); bet nuo Lietuvos atskirtas Rokiškis ir priskirtas prie Kuršių, o iš Suvalkijos padarytas atskiras vienetas; „Šiaurinės ir Pietinės Lietuvos“ kariniu šefu paskirtas nuo vasario 1 d. Rittmeister Heppe.

Nors buvo padarytas šioks toks Lietuvos pergrupavimas, bet režimas ir priespauda pasiliko tie patys, kaip ir seniau. Tiesa, 1918 m. pasirodo vienas po kito laikraščiai, bet cenzūra lieka nuolat žiauri. Iš laikraščių minėtini: „Lietuvos aidas“ „Tėvynės sargas“, „Darbo balsas“, „Moterų balsas, „Pavasaris“, „Lietuvos mokykla“ ir „Vienybė“.

Lietuvos tarybos veikla vis buvo paraližuojama. Sausio 9 d. buvo nutarta pasiųsti vokiečiams šiuos 3 klausimus: 1) kada ir kokiu būdu vokiečiai perleis šalies valdymą Valst. tarybai, 2) kada vokiečių kariuomenė apleis Lietuvą ir bus galima įvesti sava milicija, 3) kada ir kaip vokiečiai paskelbs Lietuvos nepriklausomybę.

Ir šitie klausimai liko be atsakymo. Sausio 15 d. Taryba siunčia 5 žmonių delegaciją, o sausio 26 d. Tarybos posėdis vėl iškelia nepriklausomybės klausimą. Tada min. tar. Nadolny duoda neaiškų pranešimą, kad nepriklausomybė bus peskelbta tinkamoms sąlygoms atsiradus, bet nenurodo datos[1]).

Pačioj Lietuvos taryboj pasireiškė prieštaravimų. Jau 1917 m. gruodžio pradžioj pasireiškė nesutarimo: kairieji nepritarė kai kuriems nutarimams ir teko juos priimti tik 12 balsų; apie tai sužinojo vokiečių valdžia ir ėmė nesiskaityti su Taryba: neleido atstovų į Berlyną ir Liet. Brastą.

Prieš Liet. tarybos tariamą neveiklumą pradėjo kelti balsą Lietuvos gyventojai.

Tuo neveiklumu susirūpino ir užsienio lietuviai. Ypač Šveicarijoj gyvenantiems lietuviams parūpo, kas tenai darosi, kad nepriklausomybės negirdėt ir, kad bendrai blogos žinios iš ten ateina.

---

1) Žiūr. P. Klimas, psl. 113.

2. Šveicarijos lietuvių tarybos diplomatiniai žygiai

Šveicarijos liet. taryba ėmė grasinti per spaudą vokiečiams dėl priespaudų Lietuvoj ir taip pat pabrėžė, kad jeigu vokiečiai neleis Liet. tarybai veikti, tai ji (Šveic. l. taryba) imsis kovoti už nepriklausomybę.

Savo laiku buvo atsiųstos iš Lietuvos informacijos Šveicarijon tam, kad jos būtų perduotos visų valstybių atstovybėms. Čionykščiai lietuviai tai padarė, įteikdami atstovybėms šį raštą:

„Tautos taryba, sutartinai su Lietuvos valstybės taryba, įgaliota neutralioje šaly atstovauti Lietuvos užsienių reikalus, šiuo prašo Jūsų Ekscelenciją pranešti savo vyriausybei mūsų tautos reikalavimus, kuri lai teiksis iš to padaryti tinkamas išvadas.

Aukščiausias lietuvių valstybės ir tautos organas — Taryba ne vien motinos tėvynės, bet ir jos išeivijos Rusijoj ir Amerikoj atstovė, remdamasi visuotiniu laisvos sąžinės principu, kuriuo palikta kiekvienai tautai laisvo apsisprendimo teisė ir rūpinimasis savo likimu, ir, remdamasi Lietuvos seimo (konferenc.), įvykusio 1917 m. rugsėjo 18—22 d. rezoliucija, skelbia Lietuvos, kaipo nepriklausomos valstybės, su sostine Vilnium atstatymą, ir tos valstybės atpalaidavimą nuo visų ryšių, anksčiau sudarytų su kaimyninėmis valstybėmis ar jų mums primestų.

Šis pareiškimas remiasi dviem samprotavimais:

1) jog Lietuva yra tauta,

2) jog Lietuva tapo valstybė.

1. Lietuva yra tauta galinga ir stipri, galinti visam kam pasipriešinti. Ji tai patvirtino galingos praeities nesuskaitomais įrodymais, savo gaivališkumo jėga. Ji tai įrodė praėjusiame šimtmetyje, kai rusų carai geidė ją panaikinti: nors jie turėjo įvairiausių priemonių, — negalėjo to atsiekti.

2. Lietuva tapo valstybė — paskelbtos nepriklausomybės dėka Vilniaus seime. Tos valstybės buvimas niekuomet nebuvo panaikintas, esant visuomet tvirtiems ir gaivalingiems tautos sluogsniams, kurie nesiliovė priešinęsi smurtui ir priespaudai net su ginklais rankose. Šiandien po 120 metų svetimųjų valdymo Lietuva tapo juridiniai savarankiška visoj valstybės formoj; reikalingų valstybei esminių dalykų ji turi pakankamai:

a) ji turi užtektinai organizuotų žmonių ir laisvai gali verstis savo ištekliais; jos buvimas kaipo tautos ir jos istorija tai paliudija;

b) ji turi savo gyvavimą, buitį ir tik laukia palankių tarptautinių aplinkybių visiškam suverenumui įgyti;

c) ji turi savo teritoriją, pakankamai plačią nepriklausomybės ir organizuotos visuomenės išlaikymui. Jos plotą sudaro buvusios Rusijos dalys: Vilniaus gub., Kauno gub., Gardino gub., Naugardukas ir Nasvyčius iš Minsko gub., Suvalkų gub., ir šiaurinė dalis Lomžos gub. — kas sudaro plotą lygų šešioms Belgijoms;

d) ji pakartotinai buvo pareiškusi ir šiandien reiškia teisėtai organizuoto Vilniaus seimo ir jo išrinktos, aukščiausią autoritetą turinčios, Valst. tarybos lūpomis teisę rūpintis tautos likimu. Tas sutartinis noras nesiliovė reikšęsis, kaip viduj, taip ir užsieny. Dabartinis Tarybos žingsnis yra naujas pareiškimas prieš savo prispaudėjus; užsieny gi ne kartą paskelbtomis rezoliucijomis ir nutarimais iškeltas buvo laisvės klausimas, ir tiems visiems žingsniams pritarė Lietuvos ir užsienio lietuviai. Šis nepriklausomybės pareiškimas yra kaip tik ryškiausias to įrodymas.

1917 m. gruodžio 25 d. Lietuvių tautos taryba, organizuota Lietuvos atstovė užsieny, ir visų kitų lietuvių, gyvenančių už tėvynės ribų, pareiškė:

„Atsižvelgiant į tai:

1. kad Lietuva buvo nepriklausoma nuo XIII iki XVIII šimtmečio pabaigos,

2. kad Lietuva, prievarta prijungta prie Rusijos, niekad nesiliovė reikalavus savo nepriklausomybės ir tai darė 1830, 1863 ir 1905 m. net su ginklu rankose,

3. kad Lietuva negražiai (honteusement) prispausta per 120 metų caristinės valdžios ir, kad po revoliucijos laikinoji valdžia visai neatsižiūrėjo į mūsų žygius, padarytus pradžioj jų valdymo (1917-IV-20 pareiškimas).

Toliau, atsižvelgiant į tai:

kad dabar didesnė Lietuvos dalis yra užimta vokiečių, kad Rusija, būdama dabartinių įvykių įtakoj, negali atlikti savo pareigų lietuvių tautai ir, kad, nežiūrint į rusų priespaudą, lietu-

vių tauta pasiliko lojali rusų valstybei, Lietuvių valstybės taryba, aukščiausioji ir ištikimiausioji Lietuvos reikalų rūpintoja, pareiškia:

1. kad lietuvių tauta nuo šiol (d'ors et déjà) nutraukia visus ryšius su rusų valstybe,

2. kad lietuvių tauta, pasiremdama principu, paskelbtu valstybių, jog visos tautos turi teisę rūpintis savo reikalais, turi teisę ir pareigą imti į savo rankas savo likimą ir pranešti visoms valstybėms apie savo nepriklausomybę".

Ekscelencija! Yra visa eilė faktų ir pareiškimų, kurie pateisina mūsų šios dienos žygį gauti Lietuvos, kaipo nepriklausomos valstybės, pripažinimą; čia prisideda nepaprasta būklė, kurioj atsidūrė Rusija, ir valstybių paskelbtas principas, kad kiekviena tauta turi rūpintis savo likimu. Lietuvos laisvė reikalinga jai pačiai; be to, ji nori prisidėti prie viso pasaulio tautų gerovės savo specifiškais nuopelnais, kuriais garbinga Lietuvos praeitis.

Mes neabejojame, jog Jūsų Ekscelencijos valdžia išgirs mūsų prašymą, ir šiuomi reiškiame Jums aukštą pagarbą"[1]).

1918 m. pradžioj kan. Olšauskis gyveno Berlyne ir veikė šveicariškių organizacijų įgaliotas. Jis gaudavo žinių iš Lietuvos ir pranešdavo Šveicarijon.

Sausio pabaigoj jis praneša, kad Lietuvos būklė nė kiek nepagerėjusi: tas pats suspaudimas krašte, tas pats Tarybos veiklos varžymas. Gyventojai pradedą šnairiai žiūrėti į Tarybą dėl jos tariamo neveiklumo. Olšauskio nuomone, tuoj reiktų paleisti viešumon knygą „La Lituanie sous le Joug allemand"[2]) ir kitokiais būdais demaskuoti vokiečių žiaurumus. Toliau rašo, kad iš dr. Šaulio atimtas leidimas važinėti iš Lietuvos į Berlyną, kuris buvęs duotas pusei metų. Taip pat praneša, kad prof. Voldemaras nuvažiavęs pro Berlyną į Daniją, Švediją ir greitai iš tenai grįšiąs. Jeigu greitu laiku nebūsią paskelbta

---

[1]) Vertimas iš teksto, tilpusio „Pro Lituania" 1918 m. Nr. 2 psl. 61—63. Dr. Bartuškos knygoj yra išleistos 26 eilutės, pradedant nuo „Atsižvelgiant į tai" — iki „Ekscelencija", psl. 182—183.

Gaila, kad tilpusieji „Pro Lituania" dokumentai neturi datos; tas sumažina rinkinio vertę ir apsunkina tyrinėtojams darbą.

[2]) Ši knyga pradėta rašyti nuo 1917 m. pradžios, kada aš grįžau iš Lietuvos ir apsakiau tenykštį vargą. Jos dydis 700 psl.

Lietuvos nepriklausomybė, tai tenai įsigalėsią bolševikai, lenkai ar kas kitas[1]).

Kada Liet. tarybai taip sunkiai ėjo nepriklausomybės klausimas, tuo reikalu susirūpino vysk. Karevičius, kuris buvo populiarus pas lietuvius ir svarbi asmenybė vokiečių akyse. Vasario 5 d. jis rašo ats. Erzbergeriui, jog norėtų atlankyti kard. Hartmaną ir padėkoti už surengimą rinkliavos, leistos Šv. Tėvo. Leidimas buvo gautas. Vysk. Karevičius drauge su kan. Olšauskiu atlankė kard. Hartmaną, feldmarš. Hindenburgą, gener. Liudendorfą ir kancleri Hertlingą. Besikalbėdamas su minimais asmenimis vyskupas pažymėjo, kaip svarbu būtų sulaukti nepriklausomybės paskelbimą iš vokiečių: tada lietuviai liautųsi laukę išgelbėjimo nuo rusų, o pakryptų vokiečių pusėn; kalbėjo taip pat monarcho klausimu, nepamiršo priminti apie vargus Lietuvoj.

Vokiečių spauda tą vyskupo žygį komentavo gana palankiai.

3. Nepriklausomybės paskelbimas vasario 16 d. ir vokiečių reagavimas

Pati Taryba, išvesta iš kantrybės, galvojo apie revoliucioniškus žygius. Vargai vėl juos labiau sujungė, sucementavo. Surado visiems priimtiną laisvės skelbimo formulę ir 1918 m. vasario 16 d. paskelbė Vokietijai, Rusijai ir kitoms tautoms. Laisvės skelbimas taip atrodo:

„Lietuvos taryba, kaipo vienintėlė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos rugsėjo m. 18—23 d. 1917 m., nutarimu, skelbia atstatanti nepriklausomą, demokratiniais pagrindais sutvarkytą, Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis. Drauge Lietuvos taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauk-

---

1) Čia minimas laiškas yra rašytas dr. Bartuškai. Žiūr. jo knygą, psl. 183—184.

tas Steigiamasis seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas".

Po šiuo pareiškimu pasirašė visi Tarybos nariai. Čia matome, jog šis tekstas daug kuo skiriasi nuo 1917 m. gruodžio 11 d., nes čionai nėra jokių pasižadėjimų ir jokių sąjungų su Vokietija. Taigi vokiečiai, nepasinaudoję proga priimti aną pareiškimą, daug ko nustojo. Dabar jie susigriebė reikalauti ano teksto, bet lietuviai jau nesutiko.

Tiesa, dar buvo vargo su Lietuvos laisvės pripažinimu. Ilgai dar teko kovoti, kol pagaliau buvo laimėta. Tos kovos eiga buvo šitokia.

Vasario 16 d. pasirašytas laisvės aktas, o vasario 18 d. tas paskelbimas tilpo „Vossische Zeitung", „Tägliche Rundschau", „Kreuzzeitung". Vasario 20 d. Centro pirmininkas Greberis paskaitė šią deklaraciją viešame Reichstago posėdy ir palinkėjo Lietuvai viso gero. Reichstago pritarimas buvo didelis. Bet vokiečių valdžia vis tylėjo. Reichstage beveik kasdien buvo keliamas Lietuvos laisvės pripažinimo klausimas Centro ir socialistų atstovų. Aneksionistai ir militaristai reagavo, žinoma, nevykusiai.

Kartą vicekancleris Payer pasakė: „Lietuvos padėtis yra tokia, kad ten veikiančios Tarybos delegacija su pilnais įgaliojimais yra pakeliui į Berlyną ir ryt rytą būsianti čia. Sekančiomis dienomis bus pripažinta tos šalies savarankiškumas, („Selbständigkeit"). Tolimesnė tų naujų sukurtų kraštų valstybinė ir politinė santvarka priklausys nuo jų pačių. Mes nedvejojame, kad pavyks surasti tinkamas klausimo išsprendimas, kuris garantuotų abiejų šalių pageidaujamą ramų sugyvenimą". Atsakydamas į tai social. Haase pareiškė: „Jeigu dabar atvyksta Berlynan lietuviai, tai jie nusilenkė vokiškam spaudimui; jie atvyksta, kaip supančioti Vokietijos vasalai"[1]).

Vykstančiai į Berlyną Lietuvos delegacijai Oberostas davė įspėjimą, kad nesusitiktų su Reichstago nariais ir su kancleriu. Kovo 23 d. viešbuty Adlone įvyko Lietuvos laisvės palaistymas. Kovo 24 d. delegacija norėjo pasimatyti su daug kuo Berlyne, bet Oberostas skubiai atšaukė juos nepriklausomybės šventės minėjimo pretekstu[2]).

---

1) Cit. iš Bartuškos, psl. 185—186.

2) P. Klimas, psl. XXIII.

Pažymėtina, kad pats kaizeris pasiuntė A. Smetonai sveikinimo telegramą, kurioj pažymi savo džiaugsmą, jog jo armija išlaisvino Lietuvą iš rusų jungo ir suteikė galimybę įkurti laisvą Lietuvą, kuri dabar pražydės ir geri santykiai su Vokietija jai padės.

Tačiau ir po šito Lietuvos laisvės pripažinimo dar nesibaigė vargai. Ilgai šeimininkavo vokiečiai Lietuvoj ir Lietuvos taryba buvo tik žaislu jų rankose. Daug dar teko kovoti, kol galutinai nusikratė vokiečių. Mat tuo metu buvo padaryta taika su rusais, todėl vokiečiai svajojo apie pergalę ir viso pasaulio valdymą.

4. Šveicarijos ir Amerikos lietuvių atėjimas pagalbon

Sužinojus apie visus šiuos keblumus, Šveicarijos lietuvių taryba paskelbė spaudoj šį komunikatą (1918-V-14):

„Imant dėmesin Lietuvos nepriklausomybės akto paskelbimą, kuris oficialiai buvo įteiktas Tarybai, Liet. tautos taryba Šveicarijoj, tikra saugotoja aukščiausių lietuvių tautos reikalų užsieny, laiko savo pareiga pareikšti:

1. Lietuvių tauta yra pasiryžusi gyventi taikoje ir geruose santykiuose su visais savo kaimynais, ypač su vakarų kaimynais, bet tai nebus galima įvykdyti, jeigu mūsų tautos visos suverenės teisės nebus integraliai pagerbtos.

2. Nesigilindama į nepriklausomybės paskelbimo akto smulkmenas, lietuvių tauta jau šiandien jaučia pareigą pareikšti, kad užkrautą Lietuvai karo naštą laiko neteisinga, kurios nei norėjo, nei pirmiau buvo pareiškusi savo sutikimą, nei tam parengta, bet turėjo priimti prieš savo norą, — ir tos naštos pasėkos ilgiems amžiams bus kenksmingos, ir reikės daug darbo, kol ta klaida bus išgydyta.

3. Oficialinės nepriklausomybės paskelbimas privalėjo reikštis pozityviais faktais visiškai nepriklausomos valdžios suorganizavimu, suteikiant jai suverenes teises, surištas su tikra nepriklausomybe“[1]).

---

[1]) Cit. sul. Bartuškos, psl. 187—188. Colliander gana plačiai apie tai ir apie polemiką Lietuvos klausimu spaudoj aprašo savo knygoj, psl. 168——175.

Kaip matome iš šio rašto, vokiečiai bandė uždėti Lietuvai karo nuostolių dalį. Tai didelė neteisybė, prieš kurią teko protestuoti.

Kada žinia apie Lietuvos laisvės paskelbimą iš Liet. tarybos pusės pasiekė Šveicariją, čionykščiai lietuviai pasistengė pagarsinti vietinėj ir kitų kraštų spaudoj. Trys delegatai — Bartuška, Daumantas ir Gabrys atsilankė pas Šveic. prezidentą M. Calonder ir visų kraštų atstovybėse ir pranešė apie Lietuvos atgijimą. Šveicarijos prezidentas priėmė delegatus labai palankiai, sveikino lietuvius ir nuoširdžiai linkėjo geros kloties.

Tuo pat maždaug metu (kovo 13—14 d.) J. A. V. lietuvių katalikų taryba sušaukė visų srovių seimą Nju-Jorke (New York), kuriame dalyvavo apie 1500 astovų. Seimas susipažino su nepriklausomybės rezoliucija, išrinko delegaciją, kuri nuvyko į Vašingtoną pas prez. Vilsoną. Šis palankiai priėmė delegaciją, pažadėjo remti Rytprūsių prijungimą prie Lietuvos.

5. Šveicarijos lietuvių kova su pangermanistais

Vokiečių spauda, apsižiūrėjus, kad vasario 16 d. nutarimas skiriasi nuo gruodžio 11 d., pradėjo prieš lietuvius kampaniją. Taip „Rheinisch Westfälische Zeitung“ vasario 24 d. Lietuvos tarybos paskelbimą vadina kokiu tai nesusipratimu. „Dautsche Tageszeitung“ vasario 26 d. puola ir kaltina Erzbergerį, o vasario 27 d. tas pats laikraštis laiko Lietuvos nepriklausomybę negalimu dalyku dėlei inteligentinių jėgų stokos ir pataria Vilnių atiduoti Rusijai, o Lietuvą prijungti prie Vokietijos. „Berliner Lokal Anzeiger“ kovo 7 d. rašo, kad Taryba nepriaugus politiniams klausimams spręsti; Lietuva turinti būti tiltu į Pabaltijį ir ūkiškai priklausoma nuo Vokietijos[1]). Tačiau „Germanija“ užčiaupė aniems burnas, pareikšdama, kad pats kancleris paskelbęs tautų laisvę.

Kovo mėnesį vokiečių spauda smarkiai komentavo Lietuvos monarcho klausimą ir su juo stengėsi sujungti priklausomumo nuo Vokietijos klausimą.

Vokietijos ir užsienio spaudoj ėjo polemika Lietuvos nepriklausomybės klausimu. Okupacinė valdžia nesiskaitė su ne-

---

1) Žiūr. Colliander, psl. 167—168.

priklausomybės paskelbimu ir laikė, kaip ir seniau, Lietuvą suspaustą: Taryba negalėjo veikti, cenzūra buvo žiauri, rekvizicijos imamos, laisvės nė kiek. Žinios apie tai kartais prasprukdavo į Šveicariją. Čionai tekdavo reaguoti spaudoje, su kuria vis dėlto vokiečiai skaitėsi.

Taip, gegužės mėnesį „Pro Lituania" deda ilgą vedamąjį straipsnį, kurio autorius smarkiai puola vokiečius, kad neleidžia veikti Lietuvoje Tarybai, kad viskas pasilieka po senovei, nežiūrint į paskelbtą laisvę; pažymi, jog Vokietijos pangermanistai ir aneksionistai gėdą darą Vokietijai, kuri paskelbusi tautų laisvę; toliau sako: „Taigi, pikti imperialistų atstovai, vanagai ir junkeriai, remiami autokratų, jungia savo jėgas Lietuvoj ir Vokietijoj, kad pasinaudotų iš naujai susidariusios padėties ....Štai dėl ko nepasirašomos numatytos konvencijos, nes tikimasi pelnyti daugiau brutalia jėga, negu sutartimi. Čia aiškėja, dėl ko sustabdomas laisvas paštų susižinojimas, laisvas geležinkelių susisiekimas, cenzūros panaikinimas ir palaipsniui militarinės valdžios kai kurių sričių užleidimas Lietuvos civilinei valdžiai". Dar toliau cituojamos mintys iš laikraščių, kuriuose ėjo polemika Lietuvos laisvės klausimu. Pagaliau smarkiai autorius kritikuoja ir „Lietuvių-vokiečių draugijos" arba bent kai kurių jos narių nelojalumą Lietuvai ir kišimąsi į suverenes jos (Liet.) teises.

Baigdamas pažymi, jog lietuviai neleisią bet kokioms klikoms, ar militarinėms, ar civilinėms, ar privatiems, kėsintis į Lietuvos nepriklausomybę. Jis manąs, kad vokiečių valdžia, kuri yra pripažinusi Lietuvos laisvę, neleisianti, kad pangermanistiniai, aneksionistiniai, ar kitoki gaivalai, diktuotų savo užgaidas[1]).

Apie vidurį 1918 m. dalykai Lietuvoj nėjo geryn. Gegužės pabaigoj Vilniuj buvo uždarytos pradinės mokyklos, nes mokytojai atsisakė dėstyti vokiečių kalbą žemesniuose skyriuose. Liet. taryba kreipėsi birželio 8 dieną į okupacinę valdžią, nu-

---

[1]) Žiūr. „Pro Lituania" 1918 m., nr. 5, psl. 139—142. Dr. Bartuška savo knygoj dažnai pabrėžia, kad toji nežinomoji ranka, kuri anais laikais Vokietijoj diktavo, — buvo masonai, Memfiso ložė, prie kurios priklausė pats kaizeris, Liudendorfas, ir daug kitų didžiūnų. Masonai, būk, norėję paglemžti katal. Lietuvą ir ją suvirškinti. Jiems nepatikusi ir Liet. taryba, kurioje dauguma buvo katalikai.

rodydama, kad po to, kai patys paskelbė Lietuvos nepriklausomybę, vokiečiai neturėtų kištis į vidaus gyvenimą ir erzinti žmones. Liepos 6 d. gautas grafo Valdersee atsakymas ir tai neigiamas atsakymas.

Liepos 1 d. lietuviai turėjo gauti vokiečių sutikimą leisti dienraštį. Bet vietoj to lietuvių neapkenčiama „Dabartis" virto dienraščiu.

Nuo birželio pradžios (6 ir 28 d.) Taryba daro bandymus pasiskolinti iš vokiečių pinigų krašto tvarkymui ir atstatymui. Kovos ir rekvizicijos buvo viską išnaikinę. Reikalinga buvo daugelio inteligentiškų jėgų darbui, bet vokiečiai stengėsi neprileisti prie darbo ir tų inteligentų, kurie buvo Lietuvoj. O kiek jų buvo Vokietijos nelaisvėj? Nežiūrint į dažnus Šveicarijos lietuvių prašymus, jų vis tiek nenorėjo leisti namon.

6. Lietuvos valdovo klausimas

Tokia sunki būklė paragino lietuvius imtis nepaprastų priemonių laisvei išgauti. Viena tokių priemonių buvo valdovo pakvietimas.

Jau 1916 m. rudenį Šveicarijos lietuviai paleido „antį" šveicarų ir entantės spaudoj, būk, kuriama Lietuva su sostine Vilnium ir kviečiamas Prūsijos princas Eitelis Fridrikas valdovu.

1917 m. sausio 31 d. prancūzų laikr. „Le Temps" įdėjo žinią, jog vasario mėnesį bus įkurta karalystė Lietuva. Balandžio mėnesį rašė „Le Matin" (4 d.) ir „Paris-Midi" (11 d.) apie kandidatūras princų Eitelio ir Oskaro į Lietuvos ir Kuršių sostus.

Vėliau šie gandai ėmė ryškiau realizuotis. Bet vokiečiai apie 1917 m. vidurį labiau ėmė galvoti apie paprastą Lietuvos prijungimą prie Vokietijos. Minimų metų pabaigoj, kada atst. Erzbergeris susipažino su lietuvių klausimu, pasiūlė hercogą Vilių Urachą, Viurtembergo grafą, į karalius, tada vėl pradėta kalbėti apie Lietuvos nepriklausomybę. Jo kandidatūra buvo labiau priimtina lietuviams, negu kieno kito, nes jis buvo katalikas, malonus žmogus, turįs šeimą; paklaustas ir pats susidomėjo Lietuva ir neatsiėmė savo kandidatūros.

Jo kandidatūra lietuviams pasirodė priimtina. Kan. Olšauskis ir dr. Purickis, grįždami iš Stockholmo konferencijos (1917 m. pab.), jį aplankė ir pranešė apie jį labai teigiamų žinių. II Berno konferencija kalbėjo apie valdymo formą — konstitucinę monarchiją. Panašiai pasisakė ir Lietuvos valst. tarybos posėdis gruodžio mėnesį. Erzbergeris, matydamas lietuvių pritarimą, rėmė šį klausimą su visu nuoširdumu. Su juo ėjo ir Centras. Socialistai taip pat palaikė. Tik pangermanistai ir militaristai sukėlė visą audrą. Jie jau ir dėl to buvo priešingi, kad tai Erzbergerio sumanymas. Ypač dideli ginčai kilo spaudoj 1918 m. pradžioj.

Pangermanistai kėlė kandidatūrą kieno nors iš kaizerio giminių, kiti Saksų karalių ir t.t. Lietuviams buvo priimtinesnis Urachas. Vokiečiai palaikė Saksų kandidatą, numatydami, kad, kai įvyks unija su jais, tai tuo pačiu bus įvykusi unija su vokiečiais.

Tuomet J. Gabrys iškėlė Ispanijos princo Alfonso, kaipo nekariaujančių valstybių, kandidatūrą. Vėliau iškilo Parmos princo kandidatūra.

1918 m. gegužės mėnesį vokiečiai skelbė savo laikraščiuose, kad Lietuvos unija su Saksonija esąs tikras, baigiąs įvykti faktas, na ir, kad tuomi atpuolanti gerc. Uracho kandidatūra. Buvo numatyta padaryti 2 unijos: Kuršių, Latvijos ir Estijos su Prūsais, o Lietuvos su Saksais.

Kitaip žiūrėjo į dalyką nepangermanistai vokiečiai ir patys lietuviai: Urachas jiems buvo priimtinesnis. Lietuviai, tikrai sakant, daugumoj skeptiškai žiūrėjo į monarchiją.

Birželio 4 d. Lietuvos taryba pasisakė už Urachą, kuris turėjo vadintis Mindaugu II.

Jam buvo nurodytos sąlygos, išdėstytos 12 punktų. Svarbesnės šios: „1. Valdymo forma yra konstitucinė monarchija, 2. Valdymo dėsnius nustatys Liet. taryba drauge su karalium". Trečiame punkte pažymima, kad bus aukštieji rūmai (Taryba) ir žemieji rūmai (Seimas). Visuose nuostatuose ypatingu būdu pabrėžiamos lietuvių tautos ir kalbos teisės, būtent, kad aukštesnieji valdininkai turi mokėti ir vartoti liet. kalbą ir t. t.[1]).

---

[1]) Žiūr. Colliander, psl. 192. Palyg. P. Klimas, psl. 145 s. Pažymėtina, kad „Liet.-Vokiečių" draugijos general. sekretorius baronas Ropas paskelbė „Liet. aide" atsišaukimą į Lietuvos aukštuomenę (noblesse),

Viurtembergo kunigaikštis Vilius Urachas, buvęs kandidatas į Lietuvos valdovus. (Dabar jau miręs).

Minimos sąlygos buvo pasiųstos (slaptais keliais) liep. 1 d. Urachui, kuris pasiūlymą ir sąlygas priėmė.

Birželio vidury Erzbergeris vėl sukėlė audrą parlamente prieš vyriausybę dėl trukdymo Lietuvai susitvarkyti. Birž. 24 d. centro atstovas Greberis ir padarė tą pat. Jiems padėjo socialistai. Aneksionistai vis teisino valdžią ir gynė unijos su Saksais klausimą.

Liepos pradžioj pasitraukė valstybės sekretorius v. Kiulmanas. Lietuviams atrodė, kad dėl to dalykai pablogės.

Liepos 11 d. Valst. taryba padarė didelį žygį, paskelbdama Lietuvą konstitucine monarchija ir oficialiai pakviesdama Urachą valdovu.

---

kviesdamas visus jungtis, neatsižvelgiant į kalbų skirtumą ir padėti atstatyti ir sukurti tėvynę. Atsišaukimas gana gražus, bet atsimenant, kad minėtoji draugija nepasižymėjo lojalumu Lietuvai, kad pats baronas varė greičiau provokišką darbą, tai šis atsišaukimas nustoja savo žavumo. (Žiūr. „Pro Lituania" 1918 m. Nr. 6, psl. 193—195). Įsidėmėtina, kad vienas Lietuvos baronas Ropas per D. karą savotišku būdu kasė atgimstančiai Lietuvai duobę, o kitas Ropas prieš kelis mėnesius pardavė Klaipėdos kraštą vokiečiams.

Bet, bediskutuojant šį klausimą, Taryba pergyveno krizę. Septyni nariai buvo tos nuomonės, kad valstybės formą gali nustatyti tik konstituanta ir reikalavo klausimą atidėti. Keturi nariai (S. Kairys, J. Vileišis, M. Biržiška, S. Narutavičius), respublikos šalininkai, taip pat sakė, jog konstituanta turi spręsti šį klausimą ir atsisakė dalyvauti sprendime, nors iš Tarybos nenorėjo išeiti. Daugumas Tar. narių manė, kad juos Vilniaus konferencija išrinko laisvės gynimui ir nenumatytų uždavinių atlikimui, taigi jų pareiga yra veikti taip, kaip dabartinės apystovos leidžia. Jie nutarė pašalinti 4 protestuojančius narius ir koaptuoti 6 naujus narius. Tai įvykdė liepos 13 d. ir tą pat dieną pasiuntė oficialų pranešimą kancleriui Hertilingui[1]).

Visiems buvo aišku, kad vokiečiai šitam žygiui priešinsis. Ir iš tiesų: visą savaitę draudė ką nors apie tai rašyti tiek Vokietijoj, tiek Lietuvoj. Gal būtų ji (Vok.) tylėjus ir ilgiau, jei ne Liet. inform. biuras (Šveicarijoj), kuris jau liepos 19 d. paskelbė pasauliui: „Lietuvos taryba nutarė pasiūlyti Lietuvos karaliaus vainiką kunigaikščiui Urachui, Lietuvos karališkos Mindaugo šeimos nariui. Tarybos delegacija pranešė nutarimą kunigaikščiui Urachui, kuris priėmė jos pasiūlymą. Užimdamas Lietuvos sostą, Urachas įgys Mindaugo II vardą įrodyti jo kunigaikštystės ryšiui su senovės dinastija"[2]).

Tada prabilo Vokietija. Liepos 21 d. „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" įdėjo komunikatą, pavadintą: „Dėl Lietuvos klausimo". To rašinio turinys toks:

Neseniai paaiškėjo, jog viena lietuvių draugija išrinko kunig. Urachą Lietuvos karalium. Mat, viena Liet. tarybos dalis pasivadino Valstybės taryba, be Vokietijos sutikimo, sulig lenkų pavyzdžio, ir taip pat be Vokietijos žinios išrinko herc. Urachą karalium. Savo laiku buvo pripažinta Lietuvai nepriklausomybė tik su sąlyga, kad bus padarytos atitinkamos sutartys. Iš to išeina, kad visi reikalai turėjo vykti tik glaudžiame kontakte su

---

[1]) Dr. Bartuška truputį nutolsta nuo tikrenybės, sakydamas, kad L. taryba nutarusi kviesti Urachą liep. 11 (p. 197) ir, kad 7 susilaikę, o 4 apleidę salę (p. 199). Faktinai galutinai nutarimas priimtas liepos 13 d., posėdy dalyvaujant jau priimtiems 6 naujiems nariams. Debatai, tiesa, prasidėjo liepos 11 d.. Žiūr. Klimas P. „Der Werdegang des Litauischen Staates", psl. XXVIII—XXIX ir 144—147.

[2]) Cit. iš Bartuškos knygos, psl. 197.

vokiečiais. Taigi, Lietuva neturėjo teisės sosto klausimą savarankiškai išspręsti, tuo labiau, kad sauvališkai darinkta Valstybės taryba nėra teisėta tautos atstovė; žinia, būk, kunig. Urachas pasiūlymą priėmęs, nesanti teisinga; jis jaučiąsis tuomi labai įsižeidęs. Kas dėl spaudoj dažnai minimo klausimo apie lietuvių-saksų uniją taip pat nesama nieko tikro[1]).

Tą pat dieną ir tą pat žinią vokiečiai norėjo įdėti Lietuvos laikraščiuose, bet šie atsisakė dėti be komentarų; užtai juos cenzūra uždarė mėnesiui su virš.

Liepos 25 d. buvo praneštas Tarybos vadovybei kancl. Hertlingo atsakymas, tiesa, tik žodžiu, jog, norint prašomus dalykus atsiekti, reikia aukščiau minimas (1917-XII-11) sutartis padaryti; kas liečia Valstybės tarybos[2]) (Staatsrat) pripažinimą, tai tas klausimas esąs dar sunkesnis.

Vokiečiai taip pat nenorėjo pripažinti naujai išrinktų Tarybos narių: dr. Aleknos, dr. Draugelio, ats. M. Yčo, dr. Purickio, Šilingo ir prof. Voldemaro. Juos patvirtino tik spalių 2 d.[3]).

Dar ilgai ėjo ginčai dėl Lietuvos valdovo. Erzbergeris ir jo šalininkai palaikė Urachą, o priešingas lageris tam priešinosi ir galvojo apie aneksiją. Tikrumoj tai vokiečiai padarė klaidą: padėdami susitvarkyti Lietuvai jie būtų ir lietuviams padėję ir jų simpatijas laimėję. Pangermanistai per savo gobšumą neįžiūrėjo tikros dalykų buities ir daug pakenkė sau ir kitiems[4]). Kas būtų iš konstitucinės monarchijos išėję, dabar sunku pasakyti; čia norima pabrėžti tik bendrai vokiečių nenoras padėti įsikurti lietuviams.

Lietuv. inf. biuras ne kartą protestavo prieš vokiečių pasikėsinimus skaldyti Lietuvą, jos dalis ar visą okupuoti.

---

[1]) Žiūr. Colliander, psl. 195. Iš šio rašinio matome, kaip vokiečių tvirtinimas prasilenkia su tikrove, kaip jie klaidina viešą opiniją ir kaip trukdo lietuviams kurti savo valstybę.

[2]) Vilniaus konferencijos išrinktą tarybą vokiečiai vadino Landesrat ir dabar niekaip nenorėjo pripažinti Staatsrat.

[3]) Žiūr. Klimas, psl. 189.

[4]) Lituanus alter (pseud.) savo brošiūroj: „Die litauische Königswahl und die Beziehungen zwischen Deutschland und Litauen“ gana šiurkščiai kritikuoja vokiečių elgesį su Lietuva, prikišdamas nežinojimą dalykų, nenusivokimą politikoj ir t. t.

7. Lietuvos klausimas entantės valstybėse

Entantė tuo tarpu nesidomėjo Lietuvos ir viso Pabaltijo reikalais. Nedidelei Lietuvai teko vienai grumtis su militaristine Vokietija.

Nors J. A. V. prezidentas paskelbė teisę pačioms tautoms apsispręsti, bet politikieriai kitaip į dalykus pažiūrėjo ir vadovavosi labiau medžiaginiais interesais, negu idėjomis. Garbingieji prez. Vilsono 14 punktų atsidūrė biznieriško egoizmo baloj. J. A. V. siūlymuose taikos derybų metu buvo pasakyta, jog vokiečiai turį grąžinti Rusijai žemes, prarastas Lietuvių Brastos taikoje paragrafais 2—6.

Šveicarijos liet. taryba tuoj nusiuntė telegramą J. A. V. senatoriaus Lodge vardu, kurioje buvo protestuojama prieš užsienio reikalų komisijos pasiūlymą grąžinti Rusijai žemes, kurių tarpe yra ir Lietuva, ir pažymima, kad Lietuva, pasinaudodama entantės paskelbta tautų apsisprendimo teise, visais galimais būdais gins savo nepriklausomybę[1]).

Prancūzijai, mat, rūpėjo neprarasti savo paskolintus Rusijai 25 milijardus frankų. Kitoms valstybėms rūpėjo turėti Rusijoj žaliavų šaltinius. Dėl to nutarė remti Kerenskio Rusiją ir pasiuntė savo kariuomenės dalį prieš bolševikus. Tačiau iš to nieko neišėjo: bolševikai atmušė puolikus.

Liet. inf. biuras Šveicarijoj gavo žinią iš Lietuvių tarybos Amerikoj, kurioj tvirtinama, jog prezid. Vilsonas įdavė Tarybos pirmininkui dokumentą, kuris garantuoja nepriklaus. Lietuvos įkūrimą ir visų dalių sujungimą, net ir Karaliaučiaus, su išėjimu į jūrą pro Klaipėdą ir Liepojų. Amerikos lietuviai prašė mus informuoti Lietuvos tarybą, kad ji laikytųsi prieš vokiečius, neduotų jokių pažadų, o taip pat reiškė protestą prieš monarchiją, palaikydami demokratišką valstybės sutvarkymą.

Šveicarijos lietuviai dėjo visas pastangas, norėdami demaskuoti vokiečių darbelius Lietuvoj ir supažindinti visą pasaulį su lietuvių reikalavimais.

Apie 1918 m. vid. išėjo iš spaudos istorinis, politinis ir entorografinis Lietuvos žemėlapis. Jo atspausdinta 3.000 egz. ir išsiuntinėta atstovybėms, ministerijoms, parlamentams,

---

[1]) Žiūr. Bartuška, psl. 200.

mokslo vyrams, redakcijoms. Jo pareikalavimas buvo toks didelis, kad tuoj reikėjo leisti antrą, o kiek vėliau ir trečią laidą. Šis žemėlapis vėliau figūravo visuose Versalio rūmų kambariuose taikos tarybų metu. Jis prisidėjo prie to, kad taik. konf. dalyviai pripažino didelę Lietuvą ir lenkam buvo daug darbo kol ją apkarpė.

Tais pačiais metais išėjo, mūsų vadinamoji „Did. Berta", knyga „La Lituanie sous le Joug Allemand" 700 psl. (Lietuva vokiečių junge). Buvo taip pat išleista knyga „Lietuvių tautos kančios", kuri buvo išversta į šešias kalbas ir išsiuntinėta įvairioms tautoms.

Dr. Bartuška parašė brošiūrą: „Suvalkų guberne", o dr. Purickis „Gardino guberne" (prancūzų kalba).

Liet. inf. biuras leido po 2—3 komunikatus per savaitę, gindamas lietuvių teises ir keldamas reikalą padėti įsikurti laisvai Lietuvai. Dėl to jau 1918 m. viešoji opinija ganėtinai susipažįsta su Lietuvos klausimu ir neutralioji spauda rodo daug palankumo Lietuvai.

Tais pačiais metais išleistos dar šios knygos prancūzų kalba: Pelissiez „Renaissance Nationale Lituanienne", Danilovičius „La Lituanie artistique", ir kitos.

III. TREČIOJI LIETUVIŲ KONFERENCIJA LOZANOJ

Ši konferencija buvo trečioji liet. konferencija Lozanoj (Lausanne) ir šeštoji iš viso Šveicarijoj karo metu.

Ji buvo gana savotiška. Mano nuomone, būtų buvę geriau, jei ji visai nebūtų įvykusi. Seniau įvykusios konferencijos būdavo vieningos, nuoširdžios, produktingos, o šioje pasirodė nesusipratimų, ginčų ir susiskaldymo.

Tas nesklandumas buvo įneštas iš atvykusių iš Lietuvos atstovų pusės. Jie pačioj pradžioj pareiškė, jog atvykę tik pasiinformuoti, jog konferencijoj negalėsią būti rezoliucijų, saistančių Liet. tarybos atstovus. Tas padarė labai nemalonų įspūdį: visi lietuviai darbavosi, rūpinosi Lietuvos nepriklausomybės klausimu, visus tas klausimas jungė, o štai dabar, atsirado kažkokie aukštesnieji, geresnieji, kurie negali su kitais bendradarbiauti. Savotiškos Liet. val. tarybos narių situacijos niekas nebūtų ginčijęs, jei tas klausimas būtų kilęs konferencijos metu,

kada dalykų eiga būtų reikalavusi tai pažymėti: jų orumas su kaupu būtų buvęs pagerbtas ir respektuotas; dabar, pareiškimo laikas ir būdas suerzino dalyvius.

Man ir dabar koktu darosi, kai aš tą įvykį prisimenu. Jis, rodos, buvo kokio tai liguistumo reiškinys.

Tiesa, Lietuvos delegatai turėjo savotišką tikslą — nuginkluoti J. Gabrį. Bet ir šį tikslą, mano manymu, jie netikusiai vykdė, kaip pamatysime vėliau.

Pažiūrėkime dabar į konferencijos eigą. Dalyviai. Iš Lietuvos atvyko: A. Smetona, Lietuvos valstybės tarybos pirmininkas ir 3 Tarybos nariai: M. Yčas, kun. Petrulis ir A. Voldemaras.

Iš Šveicarijos dalyvavo: 1) kan. Olšauskis, Liet. tautos tarybos pirminin., 2) dr. Bartuška, L. t. tar. vicepirmininkas, 3) J. Gabrys, Liet. informacijų biuro pirmin., 4) dr. Purickis, L. valst. tarybos įgaliot., 5) V. Daumantas, Liet. v. t. įgaliot. ir 6) A. Steponaitis, Central. komit. Lituanija pirmin.

Iš Amerikos truputį vėliau atvyko trys Amer. liet. tarybos įgaliotiniai: kun. Dabužis, advok. Mastauskas ir Ka. Pakštas.

I posėdis, 1918 m. rugs. 5 d.

Kan. Olšauskis, Liet. taut. tarybos (Šveicarijoj) pirmininkas, sveikina, atvykusius iš Lietuvos, svečius. Pažymi jų atvykimo ir konferencijos dėl Lietuvos nepriklausomybės galutino iškovojimo svarbą.

P. A. Smetona, Liet. valst. tarybos pirmininkas, sveikina Šveicarijos lietuvius. Reiškia džiaugsmą, jog jie daug padėjo tėvynei, garsindami jos vardą ir nepriklausomybės obalsį svetimųjų tarpe ir eidami ranka į ranką su Valstybės taryyba kovose už nepriklausomybę.

Prezidiumo pirmininko vieta buvo pasiūlyta A. Smetonai. Kadangi jis atsisakė, todėl pirmininku išrinktas K. Olšauskis, vicepirm. — M. Yčas, sekretoriais: Petrulis ir Steponaitis.

A. Smetona pasiūlė svarstyti šiuos dalykus:

1. pranešimai apie veiklą įvairiose šalyse,
2. nustatymas tvarkos bendrai veiklai,
3. einamieji reikalai,
4. dėl santykių su Amerikos lietuviais.

J. Gabrys paduoda dienotvarkę, Šveicarijos lietuvių nustatytą:

I. Pranešimai:

1. Lietuvos vidujinė politika;
2. Lietuvos užsieninė politika:
   a) Rusijos lietuvių veikla,
   b) Šveicarijos lietuvių veikla,
   c) Amerikos lietuvių veikla,
   d) Berlyno atstovybės veikla.

II. Konferencijos kompetencija.

III. Lietuvos valstybės organizavimas:

1. valdovo klausimas;
2. seimas;
3. valdžios formavimas;
4. kariuomenė;
5. administracija;
6. bažnyčia;
7. teritorija.

IV. Lietuvos santykiai su kaimynais:

Vokietija, Lenkija, Gudais, Latviais, Ukrainiečiais.

V. Lietuvos santykiai su entantės ir neutraliomis valstybėmis:

1. Vakarų Europa;
2. Amerika;
3. neutraliteto klausimas;
4. Lietuvos valstybės pripažinimas.

VI. Labdarybė:

1. belaisvių paleidimas;
2. pasitraukusių Rusijon grįžimas;
3. karo aukų šelpimas;
4. Amerikos lietuvių grąžinimas.

VII. Praktikos dalykai — veiklos planų nustatymas.

Tuoj po darbų tvarkos pasiūlymo A. Voldemaras pareiškė, jog Valst. taryba dabar yra suverenė, todėl konferencijos nutarimai jos nesaistys ir jos nariai balsavime nedalyvaus; atstovai atvykę tik pasiinformuoti.

Gabrys pažymi, jog pernykštė konferencija nusistatė, kad nutarimai saistytų visus. Gera būtų, jei ir šįmet taip būtų. Liet. tarybos (Šveicarijoj) veikla turi didelės reikšmės ir daug padėjo Lietuvos nepriklausomybės klausime pačiai Valst. tarybai. Taigi čia reikia gerai apsvarstyti dalykus ir gerai susitarti dėl veiklos. Jeigu atvykusieji mano tik pasitarti, pasikalbėti, o ne rimtai dalykus apsvarstyti ir nutarimus padaryti, tai nėra reikalo gaišinti laiką: geriau išsiskirstyti ir eiti kiekvienam prie savo darbo.

P. Smetona palaikė Voldemaro nuomonę. V. Daumantas nurodė, jog balsavimo reikalingumas ar nereikalingumas paaiškės iš konferencijos eigos.

Toliau savo nuomones pareiškė Bartuška, Yčas, Purickis, Steponaitis. Atvykusieji sutartinai laikėsi savo nustatytos nuomonės, o Šveicarijos lietuviai sakė, jog reikia diskutuoti, nutarimus daryti. (Amerikos lietuviai atvyko tik rugs. 12 d. į XII posėdį).

Tuomi I posėdis ir baigėsi. Prie konkrečios išvados neprieita.

Popietiniame posėdy priimta Šveic. lietuvių pasiūlytoji darbų tvarka ir perskaitytos praeitų metų (Berno) konferencijos rezoliucijos.

I. Pranešimai:

1. *Vidujinis Lietuvos gyvenimas.* Pranešėjas p. Smetona klausimą padalino į 2 dali: Valst. tarybos veikla ir Lietuvos būklė.

Valst. tarybos veikla nuolat buvo trukdoma vokiečių. Pažymėjo, kad į Lietuvių Brastos tarybas neleidę lietuvių atstovų dėl to, jog Valst. taryba atsisakė paskelbti tose derybose pirmąją dalį Taryboje priimtos 1917 m. gruod. 11 d. rezoliucijos.

Toliau papasakojo apie visas pastangas pas vokiečius nepriklausomybės klausimu: apie nevykusius vokiečių pažadus paskelbti nepriklausomybę sausio 8 d., apie nepriklausomybės paskelbimą vasario 16 d., apie vargais negalais išspaustą laisvės pripažinimą kovo 23 d., kuris, tiesa, nebuvo respektuojamas. Toliau apsakė unijų su prūsais ir saksais klausimą. Bendrai, nežiūrint į šiokius ar kitokius pažadus, viskas lieka po senovei: suspausta, suvaržyta geležine militarizmo ranka, tos pačios

rekvizicijos[1]). Gal tik tiek palengvinta, kad iš apskričio į apskritį lengviau įvažiuoti, kad gavo paskolinti 50.000 markių Tarybai, 100.000 m. moksleivių iš Rūsijos grąžinimui ir Centr. komitetui 50.000 markių.

Toliau atpasakojo visą istoriją karaliaus Uracho klausimo.

Taip pat užsiminė apie bar. v. Ropo pastangas sukurti dvarininkų komitetą, kuris gal būtų norėjęs nuversti Valst. tarybą. Tačiau komitetas taip ir likęs neįsteigtas.

Vokiečiai nenorėję leisti Tarybos atstovų nė į šią konferenciją ir, jeigu leido, tai tik dėl to, kad atsižvelgė į Amerikos lietuvius, kurie paskleistomis Šveic. lietuvių žiniomis, turėjo dalyvauti konferencijoj.

Gardino gubern. gyventojai atsiuntė trijų asmenų delegaciją, kurios priešaky stovėjo p. Bachanavičius, į Vilnių pas Valst. tarybą su prašymu priimti Gardino gub. prie Lietuvos, nes tenai gyveną jotvingiai; nei prie Lenkijos, nei prie Baltgudijos jie nenorį prisidėti.

Baltgudijos lenkai kreipėsi prie Oberosto, prašydami įkurti baltgudžių valstybę. Bet Oberostas tuo nelabai rūpinasi. Tuomet jie kreipėsi per kun. Orurką į Valst. tarybą. Bet jiems pasakyta, kad pas juos per daug įsigyvenę bolševikai, taigi daug painasčių esą susitarimui. Baltgudžių liaudis nusistačius prieš lenkus.

Bolševikų grįžimą į Lietuvą vokiečiai proteguoja. Taip pat proteguoja ir kitus elementus, kurie veikia prieš Lietuvą. Sako, kad to reikalaujanti „die hohe Politik". Tiesa, taip atvirai nenori prisipažinti. Daug bolševikų grįžo su milijonais rublių propagandai.

Ribos. (III posėdis, rugs. 6 d.; referavimas eina toliau). Valst. taryba pirmiau maniusi apie mažesnę Lietuvą, bet, kai pamatė, kad vokiečiai nori įsibrauti į Gardino gub., pagaliau nori pasilikti pajūrio juostą net iki Telšių susisiekimui su Kuršiais, tada buvo pradėta galvoti apie didelę Lietuvą. Disnos gyventojai vieni nori prie Lietuvos, kiti — prie Baltgudijos, kiti — prie Latvijos. Vileikos gyventojai: katalikai — prie Lietuvos, stačiatikiai — prie Rusijos.

---

[1]) Apie šių dalykų eigą rašyta aukščiau, taigi čia tik trumpai paminėta.

Lietuvos lenkininkai reikia dalinti į 2 kategorijas: dvarininkų ir miestiečių su dvasininkais. Vilniaus dvarininkai vadina save lenkais, Lietuvos piliečiais; Kauno ir Suvalkų gub. — lietuviais lenkiškos kultūros. Miestiečiai ir dvasininkai Vilnijoj po senovei gieda lenkišką giesmelę. Vilniuje veikią „Komitet Narodowy". Vokiečiai į jo veiklą žiūri pro pirštus. Jis turi 4 gimnazijas, mokytojų seminariją ir 30 mokyklų. Pinigus gauna iš Vevey ir Krokuvos vyskupo. Be to, pagrobė 90.000 rub. iš lietuviams skirtos pašalpos. Dabar jau komiteto lėšos išsenka, mokytojai gauna vos po 90—95 mark. į mėnesį.

Universitetas. Išrinkta komisija juo rūpintis: Yčas, Voldemaras, Purickis, Biržiška. Vokiečiai jau sutiko perleisti patalpas ir remontui paskyrę 50.000 mark. Universiteto klausimą stipriai parėmė Olšauskis savo atsilankymu pas princą Leopoldą. Jau buvo pradėtas un-to remontas, bet karaliaus išrinkimo klausimas vėl sustabdė viską. Vis dėlto spalių mėnesį gal pavyks atidaryti universitetą. Iš profesūros labiausiai trūksta juristų.

Gimnazijos. Atsirado ypatingas noras steigti gimnazijas. Suvalkijoj jau yra 6. Iš viso yra 19 gimnazijų, bet pilnos — tik Vilniuj, Marijampolėj ir Šiauliuose. Mokytojai daug kur netinkami. Reikėtų peržiūrėti ir patvarkyti. Su amatų mokyklomis taip pat sunkiai eina. Vilniuj manoma įsteigti konservatoriją. Tuomi rūpinasi Talat-Kelpša, Naujalis, kun. Brazys. Mokytojų seminarijas manoma įsteigti Vilniuje ir Kaune.

Į Valst. tarybos švietimo komisiją įeina: kun. Mironas, M. Yčas ir K. Bizauskas; be to, koaptuoti: Vokietaitis, J. Yčas ir Mašiotas.

Grąžinimas iš Rusijos. Jau grįžę apie 200.000 lietuvių. Baisios sunkenybės daromos iš abiejų pusių: ir bolševikai ir vokiečiai išnaudoja, atimdami pinigus, daiktus, ir žmones sulaikydami prie sienos. Beveik tik su papirkimais galima pargrįžti į savo kraštą. Prie sienos laiko po 3—5 savaites be maisto ir kitų reikmenų. Prie Polocko pusantro tūkstančio vaikų 5—12 metų amžiaus išlaikė 5 savaites. Hofmanas pasakė apie juos: „Mes negalim iš karto daug įleisti, nes duonos neturime". Vienu kartu buvo parvežta 1.300 vaikų. Bolševikai atėmė iš jų visą inventorių, kuris daugumoj buvo išvežtas iš Kauno (variniai katilai, įvairūs įrankiai). Vokiečiai sulaikė jų

traukinį. Lukjanovsko stovykloj (ties Kievu) yra 800 lietuvių kareivių, jiems jau išrūpintas leidimas grįžti.

Konstitucija. Vieną projektą ruošia p. Leonas, kitas jau yra Vilniuje, trečią rašo Gabrys.

2. *a. Lietuvių veikla Rusijoj.* Pranešėjas paminėjo, kad daugiausia savo veikla pasižymėjo *Centralinis komitetas,* kuris suorganizavo gimnazijas, šelpimą ir taip pat žymią rolę sulošė reprezentacijoj. Pastebėjo taip pat apie nesutarimus tarp dešiniųjų ir pažangiečių. Taip pat pažymėjo apie ryškius netaktus iš kairiųjų pusės Petrapilio seime. Dabar jau maža esą lietuvių likusių Rusijoj. Iš veikėjų esą likę tik kun. Vailokaitis, adv. Sleževičius ir Pokšta, kurie rūpinasi pasitraukusiųjų grįžimu.

Gruzinai ir ukrainai esą geruose santykiuose su lietuviais. Daug padėjusi per karą M. Radvilienė, kuri gyvena savo dvare ties Minsku. Daugiausia padėjo pašalpomis. Ji labai simpatizuoja lietuviams.

Apie *lietuvių kariuomenę Rusijoj* referuoja M. Yčas (IV posėd. rugs. 6 d.). Kievo konferencijoj p. Voldemaras iškėlęs Lietuvos autonomijos klausimą. Socialistai tam pritarė. Kada įsivyravo bolševikai, dalykai pablogėjo: bolševikai konfiskavo lietuvių turtus — maždaug už kelis milijonus rublių, o organizacijas užgrobė. Karinėms liet. organizacijoms nelabai vyko: buvo susiorganizavęs vienas pulkas Minske, kitas Vitebske; bolševikai vienus ir kitus išvaikė. Ilgiau išsilaikė trečiasis liet. pulkas, susikūręs Ukrainoj, apie 600 kareivių. Jie manė organizuotai grįžti Lietuvon, bet vokiečiai vieną naktį juos nuginklavo. Tu m t ji grįžo ietuv n pavieniui; t k viena grupė 30 žmonių grįžo su 2 arkliais ir šiek tiek rakandų. Šis pulkas buvo šelpiamas ukrainų — po 4 rub. vienam asmeniui per dieną.

Apie *Lietuvių Brastos taiką* pranešinėja Voldemaras. Rusijos lietuviai išrinko 3 atstovus į L. Brastą: Voldemarą, Sleževičių ir Alekną. Trockis buvo ketinęs duoti atsakymą vėliau dėl liet. atstovų vykimo, bet to atsakymo nedavė ir pats išvažiavo Braston su Kapsuku. Liko vienintelis kelias per Ukrainą. Voldemaras taip ir padarė; daug kliūčių teko nugalėti. Viešai Lietuvos klausimo nebuvo galima iškelti ir Voldemaras turėjo informuoti privačiai. Kapsukas neiškėlė klausimo viešumon ir V-rui tai padaryti trukdė. Voldemaras prašė leidimo

važiuoti Vilniun, bet vokiečiai neleido. Tuomet jis įdavė laišką Hofmanui, prašydamas nusiųsti Smetonai. Nors buvo apsiėmęs, bet nenusiuntė. Brastos konferencijoj dalykus vedė vokiečiai ir austrai, o kiti (rusai) nelabai žinojo apie ką tariamasi.

Lietuvių turtai Rusijoj. (V posėd., rugs. 7 d.). Juos sudaro: metrika, muziejai (Rumencevo), knygynai, dvasinių įstaigų turtai (Akadem. Petrapily) etc. Lenkai bandė išgauti metriką, lietuviai užprotestavo. Dabar ji sudėta lietuvių komisarijate, vėliau bus pasiųsta Lietuvon. Akademijos turtais rūpinasi kun. Čėsnys.

Technikos ir karo įrankiai (ligoninės, fabrikai etc.) daugumoj žus, nes pereina į bolševikų rankas. Didelis nuostolis bus iš kasose sudėtų pinigų, pav., Panevėžy buvo sudėta apie 1.000.000 rublių, ar iš šių pinigų nors kiek grįš, — sunku pasakyti. Vokiečiai surašinėja, kiek kieno kur sudėta pinigų. Kai kurie Rusijos bankai jau bankrutuoja, pav., Volžsko-Kamenski bank. ir kiti. Teismų ir valsčių dokumentai kraunami Rusijoj į vieną vietą ir bus pargabenti Lietuvon.

Lietuvos atstovai: Kieve — inž. Jankevičius, pulk. Adamkavičius ir Narutavičius; Maskvoj — Šulcas (liet.) ir 2 sekret.: Daukša ir Janulaitis.

2. *b. Šveicarijos lietuvių veikla.* J. Gabrys pranešė apie *Šveic. tautos tarybos veiklą.* Ji (Taryba) turėjo reaguoti į skleidžiamas lenkų žinias apie Vilniuje išrinktą Liet. tarybą. Sėkmingesniai veiklai buvo nusiųstas kan. Olšauskis Berlynan. Kada bolševikai įsivyravo Rusijoj, reikalinga buvo paskelbti atsipalaidavimo nuo Rusijos aktą. Tas padaryta gruodžio 25 d. Referentas čia pažymi, kad Liet. taryba be reikalo dementavo. 1918 m. sausio 15 d. įduoti laiškai, dokumentai ir Lietuvos žemėlapis įvairioms ambasadoms Šveicarijoj. Padaryti žygiai pas centralinių valst. valdžias dėl įsileidimo į Lietuvių Brastos derybas. Vasario 9 d. įduoti raštai Berne neutralių valstybių ambasadoms dėl Lietuvos nepriklausomybės. Kada tie raštai pateko tų kraštų valdžioms, iš tenai gauti palankūs atsakymai; ypač gražiai atsiliepė olandai, švedai, danai, norvegai, šveicarai. Gegužės 16 d. padaryti žygiai pas entantės valstybių atstovybes ir prašyta paramos, nes vokiečiai nori sujungti Lietu-

vą su prūsais ir saksais. Anglai tuo labai susidomėjo; šveicarams nepatiko lietuvių nusistatymas dėl monarchijos.

Entantės valstybės matė sunkumą padėti Lietuvai kol ji yra vokiečių valdžioj. Entantė vis galvojo apie „Didelę Lenkiją“, bet dabar pradeda domėtis „Didele Lietuva su Ukraina“.

Toliau Gabrys praneša apie *Inf. biuro veiklą*. Spauda turi eiti greta su darbu. Ji turi paruošti dirvą, praskinti kelią, informuoti. Kartais reikalingas „bollon d'essai“, kaip antai, apie ukrainų sutartį su lietuviais. Tuoj prancūzai paklausė lenkus, kodėl jie perdaug imperialistiškai elgiąsi su lietuviais. Tūlas Kazakevičius specialiai atvyko iš Paryžiaus tartis su lietuviais. Per telegrafines agentūras leidžiama kas savaitė po keletą komunikatų į visą pasaulį. Šveicarijos laikraščiuose laikas nuo laiko talpinami ilgesni straipsniai apie Lietuvą. Šįmet esą gauta apie 20.000 iškarpų iš įvairių pasaulio kraštų.

Toliau praneša apie Biuro spaudinius, apie kuriuos jau kitur rašyta. Savo pranešimus taip užbaigia: jei ne užsienio spauda ir veikla, tai vargiai būtų turėta tiek konferencijų Šveicarijoj, vargiai būtų Vilniaus konferencija įvykus ir nebūtų iškovota tiek laisvės Lietuvai, kiek dabar jau turi.

V. Bartuška praneša, kas padaryta *Vilniaus vyskupo klausimu.*

Olšauskio kandidatūros į Vilniaus vyskupus klausimu buvo kreiptasi 4 kartus per nuncijų Pačelį (Miunchene) į Romą; taip pat bandyta ir per Mgr. Maglione (Berne)[1]; tik po ilgų demaršų kardin. Gaspari atsakė iš Romos, kad karo metu nepatanku statyti kan. Olšauskio kandidatūrą.

Pasklidus žiniai, jog kun. Lazinskis paskirtas į Minską, kun. Jalbžykauskas į Seinų sufraganus, buvo pasiųsta telegrama ir laiškas, kuriuose nurodoma, kaip būtų žalinga, jei toki paskyrimai įvyktų.

2. c. *Amerikos lietuvių veikla.* (VI posėdis, rugs. 8 d.). Referuoja Bartuška ir pradeda nuo pernykštės (Berno) konferencijos. Pirmiau praneša apie politiką, o paskui apie šelpimą.

Lietuvių dienoj surinktieji pinigai (127.000 dol.) guli Amerikos raud. kryžiuj.

[1]) Maglione dabar yra kardinolas ir Vatikano sekretorius.

Partijos veržiasi darban viena pro kitą. Amerikos lietuv. taryba, įkurta katalikų, turi informacijų biurą Vašingtone; biuro vedėjas — dr. Bielskis; vėliau įėjo adv. Mastauskas ir stud. Česnulevičius; jie stengiasi sueiti į glaudesnį kontaktą su J. A. V. valdžia. Nju Jorke (New York) yra „Lietuvių tautinė taryba", kurios vadovybėje yra dr. J. Šliupas, Račkauskas, Norkus ir Karuža. Yra taip pat „Lietuvių darbininkų taryba", kurios pirmininku yra Grigaitis.

Amer. l. taryba per laikraščius atsiklausė, prie ko lietuviai norėtų prisidėti. Visi pasisakė už nepriklausomybę. Ypač aiškiai pabrėžė nenorą dėtis su lenkais.

1918 m. balandž. 17 d. įvyko lietuvių seimas Nju-Jorke (New York). Buvo gausus: apie 2.000 dalyvių. Čia išneštas protestas prieš Lietuvos monarchinę valdymo formą ir bendrai prieš kovo 23 d. vokiečių paskelbtą aktą.

Beveik visa Taryba (30 asmenų) atsilankė pas prez. Vilsoną ir įteikė raštą Lietuvos nepriklausomybės klausimu. Amerikiečiai priešingi Šveic. liet. tarybai ir Liet. valst. tarybai: mat, jiems atrodo, jog šiedvi tarybos perdaug palankios vokiečiams. Katalikų fondas surinko 150.000 dol.

M. Yčas papildo, kad Rusijon Amerikos lietuviai buvo atsiuntę 25.000 dol., bet Tereščenko kažkur užmetė čekį; kol surado, — valdžią paėmė bolševikai ir teko čekį siųsti atgal Amerikon.

2. d. *Mūsų atstovybės Berlyne veikla.* (VII posėdis, rugs. 8 d.). Pranešinėja kan. Olšauskis ir liečia tik laikus po Uracho išrinkimo.

Liepos mėnesį p-lė Kadakauskaitė ir dr. Purickis nuvažiavo Vilniun su tam tikrais klausimais dėl karaliaus rinkimo ir kitų. Purickis nuvažiavo liep. 13 d. ir pavėlavo, nes rinkimų klausimas buvo pradėtas debatuoti liep. 11 d. ir baigėsi, tiesa, 13 d. Sutartoji telegrama pasiekė Berlyną liep. 15 d., kada jau Reichstagas buvo išsiskirstęs. Jeigu jame būtų buvus paskelbta žinia apie karaliaus išrinkimą, tai vokiečiai nebūtų galėję slėpti kar. išrinkimo. K. Olšauskis tuoj pranešė apie karaliaus išrinkimą Erzbergeriui, Greberiui, Feiferiui ir kitiems. Šie visi džiaugėsi ta žinia.

Kadangi Purickis dar vis negrįžo, tai sunku buvo veikti Berlyne, nes nebuvo žinomos išrinkimo smulkmenos. Olšauskis kreipėsi į Falkenhauseną. Tas atsakė, jog nieko nežinąs ir girdėjęs tik gandus. Laikraščiams buvo uždrausta apie tai skelbti. Tik, kada užsieniuose pasklido žinia (ją paskleidė Inf. biuras Šveic.), negalėjo tylėti vokiečių spauda. (Ji (vok. sp.) prapliupo klaidingomis žiniomis, kaip matėme aukščiau).

Kai kurie oficialūs žmonės (Falkenhausen, grafas Matuška ir kiti) prikaišiojo Olšauskiui lietuvių slaptumą. Šis iš savo pusės padarė priekaištų, kad vokiečiai su lietuviais nesiskaito, jų pasiuntinių nepriima. Parašyti raštai Hindenburgui, Liudendorfui, Hertlingui ir kitiems, kuriuose paaiškinta išrinkimo motyvai ir procedūra. Pagaliau atvyko Purickis. Jis bijojo paimti paskelbimo tekstą, o paėmė tik protokolų ištraukas.

Tas karaliaus išrinkimo paskelbimas atsiliepė neigiamai į vokiečių su rusais sutartį, kurią jau buvo bebaigią daryti. Vokiečiai vis tvirtina, jog pirmiau lietuviai turį pasirašyti konvencijas su vokiečiais, tada būsiąs išrištas karaliaus klausimas.

II Konferencijos kompetencijos klausimas atidėtas.

III. Lietuvos valstybės organizavimas:

1. *Valdovo klausimas.* (VIII posėdis). Olšauskis praneša, kad jis kalbėjęs su grafu Tiškevičium, kuris labai remiąs Ispanijos princo Alfonso kandidatūrą į valdovus.

Gabrys pažymi, jog reikia greičiau baigti valdovo klausimą ir ta mintimi turėtume išvesti rezoliuciją.

Kai tik kilo revoliucijos klausimas, vėl pabūgo atvykusieji iš Lietuvos, manydami, kad tas pakenks jų suverenumui. Tada Gabrys ne be ironijos paklausė, nuo kada jie tą suverenumą turį ir kas jiems davęs. Atvykusieji tuo įsižeidė ir ėmė atsisakinėti dalyvauti posėdy. Nors Olšauskis ramino žodžiais: „Būkite logiški, netraukime tėvynės, kurią jau pastatėm ant išganymo kranto, vėl į balą. Kas čia dalyvauja pasiliks paslapty. Mums reikia tartis...“, posėdis vis tik nutrūko ir kitas įvyko vieną dieną praleidus. (Dalykų eiga atpasakota sutrumpintai).

IX posėdyje (rugs. 10 d.) Gabrys padarė pranešimą, ką yra girdėjęs vakar pas entantės atstovus Berne. Pabaigdamas pranešimą, jis padarė porą mažų priekaištų Liet. valst. tarybai

dėl veiklos. Voldemaras tuoj pareiškė, kad, jeigu nors vienas čia būtų, kuris nepripažintų V. tarybos suverenumo, tai jis negalįs dalyvauti. Olšauskis pastebėjo, dėl ko jie pavirtę tokiais ponais, kad negalį su kitais dalyvauti, tartis ir rezoliucijas išnešti. Tėvynės nelaimė turėtų visus vienyti. Gabrys pažymėjo, jog jis pripažįstąs suverenumą pernykštės konferencijos dvasioj, t. y., jei ji (Taryba) vykdys tinkamai visus jai pavestus uždavinius. Smetona pažymėjo, jog suverenumas esąs svarbus vokiečių akyse, kurie kaip tik nenorį su Taryba skaitytis. Voldemaras pastatė Gabriui klausimą, ar šis pripažįstąs Valst. tarybai suverenumą, ar ne, ir reikalavo atsakyti taip, ar ne. Kiti prieš tokį arogantiškumą užprotestavo. Dar buvo kalbėta dėl to suverenumo, bet prie išsprendimo neprieita ir posėdis baigėsi.

Tik trečiame (iš viso X posėdy, rugs. 11 d.) prieita prie *valdovo* klausimo. Paaiškėjo, kad tik Uracho kandidatūra priimtina, nes su neutralių valstybių kandidatais vokiečiai nesutiks, o saksų ar prūsų princai lietuviams nepriimtini. Gabrys pridūrė, kad neutralių valstybių kandidatą gali statyti Šveicarijos liet. taryba ir, kad reikia skaitytis su galimybe, jog entantė išloš karą.

2. *Seimo* klausimu konstatuota, kad jis tik tada galės reikštis, kai bus savo valdžia, nustatytos ribos ir, kai bus galima sušaukti konstituantą. Dabar visa vokiečiai trukdo.

3. *Valdžia.* Gruodžio mėnesį L. valst. taryba nutarė konstitucinę monarchiją (15 balsų už, 2 susilaikė ir 3 prieš). Vokiečiai nenori su tuo sutikti ir trukdo. Norima paimti į savo rankas bent švietimą, teismus etc. Norima gauti iš vokiečių toms valdinėms įstaigoms patalpas, bet jie nenori perleisti.

4. *Kariuomenė.* Šis klausimas kol kas sunkiai įmanomas, nes konvencijos dar nėra padarytos. Organizuojama milicija kovai su banditais. Tik ji menkai apmokama; be to, jos maža yra. Bijoma ir organizuoti, kad kartais vokiečiai nepasiųstų į vakarų frontą. Bet, jei vokiečiai atitrauktų visus savo kareivius į vak. frontą, kol dar nėra mūsų kariuomenės, taip pat būtų bloga.

5. *Administracija.* Administracijos sudarymui reikalingi pinigai. Paduotas prašymas — milijono markių — vokiečių valdžiai. Bet ji neatsako, nes nenori perleisti administravimo. Veikia tik skundų ir pabėgėlių grąžinimo komisijos. Valsčių

sutvarkymas jau suplanuotas. Teisių pagrindan imami Rusijos įstatymai ir Napoleono kodeksas.

6. *Bažnytinis klausimas.* Čia kyla konkordato su Roma klausimas, nes Rusijos konkordatas dabar nustojęs veikti Lietuvoje. Tačiau konkordato sudarymui numatomos kliūtys iš vokiečių ir lenkų pusės. Dauguma dalyvių vis tik linksta prie nuomonės, kad reiktų susitarti su Roma.

Čia vėl kilo klausimas, ar mes turime kelti balsą dėl kun. Lazinskio skyrimo Minskan. Vieni pasisakė už, kiti prieš; vieniems atrodė, kad Minsko reikalai priklauso Lietuvai, kitiems, jog nepriklauso.

Čia pat kilo Vilniaus vyskupo klausimas. Kan. Olšauskis pasišalino, ir pirmininko vietą užėmė Yčas. Referuoja Bartuška ir pažymi, kad Vilniaus vyskupo klausimas svarbus lietuviams; daug rūpesčio jis padarė Šveicarijos ir kitiems lietuviams. Bažnytinė būklė tenai liūdna, reikia ką nors daryti. Tik toks uolus energingas ir kitų gerų prievolių turįs kandidatas, kaip Olšauskis, galėtų pataisyti tenykščius reikalus. Tačiau esą gandų, kad Romai šiuo laiku šis kandidatas nepriimtinas.

A. Smetona praneša, jog Olšauskis buvo ir yra kandidatu. Daug Lietuvos kunigų pasisakė už jo kandidatūrą. Staugaitis ir Smetona norėję važiuoti pas Mgr. Pačelį, bet Oberostas neleido. Vokiečiai mano, kad užtektų turėti Vliniuj administratorių. Michalkevičius išvežtas ir išrinktas Hanusevičius. Pačeli sakęs, jog lietuviai duodą per maža kandidatų. Lenkai varo propagandą ir pastatė kun. Ušilą.

Purickis praneša, kad jis drauge su Voldemaru rašęs Mgr. Pačeliui ir vėliau buvę nuvykę pas jį. Nors energingai rėmė Olšauskio kandidatūrą, bet patyrė, jog Roma jos nepraleis. Pačelis siūlė kun. Matulevičių. Erzbergeris buvo Miunchene kelias dienas, — ir jam nepavyko pravesti Olšauskio kandidatūros. Spėjama, jog viską trukdo lenkų intrygos. Vilniaus vyskupo klausimu pasisakė ir kiti konf. dalyviai, bet ką nors konkretaus nutarti buvo sunku. Gera būtų kam nors nuvažiuoti Romon, bet italai neįsileidžia. Nutarta judinti šį klausimą per Maknutą.

7. *Ribų klausimu* nutarta vadovautis pernykštės (Berno) konferencijos nuostatais.

Atvaizde matome III Lozanos konferencijos (1918 m.). dalyvių grupę. Viduryje sėdi J. E. Valstybės prezidentas A. Smetona, kuris ir anais laikais vadovavo veikimui Lietuvoje ir kuris dalyvavo beveik visose liet. konferencijose Šveicarijoj. Kiti (iš kairės į deš.): kun. J. Dabužis, Kaz. Pakštas (abu Amerkos lietuvių delegatai), M. Yčas (iš Liet.) ir advok. Mastauskas (Amer. liet. deleg.).

Š. Amerikos atstovų atvykimas ir jų pranešimai apie veiklą J. A. V. (XII posėd., rugs. 12).

Atvyksta 3 Amer. delegatai: kun. Dabužis, adv. Mastauskas ir Kaz. Pakštas. Juos pasveikina trumpomis kalbomis pirm. Olšauskis, Smetona, Bartuška, Steponaitis. Į tas kalbas atsako Dabužis ir Pakštas.

Toliau, atvykusieji referuoja apie veiklą Amerikoj. Pakštas praneša, jog jie yra atsiųsti Amer. liet. taut. tarybos, kuri atstovauja apie pusę milijono lietuvių.

Nuo 1917 m. sausio liet. katalikai subruzdo rinkti pinigus. Pradžioj nenorėjo surinktų pinigų siųsti politikai, paskui skyrė 20%, o dabar jau 50% ir daugiau. Katalikai ir tautininkai siekia Lietuvos nepriklausomybės. Socialistai linksta prie federacijos su Rusija. Valdžios forma — respublika. To reikalauja visi.

1918 kovo 13—14 d. įvyko liet. seimas Nju-Jorke (New-York). Tikslas: 1) tarti galutiną žodį dėl Lietuvos ir 2) suvienodinti partijų darbą.

Socialistai atsisakė dalyvauti. Buvo nustatyta nejudinti tokių klausimų, kurie galėtų sukelti ginčų. Ūpas visų dalyvių buvo geras. Išnešė rezoliuciją dėl Lietuvos nepriklausomybės; valdymo forma — respublika; žemė — tautos nuosavybė, o ne dvarininkų. Išrinktas vykdomasis komitetas iš 6 žmonių, iš abiejų partijų po 3. Jei kokiu klausimu komitetas susitaria, tai vykdo abi partijos. Amerikos valdžia lietuviams simpatizuoja ir padeda. Lenkai nustojo pas juos pasitikėjimo.

Dabužis papildomai praneša, jog J. A. V. nori sumobilizuoti didžiulę armiją, sumušti vokiečius ir padiktuoti taiką Berlyne. Tautoms garantuoja pilną nepriklausomybę. Pažadėjo įleisti 1 lietuvį į taikos kongresą. Lietuviai ruošiasi sukurti savo pulkus. Reikalinga esą įkurti Inform. bauro skyriai Paryžiuje ir Londone. Latvių klausimas Amerikoj stovi silpnai. Pažymi, jog delegatų atvykimo tikslas: surinkti tikrų žinių apie būklę, nes raštai iš Šveicarijos nebuvo praleidžiami, o lenkai šmeižia įvairiais būdais.

Bachmetevas su senator. Lodge palaiko senosios Rusijos atgaivinimo įdėją.

Kard. Gibons ir Palmieri užtaria lietuvių reikalus Romoj. Reikalinga siųsti Romon bent du delegatu.

Toliau Amer. delegatai (XIII posėd., rugs. 13 d.) paaiškino, dėl ko Amer. lietuviai nori respublikos: 1) prie dvaro gali įsivyrauti lenkiškas skonis, 2) monarchijos dabar griūva, taigi panašiai gali atsitikti ir su mūsąja, 3) su monarchijos griuvimu dažnai nukenčia Bažnyčia, 4) prie respublikos mažiau papuošalų, 5) prie dvaro daugiau intrygų, 6) Amer. lietuviai pratiškai yra patyrę respublikos parankumą.

Taigi ir juos čia siuntė, idant darbuotųsi dėl Lietuvos respublikos.

Lietuvos atstovai pranešė visą Lietuvos reikalų eigą: dalykų būklę, Valst. tarybos išrinkimą, monarcho klausimą ir t. t. Amerikos delegatai davė kelis klausimus ir posėdis baigėsi. Kadangi kai kurie dalyviai norėjo aplankyti Berną, Ženevą, todėl sekantis posėdis numatytas rugs. 16 d.

IV. *Lietuvos santykiai su kaimynais* paaiškėjo tada, kai buvo bendras pranešimas; todėl dabar apie tai nebuvo kalbama.

V. Lietuvos santykiai su entantės ir neutraliomis valstybėmis. (XIV posėdis, rugs. 16 d.).

Diskusijose paaiškėjo, kad skelbti šiuo laiku Lietuvos neutralitetą nepatogu, nes tuomet entantės valstybės negalės tikėtis kariškos pagalbos iš lietuvių, tuo tarpu, kada dabar jau organizuojami lietuvių pulkai Amerikoj ir Rusijoj. Su vokiečiais taip pat jau tiek nueita derybose, kad neutralitetas suerzintų vokiečius ir jie būtų dar mažiau sukalbami.

Kas kita su nepriklausomybės klausimu: juo reikia rūpintis visur ir nuolat. Neutralios valstybės jau laukia mūsų atstovų.

VI. Labdarybė. Belaisvių paliuosavimas. Yčas praneša, kad Vilniuj prie Centr. komiteto yra komisija, kuri rūpinasi belaisvių paliuosavimu ir pasitraukusių Rusijon grąžinimu. Tos komisijos paduota apie 3.000 prašymų belaisvių grąžinimo reikalu, bet patenkinta tik apie 7 prašymai, o apie kitus pranešama, jog nesurastas, išvykęs ir t. t. Iš Vilniaus siunčiami 4 žmonės į Berlyną, būtent: kun. Bakšys, Kadakauskas, Grajauskas ir Bagdonas, kurie rūpinasi belaisvių reikalais; valdžia sutiko juos leisti maždaug po 8 d. nuo mūsų išvykimo į konferenciją.

Steponaitis plačiau atpasakojo apie Lituanijos veiklą, apie gautas lėšas iš D. Britanijos ir Š. Amerikos lietuvių, apie nuolat daromas pastangas grąžinti namon civilinius imtinius, o dabar ir karinius belaisvius, apie bendradarbiavimą čia ir kitų liet. organizacijų ir galop pažymi, ką yra padaręs belaisvių naudai kan. Olšauskis, jau būdamas Berlyne.

Smetona praneša, jog atvykstantieji į Berlyną asmenys bus apmokami iš Lietuvos; jie turės būti kontakte su Lituanija. Toliau pažymi, jog Lituanija didelį darbą atliko šelpdama belaisvius ir juos paguosdama, o taip pat suorganizuodama žinių siuntinėjimą Lietuvon ir iš čia į kitus kraštus.

Olšauskis praneša, kokį didelį vargą kenčia belaisviai: kadangi trūksta arklių, todėl savo jėgomis veža medžius ir kitus krovinius; dėliai drabužių stokos, jie kenčia žiemą šaltį; pagaliau ir maistas menkas.

Galop priimta rezoliucija dėti visas pastangas, kad belaisviai būtų kuo greičiausiai grąžinami namon.

VII. Praktikos dalykai — ateities planų nustatymas.

1. Reikalinga taip sutvarkyti dalykus, kad kurjeris iš Vilniaus bent du kartu į mėnesį pasiektų Berlyną. Iš čia bus teikiamos žinios spaudoje ir kitais keliais Šveicarijon ir Švedijon.

2. Taikos konferencijos klausimu kalbėjo atskiri dalyviai.

Gabrys pažymi, kad taikos derybos netoli, todėl reikia ruoštis ir numatyti asmenis atstovavimui.

Smetona. Principinę rolę tarybose loš Lietuva, bet labai svarbus vaidmuo bus Amerikos lietuvių ir kitų. Visi turi veikti harmoningai, sutartinai. Lietuvos nepriklausomybė yra bazė ant kurios stovi visi, o valdymo forma, tai jau vidaus dalykas.

Gabrys. Į tarybas turės vykti visa delegacija, nors tik vienas atstovas būtų įleistas į konferenciją. Ten teks veikti per diplomatus, per spaudą ir kitais būdais. Jau dabar reiktų rinkti medžiagą, numatyti žmones.

Dabužis. Amer. lietuviai jau tarėsi su J. A. V. valdžia dėl Lietuvos atstovo įleidimo, vis tiek ar jis bus iš Amerikos ar iš Lietuvos.

Bekalbant apie dalyvavimą derybose, apie lėšas tam reikalingas, kilo klausimas, ar neverta išrinkti Aukščiausįjį lietuvių komitetą ar tarybą, — suverenį organą, su kuriuo skaitytųsi entantė; mat, dabar entantė laikanti Valst. tarybą vokiečių padaru ir nenorinti skaitytis. Gal čia vertėtų pasekti lenkų ir čekoslovakų pavyzdžiu.

Šiuo klausimu pasisakė keli dalyviai:

Smetona. Taip negalima. Tuomet Valst. taryba sueis į koliziją su tuo komitetu: Jam galima prikišti, kad ne tautos rinktas.

Olšauskis. Kadangi vokiečiai varžo Valst. tarybą, todėl gal ir būtų gera sukurti tokį organą, kuris pasakytų vokiečiams „verba veritatis". Toks organas, žinoma, nekenktų Valst. tarybai.

Gabrys. Amerika ima lietuvius kariuomenėn, todėl reikalinga provizorinė civilinė valdžia. Ją kaip tik ir sudarytų toksai organas. Vokiečiai to prisibijo.

Smetona. Gal ir galima būtų daryti Amerikos lietuvių kolonijos vardu. Lenkų kelias pavojingas.

Purickis ir Daumantas pasisakė prieš aukščiausio organo kūrimą.

Pakštas. Amer. liet. taryba steigs komitetus Londone ir Paryžiuj savo vardu. Amerika jais daugiau turės pasitikėjimo, negu vilniške Taryba.

Smetona. Politikais daug pasitikėti negalima. Anglija nori vieno, Amerika kito, o Rusija trečio. Bus daug intrigų. Apie Valst. tarybą entantė žino gerai. Reikia būti atsargiems, kad kas neapviltų. Tokio organo steigimas užtrauktų didelę atsakomybę.

Nutarta:

1. Konferencijos delegacija iš trijų asmenų, — kan. K. Olšauskio, adv. Mastausko ir kun. A. Steponaičio, atsilankys pas Šveicarijos prezidentą p. Colonder.

2. Šveicarijos kareivių šeimynoms paaukoti 500 fr. iš Liet. tarybos (Šveic.) kasos.

Valst. tarybos pirm. A. Smetona padėkojo Šveicarijos lietuviams už konferencijos sušaukimą. Pažymėjo, kad lietuviams reikią vengti nesusipratimų ir darbuotis išvien[1]).

Konferencijos pirmin. (p.) Kan. K. Olšauskis,
Sekretorius (p.) A. Steponaitis.

IV. POLITINIŲ KOVŲ UŽ NEPRIKLAUSOMYBĘ PABAIGA

1. Lietuvos būklė dar vis sunki. 2. Lietuvių tarpusavio nesusipratimų priežastys. 3. Lietuvos valdžios įsikūrimas.

1. Lietuvos būklė dar vis sunki

1918 m. pabaigoj karas eina prie galo. Vokiečiai mato, jog karo neišloš, ir pradeda švelninti savo režimą Lietuvoj, nors labai nenoriai, labai lėtai.

Rugpiūčio 1 d. karinės valdžios šefu paskirtas generolas v. Harbou. Banditizmas Lietuvoj buvo taip įsivyravęs, kad vidury dienos užpuldavo gyventojus keliolikos asmenų šutvės. Tą nelaimę padidino ta aplinkybė, kad Lietuvon įsiveržė daug bolševikų - propagandistų, kurie dar didesnį nerimą kėlė. Jų propaganda pasiekė ir vokiečių kariuomenę, kuri ir taip buvo neskaitlinga šiame fronte (18 kv. kilom. tik vienas kareivis[2]), nes dauguma buvo perkelta į Vakarų frontą. Taigi atsirado Lietuvoj pavojaus ir lietuviams ir vokiečiams.

Rugpiūčio 17 d. Valstybės tarybos pirmininkas A. Smetona siunčia Vokietijos kancleriui raštą, kuriame plačiai nušviečia Lietuvos būklę, išdėsto reikalingumą sukurti Lietuvos valdžią (ministerijas); kol kas reikia pasidalyti sritimis, kad naujoji valdžia nesueitų į konfilktą su dar esama Vokietijos valdžia;

---

1) Žinios apie 1918 m. liet. konferenciją (Lausanne) paimtos iš protokolo nuorašo, kuris buvo mano žinioje. Jos (žinios) vietomis paimtos ištisai, o vietomis sutrumpintai atpasakotos. Minimo protokolo yra 67 pusl.

2) B. Colliander, psl. 207.

kada atvyks karalius, Lietuva turėtų visai savarankiškai tvarkytis ir tuomet bus galima sudaryti konvencijas su Vokietija[1]. Atsakymas į šį raštą buvo greičiau užgaunantis, negu teigiamas. Civilinės valdžios šefas Tisler'is, militarinės valdžios pavestas, atsakė nurodydamas 1917 m. rugsėjo 23 d. nuostatus. Rugsėjo 14 d. atsiliepė į Tarybos raštus ir kancleris, bet ir jis tik priminė konvencijas ir reikalą susirašinėti per Oberostą.

2. Tarpusavio nesusipratimų priežastys

Matant, kaip sunkiai eina dalykai Lietuvoj, kaip vokiečiai be atodairos vargina lietuvius, sunku suprasti, ko norėjo Valst. tarybos atstovai, taip išdidžiai elgdamiesi Lozanos konferencijoj (1918 m. rugs. 5—16 d.) ir, pagaliau, užatakavę Gabrį šveicarų spaudoj (laikr. „Der Bund"). Užatakavo negražiu, prasilenkiančiu su teisybe, būdu. Tiesa, čia daugiausia prisidėjo Voldemaras. Tame rašte, pasiųstame iš Berlyno, buvo sakoma, kad Gabrys neturįs pasitikėjimo Lietuvos visuomenėje, kad jam Lietuvos valdžia atėmusi visus įgaliojimus, kad jis buvęs pašalintas iš III lietuvių konferencijos Lozanoj ir patariama su juo atstovybėms[2]).

Tas labai nustebino Šveicarijos veikėjus ir dar neišvykusius Amerikos atstovus. Bartuška ir Pakštas tuoj padarė atitaisymą „Bunde", pažymėdami, jog Gabrys nebuvęs pašalintas iš konferencijos, ir to atitaisymo tekstą išsiuntinėjo entantės atstovybėmis[2]).

Šis įvykis tuo keistesnis, kad iniciatyvos ėmėsi Voldemaras, kuris nebuvo susipažinęs su Šveicarijos lietuvių veikla ir jos reikšme, kuris galėjo nežinoti Gabrio veikimo svarbos. Jau mes aukščiau matėm (iš diskusijų II Stockholmo konferencijoj 1917 metų spalių 18—20 d.), kokią klandingą nuomonę turėjo Rusijos lietuviai apie Šveicarijos lietuvių veiklą.

Ir šiandien sunku suprasti, kam Taryybos nariams reikėjo daryti tokį žygį, ypač tada, kada artinosi taikos derybos, kada lietuviams reikėjo būti labai vieningiems. Juk tais laikais nevienai iš atgimstančių tautų teko išgirsti iš didžiųjų valstybių

---

1) Klimas, psl. 165 s. s.

2) Plačiau apie tai žiūrėk Bartuškos psl. 228 s. s.

vyrų patarimą: „Pirma susitarkite savųjų tarpe, o paskui ateikite su mumis kalbėtis“. Man rodos, jog aš neklystu, manydamas, kad šis Gabrio užatakavimas viešumoj turėjo blogos įtakos į Lietuvos reikalus viešoj opinijoj ir taip pat taikos konferencijoj: taikos konferencijos durys, kurios, galima sakyti, jau buvo atdaros lietuviams, po to incidento užsidarė ir teko įeiti pro šonines duris.

Kad karo metu buvo nesutikimų lietuvių tarpe, tai gana dažnas atsitikimas. Tik šis Gabrio ir Voldemaro susikirtimas daug keistesnis.

Pasvarstykime jį plačiau.

Karas kažkaip sudomino, suelektrizavo visus lietuvius, kad ir tolimiausių kraštų. Visi pajuto pareigą susirūpinti saviškių likimu, prisidėti kuo nors prie laisvės atgavimo. Į mus, gyvenančius Šveicarijoj, atsiliepė lietuviai iš tų kraštų, apie kuriuos nebuvo manyta, kad tenai lietuvių esama: iš P. Amerikos, Afrikos ir kitur. Jie siūlėsi kuo nors prisidėti prie bendro darbo: kas pinigais, kas knygomis, kas raštais, kas kuo kitu.

Kiekvienas lietuvis stengėsi, kiek galėdamas, daugiau gero padaryti. Jeigu kur dirva buvo siauresnė, o veikėjų buvo daugiau, ten atsirasdavo rivalizacija: stengėsi vieni kitus nustelbti, pro juos prasimušti.

Rusų patarlė sako, jog dideliam laivui reikalingos plačios jūros. Ankštose sąlygose didesnis veikėjas jaučiasi nesmagiai. Jis stengiasi padidinti savo veiklos lauką, kitus išstumdamas iš jo. Gal tuomi būtų galima paaiškinti taip pat lietuvių kovas su dvarininkais Generaliniam komitete (Šveicarijoj), lietuvių veikėjų nesusipratimus tarpusavy.

Sunku vis tik suprasti priežastis dėl ko Voldemaras „užatakavo“ Gabrį.

Kas buvo Gabrys, lietuviams jau tuo metu buvo žinoma. 1904-5 metais jis kovojo už lietuvybę su rusų žandarais. Už tai pateko į kalėjimą ir paskui turėjo emigruoti. Atsidūręs Paryžiuj jis nepamiršo Lietuvos ir panaudojo kiekvieną progą jos vardo ir reikalų iškėlimui viešumon. Karas užklupo Gabrį Š. Amerikoj; tenykščiai lietuviai dėjo daug vilties į Gabrio pasidarbavimą karo metu Paryžiuj. Savo uždavinį Gabrys vykdė nenuilstamai ir, man rodos, sėkmingai. Veikdamas pagaliau Šveicarijoj, jis parodė daug iniciatyvos ir sumanumo. Nelengva buvo 1915—1916 metais išeiti su Lietuvos klausimu į spaudą,

o jis vis tik surado būdus. Sakau, kad jis, nes jis vadovavo politikoj, spaudoj, o kiti buvo, bent pradžioj, bendradarbiai. Kada atvyko Šveicarijon dr. Bartuška ir kan. Olšauskis, vadovybės klausimas kiek pakitėjo. Arba, kad ir konferencijų sušaukimas Šveicarijoj: jos sušauktos jo sumanumo dėka. O tų konferencijų svarbos niekas negalės užginčyti.

Savo slaptumu Gabrys sukėlė artimesniųjų ir tolimesniųjų tarpe įtarimo, nepasitikėjimo. Bet slaptumas, atsargumas tais laikais buvo būtinas. Tą gali tik tas suprasti, kuris anuomet gyveno ir veikė. O įtarimas, nepasitikėjimas tada buvo kasdieninis dalykas. Tokios jau buvo gyvenimo apystovos. Jau aš aukščiau minėjau, kad atsitikdavo taip, jog artimiausi žmonės į vienas kitą žiūrėdavo su tam tikra dalimi nepasitikėjimo. Kas karo laiku negyveno, tam tokie dalykai sunku suprasti.

Mano manymu, Gabrys turėjo nemaža tokių kvalifikacijų, kurios tais laikais buvo reikalingos veikėjams. Gal jis turėjo ir trūkumų, gal darė klaidų, tai čia mums reikia prisiminti lietuvių patarlę: „Tas neklysyta, kas neveikia", o taip pat lotynų patarlę: „Errare humanum est".

Kas buvo Voldemaras, tai iki 1918 m. aš jo nepažinojau. Gal jis buvo vienu iš tų, kuriems reikalingos „plačios jūros". Bet ar Lietuvoj tuo metu buvo maža darbo ir vietos, kad nesutilptų Gabrys ir Voldemaras ir dar kiti?![1]).

3. Lietuvos valdžios įsikūrimas

Grįžkime prie dalykų eigos. Išvykus Lietuvos atstovams, Šveicarijoj liko nemalonus įspūdis: Lietuvoj buvo bloga, čio-

---

[1]) Kalbėdamas apie J. Gabrį, aš liečiau laikus prieš minimo konflikto kilimą. Kada įsivyrauja ginčai sunku neprasilenkti su taktikos ir kitais dėsniais.

Apie kitus asmenis, veikusius per D. karą Šveicarijoj, aš plačiai nekalbu, nes, pav., apie a. a. prel. Olšauskio uolų pasidarbavimą Lietuvai visuomenė žino, dr. Bartuškos veikla taip pat žinoma ir apie ją galima pasiskaityti jo išleistoje įdomioje knygoje „Lietuvos nepriklausomybės keliais ir kryžkeliais"; a. a. dr. Purickis parodė savo diplomatinius gabumus karo metu ir vėlesniais laikais; V. Daumantas, tas didelis meno mėgėjas, pasitraukė iš politinės veiklos ir dabar gyvena Kaune; prof. Šalkauskis į politiką nemėgo eiti, bet užtat jis garsus darbais mokslo srityje.

1937-8 m. kilo polemika tarp V. Bartuškos ir J. Gabrio (žiūr. N. Romuva 1937 m. Nr. 41 ir 46 ir 1938 m. Nr. 7 ir 8). Mano manymu, geriau

nykštė (Šv.) veikla užatakuota. Šveicarijos lietuviai veikėjai ir Amerikos atstovai tarėsi, kas daryti. Nuspręsta paskelbti Amerikos lietuvių nusistatymą:

1) kad jie giria visas Valst. tarybos kovas su okupacine valdžia ir su visais tais, kurie kėsinosi prieš Lietuvos nepriklausomybę;

2) Amerikos lietuvių taryba palieka valstybės formos nustatymą konstituantai;

3) Amerikos lietuvių vardu delegatai palaiko respublikos formą ir smerkia Valst. tarybos Uracho išrinkimą karalium, kad ji tai padarė viena, tautos neatsiklaususi, peržengdama tuo savo galios ribas[1]).

Vis labiau aiškėja, kad artinasi karo galas su entantės pergale. Lietuvos Valstybės taryba nuolat buvo kamuojama vokiečių, ir nebuvo perspektyvos ką nors laimėti. Buvo jaučiamas reikalas padarytigestą entantės kryptimi. Šveicarijos lietuviai drauge su Amerikos liet. atstovais nutarė paskelbti, jog Amer. liet. taryba ir Europos liet. tarybos (prisimenant, kas buvo svarstoma konferencijoj) Lozanos konferencijoj nutarė išrinkti Aukščiausiąją tautos tarybą, kurios uždaviniu bus atstatyti nepriklausomą Lietuvos valstybę demokratiniais pamatais. Taip pat buvo paskelbta, jog Valst. taryba yra nusivylusi vokiečiais, kurie per trejus metus nevykdė savo pažadų atstatyti laisvą Lietuvą, laukia entantės pergalės, kuri viena galėsianti garantuoti laisvės principą ir užtikrinti taikos derybose Lietuvos nepriklausomybę.

1918 m. spalių 3 d. buvo išrinktas princas Maksas iš Badeno Vokietijos kancleriu (lig šiol buvo grafas v. Hertlingas). Jo programinė kalba (spalių 8 d.) buvo gan miglota. Jis pažymėjo reikalą sudaryti Lietuvoj žmonių išrinktą valdžią, o esamą (vokiečių) valdžią paraginti sudaryti jai sąlygas. Kiekviena Oberosto dalis turinti parūpinti sau konstituciją ir sueiti į santykius su kaimynais.

---

būtų buvę, jei ši polemika nebūtų pasirodžius viešumoj, nes ji mažai ką naujo duoda, o ant tų laikų veiklos, taip sunkios ir taip svarbios, šešėlį meta. Toj polemikoj matosi didelė doza asmeniškumo ir rivalizacijos už pirmenybes. Anų laikų veikimas paliko tiek daug medžiagos, jog tie, kam rūpės įvertinti toji veikla ir veikėjai, turės pakankamai davinių tai padaryti.

1) Cit. sulig. Bartuškos, psl. 233.

Bet su šiais žodžiais Oberostas nesiskaitė ir viskas pasiliko, kaip seniau. Įdomi yra lenkų atstovo Korfanty paskelbta spalių 2 d. Reichstage žinia. Tai telegramų pasikeitimas tarp admirolo Hintze ir Liudendorfo. Hintze nori atiduoti Vilnių lenkams. Liudendorfas į tai atsako: „Aš su tuo sutinku su sąlyga, kad Lenkija suteiks Vokietijai tikras garantijas ir užtikrins kelius susisiekimui su Ukraina ir, be to, atsižadės Bieloviežo miškų Vokietijos naudai. Duotą kanclerio pasižadėjimą palikti Vilnių Lietuvai, galima labai lengvai apeiti: reikalinga išprovokuoti konfliktą su Taryba, kuriai tas pažadas buvo duotas, ir atliktas kriukis"[1]). Tiesa, šios telegramos liečia ankstyvesnius laikus, bet vokiečių veiklos dvasia siekia ir naujo kanclerio kalbos laikus.

Valstybės taryba, siųsdama 1918 m. spalių 23 d. savo pranešimą apie būklę Lietuvoj Vokietijos kancleriui, daro vokiečiams priekaištus: 1) kad rekvizicijos virto plėšikavimu ir grįžtančių Vokietijon valdininkų vagiliavimu, 2) kad dar likusioji vokiečių valdžia visai netramdo banditų, 3) kad formuojami lenkų legijonai ir ruošiamasi jiems Vilnių perleisti, 4) kad, nors buvo pažadėta Tarybai pavesti rūpintis pasitraukusių į Rusiją grįžimu, dabar Lietuvos rytų siena pavesta baltgudžiams tvarkyti, kurie gali praleisti bolševikus. Dėl to Taryba prašo: 1) greitai sulaikyti Lietuvos turtų grobimus, 2) perleisti ginklų Lietuvos milicijai, idant ji galėtų palaikyti tvarką krašte, 3) paskolinti 3 milijonus markių valdžios įsikūrimui ir 4) tuojau panaikinti politinę cenzūrą[2]).

Į tai atsakė sekret. Trimborn, kanclerio pavestas, spalių 26 d., pažadėdamas ir paketindamas atsiųsti tris milijonus markių ir įgaliotinį; kas dėl rekvizicijų, tai pareiškė, jog toks pranešimas įžeidžiąs vokiečių kariuomenę, ir, norint, kad kas būtų daroma, reiktų konkrečių faktų[3]). Pažymėtina, kad Valst. tarybą dar vis vadina Landesrat, o ne Staatsrat.

Į šį Trimborno raštą atsako dr. Purickis Tarybos vardu, pažymėdamas, kad, jeigu vokiečių valdžia pasitikinti tik saviškių pranešimu, o ne Valst. tarybos, tai reikėtų sušaukti komisiją iš neutralių šalių. Kadangi tos komisijos sudarymas už-

---

[1]) Cit. sulig Bartuškos knygos psl. 234.

[2]) Žiūr. P. Klimas, psl. 206 s.

[3]) Ten pat, psl. 208.

imsiąs laiko, todėl Taryba prašanti telegrafu pranešti okupacinei valdžiai: a) sustabdyti rekvizicijas, b) uždrausti viešą ir slaptą išvežimą valgių, gyvulių, drabužių ir kitų reikalingų dalykų, c) sustabdyti kirtimą ir išvežimą miškų, medžių.

1918 m. spalių 28 d. Valst. tarybos posėdis, būdamas visoj pilnumoj, priėmė provizorinės valdžios nuostatus, susidedančius iš 6 dalių. Pirmoje, bendroje dalyje, kalba, jog valdžios viršūnes sudaro Valst. taryba ir jos prezidiumas; apsigyvenimo vieta Vilnius; įstatymus leidžia Valstybės taryba ir Ministrų taryba. Antroje dalyje aptaria Valst. tarybos kompetenciją — įstatymus leisti, sutartis su kitomis valstybėmis daryti. Trečioje — nurodo Valst. tarybos prezidiumo uždavinius: priimtus įstatymus skelbti, Ministrų tarybą tvirtinti, valstybei atstovauti, atstovus į kitus kraštus skirti, kariuomenės vadovybę skirti etc. Ketvirtoje — kalbama apie Ministrų tarybą: Ministrų tarybą sudaro ministras pirmininkas ir prašo Valst. tarybos prezidiumo tvirtinti; toliau kalbama apie jų pareigas. Penktoje dalyje nurodytos piliečių teisės: visi piliečiai lygūs prieš įstatymus; asmens, buto ir turto neliečiamybė garantuota; naudotis kol kas esamais įstatymais. Šeštoji dalis svarsto konstituantos nuostatus: provizorinė valdžia gyvuos iki konstituantos; konstituanta bus sušaukta visuotinu, lygiu, slaptu balsavimu; ji bus sušaukta numatytu laiku Vilniuj[1]).

Karaliaus klausimas, kuris lig šiol, rodos, vystėsi gerai, politinių ir karinių įvykių dėka, atrado stabdžių; lapkričio 2 d. Valst. taryba nutarė atšaukti liepos 11 d. nutarimą valdovo klausimu ir palikti jį išspręsti konstituantai[2]).

Lapkričio 5 d. Valstybės taryba pavedė prof. A. Voldemarui sudaryti Ministrų tarybą.

Lapkričio mėn. atvyko Vilniun seniau numatytas Vokietijos įgaliotinis dr. Zimerle, kuris turėjo rišti visus klausimus, susijusius su okupacine valdžia.

Tuo tarpu Vokietijoj įvyko sukilimas. Įgaliotinis Zimerle tuoj suėjo į kontaktą su karine Ob. Osto valdžia ir lapkričio 10 d. pranešė Valst. tarybai (pirmą kart pavadino Staatsrat) apie rekvizicijų sumažinimą.

Kai tik Lietuvoj esantieji vokiečių kareiviai sužinojo apie neramumus Vokietijoj, tą pat padarė ir čionai.

---

[1]) Klimas, psl. 213 s. s.

[2]) Klimas, psl. XXXVI.

Lapkričio 11 d. nauja Ministrų taryba buvo patvirtinta šiame sąstate: vidaus reik. ministras — Vl. Stašinskis, teisingumo — P. Leonas, finansų — M. Yčas, švietimo — J. Yčas ir žemės ūkio — J. Tūbelis. Pats min. pirm. pasiliko sau du portf.: krašto apsaugos ir užsienių reikalų.

Tuo pat laiku (lapkričio 11 d.) buvo pasirašytos karo paliaubos, kurios dalykų eigai suteikė kitokią kryptį ir vienu brūkšniu panaikino daug bedaromų su vokiečiais sutarčių[1]). Nors paliaubose, pasirašytose Spaa, buvo įsakyta kariuomenei likti rytų frontuose kol entantės valstybės atras reikalinga, bet vokiečių kareiviai bėgo namon, metę viską, ir tuomi palengvino bolševikų plūdimą.

Naujai Ministrų tarybai, neturinčiai nei pinigų nei kariuomenės, užduotis buvo sunki. Teko trauktis į Kauną.

Išvykus ministrui pirm. Voldemarui į Versalio derybas, jo pavaduotoju liko M. Sleževičius. Jis paskubino suburti jėgas krašto gynimui. Gauta 100 milijonų markių paskola iš Vokietijos. Tas padėjo įsigyti ginklų, sutvarkyti kraštą viduj ir pasiruošti kovoms su išorės priešais.

1919 m. balandžio 4 d. buvo išrinktas pirmas prezidentas A. Smetona, o Valst. taryba liko parlamento rolėj.

Kovos su bolševikais ėjo sėkmingai ir balandžio mėnesį lietuviai stovėjo ties Vilnium. Bet tuo metu lenkų kariuomenė, kuri pro Gardiną ėjo prieš bolševikus, staiga pasuko ir užėmė Vilnių balandžio 20 d. (1919). Nenorėdami lieti kraujo, lietuviai susitarė su lenkais ir nustatė demarkliniją, kurią lenkai kelis kart laužė ir keitė savo naudai.

Spalių mėnesį įsiveržė Lietuvon trečias priešas — vokiečiai bermontininkai. Jie įsiveržė pro Tilžę į Žemaitiją ir ėjo Latvijos link, norėdami ją užgrobti ir su baronais tenai viešpatauti. Ne be to, kad ir dalį Lietuvos norėjo paimti. Lapkričio 21—22 d. lietuviai sudavė jiems lemiamą smūgį. Būtų juos visai sunaikinę, jei nebūtų įsikišusi santarvė. Vokiečiai patys šią avantiūrą sulikvidavo gruodžio 15 d. Lietuviams atiteko tam tikras skaičius garvežių, vagonų ir karo medžiagos.

1920 m. gegužės 15 d. išrinktas Seimas 112 narių. Dauguma buvo krik. demokratų ir valstiečių liaudininkų. Seimas buvo didelis žingsnis pirmyn kūrybiniame Lietuvos darbe.

---

[1]) Colliander, psl. 222 s.

KETVIRTOJI DALIS

Belaisvių basai. Organizacijų liklvidavimas

I. BELAISVIŲ PAREIŠKIMAI

1. Alb. Vasiliauskas, A. Pakalnis, Jon. Jatulis, P. Ruseckas, V. Šmulkštys. 2. Kai kurios išvados.

Man teko aplankyti kai kurias belaisvių stovyklas Vokietijoj ir įsigyti tam tikrą vaizdą apie belaisvių būklę. Tačiau geriausiai galėjo įvertinti ir dabar gali nušviesti tą padėtį patys belaisviai.

Man, lankančiam belaisvius, stovyklų vadovybė stengėsi parodyti, be abejonės, tai, ką turėjo geresnio. Turiu pasakyti, jog teko matyti gana įdomių dalykų. Pav., vienoj rusų stovykloj, kurioj buvo apie 50.000 rusų, buvo įrengtas teatras; čia pačių rusų buvo statomi spektakliai, grojo gana stiprus pačių belaisvių orkestras, giedojo choras; kartais čia buvo rodomi krutamieji paveikslai (kino). Nors šis pastatas buvo taip pat iš lentų, kaip visi barakai, bet gana erdvus, ir teikė galimybę belaisviams lavintis, sutrumpinti nuobodų laiką, atgaivinti savo dvasią menu. Toks teatras, tai, be abejonės, didelės svarbos veiksnys.

Taip pat teko matyti įdomių padarinių ar tai ūkio srityje ar išdirbinių, kaip antai: puikius daržus lekiančio smėlio plotuose, gražius nusausinimo kanalus drėgnose vietose ir t. t.

Daug meniškumo buvo galima pastebėti beveik kiekvienoj stovykloj pavestuose belaisviams žemės sklypeliuose, kur jie išdirbinėjo lyses ar figūras, apsodindami jas įvairiomis gėlėmis: belaisviai lenktyniavo ir parodė tikrai didelių gabumų.

Imkime pagaliau lietuvių mokyklas mažiems ir suaugusiems. Kokia didelė jų vertė tautiniu ir kultūriniu atžvilgiu, o gal dar didesnė nuobodulio ir savo krašto pasiilgimo kančių sušvelninimo atžvilgiu.

Leiskime dabar kalbėti patiems belaisviams. Mano pareikštos kelios mintys metė šiek tiek šviesos į dalyką iš teigiamos pusės. Jų žodžiai palies dalyką vispusiškai.

Į mano pernykštį atsišaukimą spaudoje atsiliepė, tiesa, mažas skaičius buvusių belaisvių, bet jų raštai yra įdomūs ir charakteringi.

Alb. Vasiliauskas (Biržai), kuris pradžioj karo dalyvavo mūšiuose ties Lvovu, o vėliau ties Varšuva, 1914 m. gruodžio 7 d. pateko į nelaisvę su VII Sibiro pulko likučiais, ir išbuvo nelaisvėj iki 1918 m. gruodžio mėn. pabaigos, rašo:

„Paimtus nelaisvėn iki pirmosios stovyklos *Neuhamer* mus varė vokiečių kavalerija pagal frontą išilgai, norėdama parodyti savo kareiviams grobį. Rusų artilerija be atvangos apšaudė mus ar tai manydama, kad priešo kariuomenė daro manievrus ar tyčia. Mus varė išrikiuotus po 4 žmones suglaustose eilėse, ir kiekvieną minutę žmonės jautė, kad mirtis, jei ne nuo vokiečių, tai nuo savųjų gręsia. Palydovai labai žiauriai su belaisviais elgėsi ir, nebegalinčius paeti — atsilikusius, durtuvais nudurdavo ir palikdavo lauke. Vandens ir maisto nedavė 2 dienas ir tik Neuhamero stovykloje davė šilto kartaus vandens „kavos“ ir sausainių maišelį, apie 1 klg.

Pati stovykla buvo įrengta arklidėse ir arklių garduose primesta skiedrų, kurios atstojo patalines. Tarp tų čužinių neįsivaizduojamas skaičius parazitų ir ten žmonės turėjo gyventi bent po mėnesį iki išsiųsdavo toliau. Ši stovykla neveltui buvo belaisvių pavadinta „pragaru“. Elgesys su belaisviais buvo žiaurus, kareiviai sauvaliavo. Jei kurs nebepajėgė išeiti į orą praustis, buvo išvedamas sargybinių ir prie šulinio apipiltas šaltu vandeniu. Po tokio „švarinimo“ kai kuriems tekdavo mirti. Man, galima sakyti, buvo dar laimė, kad patekau į arklidę, o kitiems teko gyventi visai atvirame ore, apkasuose, prie tos pačios stovyklos, kol buvo išsiunčiami į Vokietijos gilumą. Mėnesį laiko pabuvęs Neuhamere išvažiavau į Vestfaliją, Kaselio m. Pakeliui į Kaselį vežė prekiniuose vagonuose taip sugrūstus, kad daugelis turėjo ant kojų išstovėti 2-3 dienas, ne-

gaudamas atsisėsti. Vandens iki Kaselio nedavė, nes traukiniai su belaisviais sustodavo laukuose, ir ten trumpam laikui išleisdavo į orą. Nuvežę į Kaselio miestą belaisvius pavedžiojo po miesto gatves parodyti žmonėms laimėjimus. Žmonės, sustoję šaligatviuose, grumojo belaisviams ir šaukė „ruski kaput“.

Kaselio belaisvių stovykla didelė, čia jau yra barakai, ligoninės, virtuvės ir kiti reikalingi pastatai. Kiek čia buvo belaisvių, sunku pasakyti, bet galėjo būti apie keliasdašimt tūkstančių žmonių, nes buvo rusų, prancūzų, anglų ir italų. Šitoje stovykloje išbuvau apie pusę metų ir teko sirgti vidurių šiltine. Mirtingumas nuo šiltinės buvo didelis. Iš ligoninės kiekvieną dieną išnešdavo po kelis mirusius. Gydymo personalą sudarė daugumoje belaisviai gydytojai: rusai su prancūzais ir tų tautų sanitarai kareiviai. Mirusius sudėdavo į bendrą duobę po kelis ir, pridengę milinėmis veidus, apipildavo kalkėmis ir užkasdavo. Vokiečių puskarininkis pasakydavo atitinkamą kariams pagerbti prakalbą ir tie patys belaisviai užkasdavo.

Dvasiškių prie ligoninės taip pat buvo ir sunkiai sergantiems ir silpniems pasiūlydavo atlikti išpažintis. Galima sakyti, kad tuo reikalu buvo kieno tai rūpinamasi, nes surasdavo, kokios tikybos žmogus, nors ir su menkais gyvybės ženklais būdavo. Taip buvo ir su manim, nes, būdamas prie mirties, pamačiau kunigą, apsirengusį baltais rūbais, kuris paklausė, ar aš nenorįs dvasios reikalų sutvarkyti. Žinoma, lietuvių kalboje to padaryti negalėjo. Teko vartoti rusų kalbą, nes maniau, kad lietuvių kalba kalbančių dvasiškių ten nebuvo. Vėliau mano kunigas buvo atėjęs aplankyti ir tada pamačiau, kad jo būta kariuomenės kapeliono, iš uniformos sprendžiant, — vokiečių. Pasveikęs, iš ligoninės grįžtant į savo baraką, per vieną akimirką tik išsigelbėjau nuo sargybinio durtuvo. Mat, grįždamas su savimi nešiaus bliūdą ir sargybinis pamanė, kad einu pas prancūzus maisto ieškoti, kas buvo griežtai draudžiama, ir už tai daug kas padėjo savo galvas. Mane išgelbėjo nuo mirties barako vyresnysis, kuris spėjo laiku paaiškinti, kad tas yra iš mūsų barako, begrįžtąs iš ligoninės. Neilgai teko tame barake pasilikti, nes atkritęs į tą pačią ligą, pasijutau besąs vėl toje pačioje ilgoninėje, ir sirgau dar 2 mėnesius. Gydymas buvo menkas, nes dažniausiai duodavo tik karščiui sumažinti chinino arba aspirino. Šie vaistai buvo labai plačiai vartojami.

Tenka pastebėti, kad prancūzų belaisviai Kaselio stovykloje buvo aprūpinami iš savo tėvynės maistu gerai ir valdišku labai mažai naudodavos. Kiekvieną savaitę jie gaudavo siuntinius, todėl savo, valdžios duodamus maisto davinius, parduodavo arba atiduodavo badaujantiems rusų belaisviams. Beveik tą patį galima pasakyti ir apie anglus bei italus. Rusų belaisvių visuomeninis šelpimas nebuvo jaučiamas, jei bent kuris gaudavo siuntinį iš savo namų. Lietuvių toje stovykloje, manau, buvo nedaug, nes mūsų barake mes buvome 3 žmonės, bet jų pavardžių nebeprimenu. Iš lietuvių belaisvių mūsų barake siuntinį gavau tik aš vienas, bet, deja, atkritus šiltinės liga, neteko tuo siuntiniu pasinaudoti, nes buvau tų pačių nelaimės draugų apvogtas. Kad tokia dovana, kaip siuntinys, buvo aukštai vertinama, aiškėja iš to, kad ligoje visą laiką tik ir kliedėjęs apie siuntinį ir namiškius (apie tai pasakojo tie, kurie girdėjo).

Iš Kaselio buvau persiųstas į Celle stovyklą, Galima pasakyti, kad ši stovykla gal buvo visų geriausia Vokietijoje. Čia buvo jaučiama Lietuvos raudonojo kryžiaus ir belaisviais besirūpinančių organizacijų įtaka. Tvarka ir maistas geras, ir kiekvienas belaisvis iš stovyklos nenoroms vykdavo į kitą stovyklą arba į fabrikų darbus; deja, čia ilgai nelaikydavo.

Iš Celle stovyklos po kiek laiko išsiuntė ir mane į Soltau. Šioje stovykloje nedaug blogesnis gyvenimas kaip Celle, tačiau už mėnesio laiko iš čia buvau paimtas į kaimą prie žemės ūkio darbų. Didelis džiaugsmas paėmė, kai atėjęs į baraką, vokiečių kareivis pasirinko mus tris ir pareiškė, kad vyksime į kaimą prie žemės ūkio darbų.

Prie šių darbų patekau į Hanovero provinciją, Liuneburgo šilus, Ohtmisino kaimą pas ūkininką Šneiderį, o vėliau pas stambų ūkininką, belaisvių stovyklos komendantą, dimisijos generolą Helmaną. Šiame kaime pradėjau dirbti 1916 metų pavasarį ir jau gyvenimas pasidarė, kaip belaisviui, neblogas. Civiliai žmonės elgiasi kaip su žmogumi, išskyrus nebent vieną kitą fanatiką, kuris apie kitas tautas mažai supratimo iš gerosios pusės teturi. Kaime gyvena 4 stambūs ūkininkai, turį didelius plotus nuo 100 iki 300 ha žemės ir 2 smulkesni ūkininkai po kelis ha žemės teturį. Šiame kaime dirbome 18 belaisvių rusų kariuomenės, kurių tarpe aš vienas lietuvis, 5 lenkai, kiti rusai.

Sugyvenimas su belaisviais lenkais nedraugiškas, nes jie dideli savimeiliai; todėl didesnė draugystė buvo su ukrainiečiais; bent man toks įspūdis susidarė, kad jie geresni žmonės; tą patyriau betarnaudamas rusų kariuomenėje ir draugaudamas su jais belaisvėje.

Apie lietuviams belaisviams pašalpas ir toms pašalpoms organizacijas vėliau girdėjau tik iš kitų belaisvų, bet man asmeniškai patirti neteko. Man pasakojo mano a. a. brolis Jonas, kuris vyresnis už mane ir į vokiečių nelaisvę pateko pabaigoj karo ir dirbo anglių kasyklose. Tos kasyklos pavadinimą neatmenu, tik žinau, kad jis sugrįžo labai pavargęs ir pasakojo, kokiose nežmoniškose sąlygose tekę dirbti. Tas neabejojamai paveikė į jo sveikatą ir pagreitino mirtį, nes mirė 56 metų.

Iš vokiečių nelaisvės sugrįžau 1918 metais gruodžio mėnesį. Rusai, tuo laiku dirbę tame kaime dar kuriam laikui buvo palikti, o mane ir tuos 5 lenkus ir Liunenburgo apskr., Othmisino kaimo, išsiuntė į tėvynę. Bendrai, iš vokiečių nelaisvės prisiminimų seka išvada, kad su belaisviais administracija, ypač pradžioje, labai žiauriai elgėsi ir sauvaliavo, todėl nemaža ir mūsų brolių lietuvių ten padėjo savo galvas. Kitokį įspūdį daro vokiečių tauta. Per tris metus gyvenimo kaime su vietos gyventojais belaisviai gerai sugyveno. Išvažiuojantiems jie parodė savo užuojautą, apdovanodami belaisvius tai drabužiais, tai maistu, pinigais ir nuoširdžiai palinkėdami laimingai pasiekti tėvynę“[1]).

(p). *Alb. Vasiliauskas.*

Plačiai ir įdomiai apie pergyvenimus nelaisvėj rašo *A. Pakalnis*, kuris stojo kariuomenėn Utenoj 1914 m. liepos mėnesį; nuo mobilizacijos jis žymėjo savo dienorašty svarbesnius įvykius; tiesa, 1915 m. rugp. m. tą dienoraštį pavogė, bet vėlesni pažymėjimai išliko; pulkas, kuriame Pakalnis tarnavo, susidėjo iš lietuvių, latvių, rusų ir lenkų; rusų šnipams tas dienoraštis atrodė įtartinas ir jie slaptai paėmė. Toliau eina autoriaus žodžiai:

„Vokiečių nelaisvėn patekau 1916 m. spalių mėn. iš 15 į 16 d. naktį (sen. kalend.) netoli Rygos, prie Daleno salos. Vokiečių apkasai toj vietoj buvo gilūs ir į juos nusileisti reikėjo

---

[1]) Aš išleidau kai kurias vietas šio rašinio, kurios man atrodė mažiau svarbios, bendrai — tai maža išleista. Stepon.

kopėtėlėmis. Kareivių juose nebuvo, tik kai kur stovėjo sargybiniai, o kiti visi lindėjo bendruose požemiuose.

Į nelaisvę patekau aš su savo geruoju, aukščiau minėtu, draugu lietuviu A. P. Pirmasis mus paėmęs vokiečių sargybinis pašaukė iš požemio kareivį, kuris mus apkasu nuvedė į savo kuopos vado požemį, kuris visai neblogai buvo įrengtas: su grindim, sienom ir lubom iš lentų; stalas, o ant jo graži lempa. Lova švariai paklota; pora kėdžių, padarytų iš beržiukų; — ne taip, kaip pas rusų karininkus, kurių ir požemiai nedaug kuo skiriasi nuo paprastų, purvinų kareiviškų blindažų. Vokiečių kuopos vadas nemiegojo, bet buvo laisvai apsirengęs, atsisagstęs, be kardo ir kitokio ginklo. Ant stalo pas jį laikraščiai-žurnalai. Kadangi mes beveik nemokėjom vokiškai, o jis rusiškai, tai ir nesusikalbėjom. Sargybinis tada mus nuvedė pas batalijono viršininką, kuris buvo visai padoriame, nors ir požemio bute. Batalijono štabas visai netoli pirmųjų apkasų, miestely. Batalijono vadas vargais negalais išklausė mus, kokios dalies, o daugiaus nieko negalėdamas susikalbėti, liepė kareiviui iš mūsų paimti priešdujines kaukes, šovinynes ir diržus, o kareiviškus krepšius (rancus) su daiktais paliko nelietęs ir nežiūrėjęs.

Iš batalijono štabo, pradėjus jau aušti, per balą keliu išklotu medžių grindiniu, mus atvedė tiesiog į divizijos štabą, įsikūrusį dvare Baltduon (Kurše). Čion jau matėme rusų belaisvių, matyt, laikomų žemės ūkio darbams, nes jie vežė iš lauko vežimais bulves. O kadangi ta diena buvo sekmadienis, tai, tur būt, štabo karininkų palinksminimui kieme griežė karinis orkestras. Gerokų pusryčių sulaukus mums sargybos būste, atnešė kareivišką katiliuką šaltų vakarykščių bulvių valgyti, duonos nedavė. Mes dar savo kareiviškuose krepšiuose turėjome savos duonos, todėl tų bulvių nelietėme, o vienas vokiečių kareivis, mokąs lenkiškai, mums pasakė: „Palaukit, kai Vokietijoj pagyvensite, tai viską valgysite“. Apie 4 valandą nuvedė į divizijos štabo raštinę, kame išklausinėjo (per vertėją): kokios dalies, kokios tautos, tikybos, iš kur kilę. Pasisakius, kad esame iš Lietuvos, kuri dabar yra vokiečių okupuota, vienas karininkas per vertėją pareiškė, kad, girdi, pirmiau Lietuva buvusi Rusijos okupuota, o vokiečiai ją išlaisvinę. Karininkui taip išsireiškus, mes paklausėme, kad gal mus, kaipo lietuvius, dabar paleis namo, tai jis pasakė: „Jūs dabar bėgate iš rusų

kariuomenės, o paleisti galite bėgti vėl atgal į Rusiją, todėl teks būti belaisvių stovyklose". Taip jam užgiedojus, dingo mūsų visos simpatijos vokiečiams ir noras ką nors daugiau pasakoti iš gyvenimo Rusijoj. O paklausus, ar rusai dar duonos turį, mes pasakėme, kad rusų kareiviai visos, jiems duodamos, duonos niekuomet nesuvalgo (taip tuomet buvo), nes daug jos lieka pūti apkasuose. Tą vokietukas išgirdęs, tik susikeikė — „Donner Wetter!" ir paliovė daugiau ką nors klausinėjęs. Pernakvojus sargybos būste, rytojaus dienos rytą nuvedė į netoli dvaro lauke buvusią geležinkelio stotį. Geležinkelis platusis buvo tik neseniai išvestas ir toji lauko stotis buvo to geležinžinkelio užbaiga, toliau juo į fronto pusę nevažiavo. Tuo naujuoju geležinkeliu atvežė mus į Mintaują, patalpino vieno mūro antrojo aukšto kambary, kuriame radome tik vienui vieną rusų belaisvį simpatišką lietuvį-žemaitį. Namo langai buvo spygliuota viela iš lauko pusės užraizgyti, kiemas taip pat spygliuotomis vielomis apipintas, o kitam name buvo laikomi keli latviai belaisviai kareiviai, bet su jais mums kalbėtis draudsdavo. Pabuvus Mintaujoj tris dienas, nuvedė į vokišką dezinfekcinį pragarą, kuriame visus mūsų rūbus ir kepures įgrūdo į geležinį pečių, ir jame tiek degino, kad visi mūsų drabužiai pasidarė rudi, suskrudę; o mus pačius, pirmiau, kur tik buvo plaukų, išskiriant galvą, ištepė vokietis su kokia tai žalsva koše, galvas beveik skuste nuskuto elektros mašinėle, o vienam pasitaikiusiam belaisviui rusui barzdočiui ir barzdą žaliąja koše ištepė, ir taip palaikę, kaip kokias baidykles, pastatė po kranais-sietais šilto vandens, ir mes beveik per dešimt minučių likome švarūs, kaip neseniai gimę. Pagyvenus savaitę Mintaujoj, vėl geležinkeliu atgabeno į Šiaulius ir įgrūdo į senąjį, biaurųjį rusų kalėjimą, Stebėtina, visas Šiaulių miestas beveik karo sugriautas, o tas baidyklė senasis mūro kalėjimas palikęs ir jame sutalpinti viso fronto rusų belaisviai. Čia jau bendrose kamerose radome sausakimšai prigrūsta rusų belaisvių. Gulėjimui padaryti dviejų aukštų narai, troškumas, dvokimas — nepakenčiamas, o juo labiau naktį, nes nuo 8 val. vakaro užrakindavo visas kameras, o mes, belaisviai, iki 6 val. ryto visus gamtos reikalus verčiami buvome atlikti į bendrą silkinę statinę, kurią ryte reikėdavo dviem, lazdą pasišovus, išnešti laukan...

Rytojaus dieną visiems buvo bendra krata. Buvo atimama užrašų knygutės, laiškai ir kitoki raštai. Man pavyko išgelbėti

savo užrašus, paleidžiant juos pro baltinius net už batų aulų. Tuos užrašus pavyko išsaugoti iki šio laiko. Po kratos įsakė visiems su visais daiktais kalėjimo kieme išsirikiuoti po 4 ir pro kalėjimo mūrinę angą išvedė visus, lyg iš Babilono, į miestą. Sustabdę prie didelių, spygliuota viela aptvertų, namų su ant vartų garsiu visame Šiaulių meste užrašu: „Entlausungs Anstalt“, arba lietuviškai: „Išutėlinėjimo įstaiga“. Ir kas dar biauriausia, — tai aplink tą parašą išpieštas, lyg vinjetė, tų gyvių vainikas. Į vidų suėję, radome dar „gražesnių“ piešinių: tai aplink ant sienų išpaišyta ištisa jų virtinė, o vienas barzdotas rusų kareivėlis turi nutvėręs gyvį ant savo sprando ir taip biauriai išsišiepęs, rodos, kad kas tik pakliūtų į jo dantis, — tą tuoj sugraužtų. Man rodos, kad tuo vokiečiai yra niekšingai pasitarnavę kultūrai, nes tas gyvis kareivius visuose frontuose, ir kokios jis bebūtų tautos ar rasės, vienodai persekiojo ir persekios, kol karai, o su jais ir neatskiriamas vargas, nešvarumai ir kitokios bėdos, buvo ir bus. Ir kam vien rusus pajuokti, nes gerai mačiau ir jų pačių kareivius taip darant.

Entlausungs Anstalte vėl viską sugrūdo į geležinį pečių, o po pirties, kai mes visi pliki, kaip tilvikai, išsirikiavome, tai iš mūsų gerų šinelių padarė rudas susvilusias rudinėles, o kepurių odinės kaktadengtės susikraipė, kaip džiovinti grybai. Tur būt, taip biauriai sužalojo mūsų rūbus tyčia, kad parodyti mus Vokietijoje suskurdusius, apiplyšusius, nes dezinfekcinių priemonių yra ir nedarkančių drabužių.

Iš Šiaulių kalėjimo, atskiru vagonu iš geležinkelio stoties naktį išvežė iš Lietuvos mus 20 rusų belaisvių. Išaušus pravažiavome Mažosios Lietuvos Užbalius, ir per ilgą Nemuno tiltą į Tilžę. Tilžėj bestovint, vienam sargybiniui padaviau rusišką rublį ir paprašiau, kad nupirktų duonos ir lietuvišką laikraštį; duonos kepaliuką atnešė, o vieton lietuviško laikraščio atnešė vokišką iliustruotą žurnalą.

Iš Tilžės pro Labguvą, Karaliaučių, Dirschau (Trzew), didžiuoju per Vislą geležinkelio tiltu atgabeno į didžiausius ir, gal būt, biauriausius belaisvių liogerius Czersk 1916 m. lapkričio mėn. pabaigoj.

Č e r s k o s t o v y k l o j, sako, buvo apie 75 tūkstančiai Rusijos armijos belaisvių. Belaisviams patalpinti už Čersko miesto, buvo ilgiausi ir didžiausi grioviai, o juose iš apalkų ir lentų su-

kalti barakai ir iki stogo apipilti žemėmis. Kai kur stogo želmenyse buvo įtaisyti langeliai šviesai. Durys iš abiejų barako galų. Barake tilpdavo apie 200 žmonių. Per barako vidurį buvo takas, o abipusiai tako per du aukštu iš lentų sukaltos lovos gulėti. Grindų jokių. Troškumas ir drėgnumas didžiausias. Lubų nebuvo, jas atstojo lentų stogas, kuris iš lauko pusės buvo apkaltas toliu. Stogas-lubos nuolat apšerkšniję ir lašėdavo. Jeigu gulėdavai ant viršutinių lovų, tai lašėdavo nuo lubų ant galvų ir apklotų vanduo, bet buvo kiek šilčiau; o jeigu gulėdavai apatiniame aukšte, tai šalta ir birėdavo ant akių nuo viršutinių lovų smiltys. Gulėdavome meiliai prie vienas kito susiglaudę, kad šilčiau būtų, nes galuose barako pastatyti skardiniai pečiukai menkai šildydavo, nes ir anglių nedaug teduodavo. Taigi daugiausia savo kūnų šilima ir baraką ir save šildydavom.

Viename barako gale buvo atskiras kambarėlis viso barako viršininkui žydui — Dolmetscheriui (vertėjui), neatskiriamam belaisvių vargo didintojui, skundėjui ir šnipinėtojui, kuris, atvykus į baraką vokiečiui, raportuodavo apie belaisvių elgimąsi barake, kas ką ant vokiečių kalba, kuris už jo nepagerbimą reikia nubausti, neduodant pietums supuvusių griešių sriubos, ar menkutės paikos (dalelės) 170 gr. sveriančios duonos visai parai.

Pro vieną barako galą ėjo kelias, kuriuo iš virtuvės atnešdavo silkinių bačkų ušėtkuos dvokiančią sriubą, duoną ir anglis, o iš kitų barako galų, penkiems barakams, buvo vo bendras cementinis lovis su pompa, kuriame burnas prausdavom, ir dubenius su šaukštais plovėme, ir baltinius skalbdavome. Kiekvieną rytą išeidavome visi iš barako ir išsirikiuodavome ant kelio prieš savo baraką, o žydas-vertėjas (iš tų pačių rusų belaisvių), kaipo barako visšininkas, mus suskaitydavo — patikrindavo ir paskui raportuodavo vokiečiui sargybiniui apie visus, ar kuris miręs, ar serga. Žydas, atiduodamas raportą vokiečiui, laikydavo ranką pridėjęs prie kepurės (pod kozyriok), o vokietis prieš žydą irgi laikydavo pridėjęs ranką prie savo su vienu ragu kepurės-kaskės. Belaisviai žydą (slaptai) vadindavo beragiu velniu, o vokietį — vienragiu velniu, nes jie abu buvo didžiausi tarpusavy bičiuliai ir biauriausi belaisvių kankintojai.

Barakai buvo suskirstyti grupėmis po 4. Skyrius nuo skyriaus aptvertas trimis eilėmis spygliuotų vielų, o apie visą skyrių dieną ir naktį vaikščiojo šautuvu ir granatomis apsiginklavę sargybiniai. O visa Čersko stovykla aptverta atskirai, trijų metrų aukščio ir trijų eilių spygliuotos vielos tvora. Stovyklos kampuose įrengti iš žemių paaukštinimai-kalneliai ir ant jų mediniai bokštai, kuriuose budėjo sargyba prie lange pastatyto kulkosvaidžio. Žemai prie bokšto tupėjo atgrężta į stovyklos pusę patranka ir prie jos — nuolatos sargybinis artileristas. Taigi, mielasis paukšteli-belaisvi, nemėgink nei sukilti, nei pabėgti, nei priešintis tokiai tvarkai, nei murmėti prieš beragį ar vienragį velnią, ar kaip kitaip pasielgti tame ant žemės vokiškame pragare, kurio velniai buvo daug gudresni ir žiauresni, negu Dantės aprašomojo pragaro.

M a i s t a s. Rytais 6 valandą iš kiekvieno barako eidavo po kelis vyrus ir žydas į virtuvę parnešti duonos ir durpinės kavos. Duonos kepaliukas aštuoniems vyrams, kavos kiekvienam įpildavo kaušą į valgomąjį dubenį. Duoną suraikydavo į lygias dalis gabalėliais, juos savo pagamintomis svarstyklėmis sverdavome, o paskiau vienas iš aštuonių pakišdavo galvą po antklode ir spėdavo, kuris gabaliukas kuriam vyrui turi tekti. Pietus atnešdavo 12 val., virtus vien iš grieščių-kručkų, arba iš kokių tai džiovintų žolių, kurių paskaninimui įtrupindavo, ar senų sužeistų arklių mėsos gabaliukų, ar juodų-margų jūrų buožgalvių, arba juodos, dar ir su plaukais, jūrų šunies mėsos. Vakarienė 8 val. tokia pati kaip pietūs, tik daug skystesnė. Taigi, dvokdavo mūsų durpinė kava, o tuo labiau pietūs ir vakarienė. Nors uoslė protestuoja, bet pilvas, revoliuciją kelia, kad jį kuo nors prikimštumei. Bevalgant būdavo jaučiamas dvokimas ir girdimi keiksmai vokiečių adresu dėl tos sriubos kaušo, ar supuvusios arklienos, ar buožgalvių. Ir visą laiką barake tik ir girdima buvo: kur, kaip ir ką nutverti pavalgyt.

B a d o ž e n k l a s. Po dviejų čia buvimo savaičių nuvarė į pirtį ir joje pirmiau mums plaukus nukirpo, o paskui rusų belaisvių feldšeris į ranką, petį ir šlaunį įleido vaistų, kaip jis juokdamasis sakė: „Nuo maro, bado ir vokiškos kultūros“. Iš pirties su išdegintais rūbais grįžome į kitą liogerį, skyrių, iš kurio jau rytais po patikrinimo varydavo prie įvairių stovykloj esamų darbų. Kadangi vienu iš geriausių darbų būdavo vežti saviems iš kapčių

virtuvėn grieščius (kručkus), tai vokiečiui paminėjus „In Küche“, kūliais virsdavo belaisviai, kad tik prie to darbo prisimušus, nes, pakliuvęs vežti grieščius, atsikirsdavai su lopeta gabalą žemėto grieščio ir net apsiseilėjęs ir užsimerkęs krimsdavai, rydavai stačiais kąsniais ir tiek prisprogdavai, kad net akyse pažaliuodavo, o jeigu nelabai aršus sargybinis, tai prisikimšdavai už drabužių parsinešti į baraką.

Biauriausiu darbu buvo išviečių valymas. Savo jėgomis tekdavo vežti išmatas į laukus. Kadangi šiam darbui vadovavo tas pats vokietys, tai belaisviai pažinodavo jį iš tolo, ir vengdavo su juo susitikti.

Kadangi į virtuvės darbus belaisviai norėjo patekti, o minimo švaros palaikymo darbo nenorėdavo, tai vokiečiai tyčia suklaidindavo: kviesdavo į virtuvę, o nuvesdavo į anuos darbus. Į virtuvę tiek pasisiūlindavo (reikėdavo 20 žmonių), kad vokiečiai su šautuvų buožėmis, ar kitais įrankiais, išgainiodavo.

P a m a l d o s. Sekmadieniais dirbti tik retkarčiais tekdavo. Kas norėdavo, galėdavo eiti į pamaldas, kurios vykdavo viename barake. Ši šventykla buvo skirta visoms tikyboms ir dar naudojama bibliotekai. Nueinu vieną sekmadienį į tą internacionalinį tikybų baraką. Viename gale įrengtas Ikonostatas. Šventikas laiko pamaldas, keli rusai-belaisviai gieda, keliolika meldžiasi; barako krašte lenkas kunigas klauso išpažinčių; lietuvis kunigas laukia, kada rusai baigs pamaldas ir nepatenkintas, kad jie ilgai trunka. Kada rusai baigė savo pamaldas ir uždarė Ikonostaso vartus, lietuvis kunigas pastatė stalą, apdengė, apsivilko liturginiais drabužiais ir pradėjo laikyti šv. Mišias. Mes gi, būrelis susirinkusių iš įvairių Lietuvos vietų, giedame „Šventas Dieve“... Jei neklystu, tuokart drauge su mumis giedojo Čerske buvusieji civiliniai belaisviai: Jonas Vileišis, Augustinas Janulaitis. Ir taip mes giedame įvairiomis tarmėmis: aukštaičių, žemaičių, dzūkų, zanavykų etc. Taip, tai buvo ne giesmė, bet greičiau, iš įvairių Lietuvos kampų sugrūstų, lietuvių skundas dėl savo vargų ir nelaimių!

Šioj šventykloj darosi savotiškas chaosas: rusai gieda „Gospodi pomilui“, lietuviai „pulkim ant kelių“, mahometonas, kur nors nuošaliai, grieštį graužia; kitame kampe žydas bando parduoti kokį skanėsį. Čia reiškiasi ir mistika, ir gyvenimo realybė, ir tikslas, ir kova už būvį...

N u m i r ė l i ų l a i d o j i m a s. Vieną 1917 m. ūkanotą rytą išgrūdo mus, kaip paprastai, vienragiai mūsų kankintojai iš visų penkių barakų rytiniam patikrinimui, šaukdami: „Raus russische Schweine“. Betikrindami, vienon vieton suvarytus, penkių barakų belaisvius, kuriuose tilpdavo apie 200 žmonių kiekviename, trūko trijų belaisvių. Pavardėmis belaisvių nešaukdavo, tik suskaitydavo kiekvieno barako žmones ir gaudavo atitinkamą skaičių. „Vienragiai velniai“, pritrūkę trijų belaisvių, tur būt, manė, kad, arba jie pasislėpė po lovomis nuo mušimo buožėmis, varant iš barako, arba, palindę po rudinėmis tarp skudurų, miega. Tuojau pasileido atgal į barakus su žydais-vertėjais trūkstamųjų ieškoti. Kadangi visi barakai buvo nuo vienas kito arti, ir kiekvieno barako belaisviai išsirikiavo prieš savo baraką, o durys buvo atdaros, todėl galima buvo matyti, kas darosi barako viduje. Kada vokietis su žydu pamatė mūsų barake ant viršutinių lentų iš po rudinės kyšančius mediniais padais, o popieriniais viršais, kuntaplius, pradėjo rėkti: „Acht, stehst du auf“ ir šautuvo buože mušti į belaisvio kojas; bet nei mušimas nei šauksmas nieko negelbėjo; tik, kuomet vokietis nutraukė nuo belaisvio rudinę, pamatė, kad to belaisvio, geriau sakant, to skeleto, jau ir kaulai sustingę — mirė badu. Vėliau pasirodė, kad ir dar du trūkstamieji belaisviai jau buvo užmigę amžinuoju bado miegu ir abu viename barake. Draugai, su kuriais mirusieji gulėjo, tyčia nieko nesakė, kad galėtų ryte gauti duonos gabalą (paiką) ir mirusiam savo draugui, o vieton jo — sau.

Pagaliau, suskaičiavę visus, ėmė skirstyti mus prie įvairių darbų. Vienam sargybiniui surikus: „In Küche“, ėmė kulversčiais prie jo belaisviai grūstis, o jis nereikalinguosius, su kardu mušdamas, varė tolyn. Kadangi ta scena patiko vienam vokiečių karininkui, tai jis, tur būt, pasityčiojimui liepė kitam kareiviui surikti į belaisvius magišką jį „In Küche“. Ir vėl visi kulversčiais grūdosi, o vokietis nereikalingus kandidatus su durtuvu mušė. Aš, džiaugdamasis, kad nuo pirmojo vokiečio nebuvau kardu palaimintas, tariaus, kad visgi šiandien, nors ir purvinų grieščių iš kapčiaus prisprogsiu iki soties. Bet mano ir kitų mano nelaisvės draugų apsirikta; vieton į virtuvę, mus nuvarė (25 vyrus) prie vieno barako, prie kurio stovėjo platformos išvaizdos vežimas, o tame barake buvo tų pačių belaisvių dirbami dėl savo draugų karstai ir iš lentgalių kryžiai. Vo-

kietis, privaręs mus prie to barako, liepė mums iš jo išnešti tris karstus ir 7 kryžius, padarytus iš lentgalių. Išnešę ir sudėję karstus bei kryžius į vežimą, vokiečio įsakomi, įsikinkėme patys į tą vežimą ir traukėme jį į mūsų rajono barakų pusę, o privažiavę juos, išnešėm iš barakų, ryte rastuosius badu mirusius, savo draugus, įdėjome juos į tris paprastus karstus. Kada mirusieji buvo sukrauti į vežimą, pats vokietis atsisėdo ant viršaus karstų ir, jo nurodomi, traukėme prie atskirai stovinčio barako, į kurį surinkdavo iš visų stovyklos skyrių tą rytą mirusius belaisvius. Čia radome dar 4, ant lentų gulėjusius, lengvučius belaisvių griaučius. Įdėjome juos į paimtus tuščius karstus, kuriuos sukrovėme ir pririšome grandine. Vokietis su šautuvu užsilipo ant viršaus ir įsakė traukti vežimą į šilelį, esantį už kilometro nuo stovyklos. Mes, 25 belaisviai, ėmėme kiekvienas po pagalį pririštą viela prie vežimo ir traukėme vežimą, laikydami pagalį už savo nugaros. Eisena buvo tyli, liūdna ir lėta, nes mes patys buvome, tarsi, šešėliai, ir kiekvienas klausėme savęs, kada ateis mūsų eilė keliauti į amžino poilsio vietą.

Po poros valandų kelionės privažiavome šilelį ir jo aikštėj kapines, apie 2 ha ploto. Kapinyne buvo kasami grioviai 2 mtr. platumo ir tiek pat gilumo. Juose buvo laidojami belaisviai, dedant karstus šalia vienas kito skersai griovį. Paskutinį, šalutinį karstą vos apiberdavo smėliu, kad tuo būdu būtų lengviau kitą dieną atvežtus karstus arčiau priglausti prie jo ir tuomi padaryti vietos (talpumo) ekonomiją. Vidury kapinių stovi paminklas su užrašu rusų kalboj: „Amžina ramybė tebūnie palaidotiems šiuose kapuose". Palaidoję ir 7 kryžius į smiltis subedę, bent kiek lengviau traukiame vežimą su vokiečiu į stovyklą.

I š d i e n o r a š č i o. Štai dabar keli žodžiai, išimti iš tų laikų dienoraščio, kurie parodys belaisvio savijautą.

„Būdamas parblokštas ir neturėdamas jėgų, kad galėčiau nors trumpą laiką pasielgti kaip patinka, rašau savo sukrupusiais pirštais ir pamėlynavusia ranka tuos žodžius. Pirmiausia žodžiais nupiešiu savo asmens paveikslą. Štai, prieš skaitytojo akis stovi 25 metų žmogaus paveikslas; žmogum pavadint jo negalima, pirma, dėl to, kad jo niekas žmogum neskaito, o antra, kad jis ir nepanašus į žmogų; atsiprašau, jis nestovi, nes stovėti negali, o jeigu reikia stovėti — svyruoja, kaip nendrė, jo

akys temsta ir viskas sukas aplinkui. Veidas, kadaise jaunas, baltai rausvas, pasidarė pirmiau trikuliu-trikampiu su atsikišusiais žandų kaulais, bet kiek vėliau pradėjo plėstis, tinti, pasidarė pūkuotas, apipelėjusios geltonos spalvos, su sutinusiais paakiais; akys ašarotos, apsiniaukusios, rodos, be paliovos jos maldauja pasigailėjimo. Visados jos maldauja: ar žiūri į žmogų apdegusius, supelėjusius trupinius valgantį, ar sušalusią, apipuvusią griešičio skiltelę kremtantį. Čionai iš šito žmogaus paveikslo išgirsi daug žodžių, mokančių gyventi. Pirmiausia išgirsi, kad jis daugiau nieko nereikalautų, jei jam duotum iki sočiai pakrimsti supelėjusios, sudžiūvusios plutos ir vakarykščių šutintų, pusiau apipuvusių bulvių; iš tikro, tai rašau, kad išbučiuočiau rankas ir kojas tam, kurs man suteiktų tą, į ką tėvynėj gyvendamas ne tik žiūrėti, bet ir manyti nenorėjau. Dabar nebetikėsiu, kad negalima to ir to valgyti. Čionai aš su noru valgau, pusiau supuvusias, šaltas šutintas bulves su lupynomis, valgiau griešičių lupynas, rinkdamas nuo žemės, valgiau kokių tai žuvų supuvusius, be galo sūrius ikrus, išvirtus su sušalusiais neluptais griešičiais. Už griešičių lupynas ir šaknis daug kartų esu gavęs šaudyklės buože į nugarą. Dabar žinosiu, kad valgyt galima viską. Ąteitį, jei čion nepasibaigsiu, — valgysiu viską, neskirdamas ar vaisiai ar mėsa, valgysiu šaltas šutintas bulveles, o ypatingai guodosiu duoną, nors ir kažin kaip būtų sena ar apipelėjus; nes čion valgiau supuvusius sausainių trupinius. Šiandien regėjau, kaip vokietis sulaužė savo durtuvą, mušdamas belaisvius už tai, kad nutvėrė kelias griešičių šakneles ir lupynas, kurias jie nešė kiaulėms šert. O, tai išrinktos tautos kultūra ir žmoniškumas! Czersk, 16-I-1917 m.“

Preussisch Holland stovykla. 1917 m. vasario mėn. 17 d. vakare mus, 50 belaisvių, iš Čersko atvarė į geležinkelio stotį ir atvežė į Elbingą, karo laivų statymo dirbtuves. Apgyvendino didžiausiame lentų barake, kuriame tilpo 2000 žmonių. Čia man, padirbus porą savaičių, sužeidė ranką, o sužeistą išvežė į Preussisch Holland ligonbutį. Sergu, guliu ligoninės lentų barake drauge su rusais, prancūzais, anglais ir rumunais belaisviais ligonimis. Visus gydo ir operacijas daro (man du kartu darė) belaisvis rusų armijos gydytojas-chirurgas, lenkas, bet geras nuoširdus žmogus, Grigor (pavardė), kapitonas. Antras-gi gydytojas, taip pat belaisvis,

lenkas, seniokas pulkininkas Mackewicz — arogantas, kaip ir dauguma lenkų. Ligoninėj yra šiokia tokia biblioteka rusiškų knygelių. Be to, vokietys sanitaras, barako viršininkas laikas nuo laiko atneša specialiai rusams belaisviams Vokietijoj leidžiamą laikraštį „Russkij Vestnik", bet visai menkai jį belaisviai skaitydavo, nes jis netikesnis buvo net už Lietuvai leidžiamą „Dabartį". Rusams belaisviams šeštadienių vakarais ligoninės kieme šventikas kartais atlaikydavo „Večerniuju". Prancūzus belaisvius-ligonius nuolat lankydavo jų kunigas-vienuolis, malonus, labai draugiškas žmogelis — tikras belaisvių ramintojas, draugas, kurs jiems, iš kur tai ištraukęs, nuolat atnešdavo sulamdytų, iš Prancūzijos gautų, laikraščių iškarpų su tikromis žiniomis ir pranešimais iš Prancūzijos; visas vargas, kad susikalbėti man buvo labai sunku su prancūzais, todėl menkai ką galėjau iš jų sužinoti. Vokiečiai su prancūzais ir anglais daug žmoniškiau elgdavos, negu su rusais belaisviais, o juo labiau — rumunais, kuriuos tiesiog prakeiktais šunimis vadindavo. 1917 metų birželio mėn. pabaigoj vokietis kareivis, įėjęs į ligoninės baraką, ėmė šaukti atsiliepti, kas esąs lietuvis. Surinkęs iš visos ligoninės aštuonius žmones, liepė rengtis važiuot į lietuvių belaisvių liogerį. Prieš apleidžiant ligoninę, atėjo mūsų simpatiškasis gydytojas lenkas Grigor, palinkėjo mums visiems laimingos kelionės, kad mums, kaipo lietuviams, būtų daug maloniau su savo tautiečiais, nors ir nelaisvėj, gyventi, be to, kad greitai pasisektų mums grįžti tėvynėn Letuvon. Padėkojęs jam už gerus linkėjimus ir atsisveikinę, nuėjome su sargybiniu į stotį. Važiavome per Marienburgą, Torną, Gniezną, Poznanių ir Lisą į Griuntalio, prie Sagano, belaisvių stovyklą.

G r i u n t a l i s. Čia radome apie 150 lietuvių, karinių ir civilinių belaisvių, apgyvendintų dviejuose lentų barakuose: barake nr. 8 inteligentai — 20 žmonių, nr. 7 paprastesni — šimtas su virš žmonių. Griuntaly režimas buvo jau žmoniškesnis ir su mumis vokiečiai elgdavosi, kaip kitur su prancūzais ar anglais, — mandagiau, bet valgis, kaip ir kitur, taip ir čia.

Griuntaly mane apgyvendino su inteligentais (nors buvau skarmaluose), kaipo puskarininkį. Čia radau kun. Jur. Galdiką ir kun. P. Rusteiką, mokytojus: Jurgį Gėgžną, Kaz. Jonkaitį, Juozą Indriūną (dabar, rodos, inžinierius), Kazį Mikeliūną ir Kazį Račylą, agr. Pr. Lekį ir kelis stambesnius suvalkiečių ūki-

ninkus: Plaušinaitį, Katilių ir Jasaitį, be to, dar pramon. Dovidėną ir dvar. Sacevičių.

Stovyklos viršininku-komendantu buvo senas majoras Zelting'as, jo padėjėju leitn. Adolfs. Mūsų barake buvo įrengta mokykla, kurioje buvo mokomi lietuviškai rašyti ir skaityti ir buvo laikomos įvairios paskaitos, neišskriant ir ūkio dalykų.

Barake nr. 9 buvo įrengta koplyčia pamaldoms ir atskirai salė lošimams.

Laiškai buvo galima rašyti kas dvi savaitės, o atvirukai kas savaitė. Iš kitur buvo labai retai gaunami laiškai.

Iš Vilniaus mums siuntinėdavo dovanai „Lietuvos aidą", „Darbo balsą", „Dabartį'", be to, komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti atsiuntė nemaža įvairių mokslo knygelių.

Iš stovyklos, vyresnybei leidus, išeidavome su sargybiniu, kuris neturėdavo šautuvo, o tik durklą, į Sagano miestą (į kiną etc.) arba apylinkes pasivaikščioti.

Visas mūsų darbas, tai buvo badauti ir knygas bei laikraščius skaityti". (pas.) *A. Pakalnis.*

Štai dar pora Pakalnio laiškų, rašytų iš nelaisvės Lietuvon:

1) Griuntal 1917-XII-30. „Brangūs Tėveliai. Štai jau esame ant slenksčio Naujų 1918 Metų... Pirmiausia linkiu, kad Jūs šią valandą būtumėt sveiki ir laimingi, kad greitai pasibaigtų mus visus taip žiauriai spaudžią vargai, kad paliautų kritusios ašaros ir liejęsis kraujas, o užtekėtų laiminga taikos saulutė. Ypatingai linkiu, kad ateinantieji metai būtų mums atgimimo metais, taip seniai laukiamos, ieškomos Tėvynės laisvės metais, laimužės (kuri gal jau nebetoli) metais!... Aš dabar gyvenu lietuviškoj stovykloj, skaitau laikraščius — „Lietuvos aidą" ir „Darbo balsą"..., bet iš savo krašto mažai žinių terandu, tik tiek težinau, kad Kvykliuose yra mokykla..." (p.) A. Pakalnis.

2) Tas pats Pakalnis 1918-VII-7 d. rašo savo tėvams: „Nors ir neseniai esu Tamstelėms rašęs, bet, nesulaukdamas jokio atsakymo, vėl rašau. Kaip skaitome laikraščiuose, ir Tamstelėms, tur būt, gerai žinoma, gal neužilgo bus iškilmės: nepriklausomos Lietuvos paskelbimo minėjimas. Kadangi aš asmeniškai nedalyvausiu... tai nors Jūs, Brangūs Namiškiai,

už mus belaisvius, išreikškite mūsų širdingiausius linkėjimus: tegyvuoja laisva nepriklausoma Lietuva! Valio!...[1])

Jonas Jatulis rašo, kad patekęs į vokiečių nelaisvę 1914 m. rudenį ties Įsrute ir buvęs nuvežtas į Brombergą; čionai visi suimtieji buvę išrengti beveik iki nuogumo, neatsižiūrint į tai, ar kas buvęs sveikas, ar sužeistas; taip pat buvę atimti metaliniai ženklai (kryžiai) ir net sagučiai. Su belaisviais vokiečiai elgęsi žiauriai. Kada rusų kariuomenė vėl pradėjusi pulti Brombergą, vokiečiai, nenorėdami palikti belaisvius rusams, skubiai varę juos per upę siauru tiltu; daug belaisvių nukritę į upę ir niekas nesirūpinęs jų gelbėjimu; kai kurie taip ir prigėrę. Atvarę į stotį, vokiečiai susodinę belaisvius į vagonus, bet taip sukimšę, kad vos stovintiems buvę vietos; devynias dienas vežioję belaisvius po Vokietiją užblombuotuose vagonuose, neduodami nei maisto, nei vandens. Po 9 dienų išlipdinę Šneidemylėj ir suvarę į vietą, aptvertą vielomis, bet be jokio barako, be jokios pastogės; nebuvę net įrankių, su kuriais būtų buvę galima iškasti duobes nuo šalto vėjo pasislėpti. Su vasariniais drabužiais tekę išgyventi iki Kalėdų. Maistas buvęs blogas. Iš nelaisvės grįžęs 1919 m.[2]).

Karin. Petras Ruseckas savo brošiūroje „Vokiečių nelaisvėje“, išleistoje 1930 m., gražiai, objektingai ir kritiškai piešia savo pergyvenimus nelaisvėje. Jisai kariavo Karpatuose ir pateko nelaisvėn 1915 m. liepos mėn.[3]).

P a t e k i m a s n e l a i s v ė n. Kadangi rusai nebuvo pasiruošę karui ir neturėjo nuotaikos kariauti, tai vokiečiai ir austrai juos lengvai nugalėdavo ir imdavo nelaisvėn. Pradžioje vokiečiai gana švelniai elgėsi su rusais belaisviais, nors pasitaikydavo, kad kartais nuvilkdavo geresnius drabužius.

Kada Ruseckas, eidamas nelaisvėn, atrodė nuliūdęs, vokiečiai paklausė jį dėl nuliūdimo priežasties. Jis atsakė, jog jam skaudu daręsi, kada jis matęs nukautus žmones vienoj ir kitoj fronto pusėj. Vokiečiai šį pasakymą įvertino labai teigiamai ir su p. Rusecku elgėsi mandagiai.

---

[1]) Čia paduotos tik ištraukos šių dviejų laiškų. Įdomu, kaip belaisviai spėlioja ir rūpinasi Lietuvos laisve.

[2]) Trumpai atpasakotas Jatulio laiškas.

[3]) Toliau paduodame brošiūros turinį labai sutrumpintą.

Porą ar trejetą dienų varomiems nelaisvėn rusams teko badauti, nes nebuvo numatytas ir paruoštas maistas. Bet badavo ir patys vokiečiai, kurie juos varė. Po 4-5 dienų kelionės belaisviai pateko į gelež. stotį Rava-Ruskaja (Galicijoj), iš kur jau traukiniu važiavo. Bevažiuodami Vokietijos gilumon, rusai belaisviai buvo sustoję vienoj stovykloj, kuri darė liūdną įspūdį: vietoj kokių nors barakų buvo tik urvai žemėje, drėgni, pilni parazitų; seniau atvaryti belaisviai buvo alkani, menkai apsirengę, nusiminę; jie skundėsi vokiečių žiaurumu[1]).

N e i s ė s s t o v y k l o j. P. Ruseckas drauge su kitais karininkais pateko į karin. stovyklą Neisse, Silezijoj. Stovyklos vadovybė pasitiko belaisvius mandagiai. Apgyvendino tvirtovės forte. Nors čia buvo drėgna, bet gyvenimas buvo pakenčiamas, nes dieną buvo galima vaikščioti ir žaisti (futbolą) atvirame ore. Belaisviai mėgdavo pasakoti apie savo dalyvavimą kautynėse. Nakčia jie sapnuodavo apie tuos įvykius ir dažnai pasigirsdavo miege įsakymai pulti, įspėjimai apie pavojus ir t.t. Tik po kokių 3 mėnesių nutilo tie naktiniai šūkavimai.

Po kiek laiko karininkai buvo perkelti į barakus. Čia buvo apie 500 rusų, 100 prancūzų ir 30 anglų. Sulig sutarties su rusais, vokiečiai mokėdavo karininkams po 60 markių kas mėnuo. Bet 45 m. reikėjo mokėti už valgį, taigi maža atlikdavo kitoms reikmenims ir greitai teko vaikščioti apiplyšusiems, nes nebuvo lėšų nusipirkti drabužių.

Pradžioje dar buvo galimybė maisto dasipirkti, o vėliau ir to pritrūko. Anglai ir prancūzai gana gausiai buvo šelpiami savųjų; gaudavo pašalpos nuo savųjų taip pat ir kai kurie rusai.

Didelį vargą belaisviams sudarė nuobodulys. Kitos tautos šiuo atžvilgiu buvo laimingesnės, nes jos turėjo pakankamai knygų skaitymui; rusams jų trūkdavo. Bendrai, kitų tautų belaisviai jautėsi, kaip tai, tvirtai, buvo įsitikinę, kad karą jų pusė laimėsianti. Rusai šiuo atžvilgiu neturėjo tvirto įsitikinimo. Kada buvo paimtos žymios rusų tvirtovės (Novogeorgievskas, Ivangorodas, Gardinas, Kaunas), rusai belaisviai visai nustojo ūpo.

---

1) Žiūr. Rusecko knygą „Vokiečių nelaisvėje“, psl. 3—10.

Belaisvių nuobodulį palengvino kalbų ir kitų dalykų mokymasis; vėliau buvo įtaisyta skaitykla ir kinas.

Rusai draugavo daugiau su prancūzais, negu su anglais; tarp prancūzų ir anglų buvo intymus draugiškumas. Kortavimas nelaisvėje virto net kokiu tai azartu iki apkvaišimo, ypač rusų tarpe. Čia pasitaikydavo smarkių ginčų.

1915 m. rudenį rusams karininkams pradėjo mokėti po 120 markių algos mėnesiui. Dabar atsirado galimybė nusipirkti drabužius žiemai. Bet buvo ir tokių rusų, kurie ta proga smarkiai pasigėrė ir padarė kitoms tautoms blogą įspūdį[1]).

Beveik kasdien karin. belaisviai sargybos lydimi eidavo pasivaikščioti. Norintieji eiti pasivaikščioti turėdavo duoti garbės žodį, kad nepabėgs. Už bandymą bėgti, davus garbės žodį, grėsė didelė bausmė. Rusai, kurie davė garbės žodį, nebandė bėgti. Iš kitų tautų atsirado tokių, kurie bandė bėgti, bet nė vienas bėgimas nepavyko — visada buvo sugauti.

K i t ų t a u t ų b e l a i s v i a i. Tarp anglų belaisvių ir stovyklos vadovybės pradžioje santykiai buvo korektiški. Vėliau gerokai pairo ir vokiečiams nelengva buvo suvaldyti tą keliolika anglų karininkų, buvusių Neisės stovykloje. Kada kovose prie Ypro anglai paėmė apie 30.000 vokiečių nelaisvėn, anglai belaisviai pasidarė dar išdidesni. Bet anglai su belaisviais vokiečiais elgėsi gana žmoniškai, norėdami, kad ir vokiečiai taip darytų su anglais belaisviais.

Neisės stovykloje buvo tik vienas lietuvis karininkas (Ruseckas) ir 3 kariai. Tikrų žinių apie Lietuvą buvo sunku gauti, o čia pasiekdavo tik gandai, kad viskas Lietuvoj deginama, kad žmonės išvaryti, išžudyti. Belaisvių vaidentuvė dar blogiau piešė Lietuvos dalykus, taigi daug sielvarto pergyventa nelaisvėj. Tik vėliau gauta žinių nuo Rusijon pasitraukusių lietuvių, o taip pat nuo p. Šlapelienės iš Vilniaus. Tas suteikė daug suraminimo.

Vėliau belaisvius pasiekė žinia, jog Šveicarijoj esąs koks tai komitetas, o Švedijoj kitas, kurie rūpinasi lietuvių reikalais.

Stovykloje buvo ir latvių karininkų. Su jais Ruseckas gerai sugyveno. Jų nuomonės skyrėsi tik rusų ir vokiečių įver-

---

[1]) Žiūr. P. Ruseckas, psl. 12—18.

tinimo atžvilgiu: latviai manė, jog geriau būtų palaikyti santykius su Rusija, o Ruseckas, jog su Vokietija, kuri yra kultūringesnė. Bet reikalingumą gerai sugyventi su visais kaimynais ir vieni ir kiti pripažino.

Neisės stovykloje buvo gana daug ir lenkų karininkų. Jie sudarė atskirą būrelį ir griežtai atsiskyrė nuo rusų. Čia priklausė nemaža Lietuvos dvarininkų. Jie darė gana dažnai susirinkimus su diskusijomis, į kuriuos neįleisdavo kitataučių. Jų gana skaitlingą knygyną vedė Vrublevskis, kilęs nuo Švenčionių. Tuo knygynu lenkai leido naudotis ir Ruseckui. Pasikalbėjimuose su lenkais dažnai kildavo lietuvių-lenkų klausimas. Ruseckas laikė kelias paskaitas lenkų susirinkimuose ir nušvietė gana pagrindinai tą klausimą.

1916 m. vokiečiams kilo mintis paskelbti tautų išlaisvinimo idėją. Ypač jie susirūpino lenkais ir ukrainais. Bet apie čekus, lietuvius nutylėjo. Tautų išlaisvinimo idėją paskelbę, jie stengėsi sugrupuoti nelaisvėj esančius lenkus ir ukrainus į atskiras stovyklas. Lenkai buvo koncentruojami Elvangene, Viurtembergo apylinkėje. Norėdamas pasiliuosuoti iš Neisės, ir, taip pat, vadovaudamasis smalsumu, liepos mėn. 1916 m. nuvyko tenai ir Ruseckas.

L e n k ų n e p r i k l a u s o m y b ė s p a s k e l b i m a s. Elvangenas buvo panašus į kitas karininkų belaisvių stovyklas: ji buvo aptverta vielomis, apstatyta sargybomis; tačiau gyvenamosios patalpos ir maistas buvo geresni, daugiau laisvės pasivaikščiojimui. Apylinkės ūkininkai buvo turtingi, tai pasivaikščiojant kai ką buvo galima nusipirkti.

Bevaikščiodamas po apylinkes, Ruseckas matė pas ūkininkus dirbančius belaisvius rusus. Jie buvo sotūs, apvilkti, laisvi, dargi algos šiek tiek gaudavo. Karininkai su pavydu žiūrėjo į juos. Žinoma, visai kitokia būklė buvo tų belaisvių, kurie dirbo fabrikuose arba sėdėjo barakuose be darbo.

Elvangene lenkai belaisviai nebuvo patenkinti. Vokiečiai jau kalbėdavo apie Lenkijos laisvės paskelbimą, apie bendradarbiavimą su lenkais, todėl lenkai ir reikalavo daugiau laisvės, pasitikėjimo.

Štai, atėjo diena, kurioje buvo paskelbta Lenkijos nepriklausomybė Elvangeno stovykloj. Visi buvo sušaukti į aikštę.

Stovyklos vadovybė, iškilmingai pasipuošusi, paskaitė nepriklausomybės aktą pirma vokiečių, o paskui lenkų kalbomis.

Ši deklaracija mažai laisvės turėjo savyje ir daug kas priklausė nuo vokiečių. Daug lenkų buvo ja nepatenkinti. Vokiečiai tikėjosi, kad jos paskelbimas sukels entuzijazmą lenkuose, bet skaudžiai apsivylė: lenkai ramiai išklausė paskelbimą ir išsiskirstė. Tai buvo savotiška manifestacija prieš vokiečius.

Lenkai tik viešumoj atrodė abejingais, o šiaip labai susidomėjo šiuo klausimu. Kilo karšti ginčai, diskusijos. Kelias dienas visa stovykla virte virė. Vieniem atrodė, kad verta pasinaudoti ir tuo, kas pasiūlyta, ir bandyti bendradarbiauti. Kitiems atrodė, jog pasiūlyta per maža — tai esąs savotiškas įžeidimas.

Matydami tokį lenkų suskilimą, vokiečiai savotišką išvadą sumanė: jie paskelbė, jog tie, kuriems priimtinas vokiečių pasiūlymas, būsią perkelti į kitą stovyklą, kurioje būsiančios daug geresnės sąlygos, o kiti būsią išskirstyti į blogesnes stovyklas. Pats Elvangenas būsiąs panaikintas.

O s n a b r i u k a s. Palankūs pasiūlymui lenkai buvo nugabenti į stovyklą Noištatą. Ruseckas norėjo atsiskirti nuo lenkų ir pateko į Osnabriuką, Hanovero provincijoj, drauge su kai kuriais nepatenkitais lenkais. Ši stovykla kadaise buvo rusams paruošta kareivinėse, bet patalpos buvo ankštos, šaltos (iki 4° šil.).

Osnabriuke Ruseckas pradėjo gauti pašalpos iš Šveicarijos nuo Lituanijos komiteto; šiaip jam siųsdavo pašalpą dr. Ant. Garmus iš Rusijos. Rusai, jei ir gaudavo pašalpų, tai nedaug ir nereguliariai.

Pora mėnesių prieš Rusecko atvykimą, čionykščiai belaisviai karininkai, nepatenkinti valgiu, vieną dieną gautus pietus išpylė laukan, ar šaip kažką tokį padarė. Tuomet komendantūra suvarė juos į patalpas ir paleido porą papliupų į langus iš šautuvų. Paskui užkalė langus lentomis ir geležimis, atėmė šviesą ir užrakino kambarių duris, pastatė kambariuose indus gamtos reikalams atlikti. Tik po poros dienų paleido juos iš to užkalimo.

Šis vokiečių pasielgimas suteikė stovyklai blogą vardą. Tai buvo bene blogiausia stovykla Vokietijoj. Valgis čia buvo blogas. Pasivaikščiojimui buvo tik mažas kiemelis. Šitokios gy-

venimo sąlygos prisidėjo prie to, kad daug belaisvių pradėjo sirgti. Negalėdamas tokio gyvenimo pakelti, vienas karininkas šoko iš ketvirto aukšto galva žemyn ir nusižudė[1]).

Rusijos ir jos mažumų plotuose įvykiai vienu ar kitu būdu pasiekdavo belaisvius ir juos domino. Caro nuvertimu nelabai susijaudino net rusai. Visi džiaugėsi Kerenskio valdymo pradžia. Bet, kai pamatė jo neryžtingumą, atslūgo. Beveik visus rusus apėmė baimė, kai Rusiją užvaldė bolševikai. Daug kas galvojo, jog vargu būsią galima grįžti Rusijon.

Stralzundas. 1917 m. apie Kalėdas Ruseckas buvo perkeltas į Stralzundą, Pomerijoj. Čia dažnai atvykdavo bolševikai, klausinėdavo, ko kam reikią, pažadėdavo visokių pašalpų, tik, deja, nieks tų pašalpų nematė. Matyt, kiti jų atsilankymo tikslai buvo. Bolševikams įsistiprinus Rusijoj, ir kitur veikusieji rusų komitetai liovėsi šelpę, nes negaudavo subsidijų iš Rusijos. Rusams belaisviams buvo sunku ir tas suprasti, kodėl jų neleidžia laisvėn, kadangi karas su Rusija yra pasibaigęs. Bendrai, rusų būklė pasidarė neaiški ir belaisviai buvo apimti gilaus nusiminimo.

Stralzundo stovykloje gyvenimas buvo sunkesnis dar ir už Osnabriuko. Mirimai buvo dažni. Čia mirė ir karin. A. Kėkštas. Iš lietuvių čia buvo dr. Ukrinas, praporšč. Basiulis, prap. Macevičius, dvarin. Steponavičius ir keli tuteiši. Vėliau čia atsiuntė brolius Petraičius, kapit. Ladygą.

Krefeldas. 1918 m. vidurvasarį Ruseckas buvo nukeltas į Osnabriuką ir tuojau į Krefeldą, Pareiny, kur daugumoje buvo rusai.

Krefeldo komendantas buvo labai gerai išauklėtas žmogus. Su juo buvo galima atvirai apie politiką pakalbėti. Jis net pareikšdavo, kad Pareinis turėtų atsiskirti nuo Vokietijos, nes jo reikalai yra skirtini nuo vokiečių; pažymėjo, žinoma, jog iki karo galo reikia laikytis vienybės. Pareinio gyventojai bendrai nėra patenkinti prūsų hegemonija ir militarizmu.

Altenau. 1918 m. vidurvasarį vokiečiai surinko 44 Pabaltijo karininkus ir apgyvendino stovykloje Altenau, Harco kalnuose. Iš lietuvių čia buvo: Jackus, Jakutis, Cerpinskis, Velbutas, Iljaševičius, Ruseckas ir kiti — iš viso 8.

---

[1]) Žiūr. Ruseckas, psl. 19—35.

Birželio 29 d. čia sutvertas komitetas, į kurį įėjo 2 lietuviai ir 1 latvis: pirm. Velbutas, vicepir. Saulit ir sekr. Ruseckas. Padaryta nemaža susirinkimų, kuriuose tartasi apie Pabaltijo ateitį. Latviai žiūrėjo į visa gana skeptiškai. Užtai jų „baronai" turėjo daugiau optimizmo ir gana noriai tarėsi su vokiečiais. Lietuviai tvirčiau laukė savo laisvės, ir vokiečiams nedavė pažadų.

L i c h t e n h o r s t a s. Matydami, kad nieko iš lietuvių nelaimės, vokiečiai liepos 18 d. išformavo Altenau ir belaisvius išskirstė į įvairias stovyklas. Ruseckas pateko į Lichtenhorsto stovyklą, Hanovero provincijoj. Ši stovykla tuo biauri, kad stovi pradžiovintoje pelkėje, iš kurios dvokia siera, vanduo atsiduoda supuvusiais kiaušiniais. Šalia stovintieji kapai rodo, kiek daug rusų čia išmirė (čia buvo rusų stovykla). Daugybė žiurkių nedavė miegoti. Badas nežmoniškai marino.

Be aukščiau minėtų lietuvių čia pateko Kaulakis ir Mikuckis. Vargą bevargdami lietuviai ramino save geresne Lietuvos ateitimi ir mintimi, jog teksią tarnauti Lietuvos kariuomenėj...

L i e t u v i ų s t o v y k l a B a d S t u e r e. Vėliau buvo įtaisyta stovykla Lietuvos karininkams Bad Stuero kurorte, Meklenburgo provincijoj, kur vasaros pabaigoj apgyvendino apie 40 karininkų. Į jų tarpą pateko Ruseckas ir kiti iš Lichtenhorsto.

Stovykla buvo gražioje vietoje, gana gerai įrengta; pirmiau buvusieji rusai čia paliko gana gerą biblioteką. Vokiečių elgesys buvo žmoniškas; belaisviam buvo leista pasivaikščioti apylinkėje ir nusipirkti maisto.

Tuojau paaiškėjo, kad šion stovyklon pateko ir rusų, kurie su lietuvybe nieko bendro neturėjo, o norėjo tik lengvatomis pasinaudoti.

Pradžioj rusai ir lenkai nenorėjo skaitytis su lietuviais. Bet, kada paaiškėjo, kad tai esanti lietuvių stovykla, visi pradėjo save vadinti lietuviais arba iš Lietuvos kilusiais. Lietuviai susiorganizavo, išrinko vadovybę, į kurią pateko beveik tik lietuviai (Karkauskas, Ladyga, Mačiulaitis, Mikuckis, Ruseckas ir kiti) ir tvarkėsi savarankiškai. Kitiems teko prisitaikyti prie lietuvių nustatytos tvarkos. Politinius klausimus lietuviai svarstė tik savųjų tarpe. Jeigu ateidavo kiti, tai mažai ką pešdavo, nesuprasdami lietuvių kalbos.

Sugrįžimas Vilniun. 1918 m. rugpiūčio m. gale atėjo iš Vokietijos karo ministerijos įsakymas paleisti Rusecką Vilniun. Spalių 5 d. jis jau buvo Vilniuj. Pirmose dienose padarė pranešimą Valst. taryboj apie Bad Stuere esančius lietuvius karininkus, pasiruošusius stoti Lietuvos kariuomenėn. Už mėnesio ar pusantro buvo paleisti ir kiti lietuviai iš minimos stovyklos[1]).

Taip aprašo savo buvimą nelaisvėj P. Ruseckas. Čia atpasakota gerokai sutrumpintai, bet vis dėlto gaunamas ryškus gyvenimo nelaisvėj vaizdas.

Vin. Šmulkštys (karin.), kuris 1914 m. gruodžio mėn. pateko į Austrijos nelaisvę Karpatuose ties Gorlica, taip pasakoja apie savo nelaisvę:

Paimtus belaisvius austrų kariai kalbinę, lyg užjausdami, lyg norėdami pasidalyti mintimis, kad čia nei jie, nei rusai nėsą kalti, kad čia bereikalingas abiejų varginimas.

Kitą dieną sugrupavę į vieną didelę partiją (apie 2.000 žmonių) ir išsiuntę į ilgą kelionę pėsčius. Jeigu berikiuojant pamatę pas ką gerus batus ar diržą, tai juos atimdavę, o davę menkos vertės pusbačius arba nieko. Kadangi jau buvę šalta ir snigę, tai belaisviai turėję skarmalais vynioti kojas. Kas mokėdavęs vokiškai, tai atsiprašydavęs nuo tos rekvizicijos — batų atėmimo. Šią grupę variusi madjarų kavalerija ir šiurkščiai elgusis su nepajėgiančiais paeiti: turėję eiti 3 dienas beveik be maisto ir poilsio, todėl nusilpę. Vieną naktį pasislėpę nuo krentančio sniego kluonuose (kaime), bet pailsėti negavę, nes tekę statiems stovėti dėl vietos stokos.

Po 5 dienų kelionės (3 d. pėsti ir 2 d. traukiniu) belaisviai patekę į Aukšt. Austriją, į dar nebaigtą ruošti stovyklą ties Lincu. Barakai čia buvę be durų, be langų, be inventoriaus; vietoj lėkščių ar puodelių tekę vartoti iš lentelių sukaltas dėžes-lovelius; kaip kas sugebėjęs, tokį indą ir pasidaręs. Tik vėliau ši stovykla apsitvarkiusi, bet atpasakotojui (Šm.) tekę nušalti kojas, kurias nelengva buvę išgydyti.

Mediciniška pagalba šioje stovykloje buvusi labai menka, nes gydytojas pasirodydavęs tik porą kartų į savaitę ir tik išklausydavęs sanitarų rusų pranešimų ir tuomi jo vizitas baig-

---

[1]) Žiūr. P. Ruseckas, psl. 36—47.

davęsis; o sanitarai ligoniais nesirūpinę: jie nuolat lošdavę kortomis ir pralošdavę valdžios teikiamus vaistus, vyną, pieną etc. Taigi mirtingumas buvęs didelis: gana dažnai kasdien laidodavę po 50 belaisvių; į kapus buvęs pravestas gelžkeliukas. Iš viso šioj stovykloj buvę apie 300.000 belaisvių

Negalima esą sakyti, kad bendrai drausmė buvusi žiauri; tačiau kai kurios bausmės, ypač už pabėgimą, padegimą etc. buvę žiaurios, kaip antai: surištomis rankomis užpakaly ir surištomis kojomis pakabindavę prie stulpo; po 15—20 minučių žmogus alpdavęs; tada paleisdavę nuo stulpo, apliedavę vandeniu ir, kai tas atsigaivelėdavęs, vėl jį rišdavę prie stulpo iki tokiu būdu susidarydavo paskirtos 2 val. bausmės; prie sunkių bausmių priklausęs taip pat sėdėjimas 6 val. užsidėjus koją ant kojos taip, kad dešinės pėda būtų ant kairiosios kelio ir pririšus dešinę ranką prie dešinės kojos pėdos; per tas šešias valandas visas kūnas taip nutirpdavęs ir nuvargdavęs, kad žmogus nustodavęs sąmonės; šios žiauriosios bausmės buvusios panaikintos po imperat. Prano Juozapo mirties.

Kol austrai ir vengrai kariavę vieni, tai pas juos viduj ir frontuose disciplina buvusi gana švelni. Kada vokiečiai paėmė į savo rankas vadovybę ir Austrijoj, disciplina sustiprėjusi, sugriežtėjusi. Stovyklų tvarkdariai buvę dažniausiai čekai ar slovakai. Su belaisviais jie elgiąsi gana švelniai, kiek tai leidusi, žinoma, galimybė palaikyti tvarką.

Bendrai, austrai ir vengrai prieš rusus nebuvę žiauriai nusistatę: civiliniai gyventojai, kur galėdami, pareikšdavę palankumą ir sušelpdavę; kiečiau buvę nusistatę prieš serbus ir italus.

Belaisvių maistas 1916 m. vis blogėjęs; į duoną buvę maišoma vienokių ar kitokių dalykų ir ji pasidariusi labai neskani; sriuba buvus tokia, jog visame katile plūduriuodavę vos keli kopūsto lapai ar barščių gabalėliai. Kavą virdavę iš ąžuolų lapų be cukraus.

Toliau, austrai, apie 1916 m. pabaigą, pamatę, jog nesą kuo maitinti belaisvius, o ūkiai reikalingi darbininkų, nutarę leisti mokančius dirbti ūkio darbus į ūkius, o kitus varydavę į Tirolio kalnus apkasų kasti arba karo reikmenų nešioti kareiviams. Tie, kurie patekę pas ūkininkus ir mokėję dirbti, pasijutę visai geroj būklėj: turėdavę maisto ir dar gerokai uždarbio

(uždirbdavę po 1,60 iki 2 kronų į savaitę, vėliau net apie 15 kronų per savaitę). Čia turėdavę gana daug laisvės, su vietos gyventojais sueidavę į gerus santykius, kartais net šeimas sukurdavę.

Kada sargybiniai pastebėdavę, jog belaisvių jėgos sustiprėjusios, juos siųsdavę į kalnus prie sunkesnių darbų; ūkių šeimininkai pasistengdavę užsistoti už geresnius darbininkus ir jie likdavę prie ūkio darbų.

1918 m. Austro-Vengrijos valdžia pradėjo keisti ukrainiečius už saviškius; bet ši procedūra buvusi ilga ir komplikuota, ir vykstantiems ilgai tekdavę bastytis įvairiuose barakuose; dėl to vykstantieji rašydavę likusiems, patardami neskubėti judintis iš vietos. Jų kelionė buvusi sunki dėl vagonų trūkumo, nes tekdavę laukti, arba įvairiomis kryptimis važiuoti. Šmulkštys išvykęs 5 savaitėmis vėliau (po perversmo Vokietijoj ir Austrijoj), tai per 3 dienas parvykęs į Tarasiškius ties Liudvinavu.

2. Kai kurios išvados

Iš aukščiau tilpusių kelių asmenų aprašymų jau galima gana gerai susipažinti su belaisvių gyvenimu Vokietijoj. Austrijoj belaisvių gyvenimas maža kuo skyrėsi.

Man dar teko kalbėti su kai kuriais buvusiais belaisviais asmeniškai (kun. S. Čepuliu, Vin. Šmulkščiu, Juoz. Žemaičiu ir kitais).

Baigiant rašyti apie belaisvius, gal vertėtų padaryti kai kurias išvadas ir pažymėti:

1) kaip elgėsi su belaisviais vokiečiai ir austrai?
2) kas pasakytina apie pačius belaisvius?
3) belaisvių vargų priežastys.

1. Norėdami atsakyti į klausimą, kaip elgėsi su belaisviais vokiečiai, pirmiausia turime pažymėti, skirtumą tarp valdžios ir liaudies. Vokiečių režimas buvo kietas, disciplinuotas. Tame režime pasitaikydavo geresnių ir blogesnių žmonių. Taigi belaisviai, patekę į rankas geresniųjų, labiau išsilavinusių žmonių, jautėsi geriau, žmoniškiau, o patekę į blogesniųjų žmonių, arba režimo fanatikų, turėjo gerokai kentėti. Čia dar tenka padaryti

skirtumą tarp karo pradžios ir vėlesnių laikų: pradžioj buvo daugiau žmoniškumo, o vėliau karas žmones sužiaurino ir sufanatikino; dėl to karo pabaigoj belaisviai patyrė daugiau šiurkštumo, negu pradžioj.

Valdžios ir karo vadovybės svarbiausias uždavinys buvo ne rūpinamasis belaisviais, bet atsilaikymas prieš tokią daugybę priešų, net jų nugalėjimas, kai kurių plotų užkariavimas. Šiam tikslui buvo paaukojami žmonės, pragyvenimo šaltiniai; todėl pasitaikydavo, kad belaisviams kai ko trūkdavo, kad jų tvarkymui buvo skiriami žmonės, kurie mažiau tiko frontuose.

O liaudis, tai vis liaudis: joje randama daugiau ramumo, žmoniškumo, užuojautos. Dėl to belaisviai, kurie dirbo pas ūkininkus, jautėsi laimingesni, daugiau laisvės turėjo, geriau maitinosi; su vietos gyventojais (ar tai Vokietijoj, ar Austrijoj) belaisviai kaip tai susiartino, susidraugavo, ir, atėjus laikui skirtis, vieni ir kiti apsiašarodavo, o tenykščiai gyventojai išleisdavo su nuoširdžiais linkėjimais ir net dovanomis.

Apie fabrikus to negalima pasakyti: čia veikia labiau išskaičiavimas, pelnas, negu žmoniškumas. Taigi ir belaisviams čia tekdavo pavargti maisto ir laisvės atžvilgiu.

2. Apie pačius belaisvius daug ką galima pasakyti. Jų buvo iš įvairių tautų, įvairaus kultūros laipsnio. Kultūringieji *anglai* ir *prancūzai* turėjo savo nusistatymą, laikėsi išdidžiai, bet tvarkingai, taigi su jais ir vokiečiai skaitėsi, atitinkamai pagerbė. Šie belaisviai buvo savųjų aprūpinti maistu, drabužiais, knygomis, todėl nebuvo suvargę, nusiminę. Nors ne be to, kad nelaisvė ir į juos veikė neigiamai, kad ir jie sirgo tėvynės ir laisvės neturėjimu...

Rusai belaisviai darė kitokį įspūdį. Jų kultūra buvo žema. Niekas beveik iš savųjų jais nesirūpino. Buvo komitetai Šveicarijoje, Paryžiuje ir kitur, bet jų pašalpa buvo, tarsi, lašas jūroje. Gauti ką nors iš Rusijos buvo sunku, nes tokia karo tvarka. Jei ir gaudavo šiek tiek pašalpos iš namų, tai dažnai tik karininkai. Gaudavo, tiesa, nemaža knygų ir kai kurios stovyklos buvo pusėtinai aprūpintos. Taigi vokiečių valdininkų elgesys su jais buvo be tinkamos pagarbos, net žiaurus. Ir nebuvo kam užtarti belaisvius, nes pačioj Rusijoj nebuvo pakankamo organizuotumo, buvo neramumų, buvo rietenų karo vado-

vybėj. Kada rusai pradėjo pralaimėti karo laukuose, jų prestižas dar labiau nusmuko. Rusai iš prigimties geri, nuoširdūs žmonės, bet aplinkybių dėka atsidūrė varge ir nebuvo tinkamai vertinami.

Lenkai parodė gana daug tautinio susipratimo nelaisvėj. Būdami aukštesnio kultūrinio lygio už rusus, jie greitai pradėjo tarp savęs grupuotis, steigti būrelius, gabentis knygų iš tėvynės ar kitur. Tačiau, kaip visur ir visada, — lenkai sunkiai sugyveno tarp savęs: dažnai ginčydavosi, įtarinėjo vieni kitus. Ypač padidėjo nesantaika po to, kai buvo paskelbta Lenkijos „nepriklausomybė". Vokiečiams ar austrams lenkai palankumo nerodė net ir po laisvės paskelbimo. Vokiečiai, nusivylę lenkais, nebuvo jiems palankūs. Su lietuviais lenkai stengėsi geruoju sugyventi nelaisvėje, tačiau lietuviams buvo gana sunku juos įtikinti, kokios lietuvių aspiracijos, dėl ko jie nenori dėtis su lenkais; taigi visi bandymai susitarti, sugyventi baigdavosi ginčais ir išsiskyrimu.

Lietuviai pradžioj buvo laikomi rusais. Tačiau, kada pradėjo veikti Šveicarijos organizacijos, kada J. A. V. lietuvių atstovai (dr. Bartuška ir dr. Bielskis) lankėsi Lietuvoj ir kariaujančiose šalyse, vokiečiai suprato, kas yra tie lietuviai, pradėjo juos nuo kitų tautų skirti ir tinkamai įvertinti.

Pats belaisvių suėmimas buvo įvairus. Taip, pav., teologas (akademikas) J. Dailidė buvo suimtas, gabenamas ir belaisvėj laikomas gana žiauriai, nes jis buvo veiklus, nenuolaidus. Dėl jo tauraus pasišventimo saviškių naudai, dėl jo nenuilstamo veiklumo, dėl atviro, griežto pasisakymo, jis buvo vokiečių įtartas ir varginamas. Jį laikė ne su inteligentais, bet su paprastais belaisviais. Nieko nepadėjo pastangos iš Lietuvos ir Šveicarijos. Jo būklė tada pagerėjo, kai pateko į žmonišką inteligentų stovyklą Celės-pilį. Bet tie vargai taip paveikė jo sveikatą, kad gavo džiovą ir mirė.

Gana žiauriai buvo suimtas, kalinamas 1/2 metų su kriminalistais, Eržvilke, ir pagaliau išgabentas nelaisvėn kun. Tamas (nuo Jurbarko). Mat, jis parodė palankumo rusų belaisviams pabėgėliams, liepęs juos klebonijoj pavalgydinti. Tai buvo ne rusai, bet persirengę vokiečiai. Už tai jis buvo išvežtas į Vokietiją.

Kitaip elgėsi vokiečiai su kun. S. Čepuliu (dabart. Kybartų klebonu). Ilgą laiką įtarinėjo jį vokiečiai, bet neturėjo aiškaus įrodymo prikibti. Tada jie pareiškė, jog jis esąs jiems pavojingas, jog vis tiek jį išvešią nelaisvėn; jie pasiūlė, kad jis prašytų vyskupijos valdytoją prel. Dabrilą (Vilkavišky), idant šis jį paskirtų kepelionu belaisviams Vokietijoj. Kada kun. Čepulis išvažiavo (iš Barbieriškio) į Vilkaviškį prašyti paskyrimo, jį suėmė Marijampolėj, išvežė į Vokietiją (1916-X-22) ir apgyvendino Celės-pily; apie kapelionavimą nė kalbos nebuvo. Tačiau, suimant ir pervežant į Vokietiją, pareigūnai buvo labai mandagūs ir darė visokius galimus patarnavimus.

Išvarinėdami iš Lietuvos civilinius imtinius, daug ceremonijų nedarė: išskirdavo šeimos narius, išvarydavo neapsirengusius ir t. t. Nuvarę į Prūsus, juos skirstydavo pas ūkininkus ar dvarininkus, dar labiau skaldydami šeimas, neatsižiūrėdami kartais net į nepilnamečius.

Tik po metų — kitų, po ilgų demaršų, kaip matėme aukščiau, vokiečiai sukoncentravo lietuvius į kelias stovyklas; tenai buvo švelnesnis rėžimas, bet maisto vis tiek buvo trūkumas.

Kada lietuvius kėlė iš Celės-pilies į Čerską, jie buvo nusigandę. Mat, Čersko stovykla turėjo blogą reputaciją. Tačiau, kai juos atvežė ir apgyvendino karininkų stovykloj drauge su kitais lietuviais, ir patyrė švelnią tvarką, buvo patenkinti. Čia buvo tiek laisvės, kad kartą kunigai (apie 10 asmenų) nuvažiavo į atlaidus net į gretimą lenkų parapiją, 15 km atstume nuo Čersko. Čia jie padėjo išpažinčių klausyti, bet ir pasivaišino kaip per atlaidus. Tai padarė „slaptai“, stovyklos vadovybei nežinant.

3. Kalbant apie belaisvių vargų priežastis, tenka pažymėti, jog čia prisideda pats karo žiaurumas, pati belaisvio būklė jau yra tokia: neturėjimas laisvės, atskyrimas nuo savųjų, savo krašto pasiilgimas, patalpų ir maisto stoka — visa tai slegia, vargina belaisvius. Kuriam krašte belaisvis bebūtų, šias sunkenybes jis turi patirti. Žinoma, čia gali prisidėti dar tos tautos ypatybės, į kurios globą pateko belaisvis. Žiauresnė tauta arba žiauresnis režimas dar pasunkina belaisvių vargus. Bet daug priklauso taip pat nuo atskirų asmenų, kurie stovi arčiau belaisvių: jų šiurkštumą ar švelnumą belaisviai patiria.

Jeigu kalbėti apie Vokietiją ar Austro-Vengriją, tai čia daug įtakos turėjo į belaisvių skurdą maisto stoka. Dėl to vargo patys vokiečiai ir net kariuomenė, tas atsiliepė, be abejonės, ir į belaisvius. Ir daug tūkstančių belaisvių nuvarė į kapus bado šmėkla.

Drabužių ir tinkamų gyvenamų patalpų stoka taip pat atsiliepė į belaisvių sveikatą, didino vargą ir varė be laiko į kapus daug žmonių.

II. ŠVEICARIJOS LIETUVIŲ ORGANIZACIJŲ LIKVIDAVIMAS

1. Lituanijos, Vykdomojo komiteto, L. informacijų biuro ir Liet. tautos tarybos apyskaitos. 2. Pinigai, atsiųsti organizacijoms iš Š. Amerikos. 3. Liet. raudonojo kryžiaus santykiai su Tarpt: raud. kryžiumi. 4. Organizacijų turto perdavimo raštai. 5. Baigiamosios pastabos.

1. Šveicarijos organizacijų apyskaitos

Audringi 1918 m. baigiasi. Žiauriajam karui taip pat artinasi galas. Dar ilgai banguos įaudrintas pasaulis, dar ilgai neapsigyvens pasauly laukiamoji taika, nešanti žmonijai laimę, bet geresnio rytojaus viltis paragino nusišypsoti išvargusius veidus.

Baigiasi karas, tenka likviduoti įmones ir organizacijas, susijusias su juo. Karo metu išdygo 4 lietuvių organizacijos Šveicarijoj, karui baigiantis jos turi likviduotis. Tiesa, L. informacijų biuras kilo prieškariniais laikais Paryžiuj ir sulig savo paskirtiets — tikslo jis galėjo tęsti savo darbą, bet dėka aplinkybių teko ir jį likviduoti.

1. *Lituanija.* Svarbiausias Lituanijos uždavinys buvo šelpti lietuvius belaisvius ir kitus, patekusius į vargą karo metu. 1918 m. besibaigiant daug lietuvių belaisvių buvo leidžiama namon. Reikalinga buvo rūpintis jų grįžimu tėvynėn. Tuos 4 lietuvius iš Vilniaus, apie kuriuos buvo pranešta Lozanos konferencijoj (1918 m. rugs. 5—16 d.), jog jie vyksią Vokietijon belaisvių grąžinimo reikalais, vokiečiai neišleido į Berlyną. Lituanija įgaliojo rūpintis belaisvių grąžinimu kan. Olšauskį, ku-

ris apsigyveno Berlyne. Jam buvo pavesta aplankyti Austro-Vengriją ir Turkiją. Tiesa, jisai negavo leidimo vykti į minėtąsias šalis: Austro-Vengrija pranešė, kad jau baigią išvažiuoti namon belaisviai lietuviai,o Turkija visai neatsakė; galima spėlioti, jog Turkijoj, jei ir buvo lietuvių, tai jie nefigūravo kaip toki. Tačiau kan. Olšauskis, dėka savo nepaprastos energijos, daug padarė belaisvių grąžinimo atžvilgiu pačiame Berlyne, Spaa ir Paryžiuj. Lituanija judino tą klausimą per Raud. kryžių ir rašydama prašymus prez. Vilsonui.[1])

Kadangi belaisvių tarpe grįžo daug ligonių ir invalidų, tai Liet. valst. taryba rūpinosi atgauti iš vokiečių ligoninėms tinkamas patalpas: Vilniuje — Trinopolio dvarą ir stačiatikių seminariją, o Kaune — Kamendulų ir Karmelitų vienuolynus. Lituanija pasisiūlė prisidėti pinigais.

Nors Lituanijos protokole, 1919 m. geg. 22 d., dar figūruoja, būk Vokietijoj dar esama 15.000 belaisvių, bet tame pačiame posėdy nutarta likviduoti Lituanijos komitetą. Likvidavimas nepraėjo taip greitai ir sklandžiai, kaip buvo galima manyti. Vienkart reikėjo likviduoti ir kitas tris organizacijas. Du iš šešių, jose veikusių, lietuvių, būtent, Daumantas ir Purickis, buvo išrinkti L. valst. tarybos savo įgaliotiniais Šveicarijoj; vėliau jie buvo išrinkti atstovais, pirmasis — Šveicarijoj, antrasis — Berlyne. Beveik visi veikusieji asmenys norėjo sutvarkyti organizacijų sąskaitas, paskelbti jas viešumoj, pranešti apie tai aukotojams (Amerikoj ir kitur) ir tuomi baigti dalyką. Daumantas buvo iždininku daugumos organizacijų. Turėdamas darbo, dar kaipo Valst. tarybos įgaliotinis, jis nesuspėjo sutvarkyti iždus. Be to, jis buvo pasiskolinęs 10.000 frankų iš Lituanijos savo reikalams. Dažnas raginimas sutvarkyti iždus, kad būtų galima paskelbti apyskaitas, suerzino draugijos narius tarpusavy. Be to, Daumantas, norėdamas pervesti savo paskolą į Lietuvos sąskaitybas, panorėjo nebaigti organizacijų sąskaitybų, o pinigus, kurie buvo jo, kaipo iždininko, žinioje, pervesti Lietuvos iždan. Iš to kilo dar didesni nesusipratimai. Byla atsidūrė Šveicarijos advokatų rankose, o vėliau — Lietuvos valdžios instancijoj. Prasidėjo susirašinėjimai su valdžia. Kai kuriems nariams (Olšauskiui ir Stepo-

[1]) Žiūr. Lituanijos protokolą 1918 m. lapkr. 22 d.

naičiui) teko važiuoti Lietuvon, čia aiškinti dalyką ir prašyti, kad paragintų Daumantą sutvarkyti iždus ir duoti galimybę organizacijoms sutvarkyti apyskaitas. Valdžios sferose rasta pritarimo, kad draugijų sąskaitos turi būti suvestos. Apie tai buvo pranešta suinteresuotiems asmenims.

Įdomu, kad priešpaskutinis draugijų posėdis įvyko 1919 m. rugp. 25 d. Lietuvoj, pas Sasnavos (Marijamp. apskr.) kleboną, Čia dalyvavo tik trys nariai: kan. Olšauskis, dr. Bartuška ir kun. Steponaitis. Likvidacinis organizacijų darbas buvo pavestas Bartuškai ir Steponaičiui.

Šie įgaliotiniai, sugrįžę Šveicarijon, padarė posėdį Lausannėj 1919 m. rugsėjo 16 d. drauge su J. Gabriu. Numatyti likvidavimo būdai ir imtasi darbo.

Likvidacinis darbas nėra malonus. Daug teko pasidarbuoti, sustatant visos veiklos apyskaitas, surašant turtą ir perduodant kur reikia.

Nors plati Lituanijos apyskaita yra pažymėta aukščiau, bet kai kuriuos skaitmenis čia paduodame, norėdami sugretinti visų organizacijų apyskaitas:

P a s y v a s:

1) subsidijos	191.990,05	Fr.
2) aukos	16.075,10	„
3) pelnas (nuošimčiai etc.)	4.631,47	„
4) perlaidos (debetas)	30.629,67	„
Iš viso	243.326,29	Fr.

A k t y v a s:

1) administracijos išlaidos	30.412,47	Fr.
2) kelionių išlaidos	7.144,54	„
3) pašto ir telegrafo išlaidos	1.080,60	„
4) šelpimas maistu	46.941,24	„
5) šelpimas pinigais	123.676,58[1])	„
6) šelpimas drabužiais	815,25	„

[1]) Čia įeina pinigai, siųsti p. Savickiui į Kopenhagą, iš kur jis šelpė belaisvius (39.000 fr.), ir pinigai, pasiųsti kitoms organizacijoms ar Lietuvai (Vykd. komit. 53.418 fr.).

7) dvasiniai belaisvių reikalai	....	653,25	Fr.
8) perlaidos (kreditas)	....	30.629,67	„
9) likvidacinės išlaidos	....	1.972,69	„
Iš viso	......	243.326,29	Fr.

Pasiųsta belaisviams maisto ir kit-ko:

1) duonos	....	18.696	kg
2) kondensuoto pieno	....	2.307	„
3) įvairių sriubų — „Maggi“ etc.	....	1.262	„
4) šokolado	....	3.306	„
5) arbatos	....	56,5	„
6) cukraus	....	300	„
7) įvairių konservų	....	1.469	„
8) uogienės (konfitūrų)	....	437,5	„
9) sūrio	....	7	„
10) kokosinio sviesto	....	2	„
11) muilo	....	313,6	„ [1])

Ši apyskaita sutinka su „Le Bureau de l'Expert-comptable A. Gindrat“, kuris patikrino apyvartą ir išdavė oficialų dokumentą.

2. *Lietuvių dienai visam kat. pasauly suruošti komitetas* (Comité Exécutif lituanien de suours aux victimes de la guerre) turėjo būti likviduotas maždaug drauge su kitomis organizacijomis 1919 metais.

Štai jo apyskaita, patvirtinta valdiško experto sąskaitininko Gindrat 1919 m. spalių 25 d. Lausanne:

Ineigos iki 1919 m. spalių 24 d.:

a) nuo vyskupų	....	355.592,64	Fr.
b) nuo atskirų asmenų	....	51.996,18	„
Iš viso	......	407.588,82	Fr.

[1]) Ši apyskaita drauge su plačiu veiklos aprašymu buvo pasiųsta (1919-XI-7): 1) Š. Amerikon: „Darbininkui“, „Garsui“ ir „Lietuvai“; 2) Škotijon: „Išeivių draugui“ ir 3) Lietuvon: „Lietuvai“, „Laisvei“, „Vienybei“. Ar visuose šiuose laikraščiuose buvo atspausdinta, tikrų žinių neturiu.

c) nuošimčiai	6.830,08	Fr.
d) iš komiteto „Lituania“	53.418,—	„
Iš viso	467.836,90	Fr.

Išlaidų tuo pačiu laiku .... 467.322,44 Fr.
Su 514,46 fr. skirtumu taip yra: kasoje — 105,00 fr., „Deutsche Bank“ Berlyne sąskaita — 100 mark. = 89,45 fr., viena akcija „Charbons“ — 500 fr. Taigi, iš viso 694,46 fr.; iš čia reikia atimti kan. Olšauskio paskolą 180 fr. ir gausime 514,46 fr.

Smulkesnis išlaidų parodymas:

1) pasiųsta Lietuvon	382.518,95[1])	Fr.
2) šelpimas kitur gyvenančių lietuvių	1.809,55	„
3) Liet. informacijų biurui už darbą ir skelbimus	28.790,45	„
4) laiškų ir atsišaukimų spausdinimas	12.761,97	„
5) komiteto narių algos ir darbin. apmokėjimas	22.645,65	„
6) patalpos, kuras, šviesa	6.900,86	„
7) kelionės	3.925,14	„
8) biuro išlaidos (susirašinėjimas)	2.140,85	„
9) paštas, telegrafas, telefonas	3.311,39	„
10) įvairios išlaidos	2.517,63	„
Iš viso	467.322,44	Fr.

(p.) L'Expert-comptable:
Gindrat.

Kada įsteigėm komitetą „Lietuvių dienai“ vykdyti, spėliojome, kad minimoji diena duos bent vieną milijoną šv. frankų (2 milijonu litų) aukų, nekalbant apie tautinę svarbą. Nors į minimąjį komitetą įplaukė tik 467.836,90 fr., o kiti nuėjo tiesiog į Lietuvą per Romą ar nuncijų Pačelį (Miunchene) ir mes tikrų žinių neturėjome, vis dėlto susidarė, atsimenu, nuomonė, kad mūsų spėliojimas pasitvirtino.

[1]) Čia įeina 325.000 fr., kuriuos A. Smetona įteikė Centr. lietuvių komitetui Vilniuje.

Kaip matysime vėliau, 1920—1921 m. Lietuvai atiteko dar arti milijono markių iš Ap. Sosto per Raud. kryžiaus įstaigas (Ženevoj).

3. *Lietuvos informacijų biuras* (Bureau d'information de Lituanie). Biuro valdybos posėdyje 1918 m. lapkr. 27 d., atsižvelgiant į lėšų sumažėjimą, nutarta sustabdyti laikr. „Litauen" ir „Pro Lituania" nuo N. M., o vėliau leisti tik reikalui esant. Taip pat nutarta perkelti Biurą į Paryžių, nes tenai ėjo taikos derybos, ir pranešti p. Eretui ir p. Ašmiui, jog nuo N. M. Biure darbo nebūsią.

Biuro vald. posėdy 1919 m. geg. 22 d., Lozanoj, dalyvavo 3 nariai: Gabrys, Olšauskis ir Steponaitis; Purickis gyveno Berlyne, Bartuška — Lietuvoj, o Daumantas — kur tai kitur. Purickis įgaliojo lšauskį kalbėti ir jo (Pur.) vardu.

Šiame posėdy dar kartą konstatuota, jog negalima likviduoti Biuro, nes Lietuvos laisvė dar galutinai neiškovota, o jos priešai dabar, taikos derybų metu, ypatingu būdu kėsinasi prieš jos laisvę. Tiesa, Berne įsikūrė Lietuvos valstybinis biuras, tačiau darbo buvo pakankamai abiem. Jiedu buvo susitarę dėl veiklos būdų. Šiame posėdyje pažymėta, kad pasiųsta yra žemėlapių ir kitos informacinės medžiagos Lietuvos delegacijai prie taikos derybų, Lietuvos atstovybei Londone, daugelio šalių užsienio reikalų ministerijoms arba jų atstovybėms.

Toliau, rūpintis turtu ir vesti, kiek galint, Biuro reikalus, pavesta Steponaičiui, kadangi kiti nariai dažnai išvažiuoja iš Šveicarijos.

Bet ir pačiam Steponaičiui tenka išvažiuoti Lietuvon trumpam laikui, kaip matėme aukščiau, organizacijų likimo klausimu tartis su Lietuvos valdžia. Iš tų pasitarimų paaiškėjo, kad ir Inf. biurui bus sunku veikti susidariusiose apystovose, todėl posėdyje, įvykusiame Sasnavoje rugp. 25 d., nutarta ir jį likviduoti.

Galutinis Liet. inform. biuro atsiskaitymas (1919 m. lapkr. 30 d.) taip atrodo:

I n e i g o s:

1) Amerikos lietuvių fondai	54.836,45	Fr.
3) Vykdomasis lietuvių komitetas	49.762,70[1])	„

[1]) Čia įeina Lietuviųdienos organizavimo visame pasauly išlaidos.

4) Lietuvių tautos taryba (Šveicariškė)	91.436,40	„
5) Lietuvių spaudos biuras Berne	4.044,80[1])	„
6) už parduotus spaudinius	791,25	„
7) palūkanų įeigos (bankuose)	428,95	„
8) įvairios įeigos	229,50	„
Iš viso	201.530,05	Fr.

Išlaidos:

1) Narių algos	35.500,00	Fr.
2) samdinių atlyginimas	29.243,00[2])	„
3) spaudiniai	105.237,55[3])	„
4) biuro įrengimas (baldai, raš. mašinėlės) ..	10.834,77	„
5) patalpų samdymas	2.464,90	„
6) paštas, telegrafas, telefonai	6.534,68	„
7) kelionių išlaidos	4.300,75	„
8) įvairios išlaidos (kuras, šviesa, švara) ..	7.414,40	„
Iš viso	201.530,05[4])	Fr.

Čia paduodame žymesnius L. infor. biuro leidinius:

		Skaičius	psl.
1.	La Lituanie et la Guerre Européenne Nr. 1 ..	500	46
2.	„ „ „ „ Nr. 2 ..	500	136
3.	„ „ „ „ Nr. 3 ..	500	212
4.	Pro Lituania (liko tiek egz. 1917 m. įrištų) ..	200	330
5.	Les Souffrances du peuple Lituanien	1500	32
6.	Die Leiden des litauischen Volkes	1000	38
7.	Het Heden Verleden en Lidijen der Litauische Natie	500	44
8.	Le Sofferenze del popolo Lituano	1000	46
9.	Justice Allemande en Lituanie Occupée	1000	92
10.	L'Etat Lituanien et le Gouvern. de Gardinas (Grodno)	500	16

---

[1]) Rodos, už paimtą inventorių.

[2]) Rašytojai, vertėjai, šiaip darbininkai...

[3]) Čia įeina Liet. žemėlapio 3 laidos, knygos, laikraščiai etc.

[4]) Gindrat dokumento data: 1919 m. gruod. 12 d. Bartuškos knygoje paduotoje apyskaitoje nurodyta Biuro piniginė apyvarta 198.708,99 Fr., bet tas yra dėl to, kad ši apyskaita iš 1919-X-27.

	skaičius	psl.
11. L'Etat Lituanien et le Gouvern. de Suvalkai (Suvalki)	1000	16
12. Denkschrift über die Wiederherstellung der Univ. Vilnius	500	11
13. Ober-Ost.	1200	16
14. Les Lituaniens d'Amérique	500	24
15. La vie Publique en Lituanie	500	28
16. Occupation Allemande	1000	116
17. La Lituanie sous la botte Allemande	1000	20
18. Journée Lituanienne	500	36
19. Die kirchliche Zustände im Bistum Vilna	1000	72
20. Renaissance Nationale Lituanienne	1000	326
21. Vérité Polonaise sur les Lituaniens	1000	16
22. Carte de Lituanie edit. I, II et III	5000	
23. Emigration Lituanienne aux Etats-Unis	500	23
24. La Lituanie sous le Joug Allemand	3000	700
25. Haute Trahison de 44 Polonais	500	20
26. La Lituanie saus la Domination Russe	1000	32
27. 44 polnische Verräter Litauens	500	32
28. Question Lituanienne (mémoire)	1000	16
29. Litauen u. seine Provincen Suvalkai u. Gardinas	500	32
30. Situation de l'Eglise catholique en Lituanie	1000	14
31. L'Etat Economique de la Lituanie	500	56
32. „La Lituanie Artistique“ de Danilowicz	1000	72
33. Visées annexionnistes Allemandes sur la Lituanie Rivas	1000	268
34. Lituanie et Allemagne. Rivas	250	188
35. The Misery of the Lithuanian Reffugies in Russia	5000	20
36. Les Souffrances de la Lituanie	1000	16
37. L'Etat Lituanien et Mitteleuropa	1000	8
38. Observations du Déléqué du Conseil National Lituanien	500	12
39. Bibliographie	200	4
40. Bassanavitsius	500	16
41. Aperçu historique sur l'Eglise de St. Stanislas. Prapuolenis	100	4

42. Mémoires concernants la situation de l'Eglise catholique en Lituanie 500 14
43. Aperçu de la Mythologie lituanienne 500 12
44. Pro Lituania 1918 (likusieji egz., įrišti) 200 390
45. Carte „Grande-Russie", Lituanie etc. en 1735 d'après N. Wischer „Atlas Novus" (Bibliotéque de l'Abbaye d'Einsiedeln) 1000
46. Carte „Pologne et Lituanie" en 1716 d'après J. Babt. Homann „Atlas Novus" (Bibliothéque d'Einsiedeln) 1000
47. Recueil de documents, concernant la Journée lituanienne .... 500 36[1])

Šitoks didelis biuro leidinių skaičius turėjo jau gerai painformuoti pasaulį apie Lietuvą ir jos reikalus, apie lietuvių tautos siekinius. Nuolat leidžiami komunikatai Šveicarijos ir kitų kraštų spaudoje turėjo, tarsi tas nuolat krentantis lašas, prakalti, sunaikinti kliūtis, kurios stovėjo ant kelio, vedančio Lietuvą prie laisvės. Bet neužtenka pasaulį supažindinti su tautos reikalais, — reikia dar juos iškovoti ir nuolat stovėti jų sargyboje. Dėl to ir atrodė, jog negalima L. inf. biurą likviduoti. Tačiau, likimas kitaip lėmė.

4. *Lietuvių tautos taryba* savo pradžia siekia 1916 m.[2]). Tada I ir II Liet. konferencijose Lozanoj buvo numatytas didelis narių skaičius, atstovaująs įvairių kraštų ir įvairių srovių lietuvius. Iš tikrųjų tinkamas skaičius atstovų nebuvo atsiųstas ir tiems patiems lietuviams, veikiantiems Lozanoj, teko ir Tarybos uždavinius atlikinėti. Jie veikė Aukšč. tarybos delegacijos vardu.

1917 m. liet. konferencija (II Berno) suteikė plačius įgaliojimus Tarybai veikti Lietuvos nepriklausomybės kryptimi. Pirmin. buvo išrinktas kan. K. Olšauskis, v. pirm. — dr. V. Bartuška, sekret. — J. Gabrys, ižd. — A. Steponaitis.

Sau pavestą darbą Taryba stengėsi atlikti. Jos nariai asmeniškai lankėsi įvairių valstybių atstovybėse, informuodami atstovus apie Lietuvą ir jos reikalus, gindami jos teises ir prašydami pagalbos atgauti nepriklausomybę. Tais pačiais tikslais buvo rašomi memorijalai ir siuntinėjami į įvairius kraštus.

---

[1]) Žiūr. Bartuška, psl. 316 s.

[2]) Apie Liet. t. tarybą yra sunku plačiau parašyti, nes jos protokolai liko pas J. Gabrį.

T. tarybai teko ginti Lietuvą nuo vokiečių prispaudimo, teko rūpintis būsimo Lietuvos valdovo klausimu. Tiesa, paskutinį žodį čia turėjo pasakyti Lietuvos valst. taryba, bet paruošiamuosius darbus atliko Šveic. taut. taryba, kuri turėjo daugiau laisvės veikti ir kuri galėjo lengviau susisiekti su plačiu pasauliu. Jos žygiai valdovo klausimu turėjo derintis su Valst. tarybos veikla, ir tas darnumas buvo išlaikytas.

Jeigu po 1918 m. konferencijos (Lozanoj) Šveicarijos liet. taryba ėmėsi griežtų žygių (spaudoj) prieš vokiečius, kurie trejus metus viliojo lietuvius pažadais, o nieko realesnio nesuteikė, ir prabilo Aukščiausios tarybos vardu, pasisakydama, jog Lietuva iš entantės valstybių laukia sau laisvės, — tai tą padarė, atsižvelgdama į senesnius įgaliojimus ir svarbų tėvynei momentą.

Liet. t. tarybos veikla baigėsi 1919 m. rudenį, bet apyskaita siekia vėliau, nes iš jos sumų buvo imamos lėšos likvidacinei veiklai. Apyskaita, pasiųsta 1921 m. liepos 31 d. laikr. „Darbininkui“ (J. A. V.) ir „Lietuvai“ (Kaune), taip atrodo:

Ineigos:

1)	Lietuvos valstybės taryba	256.082,01	Fr.
2)	Amerikos Liet. tautos taryba	30,627,—	„
3)	nuošimčiai	1.675,60	„
4)	parduoti daiktai (inventorius)	2.849,65	„
5)	aukos ir įvairios ineigos	6.206,34	„
	Iš viso:	297.440,60	Fr.

Išlaidos:

1)	administracijai	8.475,05	Fr.
2)	avansai L. informacijų biurui (Šveicar.)	66.990,10	„
3)	avansai veiklai Berlyne	98.270,20	„
4)	avansai veiklai Paryžiuje	7.628,30	„
5)	avansai veiklai Romoje	4.775,—	„
6)	algos ir tarnautojų atlyginimas	52.452,05	„
7)	paštas, telegrafas, telefonas	2.117,27	„
8)	kelionės, reprezentacija	20.496,65	„
9)	spauda	31.641,26	„
10)	aukos	505,—	„

11) laikraščiai, iškarpos, knygos	1.521,25	Fr.
12) įvairios išlaidos	2.568,47	„
Iš viso	297.440,60	Fr.

2. Pinigai atsiųsti organizacijoms iš Š. Amerikos

Gal bus pravartu čia paduoti *santrauką visų Š. Amerikos lietuvių atsiųstų pinigų.*

Amerikos lietuviai atsiuntė labdaringai ir politinei veiklai 300.692,05 frankų. Čia neįeina sumos, siųstos studentų šelpimui. Štai smulkesnis nurodymas[1]):

Komitetas Lituanija gavo:

1) 1916 m. bal. 1 d. nuo kun. Jakaičio belaisvių šelpimui	166,10	Fr.
2) 1916 m. geg. 27 d. nuo Amer. liet. fondo (1.000 dol.)	5.170,—	„
3) 1917 m. sausio 13 d. nuo Amer. liet. fondo (2.000 dol.)	10.416,—	„
4) 1917 m. vasario 21 d. nuo Am. liet. central. kom. (10.000 dol.)	50.000,—	„
5) 1917 m. vasario 24 d. nuo to pat komiteto (25.000 dol.)	124.527,75	„
6) 1918 m. birž. 30 d. nuo Am. liet. t. fondo	25.918,—	„
Iš viso	216,197,85	Fr.

Čia nėra pažymėtos smulkesnės sumos, siųstos giminėms Lietuvon arba nelaisvėn.

Liet. informacijų biuras (Lozanoj) gavo:

1) 1916 m. liepos 6 d. nuo dr. V. Bartuškos ..	820,—	Fr.
2) 1916 m. liep. 14 d. nuo dr. V. Bartuškos ..	725,20	„
3) 1917 m. vasario 13 d. nuo Am. liet. t. taryb.	25.773,—	„
4) 1917 m. geg. 6 d. nuo Am. liet. taut. tarybos	2.500,—	„

---

[1]) Šios žinios yra paimtos iš nuorašų knygos — dokum. Nr. 65, psl. 139. Ši apysk. padar. 1920 m. birž. 17 d. ir pasiųsta Taut. fondui Amerikoje.

5) 1917 m. rugp. 2 d. nuo Am. liet. t. tarybos gauti 46.036 fr., iš kurių 16.000 teko L. informac. biurui, o kiti 30.036 fr. teko Liet. taut. fondui Lozanoje .... 46,036,— Fr.

6) 1918 m. geg. 11 d. nuo Am. liet. taut. tarybos (1.500 dol.) .... 8.640,— „

Iš viso 84.494,20 Fr.

Daugiau pinigų čia minimos draugijos nėra gavusios. Jei Vykdomasis komitetas gavo, tai iš rinkliavos katalikų bažnyčiose. Amerikos liet. fondas, gavęs šį pranešimą, paklausė paaiškinimo dėl dviejų sumų, kurios šiame pranešime nefigūruoja. A. Steponaitis 1920 m. lapkr. 11 d. davė paaiškinimą, kurį čia sutrumpintai paduodame:

„Tamstų laišką, rašytą 1920 m. liepos 19 d. (pasirašęs p. Krušas) gavau .... ir pranešu, kas seka:

1) Mano laiškas 1920 m. birž. 29 d., ir tenai pridėtas atskiras lapas, tai nebuvo Lituanijos apyskaita, bet nurodymas sumų, kurias gavo iš Amerikos trys Lozanos organizacijos, būtent: Lituanija, Liet. infor. biuras ir Liet. tautos taryba.

2) Tamstų minimos sumos negalėjo tekti Lituanijai (kaip Tamstos manot), bet tai įstaigai, kuriai buvo siųsti, t. y. Vykdomajam liet. komitetui.

3) Vykd. liet. komitetas gavo 1917-VIII-11 iš Gaspari (Romoj) 30.000 lirų ir laišką, kuriame pažymi, jog tie pinigai yra nuo Amer. lietuvių fondo rp. kun. Žindžiaus, G. Šeštoko ir A. P. Koceis. Tie pinigai iškeisti 1917-VIII-16 ir gauta 18.450 fr. Spėju, jog ši suma tai ir yra Jūsų pasiųsti 1917 m. rugp. 1 d. 5.655,91 dol.

4) Antrosios sumos (10.475,85 dol.) nesu radęs Vykd. komiteto knygose. Gali būti, kad kard. Gaspari yra pasiuntęs tą sumą tiesiog Lietuvon vysk. Karevičiui. Būtų gera, jei Tamstos užklaustumėte kard. Gasparį, arba Vašingtono Apašt. delegatą dėl šios sumos...

Vysk. Karevičius savo laiške 1918 m. sausio 12 d. rašo, jog nuo kard. Gasparį per Miuncheno Apašt. delegatą yra gavęs 153.426 Mk. 35 fen. Savo laiške, tarp kita, rašo: „Šios aukos

yra iš įvairių Italijos, Portugalijos, Prancūzijos, Žiemių-Vid. ir Pietų Amerikos vyskupijų; 5.655,91 dol. yra J. J. Jakaičio, Amer. lietuvių sąjungos (tur būt, fondo) pirmininko, 41 Providence str. Vorcester, Mass. su aiškiu pažymėjimu Žemaičių ir Seinų vyskupijoms"...[1]).

Nemaža painiavos siunčiamoms sumoms sudarė ta aplinkybė, kad Šveicarijoj buvo 2 Lituanijos: Akademinė draugija Lituanija, Friburge, ir Belaisvių šelpimo komitetas Lituanija, Lozanoje. Akademinė draugija gaudavo taip pat dideles sumas iš Amerikos studentų šelpimui. Siunčiami pinigai galėjo užklysti Lozanon ar Friburgan. Bet, kiek atsimenu, kokių nors nesusipratimų tarp tų dviejų organizacijų šiuo atžvilgiu nebuvo.

3. Liet. raudonojo kryžiaus santykiai su Tarptautiniu raud. kryžium.

Raudonojo kryžiaus draugija Lietuvoje įsteigta 1919 m. sausio mėn., o valdžios patvirtinta vasario 10 d. Nariais steigėjais buvo: Dr. J. Alekna, Dr. Rok. Šliupas, prov. J. Makauskas ir dr. V. Ingelevičius. Minimoji įstaiga daug pasidarbavo, kada ėjo kovos su bolševikais, lenkais ir bermontininkais. Sunki pradžioj buvo veikla, kadangi maža buvo vaistų ir reikiamų įrankių. 1919 m. Liet. raud. kryžius gavo medikamentų iš J. A. V., tai buvo gera pradžia, bet to neužteko ilgesniam laikui.

---

[1]) Ištisas Steponaičio laiškas yra nuorašų knygoj, dokum. Nr. 65, psl. 149—150.

Prof. K. Pakštas savo straipsnyje „Lietuvių amerikiečių kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės", atspausdintame 1938 m. „Židinyje", Nr. 5—6, psl. 635—644, paduoda įdomių žinių apie Amer. lietuvių vaiklą. Ten paduodama taip pat Tautos fondo išlaidų statistika iki 1922 m.:

Kovai dėl nepriklausomybės (diplomatinei akcijai)	306.886,47 dol.
Nukentėjusiems nuo karo šelpti	115.766,37 „
Kultūros reikalams (mokykloms, stipendijoms)	56.283,29 „
Organizacijos reikalams	36.677,73 „
Visiems minėtiems reikalams kartu ..	515.613,86 dol.

(Sudėję visas sumas gauname 515.613,86 dol., o ne 514.613,86 dol., kaip minėtame str. pažymėta).

Iki to pat laiko (1922) Tautos fondas (katal.) surinko 590.136,91 dol.

Kan.
A. Steponaitis

L. raud. kryžius kol kas veikia neoficialiai, nes Liet. valstybė dar nėra pripažinta kitų valstybių ir Liet. valdžia dar nėra pasirašiusi senesniųjų sutarčių (1863 m. ir 1864 m. Genevoj, 1899 m. Hagoj, 1904 m. Hagoj ir t. t.).

Per D. karą komit. Lituanija suėjo į kontaktą su Tarptautinio raud. kryžiaus centru Genevoj, ir iš to daug buvo naudos Lietuvai: R. kryžius tarpininkavo laiškų persiuntime Lietuvon, gautas leidimas siuntinėti laiškus ir belaisv. pašalpas nemokamai, R. kryžius padėdavo gauti leidimą siuntinėti belaisviams maisto, kuris vis labiau buvo varžomas.

Kada baigėsi labdarybės ir politikos veikla Šveicarijoj, Steponaitis įsikinkė į Raud. kryž. veiklą: jis sekė Tarptautinio raud. kryžiaus veiklą ir pranešinėjo Liet. raud. kryžiui, jis tarpininkavo tarp šiųdviejų įstaigų. 1920 m. sausio 22 d. rašo Liet. raud. kryžiui apie „Save the Children Fund" (Vaikų gelbėjimo fondas) ir „Ligue des societés de la Croix Rouge"[1]) (Raud. kryž. draugijų sąjunga). Ypač ši pastaroji turėjo kapitalų ir galėjo sušelpti Lietuvą; reikėjo tik suteikti jai žinių apie Lietuvos būklę. Steponaitis aplankė Mgr. Maglione, Šv. Tėvo nuncijų Berne[2]), kuris buvo „Comité de secours aux enfants" ir „Komitee für hungernde Völker" vadovybėje; šių komitetų žinioje buvo milijonai frankų. Steponaitis taip pat pranešė, kad siuntinės Liet. r. kryžiui „Revue international de la Croix - Rouge" ir patarė leisti savo biuletenį — mėnesinį Lietuvoj. Toliau, prašė pranešti, ar Lietuva sutinka dalyvauti R. kr. konferencijoj Genevoj 1920 m. rugs. 1—10 d.

1919 m. sausio 23 d. Steponaitis rašo kun. Česaičiui Marijampolėn, prašydamas žinių apie vaikų mirtingumą Lietuvoj, apie ligas bendrai, apie maisto trūkumus etc.

1920 m. vasario 19 d. Steponaitis rašo p. Tumasoniui, „Raudonojo kryž. Centro" sekretoriui Brooklyne, prašydamas suteikti žinių apie R. kryž. veiklą Amerikoj ir atsiųsti, jei galima, atstovą į minimą Raud. kryž. konferenciją rugs. 1—10 d.

1919 m. vasario 21 d. Steponaitis kreipiasi į atstovą Berlyne Purickį, prašydamas išrūpinti praleidimą per Vokietiją vieno vagono su dezinfekcijos dalykais, drabužiais etc., kuriuos duoda „Badaujančioms tautoms šelpti komitetas" (Berne).

Numatytoji Raud. kryyžiaus X konferencija 1920 m. rugs. 1—10 d. nukeliama į 1921 m. pavasarį.

1919 m. pabaigoj susitarė katalikų, evangelikų ir stačiatikių bažnyčių vadovybės ir apie Kalėdas padarė visame pasaulyje rinkliavas vargstančių vaikų naudai. Šv. Tėvas surinko 15.000.000 lirų, o Conterbury (Anglijoj) vyskupas surinko 40.000 svarų sterlingų. Vaikų šelpimas koncentravosi prie „L'Union internationale de secours aux enfants" Genevoj. Ši

---

1) Ši sąjunga įsikūrė karui besibaigiant ir rūpinosi, kaip likviduoti karo likučius, kaip kovoti su epidemijomis, su skurdu ir t. t.

2) Maglione dabar yra kardinolu ir Vatikano valstybės sekretorium.

organizacija buvo nusiuntusi 150.000 lirų, gautų iš Šv. Tėvo, Mgr. Ratti[1]), Vatikano atstovui Lenkijoj, idant jis persiųstų juos Lietuvos vyskupams. Negalėdamas susisiekti su Lietuvos vyskupais, Mgr. Ratti grąžino tuos pinigus Genevon. Tada pridėta prie šių pinigų dar 32.932,50 lirų, iškeista į markes ir visa suma 426.707 vok. markės 1920 m. lapkr. 26 d. pasiųsta vyskupui Karevičiui Kaunan. Apie pinigų gavimą vysk. Karevičius pranešė savo laišku gruodžio 15 d.

Vėliau Šv. Tėvas atsiuntė dar 200.000 lirų Genevon dėl persiuntimo Lietuvon. Taigi Šv. Tėvas iš viso atsiuntė 382.932 liras ir 50 ct, kas sudaro apie 1.000.000 vok. markių.

1920 m. vasario 25, 26 ir 27 d. Genevoj įvyko „Vaikų šelpimo kongresas". Jame dalyvavo 150 atstovų iš viso pasaulio. Iš Pabaltijo valstybių atstovas buvo tik iš Lietuvos, būtent, A. Steponaitis. Jis įteikė platų pranešimą apie Lietuvos vargus (pranc. kalba), pridėdamas atitinkamą žemėlapį, kuriame buvo pažymėti plotai, užimti kiekvieno iš 5 okupantų[2]). Kongrese vyko plenumo posėdžiai ir komisijų darbai. Kongreso pabaigoj buvo konstatuota, koks kurios šalies vargas ir kiek pašalpos reikalinga. Dėl pavyzdžio duodu kai kurių šalių statistikas: Vokietijoj esama 2½ milijono vaikų, reikalaujančių pašalpos, bet juos šelpia 5 šalių Raud. kryžiai ir dar įvairių šalių komitetai; Lenkijoj esama 3 milijonai vargstančių vaikų; Raud. kryžius jų šelpimui (ir gydymui) išleidžia kas mėnuo po 5 mil. markių, bet reiktų tas išlaidas pakelti iki 14 mil. markių; iš Amerikos Lenkija gavusi pašalpos 22.500.000 svarų sterlingų; Lietuvoje esama 350.000 vaikų, reikalingų pašalpos ar gydymo, ir tik 12.000 šelpiami Amerikos raud. kryžiaus; trūksta ligoninių, medikamentų etc. Šiame kongrese paaiškėjo, kad Lietuva per mažai skundžiasi savo vargais kitoms valstybėms.

Lietuvos raud. kryžiaus atstovui paaiškinus kongrese apie būklę, norvegai pareiškė, kad jie siųsią sanitarinę misiją į Pabaltijį su 250.000 norv. kronų ir veiklai bazę apsirinksią Kaune, o olandai pasakė: „Jei mes siunčiame pagalbą į Austriją, tai dėl ko mes negalėtume siųsti į Lietuvą?"[3]).

---

[1]) Ach. Ratti vėliau buvo popiežium Pijum XI. Jis mirė 1939 m.

[2]) Šis pranešimas buvo atspausdintas ir išdalintas kongr. dalyyviams.

[3]) Platus šio kongreso aprašymas kovo 14 d. buvo išsiuntinėtas Amerikos, Škotijos ir Lietuvos laikraščiams.

1920 m. kovo 2 d. Steponaitis pasiuntė raštą apie Lietuvos vaikų skurdą popiežiui Benediktui XV per Mgr. Maglione, prašydamas pagalbos, o kovo 17 d. tokią pat žinią pasiuntė Leonui Buržua (Bourgeois), Tautų sąjungos tarybos pirmininkui, Paryžiuj.

Artinasi 1921 m. kovo 30 d., kada turi prasidėti atkeltoji Raudonojo kryžiaus X konferencija. Lietuvai čia buvo svarbu dalyvauti. Bet tam reikalingos kai kurios sąlygos, būtent: 1) kad Šveicarija pripažintų Lietuvą „de jure“, 2) kad Lietuvos įgaliotiniai pasirašytų po seniau įvykusiomis Raud. kryžiaus sutartimis, 3) kad Lietuvos r. kryžius įteiktų savo statutą prancūzų kalboje. Išpildžius šias sąlygas, Lietuva galės dalyvauti kaip pilnateisė valstybė, o kitaip, — tik su patariamu balsu.

Sekmingesniam dalyvavimui reikalinga buvo atsiųsti raštu pranešimą apie L. r. kryžiaus veiklą, apie krašto sunaikinimą per karą, apie esamą vargą (ligas, invalidus etc.).

Dėl visų šių reikalavimų Steponaitis painformavo L. raud. kryžiaus pirmin. dr. Roką Šliupą ir vysk. Karevičių.

Liet. valdžia nepadavė prašymo Šveicarijos valdžiai, kad pripažintų „de jure“, taigi L. r. kryžiaus atstovas dr. R. Šliupas dalyvavo tik su patariamuoju balsu. Estai ir latviai buvo anksčiau pripažinti Šveicarijos ir šioj konfer. dalyvavo su pilnais balsais[1]).

Lietuvos atstovo pranešime figūruoja, kad Raud. kryžius aptarnavo sužeistuosius per karą su bolševikais, kad jau įsteigė savo ligoninę ir taip pat akių, ausų klinikas. Karštai dėkoja tarptautiniam Raud. kryžiui už pagalbą, suteiktą per karą lietuviams belaisviams centralinėse valstybėse ir lietuviams, pasitraukusiems į Rusiją. Toliau, piešia tuolaikinę Lietuvos būklę (epidemijas, vaikų mirtingumą, medikamentų trūkumą ir t. t.) ir prašo Raud. kryžių ateiti į pagalbą.

Apie Lietuvos sunaikinimą Tarpt. raud. kryžiui ir „Tarptautinei vaikų gelbėjimo sąjungai“ buvo pranešta, kad Lietuvoj buvę sunaikinta 55.082 trobesiai; apie per karą nukentėjusias ir dabar reikalaujančias pagalbos šeimas gauta žinių, jog vien

---

1) Nuostabu, kad Lietuva, kuri lig šiol (iki 1919 m.) lošė pirmą rolę Pabaltijo valstybių tarpe, dabar buvo atsilikus. Steponaitis.

14-je apskričių esą 3.239 šeimos, kurioms pagalba labai reikalinga[1]).

4. Organizacijų turto perdavimo aktas

Kada minėtųjų organizacijų veikla ėjo prie užbaigos, tai jos savo posėdžiuose nutarė likusį turtą ir dokumentus perduoti Mokslo draugijai ir Liet. Raud. kryžiui, sulig to, kas kam labiau tinka. Be to, nutarta svarbiausius dokumentus palaikyti savo žinioje trejus metus, kad būtų galima duoti paaiškinimus, jei kiltų kokių neaiškumų ar nesusipratimų.

Karo apystovos neleido greitu laiku perduoti daiktus minėtoms organizacijoms, todėl teko perduoti Lietuvos valdžiai per atstovybę Šveicarijoj. Perleidimo aktas įvyko 1921 m. liepos 29 d. Po aktu pasirašė p. Vac. Sidzikauskas, Lietuvos atstovas Berne ir K. A. Steponaitis, organizacijų atstovas. Aktas pasirašytas Berne.

Štai perdavimo protokolas:

Vaclovas Sidzikauskas, Lietuvos atstovas Šveicarijoj, remdamasis p. Užsienių reik. ministro įgaliojimu, 1920 m. rugpiūčio mėn. 27 d., Nr. 3187, priėmė,

Kun. Antanas Steponaitis, likvidacinės komisijos narys, kurio globai buvo pavesti veikusiųjų karo metu ir dalinai jam pasibaigus, lietuvių organizacijų Šveicarijoj turtas ir reikalai, perdavė šiuos dalykus:

1. Lietuvių tautos tarybos Šveicarijoj, Lietuvos informacijų biuro Lozanoj, Vykdomojo lietuvių komiteto, Lietuvos centralinio komiteto Lituanijos sąskaitybos knygas ir pateisinamus dokumentus, smulkiau surašytus pridėtuose prie šio protokolo lapuose, Nr. Nr. 1 ir 2.

2. Visas, kambaryje Anc. Douane 2, sukrautąsias knygas — Inform. biuro leidinius ir kita. Knygų sąrašas čion pridedamas.

Pastaba: Priimant nebuvo galimybių patikrinti knygų skaičius.

---

[1]) Žinios iš privatinių laiškų nuorašų, tilpusių knygoj, psl. 163—166.

3. Du ąžuolinius stalus (kantorkas), penkias dideles lentynas knygoms, vieną klaserą — spintą, vieną taburetę, vieną paprastą baltą stalą.

4. Du kuferius, 14 dėžių — viena jų su klišėmis, kitos — su laiškais, laikraščių komplektais.

5. Organizacijų, Konferencijų (Berno, Lozanos) ir Delegacijos protokolus ir kitus dokumentus, smulkiai surašytus pridedame prie šio protokolo lape Nr. 3.

6. Spausdinimui ir viršeliams popieriaus.

Kun. A. Steponaitis, perduodamas aukščiau surašytus dalykus, padarė šias pastabas:

a) nors išvardintųjų organizacijų likvidacinių posėdžių buvo nutarta palikti svarbesniuosius dokumentus ir sąskaitybą trims metams tų organizacijų pirmininkų žinioje, tačiau, kitaip susidėjus apystovoms, ir esant aiškiam tuo reikalu Lietuvos vyriausybės nusistatymui, jis sutikęs perduoti visa tai vyriausybės atstovui;

b) tų pačių organizacijų likvidacinių posėdžių buvę nutarta atiduoti likusius turtus Lietuvių mokslo draugijai ir Lietuvos raudonajam kryžiui, žiūrint, kuriam kas tinka; taigi į šį nutarimą jis ir norįs kreipti Užs. reik. ministerijos dėmesį, ir

c) kun. dr. Bartuškai likęs nesumokėtas vienas tūkstantis šveic. frankų algos[1]).

Norėdami tai konstatuoti, viršminėtieji asmens šį protokolą surašė ir abu pasirašė.

Šio protokolo yra du originalai; jų vienas siunčiamas Užs. reik. ministerijai, kitas atiduotas kun. A. Steponaičiui.

Surašytas Berne, 1921 m. liepos mėn. 29 d.

(p.) V. Sidzikauskas, Lietuvos atstovas Šveicarijoj.

(p.) A. Steponaitis, Likvidacinės komisijos narys.

---

1) Protokole minimas tūkstantis šv. frankų dar ir dabar (1939 m.) nėra sumokėtas dr. Bartuškai. Anuomet Šveicarijoj veikusieji asmenys ėmė tam tikrą atlyginimą, kurio vos užtekdavo pragyvenimui (tais laikais Šveicarijoj pragyvenimas buvo brangus) ir jokio uždarbio neturėjo. Pragyvenimui skirtų pinigų nedamokėjimas ne ką kitą reiškia, kaip patekimą į skolas. Norėti, kad kas veiktų visuomenės labui ir dar į skolas patektų, tai būtų lyg ir per daug.

Tų laikų darbas buvo iš viso sunkus, o likvidacinis dar nemalonesnis. O dr. Bartuškai nedamokėta kaip tik už likvidacijos laikotarpį, kadangi pritrūko pinigų.

Pirmas priedas prie protokolo (Nr. 1.):

Centralinio komiteto Lituanijos dokumentų sąrašas:

1 didžioji knyga,

1 žurnalas,

4 registratoriai (classeurs) su kvitais Nr. Nr. 1—1257,

1 papkė (dossier) su bankų pranešimais ir 5 apyskaitos, suruoštos p. St. Šalkauskio,

3 sąsiuviniai, kuriuose pažymėti siunčiami laiškai ir daiktai.

Liet. tautos tarybos dokumentų sąrašas:

1 žurnalas,

1 didžioji knyga,

3 registratoriai (classeurs) su kvitais, būtent: reg. 1 = Nr. 1—334b; reg. 1a = Nr. 1—196; reg. 2 = Nr. 335—484, plus 1—125,

2 banko sąsiuviniai; 3 sąsiuviniai „de petite caisse“;

6 čekių sąsiuviniai.

(p.) A. Steponaitis.

V. Sidzikauskas čia padarė tokią pastabą: Priėmiau, pateisinamų dokumentų nei iš esmės, nei jų skaičių ir Nr. Nr. nepatikrinęs. (p.) V. Sidzikauskas, Liet. atst. Šveicarijoj.

Friburgas, 1921 m. liepos 29 d.

Antras priedas prie protokola (Nr. 2):

Vykdomojo liet. komiteto dokumentų sąrašas:

1 didžioji knyga,

1 kasos knyga,

1 registratorius (classeur) su 3 sąsiuviniais kvitų, Nr. Nr. 1—482,

7 registratoriai Banque Fédérale laiškų,

1 papkė (dossier) Lémano spaustuvės,

1 „ „ vyskupų laiškų

1 „ „ bankų pranešimų.

Liet. informacijų biuro dokumentų sąrašas:

1 žurnalas,

1 didžioji knyga,

1 kasos knyga,

1 kasos pranešimų sąsiuvinys,

30 papkių (dossier) kvitų, Nr. Nr. 1—580,
1 „ „ Lėmano spaustuvės,
1 „ „ Spaustuvių sąj-gos (Impr. Réunies),
1 „ „ Franjero ir Brolių,
1 „ „ Kiumerlio ir Frejo,
1 „ „ įvairių raštų,
1 vokas su Gabrio kvitais, Nr. 1—185,
1 „ su bankų kvitais, Nr. 195—383,
1 mažas kasos sąsiuvinys,
1 vokas su mažosios kasos kvitais,
1 knygelė su pažymėjimu paštų siunčiamų raštų.

Prie šio sąrašo Sidzikauskas padarė tokią pastabą:

Iš išvardytųjų čion: „Kasos pranešimų sąsiuvinio", ir „Lėmano spaustuvės papkės" trūksta. Jų vietoje rasta „Vykdomojo liet. komiteto" bankų pranešimų papkė (dossier). Priėmiau, pateisinamų dokumentų (kvitų) nei iš esmės, nei jų skaičių ir Nr. Nr. nepatikrinęs. (p.) Sidzikauskas. 1921-VII-29.[1])

Trečias priedas prie protokolo (Nr. 3):

Svarbesnių dalykų, perduotų Lietuvos atstovybei, sąrašas:

1) keturių organizacijų apyskaitos (žiūrėk smulkiau atskiruose lapuose);

2) protokolai: a) Liet. informac. biuro, b) Vykdom. liet. komiteto ir c) Centr. kom. Lituanijos.

Be to: a) Lietuvių Berno konferencijos 1917 m. spalių 2—10 d., b) Liet. Lozanos konferenc. 1918 m. rugs. 5—16 d. ir vokas su telegramomis, c) Liet. delegacijos protokalai ir dr. Purickio juodraštis[2]);

3) dokumentų rinkiniai (sąrašai): a) L. taut. tarybos, b) L. inform. biuro ir c) Vykd. liet. komiteto;

---

[1]) Šio priedo sąrašai buvo padaryti minimų įstaigų tarnautojų; kadangi jie gyveno Lozanoj, tai nebuvo galimybės šį trūkumą išaiškinti. Steponaitis.

[2]) Hagos ir I Berno (1916 m.), I ir II Lozanos (1916 m.) konferencijų protokolai į mano rankas nepateko. Šiame rašiny naudojausi žiniomis iš savo dienoraščio ir M. Yčo atsiminimų. Steponaitis.

4) 1 registratorius (classeur) Nr. IV Liet. inform. biuro laiškai 1919 m.,
1 registratorius (classeur) Nr. V Liet. inform. biuro laiškų 1919 m. nuorašai,
1 registratorius (classeur) Nr. 4 Vykdom. liet. komit. laiškai 1919 m.,
1 registratorius (classeur) Nr. 1 Vykdom. liet. komit. laiškai 1917—1918 m.,
1 registratorius (classeur) Liet. raudon. kryžiaus laiškai 1919—1921 m.;

5) 1 papkė (dossier) Liet. inform. biuro laiškai 1919—1921 m.,
1 papkė (dossier) Lituanijos laiškai, liečią baigiamąjį pinigų išsiuntinėjimą,
1 papkė (dossier) Lituanijos susirašinėjimas su valdžiomis,
1 papkė (dossier) Lituanijos susirašinėjimas su Šveic. valdžia;

6) knyga, kurioj yra Lituanijos ir Raud. kryžiaus raštų nuospaudai — nuorašai, knyga, kurioj yra Liet. inf. biuro raštų nuospaudai — nuorašai;

7) Liet. inform. biuro statutas, jo aiškinimas ir dar kažkoks juodraštis.

8) Visų organizacijų antspaudai.

1921 m. liepos 29 d. (p.) A. Steponaitis ir V. Sidzikauskas.

Šiuose trijuose prieduose minimi objektai yra svarbūs, bet jų apimtis nėra didelė.

Visą masę sudaro daiktai, pažymėti sutarties 2 ir 4 punktais. Punkte 2 minimos knygos yra L. informac. biuro supirktos, įvairiomis kalbomis parašytos, 142 knygos, liečiančios tų laikų (D. karo) problemas (žiūr. atskirą sąrašą).

Dėl Biuro išleistų knygų tenka pažymėti, kad jos buvo siuntinėjamos įvairių šalių atstovybėms, mokslo įstaigoms, knygynams, informacijų biurams ir t. t. Vien 1919 metais (nuo vasario pradž. iki rugsėjo pabaigos) išsiųsta 2641 egz. knygų ar

žemėlapių (žiūr. mašinuotą 26 psl. sąrašą). Iš Biuro atspausdintų 44.150 egz. knygų ar žemėlapių Lietuvos pasiuntinybei atiteko dar 9.817 egz. vertės 25.347 Fr.

Kalbant apie punktą 4, tenka pažymėti, kad šalia klišių, laikraščių iškarpų, laikraščių komplektų ir knygų turėjo būti arti 100 klaserų (luobų) ar papkių su įvairiais laiškais ar šiaip raštais (žiūr. inventoriaus 7 puslapių sąrašą).

Visi šie dalykai sudarė maždaug vagoną talpos.

Visų šių dalykų yra padaryti sąrašai, kuriuos galima rasti kiekvienos organizacijos papkėj, pavadintoj „documents“. (Lituanijos papkę tik dabar įteikiu Užs. r. minist. S t e p.).

5. Baigiamosios pastabos

1. Baigiant šią knygą paaiškėjo, kad visų keturių Šveicarijoj veikusių organizacijų raštai ir dokumentai nėra surinkti į vieną vietą ir nėra sutvarkyti. Jie yra Užsienių reik. ministerijos žinioje, daugumoj sudėti Valstybės centraliniame archyve. Reiktų juos sutraukti į vieną vietą, sutvarkyti ir padaryti prieinamus tyrinėtojams. Tiek daug yra medžiagos ir taip mažai dar ji panaudota.

Patyriau, kad greitu laiku tas bus įvykdyta.

2. Antras pažymėtinas dalykas, tai stipendininkų atsiskaitymas. Gan didelis jaunuolių skaičius ėmė pašalpą — stipendijas mokslui iš minimų organizacijų (Lozanoj), o vėliau iš akadem. draugijos Lituanijos fondo (Friburge). Patys stipendininkai Friburgo Lituanijos susirinkime 1919 m. kovo 23 d. nutarė grąžinti fondui visas pašalpas — paskolas, ar tai seniau gautas iš įvairių draugijų, ar tai dabar gaunamas. Minimo fondo (Šveicarijoj) įpėdinis yra „Ateitininkų susišelpimo fondas“, kurio vyriausia valdyba yra Kaune.

Pasirodo, kad tik mažas skaičius tų stipendininkų yra atsilyginęs, nedidelis skaičius dabar atsiskaitinėja, o žymi dalis visai nebandė atsilyginti. Daugelis tų, kurie neatsilygino, užima aukštas vietas valdžioje, arba yra sukrovę geroką turtą.

Dažnai spaudoje matome nusiskundimų, jog mokslus einančioji jaunuomenė vargsta dėl medžiaginių nepriteklių, jog daug kas visai nepajėgia eiti mokslus dėl minimų trūkumų. Tad kokiu būdu pateisinti sąžinę tų, kurie yra gavę žymias sumas mokslui eiti, o dabar nesiskubina atsiteisti ir neduoda galimybės kitiems eiti mokslus. Dr. Bartuška savo knygoje pažymėjo kai kuriuos stipendininkus. Bet tas sąrašas toli nepilnas. Aš manau, kad yra gyvo reikalo priminti tiems asmenims apie pareigą grąžinti gautąsias subsidijas, o jei tas nepaveiks, skelbti viešai jų pavardes, težino bent visuomenė, kokių žmonių esama.

3. Mano manymu, būtų gera, kad dar gyvi esantieji Did. karo veikėjai nušviestų lietuvių veiklą visuose svarbesniuose punktuose, kaip antai: Amerkoj, Rusijoj, Skandinavijoj, Did. Britanijoj, neišskiriant ir pačios Lietuvos, jei to lig šiol nėra padarę. Tas suteiktų progą visuomenei susipažinti su tų laikų veikla, su surinktų aukų sunaudojimu ir t. t. Daug įvairios medžiagos (dokumentų) lieka vėlesniems tyrinėtojams, kurie tars savo žodį iš tolo žiūrėdami, bet tuolaikinių žmonių žodis yra labai svarbus.

Pabaiga.

TURINYS

TREČIOJI DALIS. 1918—1919 M. LABDARYBĖ SILPNĖJA, POLITIKA STIPRĖJA.

KETVIRTOJI DALIS. BELAISVIŲ BALSAI IR ORGANIZ. LIKVIDAVIMAS.